

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Svazek 4

4. vydání

2017

**EUROPEAN POLITICAL
AND LAW DISCOURSE**

Volume 4

Issue 4

2017

Přístup redakce

Evropský politický a právní diskurz – mezinárodní časopis věnovaný mezinárodnímu právu, vnitřním právním předpisům evropských zemí, politologie, mezinárodním vztahům. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech vědy.

V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský politický a právní diskurz má velký zájem zejména o interdisciplinární výzkumy v oblasti politologie a právní vědy, jsou to srovnávací analýzy nebo prozkoumání jednotlivých jevů. Zároveň vítáme jakékoliv výzkumy týkající se politických a právních problémů různých národních a mezinárodních institucí. *Evropský politický a právní diskurz* přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve tištěné články.

Redakční kolégie:

Boris Babin, doktor práva, Mezinárodní humanitární Univerzita (*Ukrajina*)

Olena Grynenko, doktor práva, Inštituce mezinárodních vztahů při Kyjevské Národní univerzitě Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Borys Kormich, doctor práva, professor, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Kuzmenko, doktor práva, profesor, Nacionalní Universita státní daňové služby (*Ukrajina*)

Tamara Latkovska, doktor práva, profesor, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Volodymyr Lysyk, Ph.D, docent, Lvovská národní Frankova univerzita (*Ukrajina*)

Bertrand Matieu, doktor práva, profesor Univerzity Pantheon Sorbonne Paris-I, Prezident Francouzské asociace ústavního práva, člen Vyšší Rady spravedlnosti Francie

Olexandr Merezhko, doktor práva, profesor, Krakovská Akademia jm. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Anna Pišče, dr hab, profesorkyně, Katedra veřejného obchodního práva, Právnická fakulta, Univerzita v Bialostoku (Polsko)

Petra Joanna Pipková, PhD., JUDr., Centrum právní komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Karlova (Česká republika)

Andreas Pottakis, Právnický zástupce (doktorský titul, Oxfordská univerzita), člen Vědecké rady ECCLE, zástupce ředitele Akademie evropského veřejného práva.

Julian Roberts, doktor práva, profesor, Oxfordská univerzita
Sergey Sayapin, doktor práva, KIMEP univerzita, Almaty, (*Kazachstán*)

Ksenija Smirnova, doctor právnických věd, profesorkyně, Kyjivská Nacionalní univerzita jm. Tarase Ševčenka (*Ukrajina*)

Olena Ivanova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Tatiana Kuzněcova, PhD. v oboru sociálních komunikací, profesorkyně, Národní univerzita «Odeská právnická akademie» (*Ukrajina*)

Dariusz Gura-Šopiński, dr hab, profesor Univerzita kardinála Stefana Wyszyńskiego ve Varšavě (Polsko)

Pavol Hrivik, PhD v oboru evropských a globálních studií, Trenčínska univerzita Alexandra Dubčeka (*Slovensko*)

Galina Kuz, doktor politických věd, profesor, Kharkivská Národní pedagogická univerzita G.S. Skovorody (*Ukrajina*)

Tetiana Krasnopolka, Ph.D, docent, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Daniela La Foresta, profesorkyně, Univerzita jm. Federico II ve m. Napoli (Itálie)

Mykola Lazarovych, doktor politických věd, profesor, Ternopilská Národní ekonomická universita (*Ukrajina*)

Arkadiuš Modřejewski, dr hab, profesor profesor katedry věd politických, Gdan'ská Univerzita (Polsko)

Tetiana Nagorniak, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marina Nakchum, PhD v oboru antropologie, Londýnská ekonomická škola (London School of Economics)

Mykola Poliovy, doktor politických věd, profesor, Doněcká Národní univerzita jm. Vasylija Stusa (*Ukrajina*)

Marek Rewizorski, dr hab, Gdan'ská Univerzita (Polsko)

Eugene Tsokur, doktor politických věd, profesor, Zaporožská Národní univerzita (*Ukrajina*)

Tetiana Kamenská, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Natalie Kovalisko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Lvivská Národní univerzita jm. Ivana Franko (*Ukrajina*)

Olena Lisejenko, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Jižně-ukrajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského (*Ukrajina*)

Vitalij Oniščuk, Doktor společenských věd, profesor, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Valentyna Podšyvalkina, Doktorkyně společenských věd, profesorkyně, Odeská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (*Ukrajina*)

Administrativní redaktory:

Dilara Gadzhyjeva, PhD v politických věd (*Ukrajina*)

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (*Ukrajina*)

Jana Chernopischuk, PhD v oboru ústavního a městského práva (*Ukrajina*)

Editorial Policy

The *European Political and Law Discourse* – international Journal of International Law, domestic Law of European countries, Political Science, Social Communications, International Relations, Sociology is a peer reviewed journal with blind referee system, which aims at publishing high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contributions to the fields.

The *European Political and Law Discourse* has a particular interest in interdisciplinary approaches to law, political science, social communications and sociology, whether through comparative or single case-study analysis, but by no means restricts its interests to these spaces, welcoming any relevant contribution from and about different parts of the World.

The *European Political and Law Discourse* accepts original articles which are not under consideration elsewhere at the time of submission.

Editorial Committee:

Borys Babin, Doctor of Laws, International Humanitarian University

Olena Grynenko, Doctor of Laws, Institute of International Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University

Borys Kormych, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymir Kuzmenko, Doctor of Laws, Professor, National University of State Tax Service

Tamara Latkovska, Doctor of Laws, Professor, National University "Odessa Law Academy"

Volodymyr Lysyk, PhD in Law, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv

Bertrand Mathieu, Doctor of Laws, Professor at the Université Panthéon, Sorbonne, Paris I, President of the French Association of Constitutional Law, member of the High Council for the Judiciary of France

Oleksandr Merezko, Doctor of Laws, Professor, Andrzej Frycz Modrzewski Cracow Academy

Anna Piszcz, dr hab, Professor UWb, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland)

Petra Joanna Pipková, PhD, JUDr, Charles University Prague (Czech Republic)

Andreas Pottakis, Attorney at Law (D.Phil, Oxon), Member of Scientific Council at ECCLE, Deputy Director at Academy of European Public Law

Julian Roberts, Doctor of Laws, Professor of Criminology, University of Oxford, a member of the Sentencing Council of England and Wales

Sergey Sayapin, Doctor of Laws, Assistant Professor, School of Law, KIMEP University (Almaty, Kazakhstan)

Kseniia Smirnova, Doctor of Laws, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Olena Ivanova, Doctor of Social communications, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine)

Tetiana Kuznietsova, Doctor of Social communications, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine)

Dariusz Góra-Szopiński, dr hab, Professor UKSW, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Poland)

Pavol Hrivák, PhD in European and Global Studies, Alexander Dubcek Trencin University

Galina Kuts, D.Sc. in Political Science, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Tetyana Krasnopol'ska, PhD in Political Science, National University "Odessa Law Academy"

Daniela La Foresta, Professor, Naples Federico II University (Italy)

Mykola Lazarovych, D.Sc. in Political Science, Professor, Ternopil National Economic University

Arkadiusz Modrzejewski, dr hab, Professor UG, professor at the Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Tetyana Nagornyak, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marina Nahum, PhD in Anthropology, London School of Economics

Mykola Polovyi, D.Sc. in Political Science, Professor, Vasyl' Stus Donetsk National University

Marek Rewizorski, dr hab, University of Gdansk (Poland)

Evgen Tsokur, D.Sc. in Political Science, Professor, Zaporozhye National University

Tetiana Kamenska, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Nataliia Kovalisko, ScD in Sociology, Professor, Ivan Franko National University of Lviv

Olena Liseienko, ScD in Sociology, Professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynskyi

Vitalii Onyschuk, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Valentyna Podshyvalkina, ScD in Sociology, Professor, Odesa I.I.Mechnikov National University

Administrative Editors:

Dilara Gadzhyieva, PhD in political science

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

Iana Chernopyschchuk, PhD in constitutional and municipal law

The Journal is indexing by Index Copernicus:

<http://journals.indexcopernicus.com/Evropsky+politicky+a+pravni+diskurz,p24782461,3.html>

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22311

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Adresa: Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Table of contents

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Borys Babin, Anna Prykhodko, PROGRAM LEGAL REGULATION AND RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES: EXPERIENCE OF UKRAINE	6
Yana Hryhorenko, Olha Krylova, THE CORRELATION OF HUMAN RIGHTS AND STATE INTERESTS IN INTERNATIONAL LAW	18
Nataliia Horlo, INTERNATIONAL LEGAL DIMENSION OF THE IRREDENTISM POLICY	24
Maryna Medvedieva, Tymur Korotkyi, INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIAN ARMED AGGRESSION TO UKRAINIAN ENVIRONMENT	32
Serhii Buiadzha, POSITIVE EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME IN EU COUNTRIES	41
Nina Rzhavska, GEOINFORMATION FACTOR IN RUN OF THE INTERNATIONAL CONFLICT	47
Olena Balatska, SECESSIONIST CONFLICTS IN THE POST-SOVIET SPACE: FACTORS AND CONSEQUENCES	52
Vasyl Ostapiak, STRATEGIC PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT FOR PROVISION OF THE STATE SECURITY POLICY	59
Marharyta Lyamar, THE U.S.-UKRAINIAN ECONOMIC RELATIONS UNDER THE PRESIDENCY OF BARACK OBAMA IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	64
Anna Smorzhevskya, THE ROLE OF SOUTH-SOUTH COOPERATION IN INDONESIA'S FOREIGN POLICY	71
Tetiana Nikolaienko, INTERNATIONAL REGULATION STANDARDS IN THE FIELD OF SENTENCING AND SERVING A SENTENCE FOR MILITARY PERSONNEL	77

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Lesya Uhryn, PECULIARITIES OF THE FORMATION AND EVOLUTION OF POLITICAL IDENTITY DISCOURSE IN THE EUROPEAN POLITICAL THOUGHT	88
Sergii Valesyan, BASIC THEORETICAL MODELS TO STUDY THE PROBLEM OF GENESIS OF CAPITALISM: MORAL AND POLITICAL FACTORS AND ANALYSIS OF PRIME ECONOMIC CAUSES	94
Bohdan Kovalenko, STANDARDS IN THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL LAW SOURCES	99

POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC POLICY

Olena Chaltseva, INSTITUTIONALIZATION OF THE INTERACTION OF PUBLIC ACTORS	110
Liliia Khorishko, PROCEDURAL ASPECT OF LEGITIMATION OF THE ELITE POLITICAL INSTITUTION	118
Olha Stepanenko, CHANGE OF POLITICAL ELITE BY LUSTRATION: GENERAL DESCRIPTION AND PROGRESS TRENDS IN UKRAINE	124
Serhii Stavchenko, CRISIS COMMUNICATION AND RISK-COMMUNICATION IN THE POLITICAL PROCESS: COMMON AND PECULIAR FEATURES	129
Ihor Kushnarev, PREVENTION OF POLITICAL CORRUPTION: UNITED STATES EXPERIENCE	136
Sergii Bondarenko, THE BRAND «UKRAINE» IN THE CIRCUMSTANCES OF NONLINEAR SOCIAL-POLITICAL PROCESSES: INFORMATIONAL-COMMUNICATION ASPECT	141
Volodymyr Nakonechnyi, METHODOLOGY OF PUBLIC CITY MANAGEMENT: STRUCTURE AND BASIC PRINCIPLES	148
Ivan Pribegin, FEATURES AND PROSPECTS OF ISRAEL'S RUSSIAN-SPEAKING COMMUNITY'S DEVELOPMENT	154

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Halyna Synorub, LOGIC-STRUCTURAL ANALYSIS OF CONFLICT IN MASS-MEDIA	166
Svitlana Savoiska, COMMUNICATIVE MODEL OF RUSSIAN LINGUISTIC POLICY	177
Olena Porpulis, AGE CATEGORY AS AN OBJECT OF BUILDING PERSONAL IDENTITY BY UKRAINIAN-SPEAKING USERS OF INSTAGRAM	184
Andrii Kyrychok, UNIVERSITIES AS A SPECIFIC OBJECT OF ADVERTISING AND PR-SUPPORT	192

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Iryna Vashchenko, FORENSIC CHARACTERISTIC OF ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITY IN THE FIELD OF DRUG TRAFFICKING	200
Alla Malomuzh, CRIMINAL LAW ASSESSMENT OF UNJUST DECISIONS	207

NOTA BENE

Annotation for the article of Taras Shapoval, THE INFLUENCE OF FORMATION OF INTERNATIONAL REGIMES PROTECTING ECONOMIC RIGHTS ON DEFINING VALUATION STANDARDS	214
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	215
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English)	218

INTERNATIONAL LAW AND INTERNATIONAL RELATIONS

Borys Babin, ScD in Law

International Humanitarian University, Ukraine

Anna Prykhodko

Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine

PROGRAM LEGAL REGULATION AND RIGHTS OF INDIGENOUS PEOPLES: EXPERIENCE OF UKRAINE

Authors determine the role of legal program regulation for the provision, securing and defense the indigenous peoples` rights on example of Ukrainian situation in 2014-2017. They researched the national programs and action plans to achieve the ends of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples about the current situation in Ukraine. They watched the essential details on the development and implementation of the National Human Rights Strategy and Action Plan of its realization.

The development, implementation, monitoring and evaluation of those Strategy and Action plan were researched by authors, also as the information on how stakeholders participated in these processes, in particular national human rights institutions, indigenous peoples and civil society.

Authors proved that majority of measures of the National Human Rights Strategy Action Plan, devoted to the ethnic issues, prescripts the same actions regarding to the issues of national minorities and indigenous peoples and a lot of Action Plan measures establish guarantees only for minorities not the indigenous peoples of Ukraine.

Authors proved that the elaboration of the draft of Law on statute of the indigenous peoples of Ukraine was the key measure of the coherent chapter «Provision of the Indigenous Peoples` and National Minorities` Rights» of the National Human Rights Strategy and the Action Plan, where the measures and implementation strategies to achieve the ends of the UN Declaration, 2007 might be used.

They researched the legislative processes such as elaboration the Draft of Law «On the Statute of the Crimean Tatar People in Ukraine» № 6315 on April 7, 2017, prepared under aegis of the Ministry of Culture of Ukraine and registered in the Ukrainian Parliament just as the form of realization of this measure of the Action Plan.

There is proved in the article that this project was drafted in common without recognition the measures and implementation strategies to achieve the UN standards for the indigenous peoples` rights, without implementing the majority of those indigenous peoples` rights, reflected in the UN Declaration, 2007. Also authors researched other legal drafts that were elaborated by non-governmental organization of indigenous peoples.

The materials of the article were used by Crimean Tatar Resource Center to prepare the answers for the Office of the High Commissioner on Human Rights on the Questionnaire in relation to national action plans to achieve the ends of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples about the current situation in Ukraine.

Key words: indigenous peoples, legal regulation, Crimean Tatars, Crimean Karaites (Karays), Krymchaks, Ukraine.

The interest of the international community on issues of the indigenous peoples` rights and legal program regulation is extremely strong as for those phenomenons separately so for their conjunction in modern national and international practice. For example, the Office of the UN High Commissioner for Human Rights and the UN Department of Economic and Social Affairs are currently drafting a guidance note on national action plans to achieve the ends of the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UN DRIP). Elaborating the national examples in the guidance note those UN bodies prepared the special

questionnaire seeking to collect examples from indigenous peoples for this purpose. This questionnaire has been provided to national human rights institutions so as to facilitate easy comparison in responses and generate ideas for partnerships between them, States and indigenous peoples¹.

Authors of this article prepared the answers on this questionnaire describing the situation in Ukraine in 2014-2017 for legal program regulation in area the indigenous peoples` rights; those answers were sent to the Office of the UN High Commissioner for Human Rights and were elaborated by the Indigenous Peoples and Minorities Section of its Rule of Law, Equality and Non-Discrimination Branch. As those materials may be interesting for the scientific purposes also authors present them in this article.

Achieving the above pointed goal of describing the situation in Ukraine in 2014-2017 for legal program regulation in area the indigenous peoples` rights authors solved some tasks. They watched the mechanisms of development and implementation of the National Human Rights Strategy (NHRS) of Ukraine and Action Plan of its realization in part of the provision, securing and defense the indigenous peoples` rights on example of Ukrainian situation in 2014-2017. They researched the role of those documents in achieving the ends of the UN DRIP in Ukraine, also they watched the issues of free, prior and informed consent of indigenous peoples of Ukraine for those processes.

Ukraine recognized for the Crimean Tatar People the statute of the indigenous people, according to the relevant UN standards, by adopting the Parliament Statement on March 20, 2014 and by further coherent commitment made by Ukraine before the UN in May, 2014.² Also the statute of the indigenous peoples, according to the relevant UN standards, is de-facto recognized by Ukraine for Crimean Karaites and Krymchaks Peoples; drafts of coherent statements were registered in Ukrainian Parliament in 2015 and 2016³.

Recognizing the fact of residing the indigenous peoples in Ukraine, fixing their rights in the articles 11 and 92 of Ukrainian Constitution, 1996, recognizing the role of the UN DRIP in the Statement on March 20, 2014, Ukraine still did not drafted and developed any special National Plan of Actions or National Strategy on indigenous peoples` issues. It is caused by some reasons.

Positions of absolute majority of the government service men and of the representatives of almost all the scientific and expert organizations of Ukraine in areas of ethnic, linguistic and cultural policy are grounded traditionally on the system of values and approaches formed during the Soviet times. This system of values foresees the special rights of the indigenous population for tribal and traditional peoples only.

The relation for the non-titular ethnic groups` rights in such conditions may ground basically on framework of their defense guaranteed by the common treaty obligations Ukraine in areas of the elimination racial discrimination, defense the national minorities` rights, human rights, regional and minority languages. That is why the defense of the indigenous peoples` rights in Ukraine is reflected in the national programs and strategies, devoted to the human rights` issues

Also the illegal occupation and annexation of the Crimean peninsula (Crimea) by Russian Federation (Russia) since 2014 is the important circumstance, as the Crimea is the historic native land and traditional residing region of three pointed indigenous peoples of Ukraine – Crimean Tatars, Crimean Karaites (Karays) and Krymchaks. So the providing the indigenous peoples` rights in Ukraine on national level is bounded tightly with the issue of the deoccupation of the Crimea and with coherent counteractions for the Russian aggression against Ukraine.

This interstate conflict is not finished; central authorities of Ukraine have no now any strategic vision of solving the problem of the Crimea and they are tied by a huge volume of the non-public obligations with the Russia and with own external politic partners. That`s why it is hard to wait any effective strategic steps from the government of Ukraine for ensuring and defending the rights of the indigenous peoples residing in the Crimea.

Now the NHRS is the basic program legal act adopted in Ukraine and reflecting the issues of indigenous peoples` rights. NHRS was developed by the Ministry of Justice and was approved by

¹ *Questionnaire in relation to national action plans to achieve the ends of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples 2017.* (OHCHR). Home _ United Nations.

<https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2017/06/Indigenous-peoples_QuestionnaireENG_.pdf> (2017, June 22)

² *Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави 2014.* (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України.

<<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>> (2017, June 22)

³ *Проект Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо збереження в Україні самобутності та культурної спадщини кримських караїмів (караїв) та кримчаків 2016.* (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59430> (2017, June 22)

the Decree of the President of Ukraine № 501/2015 on August 25, 2015¹. The development and drafting of the NHRS was done for execution the provisions of the Decree of President of Ukraine № 811/2014 on November 15, 2014. This Decree provided the incorporation the «heading domestic scientists and international experts with usage the international experience»² for the NHRS draft development.

Project of UN Development Program «Democratization, Human Rights and Civil Society Development in Ukraine» gave the technical aid and the Ministry of Foreign Affairs of Denmark made support for drafting the NHRS. During 2015 NHRS draft development was reflected in the special web-link, created and administered with support of the Ministry of Justice of Ukraine³.

NHRS contains the chapter «Provision of the Indigenous Peoples' and National Minorities' Rights», where the «duty for legislative regulation the indigenous peoples' statute» is recognized. The «establishment of the effective system of the provision and defense the indigenous peoples' and national minorities' rights, the support and development of the tolerated interethnic relations in the society» were determined as coherent chapter's strategic goal.

NHRS determined such expected results of this goal:

– establishment the effective mechanism of provision and defense the indigenous peoples' and national minorities' rights;

– realization the complex measures for ensuring the duties for social and other services of citizens of Ukraine, that belong to the indigenous peoples and national minorities;

– establishment the effective mechanism of participation the indigenous peoples' and national minorities' representatives in the procedures of adopting the decisions by the state and municipal bodies in issues, related to the indigenous peoples' and national minorities' rights.

Executing the NHRS, the Government (Cabinet of Ministers) of Ukraine approved by the Prescript № 1393-p on November 23, 2015 the Action Plan for Realization the NHRS till 2020; this Action Plan also contains the chapter «Provision of the Indigenous Peoples' and National Minorities' Rights» and its above-mentioned goal⁴.

The Action Plan was drafted under aegis of the Ministry of Justice of Ukraine during Summer-Autumn 2015; all the measures of chapters of this Plan were discussed with a wide involvement of the civil society and human rights structures. But the participation of organizations, defending the indigenous peoples' rights, in the Action Plan drafting was minimal; it may be also explained by the situation of the interstate conflict and illegal occupation of the Crimea. The directions of the Action Plan's chapter, devoted to the indigenous peoples' issues, were proposed as by the experts in area of the indigenous peoples' rights, so by the common human rights non-governmental organizations.

The Action Plan established the ways of its measures' realization, the terms of realization and the responsible entities. Neither NHRS, nor the Action Plan do not foresee any additional financial support from the state or municipal budgets; they do not fix any international technical aid or other external material sources. De-facto these documents envisaged their executing by the state power authorities in the framework of their common usual functions, and – by some other structures, as volunteers. That is why we can not determine the NHRS and the Action Plan as documents with a high level of effectiveness.

Some measures of coherent Action Plan's chapter covers the national minorities' interests only, and it is unjustifiedly and discriminative for the interests of the indigenous peoples of Ukraine. Inter alia such discriminative provisions 4-9 of article 112 of the Action Plan envisaged:

– the legal drafting on national minorities' requirements for education by the native languages,
– development the methodic plans in common schools where education is held by national minorities' languages,

– differentiation the independent external appraisal for scholars taught there,

– implementation the school programs of history for those national minorities' scholars,

– improving the educational capacity of the common schools for satisfaction the needs of national minorities.

¹ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини 2015. (Президент України).

Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>> (2017, June 22)

² Про розроблення Національної стратегії у сфері прав людини 2014. (Президент України).

Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2014>> (2017, June 22)

³ Національна стратегія в сфері прав людини 2015. <<http://hrstrategy.com.ua/>> (2017, June 22)

⁴ Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини 2015. (Президент України).

Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>> (2017, June 22)

Also such discriminative provisions 3, 4 of article 113 of the Action Plan regulated procedures of informing the national minorities only (not the indigenous peoples) about the state social employment services, also as of informing the personnel of state medical entities on national mentality of the national minorities' representatives. The provision 1 of article 114 of the Action Plan also foreseen the analysis of national minorities' right only on participation in public and social-economic life and established the duty for development the coherent pilot mechanism for municipal authorities.

But at the same time this chapter of the Action Plan contains some measures for defense both the national minorities' and indigenous peoples' same rights. Provision 1 of article 112 of the Action Plan foreseen the determination of the central executive power authority in area of ethnic policy with a coherent institutional potential to execute functions in this area, including prophylactic and monitoring for the respect of indigenous peoples' and national minorities' rights. But till now this functions are still executed by the Ministry of Culture of Ukraine and the special state body is still not determined by the Government of Ukraine.

Provision 2 of article 112 of the Action Plan foresees the duty of the legal drafting the Concept of State Ethnic-National Policy of Ukraine, including the development of coherent terminology, elaboration he national informational strategy of multiculturalism etc. But this programmed draft of Law in common has any practical significance for vindication the rights of the indigenous peoples of Ukraine. Projects of such Concept were proposed, discussed and drafted repeatedly by the bodies of Government of Ukraine during last 25 years. All those drafts are distinctive by the absence of strait action norms, by the overloading by the abstract theoretic constructions, by the ignorance for the international standards for indigenous peoples', national minorities' and linguistic rights. Permanent governmental legal drafting for such Concept may be determined as the conscious simulation of solving the problems of the indigenous peoples and other ethnic groups by the Ukrainian Government.

Article 115 of the Action Plan contains some more important practical common measures, such as:

- thematic TV and radio programs for issues of life of the indigenous peoples and national minorities,
- establishment the educational projects for national minorities' and indigenous peoples' non-governmental organizations,
- exhibitions in museums, devoted to the historic and spiritual heritage of the national minorities and indigenous peoples,
- promotion for raise the TV and radio broadcast by national minorities' and indigenous peoples' languages, improvement the state support mechanism for this media;
- inclusion the ethnic groups' representatives to the Supervisory board of the National civil TV and Radio Company of Ukraine.

Provisions 1, 2 of article 113 of the Action Plan establish measures, tightly connected with a situation of the illegal occupation of the Crimea by Russia. Such measures cover the duty for special hearings in the Parliamentary Committee, on issue of regulating the legal statute and replacement of the indigenous peoples' and national minorities' representatives, residing in the temporal occupied territory of Ukraine. Also those measures foresee the duty for adoption the normative legal act on aspects of former deported Crimean Tatars' and other ethnic groups' arrangement, as they turned back before 2014 to native lands in Ukraine from Central Asia, after the criminal Soviet deportation, and after 2014 they were forced to resettle from the Crimea, occupied by Russia, to others regions of Ukraine.

But those measures of the Action Plan covered as indigenous peoples' so national minorities' rights. Only one measure of the Action Plan was devoted to the indigenous peoples' issues without regard to the national minorities' problems. Such provision 10 of the Action Plan's article 112 determined the Ministry of Culture, together with uncertain «international experts» and «non-governmental organizations», as responsible ones for the preparing the draft of Law, regulating the statute of indigenous peoples, also as for its presenting to the Ukrainian Government; this measure were planned for execution till the last quarter of 2016¹.

At the same time there any special preliminary research for preparing the NHRS, also as the Action Plan, including the drafting measures of their chapters «Provision of the Indigenous Peoples' and National Minorities' Rights», was not made in Ukraine.

¹ Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року 2015. (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679>> (2017, June 22)

Anyway in 2015-2017 the dissertation research «UN Standards Related to the Indigenous Peoples' Rights»¹ was made in the Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine, with special attention to the issues of realization those UN standards in the Ukrainian legislation. Both the Crimean Tatar Resource Center and the Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea used the results of this dissertation research for the elaboration of the draft of Law «On Indigenous Peoples of Ukraine», executing the coherent prescripts of the NHRS and of the Action Plan.

After the final text of the Action Plan official promulgation some non-governmental entities, defending the indigenous peoples' rights in Ukraine, started the development of the draft of Law of Ukraine «On Indigenous Peoples of Ukraine» (it were firstly the Crimean Tatar Resource Center и Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea). This draft was grounded on the Crimean Tatar activists' elaborations of times 2007-2013; the text of this draft, supported by the Crimean Tatar Resource Center, got the experts' evaluation and constructive comments, accounted for further work. This draft also grounded on the propositions of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues' representatives; the draft was proposed for attention of the World indigenous peoples' community, of the independent experts and state delegations during the 9th Session of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples. Later this draft of Law also was discussed during the OSCE Human Dimension Implementation Meeting in October 2016.²

Such elaborated draft of Law not only referred to the UN DRIP, but implemented mostly its prescripts. This draft of Law proposed to determine the indigenous peoples of Ukraine as one deported indigenous people (Crimean Tatar People) and the endangered indigenous peoples (Crimean Karaite and Krymchak Peoples).

This draft of Law proposed the possible recognition the other ethnic groups as the indigenous peoples of Ukraine by the adoption of the parliamentary statement and by further notification about it the relevant UN bodies on indigenous issues by Ukrainian authorities. Noticed draft of Law regulated particularly the issues of correlation the indigenous peoples' and human rights, of indigenous peoples' legal subjectivity and institutionalism, of indigenous peoples' rights on being, identity, sustainable development in Ukraine, also as of indigenous peoples' and their representatives' cultural, educational, linguistic and informational rights in Ukraine³.

In parallel with this process till 2015 the Department of the maintenance of activities the Commissioner of the President of Ukraine on the Crimean Tatar People Issues initiated the legal drafting on the indigenous peoples' issues together with some invited experts⁴. Soon the representatives of the Commissioner initiated the separation this work on two drafts of Laws – on the non-numerous indigenous peoples and on statute of the Crimean Tatar People⁵⁶.

Such two Drafts of Laws, prepared by working group under the aegis of the Commissioner, were discussed on Round table on June 11, 2015 in the Institute of Legislation of Verkhovna Rada of Ukraine, devoted to the issues of the international standards of protection and realization the indigenous peoples' rights, to the problems of those standards' implementation to the legislation of Ukraine, to the coherent legislative drafting process and the present foreign experience.

During the Round table the Vice-Chair of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues Mr. Oliver Loode analyzed both drafts of Laws of Ukraine on indigenous peoples' issues («On the Non-Numerous Indigenous Peoples of Ukraine» and «On the Statute of the Crimean Tatar People»). Mr. Loode noticed that

¹ Приходько, А. (2017). *Стандарти ООН стосовно прав корінних народів* <<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7868>> (2017, June 22)

² *Legislative Defence of the Rights of Indigenous Peoples of Ukraine 2016*. (Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea). *Organization for Security and Co-operation in Europe _ OSCE*. <<http://www.osce.org/ru/odhr/266981>> (2017, June 22)

³ *Дев'ятьма сесія Експертного механізму з прав корінних народів 2016*. Херсонський національний технічний університет. <<http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/view/full/35732>> (2017, June 22)

⁴ *Агенство «Крымские новости» 2016*. <<http://qha.com.ua/ru/politika/status-quo-status-krimskih-tatar-kak-korenno-go-naroda/160395/>> (2017, June 22)

⁵ *Експерти закликають Верховну Раду законодавчо врегулювати статус корінних народів 2015*. Українська Гельсінгська спілка з прав людини. <<https://helsinki.org.ua/articles/eksperty-zaklykayut-verhovnu-raduzakonodavcho-vrehulyuvaty-status-korinnyh-narodiv/>> (2017, June 22)

⁶ Бабін, Б. *Права корінних народів. Брехня, «відверта брехня» та політика 2017*. (ІзбірКом). *Ізбірком __ Комітет избирателей Украины*. <https://www.izbirkom.org.ua/news/Politika-8/2017/Prodovjuyuchi-diskusiyu-na-IzbirKomi-Prava-korinnih-narodiv_-Brehnya_-vidverta-brehnya-ta-politika-11126> (2017, June 22)

«proposed in these acts classification of peoples onto the «indigenous» and «non-numerous indigenous peoples» is not in compliance with the international standards, as all the indigenous peoples, despite of their quantity, are equal with other peoples and have right to be free from any kind of discrimination during realization own rights».

Round table recommendations fixed the duty to finish the development of the draft of Law «On Indigenous Peoples of Ukraine», grounding on the maximal implementation the UN DRIP's provisions, on the execution the Constitution of Ukraine with wide civil and expert engagement, in conditions of free, prior and informed consent of the indigenous peoples' representative institutions and organizations with provisions of this draft.

Round table recommendations proposed also to embrace by this draft all the indigenous peoples of Ukraine, being in compliance with UN standards, – Crimean Karaites, Crimean Tatar and Krymchak peoples. It proposed to consider the practical duties of those ethnic groups, including appeared in situation of illegal occupation of their native land and internally displacement of their representatives. Also recommendations proposed to execute the official translation on Ukrainian and official publication in Ukraine UN DRIP¹, that was done further².

Crimean Tatar Resource Center and Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea, executing the provision 10 of Action Plan's article 112, proposed in August, 2016 the draft of Law of Ukraine «On Indigenous Peoples of Ukraine» to the Ministry of Culture of Ukraine³ for its contemplation as a possible basis for the next legislative procedures.

Alas Ministry of Culture of Ukraine ignored totally as this draft of Law so the coherent propositions for further cooperation with Foundation and Crimean Tatar Resource Center. At that time Ministry of Culture tried to develop own draft of Law of Ukraine – «On Support the Karaites and Krymchak Peoples' Originality in Ukraine», promulgated on the official web-site of Ministry on December 1, 2015 for civil discussion.

Analysis of Ministry's draft of Law shows its total incompliance as to the Parliamentary Statement on March 20, 2014, so to the abovementioned propositions of the Vice-Chair of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues, also as – to the UN DRIP, 2007. It is enough to point that Ministry's draft of Law guaranteed to the Crimean Karaites and Krymchak Peoples three rights only: on preservation the linguistic originality, on the religious originality and on composing own self-governing institutions. This draft of Law has extremely low level of legislative techniques and contains numerous mistakes⁴.

Further Ministry of Culture of Ukraine become a partner to the legal drafting working group established by initiative of the Commissioner of the President of Ukraine on the Crimean Tatar People Issues. During this partnership two seminars were organized under aegis of the Ministry – «Legislative Provision of Indigenous Peoples' Rights in Ukraine» on September 30, 2016 and «Indigenous Peoples: Politic Representation and Solving Disputes» on April 5-6, 2017.

Neither indigenous peoples' representatives, nor leading Ukrainian experts on indigenous issues were invited for participation in both of those events. European experts, invited for seminar on April 5-6, 2017 (Mr. Alexander Ksentaki and Ms. Elizabeth Naucler) were neither experts in area of indigenous peoples' rights, nor the indigenous peoples' representatives.

Such position of the Ministry of Culture of Ukraine became the object of sharp critics on the Hearings in the Parliamentary Committee for Human Rights, National Minorities and Inter-Ethnic Relations. This Hearings were devoted to the realization the NHRS just in part of providing and protection the indigenous peoples' and national minorities' rights in Ukraine. Experts told on Hearings that Ministry of Culture did not elaborate own draft of Law on statute of the indigenous peoples, and refused to analyze

¹ *Імплементация Україною міжнародних стандартів захисту та реалізації прав корінних народів 2015.*

Інститут законодавства Верховної Ради України.

<<http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document;jsessionid=D0FC3C907136CF56B124F8FFFDB88CC7?id=83991>> (2017, June 22)

² *Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів 2007.* (Голос України). *Голос України – газета Верховної Ради України.* <<http://www.golos.com.ua/rus/article/260484>> (2017, June 22)

³ *Legislative Defence of the Rights of Indigenous Peoples of Ukraine 2016.* (Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea). *Organization for Security and Co-operation in Europe – OSCE.*

<<http://www.osce.org/ru/odihr/266981>> (2017, June 22)

⁴ *Проект Закону України "Про підтримки самобутності караїмського і кримчацького народів в Україні" 2015* (Міністерство культури України). *Офіційний сайт Міністерства культури України.*

<http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245026010> (2017, June 22)

the draft, proposed by the Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea and Crimean Tatar Resource Center¹.

Also we should point on the Parliamentary Hearings «Strategy of the Reintegration of the Temporal Occupied Territory of Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol City: Problem Questions, Ways, Methods and Approaches» on June 15, 2016. The Recommendations of this Hearings, adopted by Resolution № 1602-VIII on September 22, 2016, proposes to the President of Ukraine to prepare draft of Laws on Constitutional and legislative changes for recognition the Crimean Tatars, Crimean Karaites and Krymchaks as the indigenous peoples of Ukraine².

Later, on April 7, 2017 group of Ukrainian parliamentarians (including the Head of the Mejlis of the Crimean Tatar People Mr. Refat Chubarov and Leader of the Crimean Tatar People Mr. Mustafa Djemilev) registered in Parliament the draft of Law of Ukraine «On the Statute of the Crimean Tatar People in Ukraine» № 6315. This draft of Law was developed both by servicemen of Religion and Nationalities Department of the Ministry of Culture of Ukraine and non-governmental structures' representatives.

This draft mentions in preamble the UN DRIP, proposing to «be guided» by its norms, also as the ILO Convention № 169, proposing to «consider» its provisions. Practically this draft of law is devoted not to the determination the indigenous people's rights, but is concentrated on issues of the activities of representative bodies of this people, such as the Mejlis of the Crimean Tatar People. Also this draft of law regulated the establishment the ethnic electoral quotas for the Crimean Tatar People for election the Ukrainian Parliament, the legislature of the Crimean autonomy and the local councils.

The draft of Law № 6315 determines the «indigenous Crimean Tatar people», as the «holistic ethnos that was formed on the territory of the Crimean peninsula, that preserved and attempted to transfer the collective ethnic cultural identity for future generations, that is being the carrier of the distinctive language and culture, that has own traditional social, cultural and politic institutions, that formed developed system of the own self-governing bodies, with its self-consigness as the indigenous people of Ukraine and without any own or ethnically native state abroad of Ukraine»³.

This draft of Law regulated nothing for statute of the Crimean Karaites and Krymchaks, it did not contain or regulate the majority of the indigenous peoples' rights, guaranteed by the UN DRIP. Inter alia the draft of Law № 6315 did not contain norms about: indigenous peoples' rights on citizenship, on self-determination of the identity, on restitution of the material vectors of the native culture, on special statute of the religious and cultural significant places, on creation the own systems of education and on control over such systems, on own media on indigenous languages, on development own development strategies and on participation in development the coherent state strategies and programs, on participation in protection the environment and land fertility, on consultation for military activities on own residing territories, on international technical aid. This absence and some technical drawbacks of the draft № 6315 turned it to an object of the sharp expert critics⁴⁵.

At the same time just this draft of Law of Ukraine «On the Statute of the Crimean Tatar People in Ukraine» № 6315 was determined already by the Ministry of Culture and by other state agencies of Ukraine as the «adequate form» of realization the provision 10 of article 112 of Action Plan for NHRS, concerning the issue of legal statute the indigenous peoples of Ukraine.

It is important to determine how the Ukrainian state ensured that indigenous peoples had the opportunity to participate in above mentioned processes.

¹ Стенограма комітетських слухань на тему: «Стан реалізації Національної стратегії у сфері прав людини щодо забезпечення та захисту прав корінних народів і національних меншин України та законодавчі ініціативи щодо створення ефективних механізмів такого захисту» 2017 (Верховна Рада України).

Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин.

<http://kompravvlud.rada.gov.ua/kompravvlud/control/uk/publish/article?art_id=57642&cat_id=46332> (2017, June 22)

² Беліцер, Н. (2017). *Кримські татари як корінний народ. Історія питання і сучасні реалії*. Міністерство інформаційної політики України – офіційний веб-сайт. <http://mip.gov.ua/files/pdf/blicer_pro_krimtat.pdf> (2017, June 22)

³ *Проект Закону про статус кримськотатарського народу в Україні 2017*. (Верховна Рада України) Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537> (2017, June 22)

⁴ Бабін, Б. *Питання статусу національної автономії та корінних народів не має бути предметом політичних спекуляцій 2017*. (ІзбірКом). *Ізбірком __ Комітет виборців України*. <https://www.izbirkom.org.ua/publications/Zaschita-grajdanskih-prav-12/2017/Pitannya-statusu-natsionalnoi-avtonomii-ta-korinnih-narodiv-ne-mae-buti-predmetom-politichnih-spekulyatsiy_---odeskiy-profesor-5957> (2017, June 22)

⁵ Бабін, Б. *Права корінних народів. Брехня, «відверта брехня» та політика 2017*. (ІзбірКом). *Ізбірком __ Комітет виборців України*. <https://www.izbirkom.org.ua/news/Politika-8/2017/Prodovjuyuchi-diskusiyu-na-IzbirKomi-Prava-korinnih-narodiv_-Brehnya_-vidverta-brehnya-ta-politika-11126> (2017, June 22)

Illegal occupation and annexation the Crimea, as territory of traditional indigenous peoples' residing, by Russia in 2014, complicated the indigenous representative structures activities' significantly. So the possibility to execute the strait democratic consultations between the state bodies and indigenous peoples' assignees since 2014 decreased sharply. The Crimean Tatar People created the democratic formed system of ethnic self-regulation before occupation of the Crimea, including the national congress – Kurultay the Crimean Tatar People, executive body of congress – Mejlis of the Crimean Tatar People (Mejlis), regional and local Mejlises in towns and districts of the Crimea and other regions of Ukraine and third countries¹.

Also High Council (Ulu bolic) of the Crimean Karaites People functioned before the occupation of the Crimea as representative body of this ethnic group.

Russian prosecutors office in annexed Crimea made the «proclamation on ban the activity of civil entity» for the Mejlis on February 15, 2016 on grounds of the Federal law of Russia «On Counteraction for Extremist Activities». Contradicting against such «administrative claim» on ban the Mejlis, its defense grounded own position on norms of the articles 1, 2, 4, 5 of ILO Convention № 169 and of the articles 5, 18, 20, part 2 of article 33, part 1 of the article 37 of the UN DRIP, with guarantees of the Mejlis' activities as representative body of the indigenous people, with personal membership and elected by the Crimean Tatar People via Kurultay of the Crimean Tatar People, not by themselves, and not being the civil entity according to the legislation of Russia.

Soon after «Supreme Court of the Republic of Crimea» made decision dated March 26, 2016 that determined the Mejlis as an «extremist organization» and established «prohibition of its activities». Arguments of defense were not researched by this «court». This prohibition covered not only the Mejlis but also the activities of Kurultay the Crimean Tatar People, its Audit Commission and Central electoral commission, local and regional Mejlises. Defense of the Mejlis appellated this decision of occupation authorities to the Supreme Court of Russia.

It must be noticed that Russian «State Committee on issues of Interethnic Relations and Deported Citizens of the Republic of Crimea» mentioned in the document with contradictions against the Mejlis appellation. There was declared that «now there are more then 30 civil entities defending rights and interests of the Crimean Tatar People, that are constructive in cooperation with the state power bodies». This document of Russian occupation powers de-facto recognized the real reason of ban the Mejlis, that was in its «non-constructive» position relating to the occupation power Russia².

Supreme Court of Russia rejected on September 29, 2016 the appellate arguments of the Mejlis' defense concerning its ban, and ignored the majority of defense's arguments. But in this decision Supreme Court analyzed the norms of UN DRIP as act covering the Mejlis statute³. This decision started some claims to the European Court of Human Rights concerning the ban of the Mejlis – as from the Mejlis and its members, so from local and regional Mejlises and their members, from executives of Audit Commission and Central electoral commission of Kurultay of the Crimean Tatar People⁴.

In situation of the illegal detentions of members of the Mejlis in the Crimea, of forced displacement of other members of the Mejlis from the Crimea, – now, from April 26, 2016 the Mejlis and all system of the national self-organization of the Crimean Tatar People works in the extraordinary regime on the mainland of Ukraine. The location of the Mejlis' central office was determined the Kyiv city. The coordination of the Mejlis' activities during the extraordinary regime was laid on the Special session of the Mejlis including the Leader of the Crimean Tatar People Mr. Mustafa Djemilev, the Head of the Mejlis, and eight members of the Mejlis, permanently residing on the mainland of Ukraine⁵.

¹ *Меджлис крымскотатарского народа 2017. Меджлис крымскотатарского народа. Официальный сайт.* <<http://qtm.org/>> (2017, June 22)

² *Документы, на основании которых власти РФ запрещают деятельность Меджлиса 2016. 15 минут.* <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotoryh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhliisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, June 22)

³ *Апелляционное определение 127-АПГ16-4 2016. (Верховный суд РФ). Официальный сайт Верховного Суда Российской Федерации.* <http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=1487872> (2017, June 22)

⁴ *Меджлис крымских татар подал жалобу в Европейский суд 2017. (Мемориал). Правозащитный центр «Мемориал».* <<https://memohrc.org/news/medzhliis-krymskih-tatar-podal-zhalobu-v-evropeyskiy-sud>> (2017, June 22)

⁵ *О введении чрезвычайного режима деятельности органов национального самоуправления крымскотатарского народа в условиях временной российской оккупации Крыма 2016. (Меджлис крымскотатарского народа). Меджлис крымскотатарского народа. Официальный сайт.* <<http://qtm.org/новости/5212-распоряжение-председателя-меджлиса-крымскотатарского-народа>> (2017, June 22)

In such hard situation the Crimean Tatar People's representatives are included quite actively to the system of the state power and governance of Ukraine. Mr. Mustafa Djemilev and the Head of the Mejlis Mr. Refat Chubarov, as deputies of Parliament of Ukraine, are the members of Parliamentary Committee for Human Rights, National Minorities and Inter-Ethnic Relations.¹ Crimean Tatar People's representatives also are (in June, 2017) the Vice-Ministers of Information Policy of Ukraine² and of Temporal Occupied Territories and Internally Deported Persons of Ukraine³. Also the apparatus of the Commissioner of the President of Ukraine on the Crimean Tatar People Issues works in Kyiv⁴. And some non-governmental organizations of the Crimean Tatar and the Crimean Karaites also act on the mainland of Ukraine.

So such representation is not completely enough for procuring the free, prior and informed consent of the indigenous peoples of Ukraine, and the illegal occupation and annexation of the Crimea by Russia is the main reason for such insufficiency.

We must pay special attention for the development, implementation, monitoring and evaluation of NHRS and the Action Plan. National human rights organizations took part in drafting the chapter «Provision of the Indigenous Peoples' and National Minorities' Rights» of those acts⁵. Ministry of Justice of Ukraine did not limit the access of the interested structures and experts for processes of drafting the Action Plan.

Representatives of the indigenous organizations were limited in participation for the drafting the NHRS and the Action Plan, also as in the drafting the projects of laws on statute of the indigenous peoples during 2015-2017. It may be explained not by the counteraction of Ukrainian state bodies or by the indigenous peoples' positions, but firstly – by the occupation and annexation of the Crimea by Russia.

Alas the provisions of the NHRS and the Action Plan do not establish the clear mechanisms of monitoring their execution. At the same time Ministry of Justice of Ukraine makes the common monitoring of such execution and manifests the quarterly reports. Till the second quarter of the 2017 the above-pointed measures the Action Plan about the indigenous peoples' rights are not reflected in those reports as executed or being in execution ones⁷.

Also the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (Ombudsman) makes monitoring the execution of the NHRS and the Action Plan. The measures of the Action Plan concerning the indigenous peoples' rights are not reflected in the Ombudsman's reports, as executed or being in execution ones⁸.

Also the Hearings in the Parliamentary Committee for Human Rights, National Minorities and Inter-Ethnic Relations on March 22, 2017 may be determined as the form of such monitoring. This Hearings were devoted to the realization the NHRS just in part of providing and protection the indigenous peoples' and national minorities' rights in Ukraine also as for the legislative initiatives on establishment the effective measures for such protection; anyway the Hearings did not lead to any certain result.

¹Склад Комітету VIII скликання 2017. Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

<http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article?art_id=45133&cat_id=44833> (2017, June 22)

²Перший заступник Міністра 2017. (Міністерство з питань інформаційної політики України). Офіційний сайт Міністерства з питань інформаційної політики України. <<http://mip.gov.ua/ru/content/dzhaparova-emine.html>> (2017, June 22)

³Перший заступник Міністра 2017. (Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України). Офіційний сайт Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. <<http://mtot.gov.ua/pershij-zastupnik/>> (2017, June 22)

⁴Уповноважений Президента України у справах кримськотатарського народу 2017. (Президент України). Офіційний сайт Президента України. <<http://www.president.gov.ua/administration/apu-structure/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-u-spravah-krimskotatarsko>> (2017, June 22)

⁵Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини 2015. (Президент України) Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>> (2017, June 22)

⁶Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року 2015. (Кабінет міністрів України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p>> (2017, June 22)

⁷Виконання Плану дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини 2017. (Міністерство юстиції України). Офіційний сайт Міністерства юстиції України <<http://old.minjust.gov.ua/section/548>> (2017, June 22)

⁸Національна стратегія у сфері прав людини 2017. (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини). Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини <<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/natsionalna-strategiya-u-sferi-prav-lyudini/>> (2017, June 22)

The representatives of indigenous peoples' organizations (Crimean Tatar Resource Center и Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea) were present on the Hearings but they did not have time to have speech as the very limited time schedule of the Hearing¹.

So we may propose some conclusions for the level of measures and implementation strategies in Ukraine to achieve the ends of the UN DRIP through current NHRS and the Action Plan and national development frameworks. Ukraine recognized the duty of the UN DRIP by the Parliamentary Statement on March 20, 2014². In 2015 the official translation of the UN DRIP onto the Ukrainian and the Crimean Tatar languages was published in the official edition of the Parliament of Ukraine – in the newspaper «Voice of Ukraine»³ and it was placed on the official web-site of the Parliament of Ukraine⁴.

The elaboration of the draft of Law on statute of the indigenous peoples of Ukraine was the key measure of the coherent chapter «Provision of the Indigenous Peoples' and National Minorities' Rights» of the NHRS and the Action Plan, where the measures and implementation strategies to achieve the ends of the UN DRIP, 2007 might be used.

Draft of Law «On the Statute of the Crimean Tatar People in Ukraine» № 6315 on April 7, 2017⁵ was prepared under aegis of the Ministry of Culture of Ukraine and registered in the Ukrainian Parliament just as the form of realization of this measure of the Action Plan. But this project was drafted in common without recognition the measures and implementation strategies to achieve the UN standards for the indigenous peoples' rights, without implementing the majority of those indigenous peoples' rights, reflected in the UN DRIP, 2007.

Crimean Tatar Resource Center и Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea prepared the draft of Law «On Indigenous Peoples of Ukraine»⁶ executing the provisions of the NHRS and the Action Plan. These organizations made the huge work for application practices regarding measures and implementation strategies to achieve the ends of the UN DRIP. This draft of Law of Ukraine reflects and contains the majority of the indigenous peoples' rights, guaranteed by UN DRIP, 2007.

References:

1. *Legislative Defence of the Rights of Indigenous Peoples of Ukraine 2016*. (Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea). *Organization for Security and Co-operation in Europe _ OSCE*. <<http://www.osce.org/ru/odihr/266981>> (2017, June 22). [in English].
2. *Questionnaire in relation to national action plans to achieve the ends of the United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples 2017*. (OHCHR). *Home _ United Nations*. <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2017/06/Indigenous-peoples_QuestionnaireENG_.pdf> (2017, June 22). [in English].
3. *Агенство «Крымские новости» 2016* [The agency “Crimean news”]. <<http://qha.com.ua/ru/politika/status-quo-status-krimskih-tatar-kak-korenogo-naroda/160395/>> (2017, June 22). [in Russian].
4. *Апелляционное определение 127-АПГ16-4 2016* [Appeal Ruling 127-APG16-4 2016]. (Verhovnyj sud RF). *Официальный сайт Верховного Суда Российской Федерации* [The official website of the Supreme Court of the Russian Federation]. <http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=1487872> (2017, June 22). [in Russian].
5. Babin, B. *Pytannya statusu natsional'noyi avtonomiyi ta korinnykh narodiv ne maye buty predmetom politychnykh spekulyatsiy 2017* [The question of the status of national autonomy and indigenous peoples should not be the subject

¹ Стенограма комітетських слухань на тему: «Стан реалізації Національної стратегії у сфері прав людини щодо забезпечення та захисту прав корінних народів і національних меншин України та законодавчі ініціативи щодо створення ефективних механізмів такого захисту» 2017 (Верховна Рада України). Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

<http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article?art_id=57642&cat_id=46332> (2017, June 22)
² Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави 2014. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>> (2017, June 22)

³ Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів 2007. (Голос України). *Голос України – газета Верховної Ради України*. <<http://www.golos.com.ua/article/260484>> (2017, June 22)

⁴ Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів 2007. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156> (2017, June 22)

⁵ Проект Закону про статус кримськотатарського народу в Україні 2017. (Верховна Рада України) Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537> (2017, June 22)

⁶ *Legislative Defence of the Rights of Indigenous Peoples of Ukraine 2016*. (Foundation for Research and Support of the Indigenous Peoples of Crimea). *Organization for Security and Co-operation in Europe _ OSCE*. <<http://www.osce.org/ru/odihr/266981>> (2017, June 22)

- of political speculation]. (IzbirKom). *Yzbyrkom __ Komytet yzbyrateley Ukraynu* [Committee of Voters of Ukraine]. <https://www.izbirkom.org.ua/publications/Zaschita-grajdanskikh-prav-12/2017/Pitannya-statusu-natsionalnoi-avtonomii-ta-korinnih-narodiv-ne-mae-buti-predmetom-politichnih-spekulyatsiy_---odeskiy-profesor-5957> (2017, June 22). [in Ukrainian].
6. Babin, B. *Prava korinnykh narodiv. Brekhnya, «vidverta brekhnya» ta polityka 2017* [Rights of indigenous peoples. The lie, "the outright lie," and politics]. (IzbirKom). *Yzbyrkom __ Komytet yzbyrateley Ukraynu* [Committee of Voters of Ukraine]. <https://www.izbirkom.org.ua/news/Politika-8/2017/Prodovjuyuchi-diskusiyu-na-IzbirKomi-Prava-korinnih-narodiv_-Brekhnya_vidverta-brekhnya-ta-politika-11126> (2017, June 22). [in Ukrainian].
7. Belitser, N. (2017). *Kryms'ki tatory yak korinnyy narod. Istoriya pytannya i suchasni realiyi* [Crimean Tatars as indigenous people. History questions and modern realities]. *Ministerstvo informatsiyoi polityky Ukrayiny – ofitsiyyny veb-sajt* [The official website of the Ministry of Information Policy of Ukraine]. <http://mip.gov.ua/files/pdf/blicer_pro_krimtat.pdf> (2017, June 22). [in Ukrainian].
8. *Vykonannya Planu diy shchodo realizatsiyi Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny 2017* [Implementation of the Action Plan for the Implementation of the National Human Rights Strategy]. (Ministerstvo yustytisyi Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Ministerstva yustytisyi Ukrayiny* [Official website of the Ministry of Justice of Ukraine]. <<http://old.minjust.gov.ua/section/548>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
9. *Dev'yata sesiya Ekspertnoho mekhanizmu z prav korinnykh narodiv 2016* [The Ninth Session of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples]. *Khersons'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet* [Kherson National Technical University]. <<http://kntu.net.ua/index.php/ukr/content/view/full/35732>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
10. *Deklaratsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy pro prava korinnykh narodiv 2007* [United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples]. (Holos Ukrayiny). *Holos Ukrayiny – hazeta Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The Voice of Ukraine – a newspaper of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://www.golos.com.ua/rus/article/260484>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
11. *Deklaratsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy pro prava korinnykh narodiv 2007* [United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples]. (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_156> (2017, June 22). [in Ukrainian].
12. *Dokumenty, na osnovanii kotorykh vlasti RF zapreshhajut dejatel'nost' Medzhlisa 2016* [Documents on the basis of which the authorities of the Russian Federation prohibit the activities of the Mejlis]. *15 minut* [15 minutes]. <<http://15minut.org/article/dokumenty-na-osnovanii-kotorykh-vlasti-rf-zapreshhayut-deyatelnost-medzhlisa-foto-2016-02-15-19-18-31>> (2017, June 22)/ [in Russian].
13. *Eksperty zaklykayut' Verkhovnu Radu zakonodavcho vrehulyuvaty status korinnykh narodiv 2015* [Experts urge Verkhovna Rada to legislate on the status of indigenous people]. *Ukrayins'ka Hel'synhs'ka spilka z prav lyudyny* [Ukrainian Helsinki Human Rights Union]. <<https://helsinki.org.ua/articles/eksperty-zaklykayut-verhovnu-radu-zakonodavcho-vrehulyuvaty-status-korinnykh-narodiv/>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
14. *Medzhlis krymskih tatar podal zhalobu v Evropejskij sud 2017* [The Mejlis of the Crimean Tatars filed a complaint to the European Court of Justice]. (Memorial). *Pravozashchitnyj centr «Memorial»* [Human Rights Center "Memorial"]. <<https://memohrc.org/news/medzhlis-krymskih-tatar-podal-zhalobu-v-evropejskiy-sud>> (2017, June 22). [in Russian].
15. *Medzhlis krymskotatarskogo naroda 2017* [Mejlis of the Crimean Tatar people]. *Medzhlis krymskotatarskogo naroda. Oficial'nyj sayt* [Mejlis of the Crimean Tatar people. Official site]. <<http://qtm.org/>> (2017, June 22). [in Russian].
16. *Natsional'na stratehiya v sferi prav lyudyny 2015* [National Human Rights Strategy]. <<http://hrstrategy.com.ua/>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
17. *Natsional'na stratehiya u sferi prav lyudyny 2017* [National Human Rights Strategy]. (Upovnovazhenyy Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny). *Ofitsiyyny sayt Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny* [Official Website of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights]. <<http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/natsionalna-strategiya-u-sferi-prav-lyudini/>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
18. *O vvedenii chrezvychajnoho rezhima dejatel'nosti organov nacional'nogo samoupravlenija krymskotatarskogo naroda v uslovijah vremennoj rossijskoj okkupacii Kryma 2016* [On the introduction of an emergency regime for the activities of the organs of national self-government of the Crimean Tatar people in the conditions of the temporary Russian occupation of the Crimea]. (Medzhlis krymskotatarskogo naroda). *Medzhlis krymskotatarskogo naroda. Oficial'nyj sayt* [Mejlis of the Crimean Tatar people. Official site]. <<http://qtm.org/novosti/5212-rasporjazhenie-predsedatelja-medzhlisa-krymskotatarskogo-naroda>> (2017, June 22). [in Russian].
19. *Pershyy zastupnyk Ministra 2017* [First Deputy Minister]. (Ministerstvo z pytan' informatsiyoi polityky Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Ministerstva z pytan' informatsiyoi polityky Ukrayiny* [The official website of the Ministry of Information Policy of Ukraine]. <<http://mip.gov.ua/ru/content/dzhaparova-emine.html>> (2017, June 22). [in Ukrainian].

20. *Pershyy zastupnyk Ministra 2017* [First Deputy Minister]. (Ministerstvo z pytan' tymchasovo okupovanykh terytoriy ta vnutrishn'o peremishchenykh osib Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Ministerstva z pytan' tymchasovo okupovanykh terytoriy ta vnutrishn'o peremishchenykh osib Ukrayiny* [Official site of the Ministry for Temporary Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine]. <<http://mtot.gov.ua/pershij-zastupnik/>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
21. Prykhod'ko, A. (2017). *Standarty OON stosovno prav korinnykh narodiv* [United Nations Standards on the Rights of Indigenous Peoples]. <<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/7868>> (2017, June 22)
22. *Pro zatverdzhennya Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny 2015* [On Approval of the National Human Rights Strategy]. (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
23. *Pro zatverdzhennya planu diy z realizatsiyi Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny na period do 2020 roku 2015* [On Approval of Action Plan for Implementation of the National Strategy for Human Rights for the period up to 2020-2015]. (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnp?docid=248740679>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
24. *Pro Zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny shchodo harantiyi prav kryms'kotatars'koho narodu u skladi Ukrayins'koyi Derzhavy 2014* [On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Guaranteeing the Rights of the Crimean Tatar People in the Ukraine]. (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
25. *Pro rozroblennya Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny 2014* [On the Development of the National Strategy for Human Rights]. (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine.]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2014>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
26. *Proekt Zakonu pro status kryms'kotatars'koho narodu v Ukrayini 2017* [Draft Law on the Status of Crimean Tatar People in Ukraine]. (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61537> (2017, June 22). [in Ukrainian].
27. *Proekt Zakonu Ukrayiny "Pro pidtrymky samobutnosti karayims'koho i krymchats'koho narodiv v Ukrayini" 2015* [Draft Law of Ukraine "On Supporting the Identity of the Karait and Krymchatka Peoples in Ukraine"]. (Ministerstvo kul'tury Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Ministerstva kul'tury Ukrayiny* [Official site of the Ministry of Culture of Ukraine]. <http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245026010> (2017, June 22). [in Ukrainian].
28. *Proekt Postanovy pro Zayavu Verkhovnoyi Rady Ukrayiny shchodo zberezhenya v Ukrayini samobutnosti ta kul'turnoyi spadshchyny kryms'kykh karayimiv (karayiv) ta krymchakiv 2016* [Draft Resolution on the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Preservation of Originality and Cultural Heritage of Crimean Karaites (Karaites) and Krymchaks in Ukraine]. (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59430> (2017, June 22). [in Ukrainian].
29. *Sklad Komitetu VIII sklykannya 2017* [Composition of the committee of the 8th convocation]. *Komitet Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z pytan' prav lyudyny, natsional'nykh menshyn i mizhnatsional'nykh vidnosyn* [Verkhovna Rada of Ukraine Committee on Human Rights, National Minorities and International Relations]. <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article?art_id=45133&cat_id=44833> (2017, June 22). [in Ukrainian].
30. *Stenohrama komitet-s'kykh slukhan' na temu: «Stan realizatsiyi Natsional'noyi stratehiyi u sferi prav lyudyny shchodo zabezpechennya ta zakhystu prav korinnykh narodiv i natsional'nykh menshyn Ukrayiny ta zakonodavchi initsyatyvy shchodo stvorennya efektyvnykh mekhanizmiv takoho zakhystu» 2017* [Transcript of committee hearings on the topic "Status of realization of the National strategy on human rights in the field of support and protection of the rights of indigenous peoples and national minorities of Ukraine and legislative initiatives to create effective mechanisms for such protection"]. (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Komitet z pytan' prav lyudyny, natsional'nykh menshyn i mizhnatsional'nykh vidnosyn* [Committee on Human Rights, National Minorities and International Relations.]. <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article?art_id=57642&cat_id=46332> (2017, June 22). [in Ukrainian].
31. *Upovnovazheny Prezydenta Ukrayiny u spravakh kryms'kotatars'koho narodu 2017* [Commissioner of the President of Ukraine on affairs of the Crimean Tatar people]. (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiyyny sayt Prezydenta Ukrayiny* [Official site of the President of Ukraine]. <<http://www.president.gov.ua/administration/apu-structure/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-u-spravah-krimskotatarsko>> (2017, June 22). [in Ukrainian].
32. *Implementatsiya Ukrainoyu mizhnarodnykh standartiv zakhystu ta realizatsiyi prav korinnykh narodiv 2015* [Implementation by Ukraine of International Standards for the Protection and Realization of the Rights of Indigenous Peoples]. *Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://instzak.rada.gov.ua/instzak/doccatalog/document;jsessionid=D0FC3C907136CF56B124F8FFFDB88CC7?id=83991>> (2017, June 22). [in Ukrainian].

Yana Hryhorenko, PhD in Law

Olha Krylova, LL.B.

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

THE CORRELATION OF HUMAN RIGHTS AND STATE INTERESTS IN INTERNATIONAL LAW

It takes place a disbalance of interests between a state and human since the international law exists. The supremacy of a state sovereignty or human rights is a perennial issue, which pertains to all global community. Today there is a common tendency of restriction of a state sovereignty by the way of imposing of human rights primacy. Nevertheless, there is a state of necessity to resolve these legal collisions both in international public as international private law. These legal issues were considered by the International Commission on Intervention and State Sovereignty, established in 2000 under the aegis of the United Nations. Namely, in its report «The Responsibility to Protect», the International Commission on Intervention and State Sovereignty pointed out the important issues for the international community. There is no consensus concerning the range of sanctions that are applied by one state to another beginning from the individual coercive measures to the sanctions of international organizations, but sometimes the armed interventions take place. The rights and interests both the states, as the persons enshrined in international law. All exceptions on the basis of which States legally violate their international obligations and as a consequence human rights, make the international law inefficient. Even the legal rules contain a conflict of interest of the states and individuals. So, practice confirms, despite the Convention and institutional mechanisms on human rights protection, according to which the states have obligations, balance of interests of the state prevails over the human rights.

The problem of systematic human rights violation is a lack of universal mechanisms for their protection. The effective judicial protection does not exist in the framework of the universal system of human rights protection. Thus, in the era of globalization and convergence of legal systems it is necessary to abandon from a dogmatic postulate on the role of the state in international relations. This approach should be replaced and completed by new, which will represent the priority of human rights as the basis of civil society, democratic state and law in general.

Keywords: human rights, state sovereignty, a balance of interests, humanitarian interventions, the International Commission on Intervention and State Sovereignty.

The current problem of international law is a conflict of interests between the state and individual. The state realizing their interests ignores human rights by the way of violation both international law as their national legislations. Systematic human rights violation occurs at all levels: universal, regional, national.

The legal nihilism leads to loss of public confidence in any legal mechanisms which protect human rights. The system is in decline, which is a standard element in the development cycle of international relations. Certainly, the balance of interests mechanisms of the state and individual are not framed and unlikely they will be created in the future, but there are the ways of bringing the states to responsibility for their illegal actions.

Even the most authoritative universal international instruments contain the legal collisions. Thus, the UN Charter, on the one hand, proclaims human rights (Art. 1 p. 3), and on the other hand, confirms the absolute state sovereignty. In practice, these rules create a conflict in the law. Resolving of this conflict lies in the legal capacity of the state and individuals.

The individuals possess the primary natural juridical personality and all other entities are secondary, in particular the state. The state is a legal fiction created by law and beyond law does not exist, and as a result the sovereignty, which gave the state broad power, is limited by human rights.

In recent years it has been occurred a re-thinking of the basic concepts of international law. First of all the concept of sovereignty has been changed which reduced the rights of the states. The transformation of national sovereignty was primarily caused by: 1) increasing of the states interdependence and 2) cross-border threats to the states international security and public safety, global peace and stability. The scope of the state sovereignty is not clearly defined and its volume depends on the events in the country and abroad, and also on the level of the states threat to the worldwide order. Also, the sovereignty borders depend on the stabilizing or destabilizing state impact on the international relations.

In addition, the state is limited by exclusive sovereignty by its own nation who fall under its jurisdiction. As a result of globalization the state ceases to be the sole representative of its citizens. The governmental organizations assume an essential part of these functions. As a result individuals are deemed as members of the global community, not only as residents of a particular state. This situation is also justified by international law, development of which after World War II significantly reduced an amount of authority that the states use *ex gratia*. The establishment of international systems of human rights protection by the way of imposing the obligations on the states to provide their protection restricts the states freedom. This approach has been repeatedly confirmed in many documents of international law, including the countries participating in the OSCE.

One way to solve the problem between the sovereignty of the states and the obligation to respect human rights outlined in the report « Responsibility to protect» of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, established in 2000 under the aegis of the UN. In its report «The Responsibility to Protect», the International Commission on Intervention and State Sovereignty points out the important issues for the international community to take on. The Commission on has, for its part, contributed to defining the responsibility to protect as an ability to prevent mass violations of human rights, and to react to them and reconstruct when they occur. Also, it indicated that the responsibility of the states to protect their citizens involves an accompanying «responsibility to prevent», i.e., to address the root and direct causes of internal conflict and other man-made crises that put populations at risk. Finally, at the international level, the report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty has articulated a set of principles and guidelines that allow international interventions when a state fails to protect the rights of its own citizens.

Trying to define the boundaries of sovereignty, the Commission paraphrase the question: what the state is entitled within its borders, the question that it has no right to do, and logically came to the conclusion – based on the intentions of the states, which expressed in the International Conventions on Human Rights, the states have no right to violate the rights and dignity of the citizens. This means that sovereignty implies a dual obligation: a) external – to respect the sovereignty of other states and b) internal – to respect the rights and dignity of people under the jurisdiction of a particular state.

Gareth Evans, co-chair of the Commission, noted that this understanding of sovereignty «has strengthened significantly looking at growing influence of international standards on human rights and the growing influence of the concept of human security in the international discourse»¹.

The obligation to protect the state sovereignty and the principle of non-interference, which was considered as the protection of strategic security of the national and international order, was extremely strong arguments during the cold war. However, after its coming to the end the significant changes are especially noticeable in the decisions of the UN Security Council. The Security Council, escaped from the need to balance between two blocks, became more sensitive react to cases of mass rough violations of the human rights and initiate actions aimed to protect the civilian population. The evolution of the Security Council after the end of the cold war led to the recognition of the legitimacy of restrictions of the principle of non-interference with respect of the principle of protection of human rights. In the early 90s of XX century the Security Council by the way of making decisions related to the protection of civilians, justified them by the international consequences of internal conflicts in the form of, in particular, mass movements of refugees which destabilized the situation in a certain region. Thus, the Security Council has avoided the charges concerning the unreasonable interference in the internal affairs of the states. The resolution on Somalia (No. 794/92), adopted by the Security Council in 1992, was a revolutionary breakout, in which the decision was made to intervene in the internal conflict, without addressing to the international consequences of the conflict. Similarly was done in Rwanda and Haiti in 1994 (resolution No.

¹ *Bankovic and others v. Belgium and other 16 States* [GS], no. 52207/99, §28, ECHR 1999-X

929/94 and 940/94). So, the Security Council came to the conclusion that it is enough to prove an existence of the serious and massive human rights violations to justify the violation of the principle of non-interference. Thus, the Security Council ipso facto changed the gradation of the principles of international law. The Security Council confirmed its interpretation in the resolution № 1296 in 2000, in which it determined that the attacks on civilians committed during the armed conflict, are a real threat to international peace and security, and consequently it authorizes the Security Council to take appropriate actions.

The relevant questions arise in the context of the weakening of the principle of non-interference in the internal affairs of the states to protect human rights: a) if all members of the international community can demand that the states fulfill its obligations to respect human rights and b) if all authorized such actions? There is no doubt that the answer to the first question is “Yes”. The second question is very controversial especially in the context of NATO’s military intervention in Kosovo in 1999.

Also, it is necessary to consider whether the separate state have a right to interference in internal affairs under international law independently of the UN? Essential for the answer to this question is the development of the principle of state responsibility for violations of the international law. The codification of this area, despite the significant work of the International Law Commission, is very slowly. According to the doctrine the international responsibility of the states arises at the moment when the state violates obligations arising in the framework of international law, in particular treaty, customary law and general principles of international law and decisions of international organizations, including the unanimous resolutions of the UN General Assembly, which develop and maintain the general legal rules. In the concept of the «responsible protection» the main focus is on the non-military methods of intervention, on prevention human rights violations»¹. The principle of state responsibility for violation of the law is a norm of general international law. But the breached treaty countries have a right to intervene. Regarding the situation in Chechnya in 1994, the former Minister of foreign Affairs of Poland K. Skubiszewski noted that the countries that are the parties of the Geneva Conventions and the Additional Protocols thereto which concerns victims of non-international conflict, on the basis of reciprocity can achieve from Russia an observance in Chechnya of human rights and humanitarian law.² According to the Code of Responsibility, created by the International Law Commission, if the state undertakes an obligation, recognized by all global community, any state may require to fulfill their obligations.

There is no consensus concerning the range of sanctions that are applied by one state to another beginning from the individual coercive measures to the sanctions of international organizations, but sometimes the armed interventions take place.

The rights and interests both the states, as the persons enshrined in international law. Among the documents of the universal nature that protect human rights are:

1. The Universal Declaration on Human Rights;
2. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights;
3. The International Covenant on Civil and Political Rights;
4. The optional Protocol to the International Covenant on civil and political rights;
5. The Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights.

In addition to these agreements there are a number of international legal instruments aimed to protect fundamental rights and freedoms of individuals, including regulating the legal status of certain groups of people and focused on protecting rights of individuals and groups in situations of armed conflict. Among them are:

1. The Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in the Acting Armies of 12 August 1949;
2. The Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War of 12 August 1949;
3. The Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949;
4. The Convention on the Political Rights of Women of 20 December 1952;

¹ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) ICJ Report 1986* <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5&lang=en>>

² Столяров, А.А. (2015). *Влияние исторической памяти в польско-российских отношениях 1989-2009*. Санкт-Петербург, 390

5. The Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989;
6. The Convention Relating to the Status of Refugees of 28 July 1951;
7. The International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families of 18 December 1990;
8. The Convention Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries of 27 June 1989;

Many of the conventions are approved by the International Labour Organization (ILO).

In accordance with the provisions of international treaties there is a relevant system of inter-state bodies with functions of international control in the sphere of human rights protection. The appropriate authority on behalf of the UN implements ECOSOC, under the leadership of which acts the Commission on Human Rights.

The structure of the UN Secretariat consists with the Centre for Human Rights. In December 1993, the General Assembly adopted a resolution on the establishment of the post of the UN High Commissioner on Human Rights. Then conventions provide for the establishment of special bodies empowered in the area of human rights. It includes the Committee on Human Rights on the basis of the Covenant on Civil and Political Rights; the Committee against torture under the Convention against torture and other cruel, inhuman or such that the degrading, inhuman or degrading treatment or punishment; the Committee on the rights of the child on the basis of the Convention on the rights of the child etc.

Only the international covenants and optional protocols, which subject to ratification, are legally binding, but there is an exception. States, by signing the international agreements, without further ratification, become legally bound by the preamble of this agreement. This indicates that the signing of the contract demonstrates the strong intention of the state to follow the provisions of the treaty.

In addition, specified in the treaties human rights are typically incorporated into national legislation, which gives grounds to point the primacy of human rights over the interests of the state. But there are the instances when the states establish a non-democratic political regime in the country and do not recognize human rights as the highest value. In this case, the state is always guided solely by national interest, which leads to further violation of human rights. Paradoxically that, for example, sometimes in totalitarian states, citizens may be deprived of certain political and cultural rights, but inalienable rights such as the right to life, security are guaranteed and implemented better than in countries with a democratic regime.

All other acts with more details are legally non-binding and only declare the intentions, enshrined in the international treaties. However, we cannot deny their importance because of their optionality, as they are as close as possible to the ideal form of human rights.

Moreover, the doctrinal thought of G. A. Mullerson indicates that the treaties on human rights «sets out the obligations of the states not only to states parties but also to their citizens». And V. A. Kartashkin noted that «by concluding international agreements on human rights, the states voluntarily waive of their sovereign rights and transfer them to international bodies which are authorized to interfere in their internal affairs».

Today the international legal frameworks that ensure the interests of the states, are more effective. The elements of this mechanism are:

1. The chapter VII of the UN Charter, which regulates an order of taking measures in case of threat to the peace, breach of the peace and acts of aggression.
2. The creation of a separate body, namely the Security Council, whose decisions are binding to all states.
3. The rights of the states to individual and collective self-defence (article 51 of the UN Charter).
4. The existence of regional agreements and organizations, which deal with the issues related to the maintenance of peace and security (article 52 of the UN Charter, the statutory documents of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Organization of American States, Organization for Security and Cooperation in Europe).
5. The existence of bilateral and multilateral agreements regulating the issues of joint activity of the states.
6. The states have unconditional right to self-defence.

The human rights violation is systematic and comprehensive, and worst of all, when this violation relates to international humanitarian law. The states apply countermeasures against the violators of its international obligations, but the imposition of sanctions against the government lead to violation of human rights.

The individual in most cases is deprived of right to self-defence. The implementation by the states of their own interest often leads to massive violation of human rights. The military sanctions are one of the examples.

The sanctions have two kinds of coercion for violation of international law. The first method is implemented by non-military means (embargo on weapons, oil, freezing accounts abroad, the economic blockade). It is proved by practice that any coercion by the state leads to negative consequences such as mass migration, famine, and infectious diseases.

In the case of the use of military force, the consequences are more significant. It is often when the most vulnerable populations who usually have no connect to the actions of the government and are not guilty before the international community, suffer the most. According to the memoirs of the Soviet ambassador Tarasov, who has been working between 1950 and 1988 in Korea, China, Somalia and Kenya, «American planes destroyed the area of Sengur, all died, the land remained maimed».¹ The government officials usually do not suffer from the consequences of their activities.

The civil society in armed conflicts suffers from a lot of problems as a result of the taking military measures. These are the medical problems, and an inability to obtain education, the use of children for military service, the continuous migration of the population.

Even the use of non-military sanctions leads to an increase of mortality rate in the state. So, the economic sanctions against Iraq included baby milk, because there was the possibility of its use in the production of weapons of mass destruction. According to the data of WHO, the infant mortality rate after these events has increased in 25 times. Also, the Iraqi representative of UNICEF Philip Herrick says that «in Iraq, about 4,500 children under 5 years dying each month from hunger and disease».

In General, the war of Iraq against Iran (1980-1988), the Gulf war in 1991 and sanctions has led to the suffering of 10 million Iraqi children.

Any armed conflict leads to population migration. In the early 80s there were 5.7 million refugees in the world there. In the latest 80s this number had risen to 14.8 million and currently reaches 27.4 million people. According to the UN data, the number of persons who changed their place of residence within their country in connection with armed conflict is 30 million people.

Almost half of refugees and displaced people are children. During the migration millions of children have lost their families.

The sanctions often lead to a shortage of resources, unfair distribution. Iraq in 1990s has undergone probably the most stringent regime of sanctions that have ever been applied. In order to ease an impact on the health, the Security Council adopted Resolutions 706 (1991) on the use of frozen Iraqi accounts for the purchase of food and medicine, and said that these goods should be distributed under the supervision of the UN.

The Iraqi government considered these conditions unacceptable and began to discuss it only in 1995. Meanwhile, the situation was continuing to deteriorate. Over the next 5 years, child mortality has tripled. The program «Oil in exchange for food», as proposed in Resolution 986 (1995) of the Security Council, provided an opportunity to mitigate the negative impact of sanctions on children. Under this programme, all proceeds from the sale of oil was to be spend on humanitarian and social purposes.

Today, the most effective means of the protection of human rights is the European Court of Human Rights, the legal nature of the decisions of which has complementary reference nature that does not allow to make it a mechanism for balancing interests and a deterrent that will prevent the violation of human rights.

The case «Bankovic and others v Belgium, Great Britain, Greece, Denmark, Iceland, Spain, Italy, Luxembourg, the Netherlands, Germany, Norway, Poland, Portugal, Turkey, Hungary, France, Czech Republic» was declared unacceptable, despite the existing order and procedures established by the Rules of the European Court of Human Rights.

On 29 April 1999, the citizens of Serbia file a lawsuit in the ECHR in relation to the bombing by NATO forces, citing on the following provisions of the European Convention on Human Rights 1950: right to life (article 2), freedom of expression (article 10), the right to an effective remedy (article 13).² The decision of this case remains controversial, because if there are clear violations of the Convention, the Court declares the complaint inadmissible for lack of jurisdiction for the recognition of breach of these

¹ Тарасов, В.А. (1997). *Советская дипломатия в период Карейской войны (1950-1953)*. Москва: Научна книга, 134-150.

² *Bankovic and others v. Belgium and other 16 States* [GS], no. 52207/99, §28, ECHR 1999-X

rights. Therefore, the ECHR requires an upgrading, namely: extension of jurisdiction in time of armed conflict.

The European Convention on human rights also contains the contradictions. Article 2 of the Convention guarantees the right to life, and article 15 provides that

«1. In the event of war or the existence of a state of emergency threatening the life of the nation any High Contracting party may take measures derogating from its international obligations under the Convention to the extent to which this is due to the state of emergency, provided that these measures are not inconsistent with its other obligations under international law.

2. This provision cannot be the basis for derogation from the provisions of article 2, with the exception of cases of deaths as a result of legitimate military action [...]».¹

That is why, all exceptions on the basis of which States legally violate their international obligations and as a consequence human rights, make the international law inefficient. Even the legal rules contain a conflict of interest of the states and individuals. So, practice confirms, despite the Convention and institutional mechanisms on human rights protection, according to which the states have obligations, balance of interests of the state prevails over the human rights.

The problem of systematic human rights violation is a lack of universal mechanisms for their protection. The effective judicial protection does not exist in the framework of the universal system of human rights protection.

Thus, in the era of globalization and convergence of legal systems it is necessary to abandon from a dogmatic postulate on the role of the state in international relations. This approach should be replaced and completed by new, which will represent the priority of human rights as the basis of civil society, democratic state and law in general.

References:

1. *Bankovic and others v. Belgium and other 16 States* [GS], no. 52207/99, §28, ECHR 1999-X [in English]
2. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)* ICJ Report [1986] <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=367&p1=3&p2=3&case=70&p3=5&lang=en>> [in English]
3. Stolyarov, A. A. (2015) *Vlijanie istoricheskoj pamjati v pol'sko-rossijskie otnoshenija 1989-2009 gg.* [The Influence of historical memory in Polish-Russian relations 1989-2009]. Saint Petersburg, 390. [in Russian]
4. Tarasov, V. A. (1997) *Sovetskaja diplomatija v period Karejskoj vojny (1950-1953)* [The Soviet diplomacy in the period of the Korean War 1950-1953]. Moscow, 134-150. [in Russian]
5. *The European Convention on human rights* (adopted on 4 November 1950, entered into force on 1 June 2010) (ECHR) art 2. <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf> [in English]

¹ *The European Convention on human rights* (adopted on 4 November 1950, entered into force on 1 June 2010) (ECHR) art 2. <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>

Наталя Горло, к. і. н.

Запорізький національний університет, Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ ІРЕДЕНТИЗМУ

Nataliia Horlo, PhD in History

Zaporizhzhia National University, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL DIMENSION OF THE IRREDENTISM POLICY

The aim of the article is to analyze the international legal boundaries in which the policy of irredentism is implemented. The author investigates the evolution of the policy of irredentism in the context of the formation of international law, primarily the principles that defend the interests of sovereign states – territorial integrity and non-interference in the affairs of sovereign states, as well as the right of peoples to self-determination. The study deals with the paradox when participants of the irredentist conflict with opposite interests appeal to the same international legal documents. It is proved that the inconsistency of a number of principles in practical terms leads to a policy of double standards. The reaction of the world community to the threatening precedent of the present time – the realization of the irredentist project in the form of the annexation of the Crimea by the Russian Federation has been analysed in the article.

Keywords: the policy of irredentism, international law, the principle of territorial integrity, the principle of non-interference, the right of peoples to self-determination, the annexation of the Crimea.

Іредентизм виступає чинником нестабільності на світовій політичній арені, починаючи з XIX століття. На початку XXI століття був реалізований іредентистський проект Російської Федерації стосовно українського Криму, що стало своєрідним парадоксом, адже, здавалося б, уся сукупність міжнародно-правових норм унеможливує захоплення території однієї держави іншою державою. Цей факт змушує більш уважно проаналізувати еволюцію політики іредентизму у міжнародно-правовому вимірі.

У науковій літературі іредентизм традиційно описується у вигляді тріади, представленої іредентою – національною меншиною у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі спорідненості; власне іредентистською державою (kin-state – «спорідненою державою»); поліетнічною державою, від якої намагається від'єднатися національна меншина. Р. Бараш зазначає, що цей «трикутник» – з позиції співвідношення сил і засобів – ні в якому разі не є рівностороннім¹. Іредента і споріднена держава виступають у коаліції, причому їх інтереси можуть співпадати лише в головному – об'єднанні в одній державі, при цьому політичні лідери обох сторін можуть переслідувати окремі локальні цілі, наприклад, зростання власного політичного рейтингу. Досить поширеним є тлумачення іредентизму як різновиду сепаратизму, що є вірним з огляду на те, що поліетнічній державі іредентизм загрожує втратою території. Самою ж іредентою і спорідненою державою цей процес тлумачиться як реалізація національною меншиною права на самовизначення шляхом приєднання до іншої держави і дії по захисту інтересів спорідненої етнічної групи. Очевидно, саме багатоаспектність явища обумовлює відсутність єдиного конвенціонального наукового визначення іредентизму. До того ж поняття «іредентизм» взагалі не закріплене у міжнародно-правових документах, але явище об'єктивно існує і створює загрози територіальній цілісності суверенних держав, тож ставлення до нього можна простежити через реалізацію правових принципів, які стоять на захисті інтересів сучасних держав.

¹ Бараш, Р. (2012). Ирредентизм как категория дискурса и политической практики. *Вестник российской нации*, 2-3, 156.

Грунтовні дослідження сутності іредентизму і специфіки його проявів у різних регіонах світу здійснили Т. Амброзіо, Дж. Гоксек, Д. Горовіц, Дж. Ландау, Д. Мейлл, М. Сайдман, Дж. Фюрезі, Н. Чейзен, Д. Ягсиоглу. Вивчення іредентизму є неповним без аналізу взаємозв'язку цього явища з правом народів на самовизначення і супутніми явищами, які можуть виникнути при його реалізації, – сепаратизмом і сецесіонізмом. Серед зарубіжних дослідників сепаратизму і сецесіонізму слід назвати А. Б'юкенена, Д. Конверсі, М. Томза та ін. Теоретичні аспекти права на самовизначення народів, націй, національних меншин і особливості його практичної реалізації вивчають М. Басараб, Д. Грушкін, О. Кресін, І. Куян, О. Майборода, Р. Осборн, І. Рафальський, Ю. Римаренко, О. Стогова та ін. Співвідношенням принципів права на самовизначення і територіальної цілісності держави та непорушності її кордонів цілеспрямовано приділили увагу вітчизняні вчені М. Басараб, О. Теленко, О. Цебенко, І. Рафальський, Є. Рябінін та ін. Враховуючи досить великий масив літератури, яка сприяє осмисленню сутності іредентизму, все ж недостатньо розкритим залишається питання реалізації політики іредентизму в контексті норм міжнародного права.

Мета статті полягає в аналізі міжнародно-правового поля, в якому реалізується політика іредентизму, причому відносно нетривала історія досліджуваного явища дозволяє зробити екскурс в минуле і простежити еволюцію впливу правових норм на спроби реалізації іредентистської політики.

Досягнення іредентистської мети неминуче пов'язане з територіальними суперечками, які є явищем, об'єктивно присутнім на всіх етапах розвитку держави. Заради збільшення своєї території держави постійно воювали. Але у XIX столітті тактика територіальних приєднань зазнає змін, тому що під впливом націоналістичних ідей виникає уявлення про «незвільнені» території, на яких проживають споріднені етнічні групи, що їх, як вважалося, неодмінно потрібно включити до складу держави заради завершення процесу національного будівництва. Таким чином прагнення територіальних прирощень доповнюється (а часто просто завуальовується) зовнішньо «благородними намірами» об'єднати представників етнічної групи в одному державному утворенні.

Іредентизм виходить на рівень міждержавної взаємодії, а тому не може залишити осторонь світову спільноту, для якої відкриті прояви іредентизму сприймаються як порушення світового порядку. Виникають побоювання, що будь-який випадок успішної реалізації іредентистського проекту може стати загрозливим прецедентом. І якщо питання попередження і вибору засобів врегулювання внутрішньополітичних конфліктів є прерогативою національного законодавства, то зовнішньополітичні прояви політики іредентизму мають піддаватися регулюванню міжнародно-правовими нормами.

Як слушно зазначив С. Ушаков, протягом століть іредентизм перебував за межами права, оскільки вирішення міждержавних конфліктів відбувалося шляхом війн, в результаті чого перекроювалися державні кордони, що ставало передумовами для подальших територіальних претензій¹. Грецький, італійський і німецький іредентизм другої половини XIX-першої половини XX століття показали дієвість військових засобів у процесі приєднання бажаних територій. Ще одним способом отримання територій були домовленості з партнерами по коаліції про розподіл зон впливу. У попередженні застосування військових засобів для врегулювання міждержавних конфліктів велику роль відіграли рішення Гаазьких мирних конференцій 1899 і 1907 рр., які були закріплені у Конвенції про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (відповідно, перша і друга редакції). У Конвенції декларувалося, що держави, які підписують Конвенцію, погоджуються докладати усіх зусиль для забезпечення мирного вирішення міжнародних суперечок. Засобами такого вирішення були визначені добрі послуги або посередництво однієї чи кількох дружніх держав. У випадку нездатності за допомогою дипломатичних засобів вирішити суперечку мали бути створені міжнародні слідчі комісії. У Конвенції докладно описуються повноваження міжнародного третейського суду². Однак на початку XX століття війна, як і раніше, залишалася

¹ Ушаков, С.В. (2009). Органы международного правосудия и проблемы этнического национализма. *Московский журнал международного права: Научно-теоретический и информационно-практический журнал*, 2 (74), 106.

² Конвенция о мирном решении международных столкновений (Гаага, 18 октября 1907 года). *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_938> (2017, липень, 13)

найбільш ефективним засобом забезпечення територіальних прирощень. Варто лише згадати Грецію, якій у результаті Балканських війн 1912-1913 рр. вдалося приєднати значні території, заселені переважно греками, завдяки чому частково реалізували грецьку «Мегалі ідею» («Велику ідею»).

Іредентистська проблема знову постала по завершенню Першої світової війни, яка ще більше загострила багато питань міждержавних відносин. Недаремно цю стадію у становленні національних держав Е. Гелнер назвав «тріумф і поразка націонал-іредентизму». На уламках багатонаціональних імперій виник ряд більш дрібних держав, кожна з яких, за словами Е. Гелнера, «заявляє про свій намір вести по особливому національному шляху ту етнічну групу, з якою вона ототожнюється»¹. Але в умовах політичної нестабільності з'явилися передумови для перетворення іредентизму з суто об'єднавчої політики в експансіоністську. Як зазначають А. Семченков і Р. Бараш, декларування необхідності вирішення питання розділених народів слугувало зручним і причому легальним виправданням територіальних домагань². На їх думку, іредентизм був чи не єдиним доступним способом легітимації континентальних територіальних претензій. Тобто Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин враховувала інтереси держав-переможниць і нехтувала інтересами інших політичних утворень, у тому числі тих, які постали внаслідок розпаду імперій. Політичні міркування не враховували етноісторичних чинників, адже державні кордони були проведені небездоганно, звідси – у нових політичних одиницях виникла проблема національних меншин, які шукали покровительства у спорідненої держави, від якої очікували захисту своєї культури. Відлуння переформатування Європи після Першої світової війни відчувається й зараз, коли між європейськими державами існують територіальні претензії, які, хоч і не висуюються відкрито, є потенційним джерелом іредентистських конфліктів, чому сприяє популяризація радикальними політичними силами великодержавницьких ідей.

Для підтримки миру була створена Ліга Націй, яка захищала принципи Версальсько-Вашингтонської системи. Члени Ліги зобов'язалися поважати і оберігати проти всякого зовнішнього вторгнення територіальну цілісність і існуючу політичну незалежність всіх членів Ліги, а у разі суперечки мали її піддати дії або третейського розгляду, або розгляду Ради. Ліга Націй не завжди була послідовною у своїх оцінках і діях, але іноді їй вдавалося попередити випадки експансіонізму з боку різних держав. Наприклад, у 1921 році під впливом ідеї створення «Великої Сербії» югославські війська були уведені на територію Албанії. Аби не допустити ескалацію конфлікту до стану війни, Ліга Націй втрутилася в ситуацію, і під загрозою санкцій з її боку югославські війська були виведені. У інших випадках Ліга Націй була бездіяльною, як, наприклад, при аншлюсі Німеччиною Австрії чи приєднанні області Судети до Німеччини. Було очевидно, що відкрито порушуються норми, закріплені у Статуті Ліги Націй.

У другій половині ХХ століття з'явився масив міжнародно-правових актів, які, закріплюючи принципи територіальної цілісності держав, непорушності державних кордонів, невтручання у справи суверенних держав, тим самим заперечують проведення експансіоністської політики. У ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй зазначено, що «всі члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, несумісним з Цілями Об'єднаних Націй»³. У Декларації про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами у відповідності до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року, крім названого принципу, зафіксовані також інші: вирішення державами міжнародних суперечок мирними засобами; зобов'язання не втручатися у справи, які входять у компетенцію будь-якої іншої держави; обов'язок держав співпрацювати одна з одною; рівноправ'я і самовизначення народів;

¹ Геллнер, Э. (1992). Пришествие национализма. Мифы нации и класса. *Путь: международный философский журнал*, 1, 9-61. <<http://izbornik.org.ua/gellner/puti.htm>>

² Семченков, А.С., Бараш, Р.Э. (2009). Проблема разделенных народов в контексте трансформации мирового политического пространства. *Политическая наука*, 1, 137-167.

³ Устав Организации Объединённых Наций и Статут Международного Суда (подписан 26 июня 1945 года, вступил в силу 24 октября 1945 года). *Библиотека им. Дага Хаммаршельда* <<http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387362/UNK-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (2017, липень, 13)

суверенної рівності держав¹. Принцип незмінності державних кордонів країн Європи закріплює Гельсінкський Заключний акт Нарadi з безпеки і співробітництва в Європі (1975 рік). У розділі «Непорушність кордонів» зазначено, що «держави-учасники розглядають як непорушні всі кордони одна одної, як і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких посягань на ці кордони. Вони будуть, відповідно, утримуватися також від будь-яких вимог або дій, спрямованих на захоплення і узурпацію частини або всієї території будь-якої держави-учасника»².

Таким чином, низка важливих міжнародно-правових актів стоїть на сторожі цілісності держави і, теоретично, держави, які імплементують ці норми у національне законодавство, самі по собі мають виступати гарантами безпеки. Оскільки міжнародне право виступає взірцем для формування норм національного законодавства, на особливу увагу заслуговує питання визначення джерел міжнародного права. За статтею 38 Статуту Міжнародного суду джерелами міжнародного права є: міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, визнані державами, які вступили в суперечку; міжнародний звичай, як доказ загальної практики, визнаний в якості правової норми; загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різноманітних націй в якості допоміжного засобу для визначення правових норм³. Але теза «міжнародне право домінує над національним» не є безумовною. Існують різні погляди щодо їх співвідношення і верховенства: моністичні теорії визнають їх єдиною правовою системою, дуалістичні – незалежними один від одного. О. Шпакович зауважує, що держави більшою мірою тяжіють до дуалістичної концепції, яка вимагає включення приписів міжнародного права в національне за допомогою відповідних механізмів, при цьому ефективність міжнародного права зрештою залежить від критеріїв, прийнятих у національних системах права⁴.

Якщо ж виникають суперечки між державами, якраз логічно було б шукати пояснення з точки зору універсальних норм міжнародного права, але ж ні, неузгодженість ряду принципів у практичному аспекті призводить до політики подвійних стандартів, коли до схожих випадків ставлення міжнародної спільноти відрізняється. Така ситуація ніби стимулює політичних акторів знайти відповідну міжнародну норму задля виправдання власних інтересів, тож прихильники іредентизму апелюють до необхідності захисту споріднених груп, які зазнають утисків, що, нібито, виправдовує втручання у справи інших держав. Але найбільш популярним є звернення до права на самовизначення, яке іредентисти приписують саме етнічним групам. Відповідна риторика завжди знаходить співчуваючих.

Принцип самовизначення народів знайшов відображення у низці міжнародно-правових документів, серед них Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам від 14 грудня 1960 року. У документі зазначено, що всі народи мають право на самовизначення, і на підставі цього права вони можуть вільно встановлювати свій політичний статус і забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток⁵. Цей принцип також закріплено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року. Декларація про право на розвиток від 4 грудня 1986 року зазначає, що право народів на самовизначення включає також реалізацію їх невід'ємного права

¹ Декларація о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, ГА ООН, Резолюция 2625 (XXV) (24 октября 1970 года). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml> (2017, липень, 13)

² Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. Заключительный акт. Хельсинки, 1975. *Веб-сайт Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе* <<https://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true>> (2017, липень, 13)

³ Устав Организации Объединённых Наций и Статут Международного Суда (подписан 26 июня 1945 года, вступил в силу 24 октября 1945 года). *Библиотека им. Дага Хаммаршельда* <<http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387362/UNK-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (2017, липень, 13)

⁴ Шпакович, О. (2010). Теоретичні засади співвідношення міжнародного та внутрішнього права держав. *Віче*, 6, 32.

⁵ Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml> (2017, липень, 13)

на повний суверенітет над усіма своїми природними багатствами і ресурсами¹. Науковці до сьогодні сперечаються про те, яка саме спільнота володіє правом на самовизначення, – етнічна чи територіальна. У міжнародних документах вживається термін «nation», що англійською мовою означає і народ як населення якоїсь держави (тоді він може визначити свій шлях розвитку і через рух до демократії), і національна спільнота, і власне держава чи країна. Відомо, що «батько» принципу самовизначення В. Вільсон розглядав «nation» саме у першому розумінні, що відповідає реаліям американського життя, адже в США етнічність не має визначального значення. Щоб внести деяку ясність у проблему самовизначення, Віденська декларація 1993 р. зазначає, що це право стосується тих народів, які перебувають під колоніальним пануванням чи в умовах іноземної окупації².

Сучасні держави схвалюють ті форми внутрішнього самовизначення, які не загрожують стабільному розвитку суспільства, адже самовизначення можливе в різних формах, і не обов'язково через створення власної держави. Відомо, що існують державотворча (державницька) і недержавна форми реалізації права на самовизначення, наприклад, територіальна чи національно-культурна автономія.

І. Куян задає цілком слушне питання: хто вирішує, чи «доцільно» добиватися реалізації права на державний суверенітет окремої етнічної спільноти, що входить до складу багатонаціональної держави, та як відмежувати намагання окремої нації реалізувати право на самовизначення від проявів сепаратизму. Вона вважає, що важливим критерієм є формування органів публічної влади, а «якщо така публічна влада в суспільстві, що прагне самовизначення, не сформувалася, може йтися про намагання певної групи населення реалізувати свої вузькі інтереси, ґрунтуючись на етнічних засадах, точніше, про сепаратизм. Сепаратизм на відміну від самовизначення народу не є масовим рухом, а виражає специфічні інтереси вузької групи населення...»³. Так само у випадку іредентизму найчастіше реалізуються вузькогрупові інтереси іреденти, яка не зважає на представників інших етнічних груп, які проживають поруч. Мається на увазі російський іредентизм у Криму, через наслідки якого потерпає українське і кримськотатарське населення півострова.

Отже, документи авторитетних міжнародних організацій середини-кінця ХХ століття фіксують право націй на самовизначення і принцип територіальної цілісності держави, часто прописуючи обидва принципи в одному документі. Як підкреслює М. Басараб, проблема логічної суперечливості міжнародних правових актів полягає у взаємовиключності норм, прописаних у них, а одночасна реалізація принципів є складним, а то й неможливим завданням⁴. У суперечливих ситуаціях роль арбітра виконує ООН, що стало ще більш важливим в умовах загострення іредентистського питання внаслідок розпаду багатонаціональних держав соціалістичного табору по завершенню Холодної війни.

На думку С. Ушакова, у 50-90-ті рр. ХХ ст. у тому числі завдяки ООН практично не було таких гострих міждержавних конфліктів, які б призвели до гострої міжнародної кризи, а у випадку виникнення суперечок ООН вдавалося сформулювати єдину позицію з проблеми і прийняти дієві заходи по її вирішенню. Проте вже у 90-ті рр. ХХ ст. був створений загрозливий прецедент вирішення етнічних конфліктів і засудження осіб, які дотримуються ідеології іредентизму і розпалюють націоналістичні настрої, не на основі норм міжнародного права, а на основі політичної волі однієї чи кількох держав з фрагментарним і часто поверховим застосуванням міжнародного права⁵. Наприклад, незалежність самопроголошеного Косова визнали декілька країн, у тому числі США, що було прямим порушенням резолюції ООН №1244. Додаток 2 до цієї резолюції повторює

¹ Декларация о праве на развитие, ГА ООН Резолюция 41/128 (4 декабря 1986 года).

<http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml> (2017, липень, 13)

² Венская декларация и Программа действий. Принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml> (2017, липень, 13)

³ Куян, І. (2009). Співвідношення принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення як складових частин державного суверенітету. *Віче*, 4, 21.

⁴ Басараб, М.М. (2010). Етнічний сепаратизм як наслідок проблем у сфері міжнародного права.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія, 97, 39.

⁵ Ушаков, С.В. (2009). Органы международного правосудия и проблемы этнического национализма.

Московский журнал международного права: Научно-теоретический и информационно-практический журнал, 2 (74), 111, 115.

статті Гельсінкського акта і гарантує Югославії територіальну цілісність. Очевидно, у цьому випадку відіграли роль геополітичні інтереси великих держав на Балканському півострові. Російська Федерація тоді зайняла відсторонену позицію у конфлікті під приводом невтручання у внутрішні справи суверенної держави Сербії, однак стала безпосереднім ініціатором міждержавного іредентистського конфлікту з Україною.

Іредентистська політика Російської Федерації стосовно Криму була кричущим порушенням норм міжнародного права. Для українців і всього світу це, безумовно, анексія, російська ж влада подає це як входження до складу Російської Федерації суверенної держави. Включення Криму до складу Росії суперечить нормам українського законодавства (наприклад, незаконний загальнокримський референдум через відсутність законодавчої бази його забезпечення) і міжнародного (порушення територіальної цілісності держави, застосування сили). Анексування території порушує принцип, за яким держави утримуються в міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування як проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави. Російська Федерація порушила міжнародні кордони України, нині здійснює утиски прав корінного кримськотатарського населення. Крім того, російська влада активно підтримує сепаратистські рухи на Сході України, прагнучи дестабілізувати ситуацію в державі.

Реакція міжнародних організацій на дії Російської Федерації була однозначно засудливою, що відповідає записаному у Декларації про принципи міжнародного права 1970 р.: «жодні територіальні надбання, які є результатом загрози силою або її застосування, не повинні визнаватися законними»¹. Російську військову агресію і анексію Криму рішуче засудили Генеральна Асамблея ООН, Конгрес Ради Європи, Парламентська Асамблея Ради Європи та інші європейські інституції. Засудження агресивних дій Російської Федерації обумовило застосування низки санкцій проти російських високопосадовців. На врегулювання збройного конфлікту між Росією та Україною були спрямовані Женевські домовленості і Мінські угоди, підписані за участю представників ЄС і лідерів провідних держав світу. Крім того, в діях Росії очевидно є підтримка тероризму, що дало підстави Україні подати позов проти Росії у Міжнародний Суд ООН з приводу порушення положень Конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму, а з врахуванням утисків кримських татар – також Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. У квітні 2017 р. Міжнародний суд задовольнив позов частково, погодившись запровадити заходи для захисту національних меншин в окупованому Криму, але у запобіжних заходах за Конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму Україні відмовили. С. Сидоренко зазначає, що подати позов про анексію Криму і агресію на Донбасі було неможливо, адже «лише ті дві конвенції, які використав Київ, містять автоматичну згоду Москви на її підсудність у Гаазі. В усіх інших випадках необхідна згода Росії для початку арбітражу – а вона такої згоди, звісно, не дає. Щодо притягнення до відповідальності за агресію ситуація ще складніша. За статутом ООН, цим займається виключно Рада безпеки, а там Росія має блокуючий голос»².

Цікаво, що російські політики для виправдання своїх дій апелюють до офіційних міжнародно-правових актів і знаходять там потрібні статті, тлумачачи їх на свою користь. Наприклад, принцип суверенної рівності держав. Сценаристи анексії Криму на це й розраховували: проголошення незалежності Криму зробить факт входження суверенної держави до складу Російської Федерації законним актом. І хоч Генеральна Асамблея ООН визнала кримський референдум незаконним (і, відповідно, усі його наслідки такими, що суперечать правовим нормам), росіяни часто апелюють до прикладу Косово, яке на початку 2008 року проголосило незалежність і нині є державою, яку визнали провідні світові лідери. Але насправді випадки Криму і Косово мають значні відмінності, на чому наголосив експерт з міжнародного права професор університету Джорджа Вашингтона Шон Мерфі. На його думку, у випадку з проголошенням незалежності Косово провідну роль виконала ООН. Крім того, у Косово були серйозні порушення прав людини, які Міжнародний кримінальний трибунал у справах Югославії охарактеризував як злочин проти людства. Що ж до ситуації у Криму,

¹ Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, ГА ООН, Резолюция 2625 (XXV) (24 октября 1970 года). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml> (2017, липень, 13)

² Сидоренко, С. (2017). Між рядками рішення Суду ООН: де виграла та де прогнала Україна. *Європейська правда*, 20 квітня <<http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/04/20/7064741/>> (2017, липень, 1).

він наголосив на ролі сили, яку застосувала російська влада у вигляді озброєних груп з Росії і військових, які вже перебували на півострові. Він стверджує, що «у світі багато країн, які можливо зацікавлені у шматку території сусіда. Ми не можемо повернутися у світ, в якому нормально сприймаються дії, що призводять до переділу кордонів. Це рецепт катастрофи»¹.

У наукових працях теоретичного спрямування дослідники розмірковують, чи обов'язковим є проголошення незалежності, тобто сецесія, для досягнення іредентистської мети? Але однозначної відповіді немає. На думку Р. Нурулліна, якщо певна область відокремилася без наступного проголошення своєї державності і увійшла до складу іншої держави, то це відокремлення – лише процедурна частина процесу приєднання, а не сецесія в повному сенсі цього слова². За його твердженням, сецесія обов'язково вимагає створення окремого державного утворення з усією суверенною атрибуцією в межах території, що відокремилася. Дослідниця невизнаних держав О. Теленко зазначає, що для деяких політичних утворень незалежність є лише проміжною метою, досягши її, вони прагнуть об'єднання з державою-заступницею³. Відомо, наприклад, що косівські албанці розділяють ідею приєднання до Албанії, і хоч зараз вона існує у латентній формі, з часом цілком можлива ескалація іредентистських настроїв як відповідь на потужний вплив ідеї «Великої Албанії», яку розвивають радикальні албанські політики. Іредентистська складова у вигляді приєднання до «Великої Росії» присутня у планах донбаських сепаратистів.

Отже, дослідивши стан міжнародно-правової бази, можна стверджувати, що норми міжнародного права, декларуючи принципи територіальної цілісності держави і непорушності її кордонів, переважно спрямовані на попередження іредентизму, але не достатньо розроблені у питаннях реагування на спроби реалізації іредентистської політики. Посилаючись на слова І. Кресіної про те, що правові механізми демонструють свою дієвість та ефективність на превентивній стадії – запобігання сепаратизму⁴, скажемо, що так само норми міжнародного права більшою мірою дієві як засіб попередження іредентизму. Крім того, існує своєрідний парадокс, коли учасники іредентистського конфлікту, інтереси яких несумісні, апелюють до одних і тих же документів. У таких умовах задля врегулювання міждержавних конфліктів неминуче посилюється роль арбітражу; цю функцію повинен виконувати Міжнародний Суд ООН, і, як бачимо на прикладі розгляду позову України проти Росії, справа захисту інтересів суверенної держави з посиланням на норми міжнародного права нарешті зрушила з місця. Очевидно, щоб випадок анексування Криму не став загрозливим прецедентом, світовій спільноті необхідно виробити більш чіткі і більш жорсткі механізми протидії іредентистській політиці Російської Федерації, що у підсумку має увести іредентизм у правове поле.

References:

1. Barash, R. (2012). Irredentizm kak kategorija diskursa i politicheskoy praktiki [Irredentism as a category of discourse and political practice]. *Vestnik rossijskoj nacii* [The Bulletin of Russian Nation], 2-3, 151-171 [in Russian].
2. Basarab, M.M. (2010). Etnichny`j separaty`zm yak naslidok problem u sferi mizhnarodnogo prava [Ethnic separatism as a result of problems in the field of international law]. *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiya. Politologiya*, [The Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Politology], 97, 38-41 [in Ukrainian].
3. *Deklaracija o prave na razvitie*, GA OON Rezoljucija 41/128 (4 dekabnja 1986 goda) [Declaration on the Right to Development, GA UN Resolution 41/128 (4 December 1986)] <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_development.shtml> (2017, July, 13) [in Russian].
4. *Deklaracija o predostavlenii nezavisimosti kolonial`nym stranam i narodam*, GA OON Rezoljucija 1514 (XV) (14 dekabnja 1960 goda) [Declaration on the granting of independence to colonial countries and peoples, GA UN Resolution 1514 (XV) (14 December 1960)] <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml> (2017, July, 13) [in Russian].

¹ Порівнювати Крим із Косовом немає підстав – експерт (2014). *Голос Америки*, 28 березня <<https://www.radiosvoboda.org/a/25312657.html>> (2017, липень, 1)

² Нуруллин, Р.М. (2010). Понятие сецессии в политической науке. *Ученые записки Казанского государственного университета*, т. 152, кн. 1. *Гуманитарные науки*, 217.

³ Теленко, О.М. (2016). Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблема визнання. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, 105(2), 316.

⁴ Кресіна, І. (2014). Правові механізми запобігання та протидії сепаратизму в Україні. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 64, 355.

5. *Deklaracija o principah mehdunarodnogo prava, kasajushhihsja družestvennyh otnoshenij i sotrudnichestva mezhdu gosudarstvami v sootvetstvii s Ustavom Organizacii Ob#edinennyh Nacij*, GA OON, Rezolucija 2625 (XXV) (24 oktjabrja 1970 goda) [Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation between States in accordance with the Charter of the United Nations, GA UN Resolution 2625 (XXV) (24 October 1970)] <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml> (2017, July, 13) [in Russian].
6. Gellner, Je. (1992). Prishestvie nacionalizma. Mify nacii i klassa [The Coming of Nationalism. The Myths of Nation and Class]. *Put': mehdunarodnyj filosofskij zhurnal* [Path: an international philosophical journal], 1, 9-61 <<http://izbornik.org.ua/gellner/puti.htm>> (2017, July, 13) [in Russian].
7. *Konvencija o mirnom reshenii mehdunarodnyh stolknovenij* (Gaaga, 18 oktjabrja 1907 goda) [Convention on the peaceful solution of international collisions (Hague 18 October 1907)]. *Oficijnyj veb-portal Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_938> (2017, July, 13) [in Russian].
8. Kresina, I. (2014). Pravovi mexanizmy` zapobigannya ta proty`diyi separaty`zmu v Ukrayini [The Legal Mechanisms of Preventing and Combating Separatism in Ukraine]. *Derzhava i pravo. Yurydy`chni i polity`chni nauky`* [State and Law. Legal and political sciences], 64, 352-359 [in Ukrainian].
9. Kuyan, I. (2009). Spivvidnoshennya pry`ncy`piv tery`torial`noyi cilisnosti derzhavy` ta prava nacij na samovy`znachennya yak skladovy`x chasty`n derzhavnogo suverenitetu [Correlation between the principles of territorial integrity of the state and the right of nation to self-determination as the components of state sovereignty]. *Viche* [Veche], 4, 18-21 [in Ukrainian].
10. Nurullin, R. M. (2010). Ponjatie secessii v politicheskoy nauke [On the concept of secession in political science]. *Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta* [Scientific notes of Kazan State University], v. 152, iss. 1. Gumanitarnye nauki [Humanitarian sciences], 212-221 [in Russian].
11. *Porivnyuvaty` Kry`m iz Kosovom nemaye pidstav – ekspert* [There is no reason to compare Crimea with Kosovo – expert] (2014). *Golos Amery`ky`* [Voice of America], March 28 <<https://www.radiosvoboda.org/a/25312657.html>> (2017, July, 1) [in Ukrainian].
12. Semchenkov, A.S., Barash, R.Je. (2009). Problema razdelennyh narodov v kontekste transformacii mirovogo politicheskogo prostranstva [The problem of separated nations in the context of the transformation of the world political space]. *Politicheskaja nauka* [Political science], 1, 137-167 [in Russian].
13. Shpakovy`ch, O. (2010). Teorety`chni zasady` spivvidnoshennya mizhnarodnogo ta vnurishn`ogo prava derzhav [Theoretical principles of the correlation between international and domestic law of states]. *Viche* [Veche], 6, 30-32 [in Ukrainian].
14. *Soveshhanie po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope. Zakljuchitel`nyj akt. Hel`sinki, 1975* [Conference on Security and Co-Operation in Europe. Final act. Helsinki 1975]. *Veb-sajt Organizacii po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope* [The website of the Organization for Security and Co-operation in Europe] <<https://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true>> (2017, July, 13) [in Russian].
15. Sy`dorenko, S. (2017). Mizh ryadkamy` rishennya Sudu OON: de vy`grala ta de prograla Ukrayina [Between the lines of the UN court decision: where Ukraine won and where it lost]. *Yevropejs`ka Pravda* [The European Truth], April 20. <<http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/04/20/7064741/>> (2017, July, 1) [in Ukrainian].
16. Telenko, O.M. (2016). Nevy`znani derzhavy` suchasnogo svitu: sutnist` ponyattya ta problema vy`znannya [Unrecognized states in modern world: the essence of the notion and the problem of recognition]. *Gileya: naukovy`j visny`k. Zbirny`k naukovy`x prac`* [Gileya: scientific herald. Collection of scientific papers], 105(2), 314-317 [in Ukrainian].
17. Ushakov, S.V. (2009). Organy mehdunarodnogo pravosudija i problemy jetnicheskogo nacionalizma [International justice bodies and problems of ethnical nationalism]. *Moskovskij zhurnal mehdunarodnogo prava: Nauchno-teoreticheskij i informacionno-prakticheskij zhurnal* [Moscow journal of international law: The scientific-theoretical and information-practical journal], 2(74), 101-118 [in Russian].
18. *Ustav Organizacii Ob#edinjonnyh Nacij i Statut Mehdunarodnogo Suda* (podpisan 26 ijunja 1945 goda, vstupil v silu 24 oktjabrja 1945 goda) [The United Nations Charter and the Statute of the International Court of Justice (adopted 26 June 1945, entered into force 24 October 1945)] *Biblioteka im. Daga Hammarshel`da* [Dag Hammarskjöld Library] <<http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/387362/UNK1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> (2017, July, 13) [in Russian].
19. *Venskaja deklaracija i Programma dejstvij*. Prinjata na Vsemirnoj konferencii po pravam cheloveka 25 ijunja 1993 g. v Vene [Vienna Declaration and Program of Action. Adopted at the World Conference on Human Rights June 25, 1993 in Vienna] <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/viendec93.shtml> (2017, July, 13) [in Russian].

Марина Медведєва, д. ю. н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Тимур Короткий, к. ю. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ, СПРИЧИНЕНУ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ

Maryna Medvedieva, ScD in Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Tymur Korotkyi, PhD in Law

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR THE DAMAGE CAUSED BY RUSSIAN ARMED AGGRESSION TO UKRAINIAN ENVIRONMENT

The article considers the issue of the unlawfulness of causing environmental damage as a result of hostilities, generally, the armed conflict and, more generally, the aggression of the RF against Ukraine, and aims to define the applicable law – international humanitarian law, international criminal law, international liability law, domestic law of Ukraine, limits of liability of various actors: individuals and the aggressor state. The paper analyzes the influence of the state of war on the parties to fulfill their environmental obligations under international environmental agreements, given in the first section; it can be summed up that all bilateral agreements with the Russian Federation in the field of environmental protection, concluded before the beginning of the occupation of Crimea and armed conflict in the East of Ukraine, continue to operate. The conclusions and recommendations were suggested on liability for damage to Ukrainian environment, caused by the armed aggression of Russia.

Keywords: international armed conflict, RF aggression against Ukraine, environmental pollution, environmental damage.

Агресія РФ проти України, що мала наслідком окупацію та анексію Криму, а також збройний конфлікт на Сході України, призвела до значної шкоди, спричиненої навколишньому середовищу України. Представлені матеріали є результатом не тільки теоретичного аналізу, але й безпосереднього відвідування авторами доповіді об'єктів природно-заповідного фонду України Донецької та Луганської областей в рамках моніторингової місії під егідою Української Гельсінської спілки з прав людини та роботи над звітом в рамках цієї місії.

У Донецькій та Луганській областях України внаслідок збройного конфлікту відбулось значне забруднення довкілля хімічними токсичними речовинами, уламками металів та важкими металами внаслідок артилерійських обстрілів та застосуванням вибухівки; утворення численних воронки, які понівечили землю та знищили природні заповідні території; затоплення шахт, будівництво оборонних споруд, копанок, пошкодження каналізаційних та водопровідних мереж. Ризики, пов'язані із пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації їхніх негативних наслідків потенційно збільшують масштаби негативного впливу¹. В результаті руйнування очисних споруд погіршився екологічний стан водних об'єктів.

¹ *Воєнні дії на сході України – цивілізаційні виклики людству* (2015). Львів: ЕПЛ, 7.

Мінна небезпека призвела до обмеження або втрати можливості природокористування на значних територіях. Ряд об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих у зоні бойових дій, зазнали значної шкоди.

Внаслідок обстрілів терористичними угрупованнями так званих «ЛНР» та «ДНР», а також регулярними військами РФ, мали місце пожежі на небезпечних хімічних підприємствах, що призводило до хімічного забруднення та забруднення навколишнього середовища. Широкомасштабного характеру в результаті бойових дій набули лісові пожежі, в результаті яких постраждали тисячі гектарів лісових масивів, включаючи об'єкти природно-заповідного фонду (наприклад, регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж»).

Агресія РФ призвела до потрапляння до довкілля шкідливих небезпечних речовин, знищення родючого ґрунту, рослинного покриву, об'єктів дикої фауни, в тому числі занесених до Червоної книги України. Бойові дії велися зокрема в межах Луганського та Українського степового природних заповідників, національних парків «Меотида» і «Святі гори», регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж». Пожежі пошкодили ділянки заказників «Нагольчанський», «Волнухинський», «Білоріченський», «Білогорівський», «Піщаний» на Луганщині. При цьому найбільш постраждали степові заповідники¹.

Наведені вище факти лише незначною мірою відображають реальні масштаби завданих збитків (як прямих, так і опосередкованих) у сфері природокористування та екологічної безпеки. На порядку денному постає гостра необхідність у фіксуванні кожного такого випадку; визначенні видів спричиненої екологічної шкоди; вимірюванні, оцінці та встановленні її обсягів; виявленні винних. Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак в інтерв'ю виданню «Ліга» зазначив: «Військовий конфлікт на сході та окупація Криму – це шалена природоохоронна катастрофа для тих регіонів. Ми не можемо оцінити шкоду, яка завдана рослинності в степах, тваринному світу та річкам. Скільки лісу в національних природних парках вирубано. Я надав доручення нашим інституціям спробувати оцінити в грошах цю шкоду, але методологій оцінки немає, тому і наслідки тяжко спрогнозувати»². Наступним кроком повинно стати притягнення винних до відповідальності та відшкодування завданих збитків. Проте й тут є суттєві проблеми, оскільки у переважній більшості випадків відсутні документально підтвержені дані стосовно того, хто саме (військові чи цивільні особи та хто конкретно) або яка сторона конфлікту (Збройні Сили Російської Федерації; проросійські незаконні збройні формування «ЛНР», «ДНР»; сили АТО України) заподіяла ту чи іншу шкоду довкіллю.

Важливим є питання встановлення протиправності спричинення екологічної шкоди внаслідок бойових дій, та ширше – збройного конфлікту, а ще ширше – агресії РФ проти України, та визначення застосованого права – міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права, права міжнародної відповідальності, внутрішньодержавного права України, меж відповідальності різних суб'єктів, як фізичних осіб, так і держави-агресора. Від вирішення цих питань залежить і визначення юридичних механізмів притягнення до відповідальності та відшкодування (міжнародно-правові чи національні; застосування цивільно-правової, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності). Спробуємо розібратися у цьому питанні.

Перше, на чому, на наш погляд, варто зупинитись – це офіційна позиція РФ з питань міжнародно-правового регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів. Зазначене питання є важливим з точки зору притягнення РФ як держави-агресора до відповідальності за агресію проти України, у тому числі за екологічну шкоду, із застосуванням міжнародно-правових механізмів. Слід відзначити, що РФ заперечувала проти необхідності розробки тематики охорони довкілля у зв'язку зі збройним конфліктом у рамках Комісії міжнародного права ООН, оскільки, на думку її представників, у МГП вже існує достатня кількість норм, які регулюють охорону довкілля під час збройного конфлікту, а період до та після конфлікту є мирним часом, до якого

¹ Балюк, Г.І., Шомпол, О.А. (2015). Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. *Адміністративне право і процес*, 2 (12), 142-158. <<http://aplaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-ohorony-dovkillya>>.

² Бойовики завдали непоправної шкоди довкіллю, – Семерак <http://zik.ua/news/2016/09/29/boyovyky_zavdaly_nepopravnoi_shkody_dovkillyu__semerak_908692>.

застосовуються загальні норми з охорони довкілля¹. Тим не менше, такі зауваження, як відомо, не були прийняті Комісією до уваги, оскільки вона розпочала активну роботу з розробки відповідного проекту принципів. У випадку ухвалення Комісією проекту принципів із зазначеної проблематики Україна матиме арсенал важливих аргументів для обґрунтування своєї позиції щодо притягнення РФ до відповідальності та компенсації нею екологічної шкоди, завданої під час окупації Криму та війни на Сході України.

Україна використовує міжнародні інструменти тиску і заяв для привернення уваги світової спільноти до екологічного стану в окупованих територіях. Так, на останній Асамблеї ООН з навколишнього середовища, Україна ініціювала ухвалення резолюції UNEP/EA.2/Res.15 «Захист навколишнього довкілля в районах, уражених збройними конфліктами», яка була підтримана багатьма державами. В рамках її реалізації, ЮНЕП надаватиме допомогу таким державам, зокрема в проведенні постконфліктних оцінок довкілля та його відновлення². «Коли закінчиться військовий конфлікт, а він точно закінчиться, ці резолюції будуть доказовими інструментами у вирішенні судових спорів. Тому це треба робити, і ми це робимо. Наші експерти-екологи долучаться до переговорних груп, які працюють в Мінську. Український МЗС веде міжнародний тиск на Росію, в першу чергу стосовно цих загроз, і наші експерти є в помічниках»³.

Припинення міжнародного договору з початком війни є не правилом, а винятком. З тлумачень положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. про неможливість виконання та докорінну зміну обставин (статті 61 та 62) випливає, що війна не є підставою для автоматичного припинення дії договорів, в тому числі природоохоронних, сторонами яких учасники збройного конфлікту стали в мирний час. Отже, всі двосторонні угоди з РФ у сфері охорони довкілля, укладені до початку окупації Криму та збройного конфлікту на Сході України, продовжують свою дію, серед них: Угода між Урядом України і Урядом РФ про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища 1995 р., Угода між Урядами Росії й України про спільне використання та охорону прикордонних водних об'єктів 1992 р., Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом РФ з питань забезпечення екологічної безпеки та екологічного контролю в місцях базування Чорноморського флоту РФ на території України 1998 р., Договір між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р., Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ про заходи щодо забезпечення безпеки мореплавства в Азовському морі та Керченській протоці 2012 р., Угода про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та РФ 2010 р., якою передбачається заснування єврорегіонів, серед цілей створення яких визначається охорона і поліпшення стану навколишнього середовища. РФ відповідальна за порушення вимог цих договорів, внаслідок чого Україні спричинено значну шкоду, і зобов'язана її відшкодувати згідно з нормами міжнародного права.

Положення ст. 61 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. цілком застосовуються до дії міжнародних договорів щодо окупованого Криму і виправдовують неможливість з боку України виконувати свої міжнародно-правові зобов'язання за низкою багатосторонніх природоохоронних угод, зокрема тих, що стосуються збереження територій природно-заповідного фонду, охорони видів дикої фауни. Це має негативні наслідки як для глобального довкілля, для довкілля України в цілому, так і для довкілля Криму зокрема. Як вірно зазначають Н. Андрусевич і А. Андрусевич, «Україна не має можливості виконувати свої зобов'язання за низкою міжнародно-правових конвенцій, стороною яких вона є. Це стосується питань звітування, моніторингу, проведення певних заходів та їх фінансування. Зокрема, це стосується Конвенції про захист Чорного моря від забруднення та низки протоколів до неї, Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії

¹ Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674, 5, 32.

² Резолюция Ассамблеи Организации Объединенных Наций по окружающей среде Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде UNEP/EA.2/Res.15 «Охрана окружающей среды в районах, затронутых вооруженными конфликтами», Найроби, 23-27 мая 2016 года.

³ Нелегальні кар'єри та забруднені води: окупанти нанесли екології Криму та Донбасу непоправну шкоду – Семерак. <<http://ecology.unian.ua/1547172-nelegalni-kareri-ta-zabrudneni-vodi-okupanti-nanesli-ekologiji-krimu-ta-donbasu-nepopravnu-shkodu-semerak.html>>.

Атлантичного океану, Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів та ін.»¹.

Україна втратила контроль над певними водно-болотними угіддями міжнародного значення, включеними від її імені до відповідного Списку Рамсарської конвенції 1971 р. На сьогодні в Рамсарському списку – 6 з 33 водно-болотних угідь міжнародного значення України розташовані на території Криму. РФ також є стороною цього міжнародного договору, але міжнародно-правові зобов'язання з охорони водно-болотних угідь міжнародного значення в АР Крим має виконувати Україна, чого в умовах окупації вона зробити не може. У зв'язку з цим вважаємо, що Україні варто було б подати відповідні заяви до секретаріатів зазначених конвенцій, а також до секретаріату Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., під охороною якої знаходиться український об'єкт всесвітньої спадщини, розташований на території анексованого Криму, – Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його Хора. У квітні 2015 р. на 196-й сесії Виконавчої ради ЮНЕСКО було схвалено резолюцію «Моніторинг ЮНЕСКО ситуації в Автономній Республіці Крим (Україна)», у рамках якої відбуваються зустрічі представників України та цієї організації, під час яких, зокрема, обговорюються також питання збереження об'єктів культурної, природної та наукової спадщини.

Україна і РФ є сторонами Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (далі – ДП I), отже, цей документ може застосовуватись у випадку визначення ступеню вини РФ у спричиненні екологічної шкоди під час збройного конфлікту в Україні, який щодо окупації Криму кваліфікується як міжнародний і може мати таку ж кваліфікацію щодо ситуації на Донбасі². Відповідно до п. 169 Звіту про дії щодо попереднього розслідування, підготовленого Канцелярією Прокурора Міжнародного кримінального суду в 2016 р., «Додаткові відомості ... вказують на пряме військове протистояння між російськими збройними силами та силами уряду України, яка передбачає наявність міжнародного збройного конфлікту в контексті збройних дій у східній Україні найпізніше з 14 липня 2014 р. одночасно з існуванням неміжнародного збройного конфлікту»³. Таким чином, до цієї частини збройного конфлікту також можуть застосовуватися норми права збройних конфліктів, що стосуються збройних конфліктів міжнародного характеру.

Кваліфікація дій ЗС РФ щодо порушення статей 35 і 55 ДП I передбачає необхідність доведення застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як очікується, заподіють велику, довгострокову і серйозну шкоду природному середовищу. Шкода для цілей ДП I вважається великою, якщо охоплює територію близько 20 тис. квадратних кілометрів. Територія так званих «ЛНР» і «ДНР» і театр воєнних дій на Донбасі охоплює близько третини Донецької і Луганської областей, – це близько 17 тис. квадратних кілометрів, що наближається до територіальної сфери дії статей 35 і 55 ДП I. У підготовчих документах до ДП I вказано період у кілька десятиліть – для того, аби шкода довіллю була визнана як довгострокова. Це найскладніша частина для доведення відповідальності РФ, хоча сучасні засоби вимірювання, методології оцінки екологічної шкоди та методи прогнозування (впливу небезпечних речовин на фауну, флору, людину тощо) можуть значною мірою в цьому допомогти. І, нарешті, аби шкода довіллю була визнана серйозною, вона має завдавати також шкоди здоров'ю або виживанню населення.

Другим варіантом кваліфікації дій ЗС РФ щодо порушення норм МГП щодо заподіяння шкоди навколишньому середовищу, є застосування ст. 51 ДП I, за якою можлива кваліфікація екологічної шкоди як побічної (додаткової, непрямой).

Кваліфікація дій ЗС РФ можлива також за ст. 56 ДП I про особливий захист установок і споруд, що містять небезпечні сили. Згідно з тлумаченням, наданим Міжнародним Комітетом Червоного Хреста стаття 56 поширюється також на нафтопереробні заводи та хімічні підприємства⁴.

¹ Андрусевич, Н., Андрусевич, А. (2014). Окупація Криму: екологічні загрози. *Суспільство і довкілля: аналітичний огляд*. <www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf>.

² *Отчет о действиях по предварительному расследованию* (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otr-ger-PE-Ukraine.pdf>>.

³ *Отчет о действиях по предварительному расследованию* (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otr-ger-PE-Ukraine.pdf>>.

⁴ Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts. <http://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml>.

Так, за період збройного конфлікту в зоні бойових дій на Донбасі постраждало понад 500 підприємств, від влучень артилерії загорілися та вибухнули кілька екологічно небезпечних виробництв, серед яких – Авдіївський та Ясенівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи, завод з виробництва вибухівки в Петровському на Луганщині, Луганська ТЕС тощо¹.

Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру, не містить норм, безпосередньо спрямованих на охорону навколишнього середовища. Але до збройних конфліктів неміжнародного характеру застосовується Норма 43 звичаєвого МГП: «Загальні принципи ведення воєнних дій застосовуються до навколишнього природного середовища: А. Ніщо у природному середовищі не може бути об'єктом нападу, окрім випадків, коли це є військовою цілью. В. Руйнування будь-якої частини навколишнього природного середовища забороняється, крім випадків, коли цього вимагає нагальна військова необхідність. С. Забороняється здійснення нападу на військову ціль, якщо можна очікувати, що такий напад спричинить надмірну випадкову шкоду навколишньому середовищу порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою»². Також, не можна виключати можливість застосування у період неміжнародного збройного конфлікту Норм 44 та 45 звичаєвого міжнародного гуманітарного права, особливо з урахуванням загальних тенденцій розвитку МГП та міжнародного права навколишнього середовища. Таким чином, можливе притягнення до відповідальності керівництва так званих «ЛНР» та «ДНР» та антиурядових озброєних формувань, що воюють на Сході України, за порушення вказаних звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, особливо з огляду на шкоду довкіллю, яка сталася безпосередньо з їх вини.

За умови визнання наявності загального контролю РФ за діями антиурядових озброєних формувань, та кваліфікації конфлікту на Сході України в цій частині як міжнародного збройного конфлікту, із застосуванням відповідних положень МГП до дій антиурядових озброєних формувань, щодо захисту навколишнього середовища будуть застосовуватися відповідні положення ДП I. Також, у цьому разі РФ несе відповідальність за шкоду, яка спричинена навколишньому середовищу у результаті дій антиурядових озброєних формувань згідно ст. 8 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, відповідно до якої «Поведінка особи або групи осіб розглядається як діяння держави за міжнародним правом, якщо ця особа або група осіб фактично діє за вказівками або під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки»³.

Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 р., сторонами якої є як Україна, так і РФ, може використовуватись у міждержавному спорі, однак має вузький специфічний предмет регулювання, щоб бути реально застосованою в українсько-російському збройному конфлікті.

Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів та злочинів проти людяності від початку агресії РФ. Притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ та командування ЗС РФ на підставі статті 8.2.b.iv Римського статуту передбачає необхідність дотримання кумулятивного стандарту та доведення умислу щодо вчинення нападу, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, а також того, що шкода буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Зважаючи на те, що міжнародні трибунали неохоче визнають факт вчинення міжнародного злочину в екологічній сфері та визначають винних для притягнення до кримінальної відповідальності, деякі дослідники пропонують таку реальну модель, при якій міжнародні трибунали і суди виноситимуть вирок за злочин проти людяності чи певні воєнні злочини, а злочин проти довкілля буде визнаватися як допоміжний засіб, інструмент здійснення основного злочину⁴.

¹ Балюк, Г.І., Шомпол, О.А. Національні та міжнародно-правові проблеми регулювання охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки під час збройних конфліктів. <<http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannya-ohorony-dovkillya>>.

² Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми (2006). *Український часопис міжнародного права*, 2, 7-16.

³ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, II(2) *Yearbook of the International Law Commission* (2001), 31-143

⁴ Tara, W. (2005). Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4>.

Україна може скористатись і таким варіантом у доведенні вини РФ в потенційному провадженні у Міжнародному кримінальному суді.

З аналізу застосування норм МГП та міжнародного кримінального права випливає, що Україні доволі складно буде притягнути до відповідальності РФ та її посадовців за екологічну шкоду, завдану довкіллю України з моменту здійснення агресії проти нашої держави у міжнародному судовому органі, однак це не означає, що подібних спроб не потрібно робити. Можливі варіанти притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю у формі відповідальності за шкоду цивільному населенню та цивільним об'єктам, у тому числі, за побічну шкоду, а також у формі відповідальності за злочини проти людяності та воєнні злочини. Тим більше, що сучасне міжнародне право все більшою мірою екологізується, рішення міжнародних судів відносно екологічної шкоди свідчать про врахування потреб охорони довкілля під час будь-якої діяльності, в тому числі військової.

Одним з варіантів реалізації відповідальності РФ та отримання від неї компенсації за екологічну шкоду може бути заснування спеціального квазісудового органу в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій, створеної згідно з Резолюцією РБ ООН № 687 від 1991 р. щодо відповідальності Іраку за вторгнення в Кувейт. У будь-якому разі за умов невдачі притягнення РФ до відповідальності за спричинену екологічну шкоду на Донбасі та шкоду в Криму в рамках міжнародних кримінальних судів на основі норм міжнародного гуманітарного та кримінального права, вона буде відповідати згідно зі звичаєвими нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у Статях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Ще одним варіантом констатації вини РФ за екологічну шкоду залишається можливість винесення МС ООН відповідного консультативного висновку. Крім того, в рамках Європейського суду з прав людини можливо довести порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. внаслідок заподіяння екологічної шкоди окремим фізичним особам.

Росія як держава відповідальна за будь-яку шкоду Україні та громадянам України, яка безпосередньо спричинена органами влади, збройними силами, спецслужбами РФ у Криму, Донецькій та Луганській областях, а також за всі протиправні дії, вчинені антиурядовими озброєними угрупованнями, які знаходяться під загальним контролем РФ, згідно з нормами міжнародного права про міжнародно-правову відповідальність держав. Проте це не виключає необхідності притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу зазначених структур та угруповань на підставі норм українського кримінального законодавства, яке містить положення про кримінальне покарання за злочини проти довкілля (Розділ VIII) та ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни). Окрім того, якщо екологічна шкода була викликана терористичним актом, то такі дії необхідно кваліфікувати за ст. 258 КК України.

Якщо ж буде встановлено, що шкода довкіллю була спричинена діяннями української сторони конфлікту або цивільних осіб в результаті протиправних дій, то, залежно від обставин справи, до них можуть бути застосовані норми вітчизняного цивільного (ст.ст. 319, 394, 1187, 1188, 1189 ЦК; ст.ст. 68, 69 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»), дисциплінарного (ст. 142, 147 КЗпП; ст. 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»), адміністративного (глава 7 та ст.ст. 46-1, 53-4, 95, 24, 25 КпАП) чи кримінального законодавства (розділ VIII та ст.ст. 113, 197-1, 258, 261, 292, 299, 438, 441 КК).

Як відомо, Україна ініціювала арбітражне провадження проти Російської Федерації відповідно до Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року з метою захисту своїх прав як прибережної держави в прилеглих до Криму морських зонах в Чорному морі, Азовському морі та Керченській протоці: Україна просить арбітражний трибунал підтвердити її права як прибережної держави та зобов'язати Російську Федерацію припинити міжнародно-протиправні діяння у відповідних морських акваторіях, надати Україні відповідні запевнення і гарантії їх неповторення та відшкодувати Україні всі завдані Російською Федерацією збитки¹. 14 вересня 2016 року Міністерство закордонних справ України офіційно надіслало Міністерству закордонних справ Російської Федерації повідомлення про арбітраж і позовну заяву про ініціювання арбітражного розгляду відповідно до Додатку VII до Конвенції. Заступник міністра закордонних справ України

¹ Заява МЗС України щодо порушення арбітражного провадження проти Російської Федерації відповідно до Конвенції ООН з морського права. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/50813-zajava-mzs-ukrajini-shhodoporushennya-arbitrazhnogo-provadžhennya-proti-rosijsykoji-federaciji-vidpovidno-do-konvenciji-oon-z-morsykykogoprava>>.

з питань європейської інтеграції окреслила основні претензії до РФ у зв'язку з цим позовом: захоплення родовищ мінеральних ресурсів та незаконне видобування нафти й газу на континентальному шельфі України в Чорному морі; узурпування права на регулювання рибальства, незаконний вилов рибних ресурсів та недопущення українських риболовних компаній до вилову риби в морських акваторіях, прилеглих до Кримського півострову; будівництво газопроводу, ліній електропередач та мосту через Керченську протоку без згоди України, незаконне блокування транзиту українських суден через Керченську протоку, узурпування навігаційних прав; проведення досліджень археологічних та історичних об'єктів на дні Чорного моря без згоди України¹.

Цей крок є прикладом реального застосування міжнародно-правових механізмів та свідченням необхідності проведення системної роботи в напрямку фіксування заподіяної шкоди навколишньому середовищу України внаслідок агресії РФ з метою розробки усіх можливих механізмів притягнення РФ та осіб, винних у порушенні міжнародного права та внутрішньодержавного законодавства України, до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу.

Висновки та рекомендації.

1. РФ як держава-агресор несе відповідальність за всю шкоду, завдану в результаті агресії РФ проти України, у тому числі навколишньому середовищу України, зокрема навколишньому середовищу Криму і Донецької та Луганської областей, згідно зі звичаєвими нормами права міжнародної відповідальності, кодифікованими у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

2. РФ може бути притягнена до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу України в рамках відповідальності за іншу шкоду, завдану в результаті агресії РФ проти України, шляхом застосування як засобів міжнародного правосуддя, так і квазісудових органів. Окремим механізмом стягнення з РФ компенсації за шкоду навколишньому середовищу та іншу шкоду, завдану внаслідок агресії РФ проти України та окупації Криму, могло би бути заснування спеціальної комісії в рамках ООН на зразок Комісії ООН з компенсацій. Діяльність такої Комісії у поєднанні з персональними та іншими санкціями проти РФ може виявитися ефективним механізмом в умовах складності притягнути РФ до відповідальності в рамках міжнародних судів.

3. РФ як сторона міжнародного збройного конфлікту має відшкодувати шкоду, яка виникла в результаті порушень положень Женевських конвенцій чи ДП I (ст. 91 ДП I). Ці порушення мають бути пов'язані як з порушенням зобов'язань згідно зі п. 3 ст. 35, ст. 55 ДП I щодо заборони спричинення серйозної, широкої, довгострокової шкоди навколишньому середовищу, так і з порушенням інших положень Женевських конвенцій чи ДП I, щодо невибіркових нападів (ст.ст. 48, 52 ДП I), нападів на установки та споруди, які містять небезпечні сили (ст. 56 ДП I), та іншими порушеннями МГП, в результаті яких виникає додаткова (побічна) шкода навколишньому середовищу.

4. Питання кваліфікації збройного конфлікту мають велике значення для притягнення РФ до відповідальності за шкоду навколишньому середовищу України, яка виникла в результаті агресії проти України та окупації Криму, порушення у результаті конфлікту МГП, притягнення осіб, винних в здійсненні воєнних злочинів в цілях визначення застосовних норм МГП.

5. Умовою міжнародної кримінальної відповідальності керівництва РФ та командного складу ЗС РФ за шкоду, спричинену навколишньому середовищу під час агресії РФ проти України, є наявність доказів серйозного, широкого, довгострокового характеру шкоди відповідно ст. 35, 55 ДП I та ст. 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Притягнення до кримінальної відповідальності керівництва РФ та командування ЗС РФ на підставі статті 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду передбачає необхідність дотримання кумулятивного стандарту та доведення умислу щодо вчинення нападу, знання про те, що такий напад буде причиною значної екологічної шкоди, а також того, що шкода буде явно не співмірною з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

¹ Какие иски против России подаст Украина? *Зеркало недели*. 27 января 2016 г. <http://zn.ua/columnists/kakie-iski-protiv-rossii-podast-ukraina-202564_.html>.

6. За умови визнання наявності контролю РФ за діями антиурядових озброєних формувань, та кваліфікації конфлікту на Сході України в цій частині як міжнародного збройного конфлікту, із застосуванням відповідних положень МГП, до дій антиурядових збройних формувань, у випадку порушення положень МГП щодо захисту навколишнього середовища, застосовуються відповідні положення ДП I. Також, у цьому разі РФ несе відповідальність за шкоду, яка причинена навколишньому середовищу у результаті дій антиурядових озброєних формувань згідно ст. 8 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

7. РФ відповідальна за порушення вимог двосторонніх угод з Україною у сфері охорони довкілля, внаслідок чого Україні спричинено значну шкоду, яку РФ зобов'язана їй відшкодувати згідно з нормами міжнародного права. РФ також відповідальна за шкоду, завдану Україні внаслідок позбавлення її права доступу до природних ресурсів, розташованих на окупованих територіях, зокрема об'єктів природно-заповідного фонду.

8. Ватажки так званих «ДНР» і «ЛНР» та командири антиурядовим збройних підрозділів відповідатимуть за дії, що призвели до шкоди навколишньому середовищу згідно з нормами звичаєвого МГП (Норми 43, 44, 45), а також на підставі національного кримінального права України. При кваліфікації дій вказаних осіб в рамках міжнародного збройного конфлікту, та застосування відповідних норм МГП, вони можуть нести відповідальність також відповідно ст. 35, 55 ДП I та ст. 8.2.b.iv Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

9. Україні потрібно ухвалити закони «Про відшкодування шкоди, заподіяної Україні агресією Російської Федерації» та «Про кримінальне покарання фізичних осіб за злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини, скоєні під час агресії РФ проти України». До законів необхідно включити в поняття шкоди також екологічну складову як то: «Екологічна шкода означає: (1) смерть та погіршення стану здоров'я населення, пов'язані із забрудненням довкілля; (2) знищення, виснаження, трансформація, пошкодження, забруднення, несанкціоноване використання компонентів довкілля, а також позбавлення доступу до них; (3) втрати та шкода власності, що були спричинені забрудненням довкілля; (4) витрати на превентивні заходи для попередження або зведення до мінімуму негативних наслідків для довкілля, а також витрати на будь-які інші превентивні заходи, що стануть необхідними в майбутньому; (5) витрати на заходи з відновлення чи очищення довкілля, стан якого погіршився, в тому числі витрати на транспортування та утилізацію відходів, а також витрати на будь-які інші заходи з відновлення, що стануть необхідними в майбутньому; (6) витрати, пов'язані з моніторингом та оцінкою екологічної шкоди; (7) витрати, пов'язані з моніторингом здоров'я населення та наданням необхідної медичної допомоги особам, що постраждали внаслідок забруднення довкілля; (8) втрату доходу, що безпосередньо впливає з економічних інтересів, пов'язаних з будь-яким використанням довкілля; (9) втрати внаслідок зменшення чи позбавлення естетичного, виховного, наукового, культурного, соціального, рекреаційного значення компонентів довкілля; (10) будь-яку шкоду довкіллю чи здоров'ю населення, яка настане через певний проміжок часу, за умови доведення причинно-наслідкового зв'язку між нею та бойовими діями.

10. Необхідно здійснювати фаховий супровід арбітражного провадження проти РФ відповідно до Конвенції ООН з морського права, особливо в частині визнання відповідальності держави-агресора за шкоду, спричинену Україні, внаслідок неправомірного використання природних ресурсів континентального шельфу України та забруднення морського середовища неправомірною діяльністю.

References:

1. Andrusevych, N., Andrusevych, A. (2014). Okupacija Krymu: ekologhichni zaghrozy [Crimean occupation: environmental threats]. *Suspiljstvo i dovkillja: analitychnyj oghljad* [Society and Environment: An Analytical Review]. <www.rac.org.ua/fileadmin/user_upload/documents/policy_reviews/2014/2014_Mar_M.pdf>. [in Ukrainian].
2. Baljuk, Gh.I., Shompol, O.A. (2015). Nacionaljni ta mizhnarodno-pravovi problemy rehuljuvannja okhorony dovkillja i zabezpechennja ekologhichnoji bezpeky pid chas zbrojnykh konfliktiv [National and international legal problems of regulation of environmental protection and provision of environmental safety during armed conflicts]. *Administratyvne pravo i proces* [Administrative Law and Process], no. 2 (12), 142-158. <<http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-regulivannja-okhorony-dovkillja>>. [in Ukrainian].

3. Baljuk, Gh.I., Shompol, O.A. Nacionaljni ta mizhnarodno-pravovi problemy reghuljuvannja okhorony dovkillja i zabezpechennja ekologhichnoji bezpeky pid chas zbrojnykh konfliktiv [National and international legal problems of regulation of environmental protection and provision of environmental safety during armed conflicts]. <<http://applaw.knu.ua/index.php/holovna/item/462-natsionalni-ta-mizhnarodno-pravovi-problemy-reguliuwannja-okhorony-dovkillja>>. [in Ukrainian].
4. Bojovyky zavdaly nepopravnoi shkody dovkillju, – Semerak [The militants have caused irreparable harm to the environment, – Semerak]. <http://zik.ua/news/2016/09/29/bojovyky_zavdaly_nepopravnoi_shkody_dovkillju__semerak_908692>. [in Ukrainian].
5. Vojenni diji na skhodi Ukrajiny – cyvilizacijni vyklyky ljudstvu [Military actions in the East of Ukraine – civilization challenges humanity] (2015). Lviv: EPL, 7. [in Ukrainian].
6. Zajava MZS Ukrajiny shhodo porushennja arbitrazhnogo provadzennja proty Rosijskoi Federaciji vidpovidno do Konvenciji OON z morsjkogho prava [Statement by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine concerning the arbitration proceedings against the Russian Federation in accordance with the United Nations Convention on the Law of the Sea]. <<http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/50813-zajava-mzs-ukrajini-shhodo-porushennja-arbitrazhnogo-provadzhennja-proti-rosijskoi-federaciji-vidpovidno-do-konvenciji-oon-z-morsykogo-prava>>. [in Ukrainian].
7. Zvyhajeve mizhnarodne ghumanitarne pravo. Normy [The customary international humanitarian law. Norms] (2006). *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava* [Ukrainian Journal of International Law], no. 2, 7-16. [in Ukrainian].
8. Kakie iski protiv Rossii podast Ukrajna? [What lawsuits will Ukraine submit against Russia?] *Zerkalo nedeli. 27 janvarja 2016* [Mirror of the week. January 27, 2016]. <http://zn.ua/columnists/kakie-iski-protiv-rossii-podast-ukraina-202564_.html>. [in Russian].
9. Neleghalni karjery ta zabrudneni vody: okupanty nanesly ekologhiji Krymu ta Donbasu nepopravnu shkodu – Semerak [Illegal quarries and polluted waters: the occupants inflict irreparable harm to the ecology of Crimea and Donbass – Semerak]. <<http://ecology.unian.ua/1547172-nelegalni-kareri-ta-zabrudneni-vodi-okupanti-nanesli-ekologiji-krymu-ta-donbasu-nepopravnu-shkodu-semerak.html>>. [in Ukrainian].
10. Otchet o dejstviah po predvaritel'nomu rassledovaniju [Report on actions of preliminary investigation] (2016). <<https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>>. [in Russian].
11. Rezoljucija Assamblei Organizacii Obedinennyh Nacij po okružhajushhej srede Programmy Organizacii Obedinennyh Nacij po okružhajushhej srede UNEP/EA.2/Res.15 «Ohrana okružhajushhej srody v rajonah, zatrunutyh vooruzhennymi konfliktami», Najrobi, 23-27 maja 2016 goda [The Resolution of the United Nations Environment Assembly on the United Nations Environment Program UNEP/EA.2/Res.15 "Protection of the environment in areas affected by armed conflict", Nairobi, 23-27 May 2016] [in Russian].
12. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, II(2) *Yearbook of the International Law Commission* (2001), 31-143.
13. *Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts*, Submitted by Marie G. Jacobsson, Special Rapporteur / International Law Commission, Sixty-sixth session, Geneva, 5 May-6 June and 7 July-8 August 2014, A/CN.4/674, 5, 32. [in English].
14. *Second report on the protection of the environment in relation to armed conflicts*. <http://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml>. [in English].
15. Tara, W. (2005). Prosecuting attacks that destroy the environment: Environmental crimes or humanitarian atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. <http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3970/is_200507/ai_n14684873/pg_4>. [in English].

Сергій Буаджа

Президент благодійного фонду «Ангели Доброти», Україна

ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З КІБЕРЗЛОЧИННІСТЮ В КРАЇНАХ ЄС

Serhii Buiadzha

President of the Charity Foundation "Angels of Kindness", Ukraine

POSITIVE EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME IN EU COUNTRIES

The article outlines peculiarities of legal regulation of the fight against cybercrime in the EU countries. The positive experience of the European Union in Ukraine may be borrowed by the following ways: the evolution of domestic legislation in accordance with European standards; expansion of the activities of European international organizations to combat cybercrime on the Ukrainian territory; specification of the concept of "cybercrime" in domestic legislation through the norms of European legislation. The legal regulation of the fight against cybercrime in France was analyzed and the following ways of borrowing positive experience in Ukraine were identified: the requirement for authoring websites was set; establishment of cooperation between law enforcement agencies and Internet service providers in order to respond promptly to emerging threats; establishment of a bilateral dialogue with citizens; establishing a course for free cooperation with other states.

Keywords: legal regulation, fight against cybercrime, cyber security, legislation, EU, copyright.

Одним з пріоритетних напрямків вдосконалення вітчизняної правової системи є впровадження міжнародних концепцій, принципів і ідей. В умовах євроінтеграційних процесів важлива заміна застарілих способів і методів у регулюванні суспільних відносин і виконання конкретних вимог, поставлених перед Україною. Актуальність дослідження закордонного досвіду функціонування системи правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю обумовлена загостренням ситуації зі збільшенням обсягів злочинної діяльності в кібермережах і відсутністю у нашій державі розвиненості в даній сфері. Масштаби мережі Інтернет свідчать про те, що окремі елементи кіберзлочинності не можуть обмежуватися територією цієї держави, тому в будь-якому випадку національне законодавство повинно відповідати загальноприйнятим стандартам у цій сфері для можливості здійснювати міжнародне співробітництво. Более того, процесс становлення системи правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю неможливо без урахування досягнень і помилок, які допущені іноземними державами при формуванні даного інституту.

Окремі проблеми правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в країнах ЄС розглядалися такими дослідниками, як Г. А. Калужний, В. В. Коваленко, Я. Ю. Кондратьєв, Б. А. Кормич, В. В. Марков, А. І. Марущак, Г. В. Новицький, А. Л. Осипенко, Т. Л. Сироедов, Р. Ю. Сень та ін. Проте, питання особливостей правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в країнах ЄС вимагає більш комплексного підходу, і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Правове регулювання боротьби з кіберзлочинністю в Європейському Союзі характеризується наступними ознаками: 1) наявність як національного, так і міжнародного законодавства про боротьбу з кіберзлочинністю; 2) діяльність щодо протидії кіберзлочинності здійснюється одночасно національними та міжнародними організаціями, які сформовані з найкращих фахівців країн-учасниць; 3) важлива роль відводиться теоретичним питанням: експертна оцінка кіберзлочинів, розробка передових методів профілактики і розслідування тощо; 4) здійснення активного інформаційного обміну.

Отже, серед шляхів запозичення позитивного досвіду Європейського Союзу в Україні є наступні:

1) еволюція вітчизняного законодавства відповідно до європейських стандартів.

Варто відзначити, про активну діяльність України щодо розробки нормативно-правового регулювання з питань боротьби з кіберзлочинністю. Головний нормативно-правовий акт у цій сфері, Конвенція про кіберзлочинність, ратифікований нашою державою, відбувається оперативне реагування на вказівки Ради Європи по еволюції вітчизняного законодавства у всіх сферах. Тому єдиним вірним напрямком з реалізації даного вектора запозичення досвіду є подальше втілення в вітчизняне законодавство європейських стандартів та імплементація європейських програм розвитку даного інституту у вітчизняні стратегії. Іншими словами, євроінтеграція України можлива тільки за умови відповідності норм вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Втілення цього напрямку можливе в першу чергу шляхом ратифікації або запозичення досвіду. У будь-якому випадку, вимоги ЄС повинні виконуватися вітчизняним законодавцем, тому звернення до європейського законодавства є безперечною необхідністю.

2) поширення діяльності європейських міжнародних організацій з боротьби з кіберзлочинністю на українську територію.

Пріоритетним напрямком реалізації даного вектора є продовження співпраці з Європейським Союзом і подальше входження в цю організацію. Однак, такий шлях ретроспективний і не в повній мірі залежить від України. Тому, на даному етапі більш важливо укладення двосторонніх або багатосторонніх угод про співпрацю з такими організаціями, як Комп'ютерна група швидкого реагування (CERT – Computer Emergency Response Team), Європейський центр з боротьби з кіберзлочинністю (European Cybercrime Centre) і Європейське агентство з питань мережевої та інформаційної безпеки (European Network and Information Security Agency – ENISA), обміном інформацією і правовою допомогою, даними оперативно-розшукового характеру, прийняттям співробітників правоохоронних органів іноземних держав в Україні і т.д. Оскільки негайне входження в європейське співтовариство поки неможливе, доцільним є поступове підвищення участі та ролі нашої держави в міжнародних процесах з боротьби з кіберзлочинністю.

3) конкретизувати поняття «кіберзлочинність» у вітчизняному законодавстві за допомогою норм європейського законодавства. Беручи Закон України «Про боротьбу з кіберзлочинністю», який покликаний систематизувати всі ключові поняття досліджуваного інституту, слід здійснити роз'яснення того, які саме групи злочинів віднесено до категорії кіберзлочинів. Тому пропонується регламентувати норму в наступному вигляді – «Стаття 1. Основні поняття. ... традиційні форми кіберзлочинності, – які здійснюються у світовому чи регіональному масштабі кіберзлочинцями, суспільно небезпечні діяння, пов'язані з шахрайством і підробкою в електронних комунікаційних мережах та інформаційних системах; публікація протизаконного контенту в електронних медіа – здійснювані в кіберпросторі суспільно небезпечні діяння, пов'язані з розповсюдженням дитячої порнографії, матеріалів із закликами до расової ненависті і т.п.; специфічні злочини в електронних мережах – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі кіберзлочинцями або їх угрупованнями, в тому числі за підтримки державних органів окремих держав, суспільно небезпечні діяння, пов'язані з атаками на інформаційні системи, хакерство та ін.

Отже, в контексті курсу України до євроінтеграції, дослідження особливостей правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в Європейському Союзі показало необхідність постійної співпраці нашої держави з іншими країнами. Фундаментальне значення в протидії кіберзлочинності в європейських державах має єдність і взаємодія, що відображається в залученні кращих фахівців кожної з країн-учасниць в глобальні процеси. Тому, з метою участі, сприяння та обміну досвідом і знаннями для України доцільно якомога швидше залучення до таких процесів.

Крім дослідження досвіду всієї європейської спільноти, доцільно проаналізувати практики провідних держав Союзу. Почнемо з аналізу правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю у Франції, оскільки ця держава одна з перших в Європі, що вжила заходів до посилення ролі держави в регулюванні кіберпростору. Так, сьогодні в даній державі виділено такі форми кіберзлочинності: 1) суспільно небезпечні діяння, пов'язані з незаконним тиражуванням комп'ютерного програмного забезпечення, незаконним втручанням в автоматизовані системи обробки даних, вторгненням на сайти, створенням і розповсюдженням шкідливих програм тощо; 2) поширення сайтів, пов'язаних з дитячою порнографією, збутом наркотиків, расистської, ксенофобської або антисемітської спрямованості, терористичної спрямованості, про замах

на приватне життя, з інструкціями по експлуатації вибухових речовин, реклами в шахрайських цілях і т.д.¹. Даний досвід є актуальним для втілення в Україні, з огляду на недосконалість розуміння і формулювання сутності поняття «кіберзлочинність». Крім того, важливо чіткий розподіл проступків за ступенем впливу на суспільні процеси в державі і негативними наслідками. Якщо регулювання першої форми кіберзлочинності за Французькою класифікацією здійснюється в Україні на достатньому рівні Розділом XVI Кримінального кодексу України², то досвід регулювання другої форми кіберзлочинів доцільне для детального аналізу.

Вже сьогодні у Франції діють спеціальні закони, що забороняють публікацію матеріалів, що містять нацистську символіку, яка підтримує ідеї нацизму³. Дане питання є актуальним для Франції в силу багатонаціональності даної держави, проте останнім часом в силу інформаційної війни, спрямованої проти України, актуалізувалося і в наших умовах. Схожий нормативно-правовий акт був прийнятий і в Україні, однак на 15 років пізніше. Так, 09.04.2015 року датовано прийняття Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» № 317-VIII⁴. Однак, відзначимо, що в нашій державі норми цього Закону не містять прямих вказівок на віднесення такої негативної діяльності до кіберзлочинів, обмежуючись формулюванням «поширення інформації», чого недостатньо для формування розуміння пропаганди такої символіки в мережі Інтернет як кіберзлочини.

Також привертає увагу французький Закон про обов'язкову реєстрацію власників сайтів країни і про кримінальну відповідальність провайдерів за надання хостингу ідентифікованим користувачам. Ще одним цікавим моментом даного нормативно-правового акту є встановлення вимоги до провайдерів про надання відомостей про авторів сайтів будь-яким третім особам, за порушення якої передбачена кримінальна відповідальність. Також даний вид відповідальності передбачений за надання неповних або недостовірних відомостей авторами французьких сайтів і за надання провайдерами місця на сервері ідентифікованим користувачам. Причому, по всіх сайтах, авторство яких не встановлено, відповідальність несе провайдер, а можливою мірою покарання є позбавлення волі терміном на півроку⁵. Будь-яка державна діяльність по встановленню контролю за громадянами апіорі є негативною, тому такий напрямок розвитку вітчизняного законодавства щодо боротьби з кіберзлочинністю не вважаємо першочерговим. Однак, з огляду на останні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, питання встановлення відповідальності за порушення правил авторизації в кібермережах рано чи пізно виявляться на порядку денному вітчизняного законодавця. При таких умовах доцільним буде аналіз досвіду більш розвинених держав і законодавство Франції є одним з першочергових для вивчення в даному контексті.

У сфері активної боротьби з кіберзлочинністю 14 лютого 2008 року було прийнято французьку Стратегію по боротьбі з кіберзлочинністю, метою якої є співпраця між приватним бізнесом (постачальниками інформаційно-телекомунікаційних послуг) і правоохоронними органами з обміну інформацією і питаннях об'єднання зусиль в боротьбі з кіберзлочинністю. Цікавими моментами Стратегії є курс на встановлення співробітництва провайдерів і поліції і жандармерії, і створення національної комісії з професійної етики зі зв'язків з громадськістю⁶. Особливо доцільним вбачається останній напрям. Будь-яке обмеження прав і свобод громадян вимагає

¹ Бутузов, В.М. (2008). Міжнародний досвід: ініціатива правоохоронних органів Франції з протидії комп'ютерній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, вип. 19, 241.

² *Кримінальний кодекс України 2001* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 25-26, 131.

³ Курицкий, А.Ю. (2000). *Интернет-экономика: закономерности формирования и функционирования*. Санкт-Петербург: издательство С.-Петербургского университета, 88.

⁴ *Закон про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 26, 219.

⁵ Савчук, Н.В. (2012). Світовий досвід державного регулювання ринку інтернет-послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*, 4, 26.

⁶ Бутузов, В.М. (2008). Міжнародний досвід: ініціатива правоохоронних органів Франції з протидії комп'ютерній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, вип. 19, 242.

належного роз'яснення і двостороннього конструктивного діалогу з громадянами. Для цього у Франції крім намірів створити спеціальну комісію здійснюються й інші дії. Відмітимо відкриття сайту Хартії Інтернету (Charte de l'Internet), на якому визначені принципи добровільних обов'язків користувачів і постачальників Інтернет-послуг. Ще одним подібним напрямом є створення Інтернет-ресурсу Mineurs.org, на якому викладена інформація про проекти в сфері безпечного користування кібермережами. Користувачі можуть отримувати консультації про протистояння кіберзагрозам і потенційно загрозливого змісту мережі¹. Такий досвід є безумовно позитивним, адже знайомлячись з правилами користування Інтернетом, суб'єкти суспільних відносин в даній сфері фактично надають згоду на дотримання цих правил. Крім того, важливі роз'яснення, надані з боку держави щодо обмеження прав громадян. Однією з проблем України у всіх сферах є фактична відсутність суспільного діалогу з державною владою. Всі ключові рішення приймаються без урахування громадської думки та належного подальшого роз'яснення прийнятих норм. Тому в даному контексті звернення до досвіду Франції було б доцільним.

Щодо напрямків співпраці з іншими державами, особливо відзначимо положення Закону про внутрішню безпеку 2003 року, який дозволяє проводити обшуки в інформаційній мережі, якщо інформаційні системи розташовуються на території держави. Тобто, шляхом укладення угод у Франції передбачена можливість надання дозволу проводити віддалений обшук інформаційних ресурсів, без отримання попереднього дозволу країни, де розміщений сервер². У даній роботі до перспектив розвитку правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю нами було віднесено потенційну необхідність скасування державних кордонів в питаннях боротьби з кіберзлочинністю. Для втілення цього напрямку в Україні доцільно вивчення досвіду Франції, оскільки можливість такої «вільної» співпраці чинним законодавством України не передбачено.

Отже, особливостями правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю у Франції є: 1) істотна роль держави в регулюванні суспільних відносин в Інтернеті; 2) контроль за користувачами шляхом встановлення вимоги до авторизації авторів веб-сайтів; 3) налагодження співпраці правоохоронних органів та Інтернет-провайдерів з метою оперативного реагування на виникнення загроз; 4) наявність двостороннього діалогу з громадянами та належне роз'яснення їх прав і обов'язків як користувачів Інтернету, надання інструкцій; 5) встановлення курсу на вільне співробітництво з іншими державами шляхом надання доступу до власних кібермереж в разі вчинення на території Франції кіберзлочинів.

Практично кожна з обраних характеристик була б доцільною для втілення в сучасних українських реаліях. Тому, аналіз правового регулювання боротьби з кіберзлочинністю в Франції дозволяє виділити наступні шляхи запозичення позитивного досвіду в Україні:

1) встановлення вимоги авторизації авторів веб-сайтів.

Використовуючи досвід Франції, по-перше, доцільним було б ухвалення Закону України «Про обов'язкову реєстрацію власників сайтів». В такому нормативно-правовому акті слід передбачити наступні положення:

– створити єдиний загальнодержавний реєстр власників сайтів;

– встановити обов'язок провайдерів реєструвати відомості про авторів сайтів;

– надати такій інформації статус публічної;

– передбачити обов'язок надання Інтернет-провайдерами інформації про авторів сайтів під час вступу таких запитів. По-друге, варто доповнити Розділ XVI Кримінального кодексу України наступними статтями:

– «Порушення в сфері надання Інтернет-провайдерами хостингу не ідентифікованих користувачів. 1. Надання Інтернет-провайдерами хостингу не ідентифікованих користувачів, – карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 6 місяців. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою, або якщо вони заподіяли істотну шкоду, – караються позбавленням волі на строк до одного року»;

¹ Савчук, Н.В. (2012). Світовий досвід державного регулювання ринку інтернет-послуг. *Формування ринкових відносин в Україні*, 4, 26.

² Бутузов, В.М. (2008). Міжнародний досвід: ініціатива правоохоронних органів Франції з протидії комп'ютерній злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*, вип. 19, 242.

– «Порушення в сфері ненадання Інтернет-провайдером відомостей про авторів сайтів у відповідь на запит. 1. Ненадання Інтернет-провайдером відомостей про авторів сайтів у відповідь на запит, що надійшов – карається штрафом до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів ... 3. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою, або якщо вони заподіяли значну шкоду, – караються штрафом до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів або позбавленням волі на строк до одного року »;

– «Надання неповних або недостовірних відомостей авторами сайтів, або надання провайдером місця на сервері ідентифікованим користувачам. 1. Надання неповних або недостовірних відомостей авторами французьких сайтів, або надання провайдером місця на сервері ідентифікованим користувачам, – карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до 6 місяців. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою, або якщо вони заподіяли істотну шкоду, – караються позбавленням волі на строк до одного року».

2) налагодження співпраці правоохоронних органів та Інтернет-провайдерів з метою оперативного реагування на виникнення загроз.

Для реалізації цього напрямку варто, по-перше, в запропонованому Законі України «Про обов'язкову реєстрацію власників сайтів» передбачити норму, яка зобов'язувала б Інтернет-провайдерів максимально оперативно надавати правоохоронним органам відповіді на запити про авторів сайтів і підозрюваних у вчиненні кіберзлочинів. По-друге, в розділі XVI Кримінального кодексу України¹ запропоновану статтю «Порушення в сфері ненадання Інтернет-провайдером відомостей про авторів сайтів у відповідь на запит» доцільно доповнити частиною 2: «2. Ненадання Інтернет-провайдером відомостей у відповідь на запит правоохоронних органів, – карається позбавленням волі на строк до шести місяців».

3) налагодження двостороннього діалогу з громадянами.

Використовуючи досвід Франції запропоновано створити спеціальні Інтернет-ресурси, обов'язковими умовами яких будуть:

- роз'яснення користувачам Інтернету їх прав і обов'язків;
- тлумачення норм законодавства та причин обмеження прав і свобод громадян;
- надання консультацій за отриманими запитом;
- своєчасно інформувати громадян про проекти, які розробляються.

4) встановлення курсу на вільне співробітництво з іншими державами.

У випадку здійснення на території України кіберзлочинів, наслідки яких були негативними для інших держав, запропоновано надавати без запиту доступу до власних кібермереж державам, з якими Україна підписала двосторонні договори про співробітництво в сфері боротьби з кіберзлочинністю. Для цього, по-перше, потрібно укласти відповідні угоди або внести зміни в уже укладені. По-друге, доповнити статтю 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV² наступним чином «Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є: у зовнішньополітичній сфері – проведення активної міжнародної політики України з метою ... поглиблення співробітництва із закордонними державами в сфері боротьби з кіберзлочинністю ...; в сфері державної безпеки ... участь України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з кіберзлочинністю».

Таким чином, Франція – вдалий приклад для запозичення позитивного досвіду в Україні. По-перше, ця держава в порівнянні з іншими країнами Європейського Союзу характеризується жорсткими підходами до встановлення контролю в кіберпросторі. Тому, в контексті нещодавніх змін до вітчизняного законодавства, доцільно звернення до досвіду країн, в яких подібні обмеження прав і свобод громадян були успішно реалізовані. По-друге, Франція є зразком з укладання двосторонніх відносин на рівнях «держава – держава», «держава-громадянин», «держава – приватний сектор економіки». З огляду на загальну незадоволеність громадян України реформами, що відбуваються в нашій державі і недостатність гласності в діях суб'єктів державної влади, досвід Франції є безумовно корисним для втілення в наших реаліях.

¹ Кримінальний кодекс України 2001 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 25-26, 131.

² Закон про основи національної безпеки України 2003 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 39, 351.

References:

1. Butuzov, V.M. (2008). Mizhnarodnyi dosvid: initsiatyva pravookhoronnykh orhaniv Frantsii z protydiv kompiuternii zlochynnosti [The International experience: the initiative of French law enforcement agencies on counteraction of computer criminality]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* [Combating organized criminality and corruption (theory and practice)], vyp. 19, 240-246. [in Ukrainian].
2. *Zakon pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystytskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky 2015* [The Act on condemnation of communist and national-socialist (natsist) totalitarian regime in Ukraine and proscription of propaganda of their symbolism 2015] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady* [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 26, 219. [in Ukrainian].
3. *Zakon pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy 2003* [The Act on fundamentals of national security of Ukraine 2003] (The Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 39, 351. [in Ukrainian].
4. *Konventsiiia pro kiberzlochynnist 2001*. [The Convention on cyber criminality 2001]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*, [The official bulletin of Ukraine] 65, stor. 107, stattia 2535. [in Ukrainian].
5. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001* [The Criminal Code of Ukraine 2001] (Verkhovna Rada of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The News of the Verkhovna Rada of Ukraine], 25-26, 131. [in Ukrainian].
6. Kurickij, A.Ju. (2000). *Internet-jekonomika: zakonovernosti formirovanija i funkcionirovanija* [Internet-economy: the regularities of the formation and functioning]. Saint Petersburg: izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta. [in Russian].
7. Savchuk, N.V. (2012). Svitovyi dosvid derzhavnoho rehuliuвання rynku internet–poslugh [The World experience of state regulation of the market of Internet-services]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini* [The formation of market relations in Ukraine], no. 4, 24-28. [in Ukrainian].

Nina Rzhavska, ScD in Political Science

National Aviation University, Ukraine

GEOINFORMATION FACTOR IN RUN OF THE INTERNATIONAL CONFLICT

The article deals with the determination of the meaning and sense for international conflict interaction, caused by the geoinformational factors. Nowadays, when all the world states are the participants of geopolitical conflicts, radical changes on the geopolitical map of the world, as well as, leveling up the role of informational development stage, evolutionary transformations in terms of technologies and weapon and other factors, will change the core components of geopolitical counteraction. The leading of informational image war is corrupting the perception of reality in the mass consciousness, and its result can greatly influence on the course of international conflict. Results of international conflict are of a great importance for making the most important global political decisions.

Keywords: international conflict, geopolitical conflict, geoinformational factor, informational war.

At the beginning of the 21st century the international conflict increase was caused by the intention of the wide range of countries to pursue their geopolitical interests. The dominating of the very information aspect in terms of modern civilization features formation has shifted conflict logics from military plane to the informational one, as well as, to the sphere of business and commerce. This very moment has partly led to geostrategic great powers competition for the dominating positions in the global information space. Information psychological geopolitical concurrence subjects' competition is becoming a key factor in the formation of the geopolitical powers balance and rival geopolitical units, it breaks the common principles for formation of the new geopolitical forces centers and determines the geopolitical powers and the meaning of concurrence subjects.

There are quite many well-conducted researches in the global political science on the nature and meaning of the international conflict, providing also the origin and typical features of its subjects. However, the role of geoinformation factor in terms of rise and in the run of international conflict is still not that investigated enough.

That is why, based on the results of the conducted system analysis, we are trying to reveal the essence and sense of the international conflict interaction process caused by the geoinformational factor.

Nowadays almost all the countries of the world are the participants of geopolitical conflicts. The complete change in the geopolitical picture of the world, leading role of the global public opinion, states transferring to the informational stage of development, revolutionary transformations in terms of technics and military equipment and many other factors have changed the geopolitical confrontation's structural components.

Conflict interaction is partly the reason of the information exchange between the major and minor members of the conflict situation, and the influence of the different information factors on the conflict situation run is a great one. These factors don't have any objective, subjective and procedure limits of implementation, as well as, no certain definition. Informational pressure of the conflict members on each other is done for the behavioral correction of the sides of this conflict in order to reach their own goals and interests¹. The appearance of geoinformational factor among the rest of other mechanisms for political regulation or escalation of modern conflicts on their various stages of evolution is caused by information psychological technologies influence on the consciousness.

Within the period of crisis informational potential can be used for conducting the influence on the decision making mechanism of the opponent, as a flexible, but at the same time, strong mechanism to demonstrate the intentions and to inform about the national interests². During the conflict, while fulfilling

¹ Лабуш, С. (2012). Силовой механизм государства в политических конфликтах XXI века. *Конфликтология*, 1, 73.

² Maxwell, John W., Reuveny, R. (2000). Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries. *Journal of Peace Research*, 37 (3), 303.

military tasks, in order to reach physical, as well as, physiological results the informational integral part can be used as well. In the conflict period the informational policy of the state is continuing to provide national military political interests and to influence on the situation vision by the counterpart. Information psychological technologies are aimed on the conflict members' actions coordination, are used for the manipulative influence in the process of decision making and are considered to be the perfect tool of reflective interference with the very process of conflict interaction. Consequently, quality and effectiveness of used technologies can apparently influence on the international conflict result¹.

The main object for the usage of modern information psychological influence technologies are undoubtedly the conflicts themselves, and also conflict relationship that are formed as a result of these very conflicts. Modern aggressive information psychological conflict is causing local wars and armed conflicts that are becoming the information psychological war indicator, its "show window" and main form of hidden processes political display. Those are usually regional political conflicts, so that world community is trying to influence the course of conflict by means of informational influence².

In the modern information psychological conflict armed conflicts are playing very concise role. Information psychological war technologies are seemed to be very appealing as they are quite cheap, accessible and effective, thus, their intensive use in the political conflicts will be growing up steadily.

Consequently, the number of local armed conflicts will be also increasing, as they are playing the role of trigger mechanism in the psychological missions. This, in the long run, is leading to the increase of armed violence: the beginning of the psychological war will always be followed by the local armed conflict³.

In order to change the conflict evolution course, there is a need to conduct a psychological consciousness correction of the locals in the conflict zones, clearing up or changing the former manipulative stereotypes, ideological mindsets, "anchor" associations that provide manipulator forces voluntary subordination⁴.

Cultural value factors are also of a great importance since they are regulating the information psychological technologies influence on the modern conflicts. Their essence is revealed through the usage of some certain value points that are based in the core of psychological influence of one cultural community on other social cultural groups which values can belong to the completely different civilizational tradition. Latent and gradual layering of value system of one state on the traditional state of mind of another can give a special effect and bring the manipulator-state closer to the set aim. All these things are possible due to the information psychological technologies that are implemented on the mass and individual consciousness through the mass media channels and by means of the interpersonal, inner group and networking communications between the executions⁵.

Nowadays mass media are one of the most effective tools of the information psychological influence on the potential conflict objects. In the modern conditions informational environment of geopolitical conflict is formed and kept up by means of the mass media activities. These days the boom of temporary electronic mass media and extra fast IT development made closer to be fulfilled such projects as complex information high level system ones. There is goal is to promote the transformation through the manipulation methodologies.

The most significant role of the world mass media as an instrument of political influence is seen in the international conflicts highlighting. In concerns the information's geopolitics, where the main instrument is "soft power". Modern international conflicts are mostly led in the mass media information space, where there is resistance for the national and international consciousness. Next to the military equipment, their leading positions are getting communication resources, as the conflicts are backed up by the informational wars.

¹ Maxwell, John W., Reuveny, R. (2000). Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries. *Journal of Peace Research*, 37 (3), 304.

² Ожеван, М. (2001). Фронти й тили великих інформаційних війн: [Загальні інформаційні потреби та інтереси]. *Підприємництво в Україні*, 4-5, 20-23.

³ Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Addison-Wesley Pub. Co.

⁴ Ожеван, М. (2001). Фронти й тили великих інформаційних війн: [Загальні інформаційні потреби та інтереси]. *Підприємництво в Україні*, 4-5, 20-23.

⁵ Кіпень, В. (2014). Травмована свідомість як наслідок і фактор нестабільності. (дослідження масових настроїв жителів Донецька). *Аналітично-інформаційний журнал «Схід»*, 2, 5-9.

The conflicts with intense use of informational technologies were seldom finished with an apparent result. Taking into consideration the specific features of modern geopolitical crisis, it can be stated that mass media have the continuous and deep influence on its dynamics. During the last twenty years mass media was the reason for many international conflicts to be evoked, escalating the prejudices of the society by the information, also creating the point of view of international community on the very conflicts.

One of the integral features of the information psychological influence on the conflict is the national informational cybernetic technologies level as the subjects of international relations, independent development and approbation in the real international conflicts.

Taking into consideration the peculiarities of cyberspace, cyberattack in defiance of any state can be considered to be as a potential reason to provoke a global international conflict, including those in physical space, because in terms of global interaction of informational state structures, it is extremely hard to predict the scale and consequences of such an attack, and appropriate measures of the affected part can be disproportional because of the difficulties to identify the source and probability of the false situation assessment. It can lead to the open military conflicts with the use of traditional kinds of weapon¹.

It is also important to mention that the psychological influence technologies can change the most uncontrolled situation to the controlled one, and bring the members of the conflict to the meeting table. This effect can be reached by means of an appropriate conflict image creation for the nation, that will provide the weakening of the conflict run and creation of all the necessary conditions to stabilize the political situation.

So, the leading of the informational image war is spoiling the reality in mass society consciousness, and its result can influence a lot on the international conflict run. Informational conflict results have a significant influence on the decision making process of the most important political decisions in the world. Global political elite is using the informational wars results as a platform for the legitimization of its decisions and geopolitical goals realization.

To define the geopolitical factor significance in the international relations transformation and to evaluate the level of its influence on the international conflict dynamics, we have conducted a system analysis in Ukraine. We consider that the researched period is of a great importance and indicative for finding out the specifics of the informational factor effectiveness in the international conflict interaction context and its influence on the conflict result.

In times of the new global order formation and the rising tension, Ukraine has turned out be on the East and West interests' intersection, has got under the active and purposeful pressure from the both sides that were desiring to get it under their own sphere of influence. The reason is powerful economical, resourceful, demographic and military potential of Ukraine that is evoking a great interest of the modern powers to have a possible use of all these features for their geopolitical aims. The desire of countries to dominate and conduct the total control of the informational sources is escalating the conflict in Ukraine. In the background of the permanent dependencies of the global community subjects, there is a constant war for Ukraine in the ideological and cultural aspects. Nowadays Ukraine is one of the main informational action subjects, and this action is provided through the whole global international field.

As the system analysis subjects there were taken five following countries: the USA, Russia, Germany, France and Great Britain. The analysis was conducted in accordance with the following criteria: subjects' interests, subjects aims, similar aims and interests of subjects and their interests and aims contradictions.

The main interest of Russia in the given conflict is dragging it in terms of time. This has the place to be because of the appropriate informational activities of Russia that are aimed on the conflict situation escalation in our country. Desiring to deepen the splintering that exists on the social, economic, ideological political, language and on other levels of Ukrainian society, Russia is conducting an active appropriate informational ideological pressure. For keeping the pro-Russian attitudes and propagating pro-Russian position among the locals, it is providing financial support for the propaganda of the fake states DNR and LNR activities. Therefore, on the Ukrainian territory, especially in the eastern regions, there is a widespread propaganda of the DNR and LNR mass media, as well as, Russian ones, also there is pro-Russian web sources present there.

¹ Ісакова, Т.О. (2014). Інформаційно-комунікативні технології. Розпалювання міжнаціональних конфліктів: досвід порівняльного аналізу. *Стратегічні пріоритети*, 4.

Thanks to the creation of Russia's action visible support by the locals, and psychological back up of the East and South regions rapprochement supporters, considerable part of Ukrainian citizens there consider Ukrainian government to be an enemy. The creation of the only one controlled informational space by Russia is building up a certain way of thinking of the citizens, and enables solving the conflict in a peaceful way.

The main aim of Russia is the territorial splintering of Ukraine. That is why, it is stressing on the implementation of the idea in people consciousness that there are identical differences between different parts of one state. Pursuing this objective, by means of informational manipulation influence sources is creating a background for the civil war on the Ukrainian territory. This is supported by the idea of identity between the Eastern part of Ukraine and Russia, so that caused entering of Donetsk and Lugansk regions the Russian civilization cultural space.

Moreover, Russia has convinced the citizens of the Eastern part of Ukraine and Crimea that West is the main danger of Ukraine and turned the idea of European integration and western values into a negative one. Informational work with locals enables the possibility to bring the Crimea back to the Ukrainian territories and "warms up" present conflict on the East of Ukraine.

As for the USA, thanks to its geographical position, the thread of its direct involving into the conflict is minimal. Thus, among all the Western countries, the USA is the one that is providing the most intense informational campaign among the Ukrainian-Russian conflict, doing all the possible things to make its level global. The USA is doing its best to establish the opposition between Ukraine and Russia for a long period of time that raises the tension not only between those two countries but also in the whole European region.

That is why, the main interest for the USA is prolongation of the conflict in Ukraine and its further escalation. In order to reach this aim, the USA is trying to highlight the foreign policy course of our country to reach the maximum climax of confrontation with Russia. This can be reached by means of manipulative influence on the political elite and on the formation of citizens' conflict evaluation that is beneficial for the USA. The USA is supporting the pro-European course of Ukraine and provides a massive ideological influence, including the democratic values imposition that provides strong believes about the anti-Russian ideologies in the society. The USA is trying to influence on the formation of people trustful attitude towards Ukrainian government and to the foreign policy, as well, and at the same time escalating the relations between the locals. That creates a background for the new oppositions and makes our country away of the inner dialog between the East and Central-West parts of Ukraine.

Another destabilizing factor is the Americanization of Ukrainian informational space. During the last few years there is a tendency to assimilate the USA mass media work principles, admiration and communication techniques that influences on the sense and ways of information providing. That supports the spreading of pro-American point of view on the conflict in Ukraine, thus, escalating the misunderstanding inside of the country, creating the negative attitude to Russians that minimizes the interest of the citizens to the inner state dialogue and to breaking the ice with Russia.

The main aim of the USA it reaching the maximum escalation level of Ukrainian-Russian conflict and the final change of the Ukrainian political course that is orientated on the European integration. That is why, the USA during the long period of time was creating an image of Russia as a main enemy of Ukraine and Western civilization in general, that was influencing on the transformation of this conflict into a long-lasting one.

The Great Britain, as well as, the USA is interested in the escalation of the conflict, trying to conduct its independent from the USA and EU foreign policy, having its own intentions about the Ukrainian crisis. The main aim of GB is keeping the unstable situation and escalation of tension in the society, and on the interstate level as well, staying aside from the direct participation in the very conflict. This is can be reached thanks to the powerful informational communication channels that are owned by GB, that are working all over the world, including Ukraine. That gives a chance to form the content of the informational space, increasing the number of negative messages about Russia, discrediting it, thus, escalating inner conflicts. Moreover, Great Britain has a chance to suppress Russia, creating a negative image among the world elite and influencing on the sanctions extension through the Ukrainian-Russian conflict.

Unlike the USA and Great Britain, Ukrainian conflict is a serious problem for Germany. That is why, Germany is doing everything possible to keep the armed conflict within the territory of Ukraine, not to harm the Western Europe. Besides, Ukraine is a number one strategical object for Germany – by means of our country Germany has a chance to expand its influence on the Eastern Europe from one side, and to

withstand the influence of the USA and GB from other. Therefore, the main aim of Germany is to turn our country into a zone of its informational influence and its expansion on the territory of Eastern Europe. One of the extraordinary aims of Germany is giving no chance to Ukraine to get the lethal weapon because it will threaten the national interests of Germany and rising the tension in the region in general. What is why, the great part of informational campaign is aimed on this.

The main aim of France is slowing down the Euro-Atlantic integration and removing Ukraine from the West in general. France doesn't want to see Ukraine in EU and NATO, that is why, not that long time ago by means of informational manipulative influence ways it was creating the thought among Ukrainians that the country is not ready to enter the EU; negative informational accompaniment of its foreign and domestic policies; not giving a chance to Ukraine to get lethal weapon. Most of the French mass media were highlighting Ukraine in the negative way, spreading the information aimed on the critics about its Euro integration intentions.

However, France, as well as, Germany is interested in the ending of the conflict in Ukraine which can make the geopolitical situation of EU member states worse. While determining the similar aims and interests, it can be stated that all the chosen subjects increasing the presence of foreign mass media in the informational space of Ukraine. The intensity of such an influence is caused by the intention of foreign states authorities and international institutes to influence on foreign and domestic policy of our country, it has political and economic backgrounds motivated by pragmatic approaches to fulfill their own national interests.

The international influence is done by means of imposing some needed evaluating characteristics, points of view and behavior rules, shadowing the manipulation ways of individual, mass and society consciousness.

Therefore, it can be stated that in the international space of Ukraine on the destabilizing background the continuous increase of international activities can be clearly been seen. As a result of political struggling with the Ukrainian nation splintering on the East-West line, there are two nominally created opposite informational fields that are getting under the control of Russian and Western informational fields. Being in the state of conflict for the getting a final result, Russia and the USA through their own or controlled sources, often tend to create their own segment in the informational space of Ukraine, carrying out the powerful and, at the same time, negative informational psychological influence on the Ukrainian citizens in the sphere of public and resonance questions, trying to extend the duration of the conflict on the undefined term. So, analyzing the last occasions, it can be referred that the informational interference in the Ukrainian conflict by the leading actor-states of foreign affairs is the one of main factors that is leading to the military actions escalation. There is no doubt that they have succeeded in destabilizing of the situation in Ukraine, last but not least, thanks to the informational destructive influence on the very conflict.

References:

1. Labush S. (2012). *Silovoj mehanizm gosudarstva v politicheskikh konfliktah XXI veka* [Power mechanism of the state in political conflicts of XXI century]. *Konfliktologija* [Conflictology], no. 1, 30-45 [in Russian]
2. Maxwell, J.W., Reuveny, R. (2000). Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries. *Journal of Peace Research*, vol. 37 (3), 303-304. [in English]
3. Ozhevan, M. (2001). *Fronty i tyly velykykh informatsiynykh viyn* [Front and rear of the great informational wars]. *Pidpryyemnystvo v Ukrayini* [Entrepreneurship in Ukraine], no.4-5, 20-23. [in Ukrainian]
4. Denning, D.E. (1998). *Information Warfare and Security*. Addison-Wesley Pub. Co. [in English]
5. Kipen', V. (2014). *Travmovana svidomist' yak naslidok i faktor nestabil'nosti* [Injured consciousness as a result and factor of instability]. *Analitychno-informatsiynny zhurnal "Skhid"* [Analytical informational journal "East"], no.2, 5-9. [in Ukrainian]
6. Isakova, T. (2014) *Informatsiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi. Rozpalyuvannya mizhnatsional'nykh konfliktiv: dosvid porivnyal'noho analizu* [Informational communicative technologies International conflicts escalation: the experience of comparative analysis] *Stratehichni priorityety* [Strategical priorities], no.4,113-118. [in Ukrainian]

Олена Балацька, к. політ. н., докторант

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ), Україна*

СЕЦЕСІОНІСТСЬКІ КОНФЛІКТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ¹

Olena Balatska, PhD in Political Science, ScD candidate

SE «Luhansk Taras Shevchenko National University» (Starobilsk), Ukraine

SECESSIONIST CONFLICTS IN THE POST-SOVIET SPACE: FACTORS AND CONSEQUENCES

Secessionism is one of the main factors of armed political violence in the post-Soviet space. Most separatist conflicts were initiated in the late 1980s, due to the disintegration processes within the USSR. The result of many of them was the secession and the formation of partially recognized and unrecognized states or quasi-state entities. In some cases, separatist movements had a profound historical background; they were conditioned by objective factors. However, in a series of conflicts, secession had been provoked and supported from the outside. The Russian Federation became the main external actor of secessionist conflicts in post-Soviet countries. The result of the dissemination of secessionism in the region is the instability, the spreading of geography of local conflicts, the creation of "buffer zones". Today, the majority of secessionist conflicts are "frozen".

Keywords: secession, secessionism, separatism, secessionist conflict, unrecognized states, "frozen" conflict, Transnistrian conflict, Nagorno-Karabakh conflict, Russian-Chechen war, Russian-Georgian war, Russian armed aggression against Ukraine.

Сепаратизм є одним з основних чинників політичного насилля в країнах пострадянського простору. Дезінтеграція соціалістичних систем різко активізувала невирішені етнополітичні, міжконфесійні, економічні суперечності, які тимчасово придушувалися тоталітарною системою, а також спричинила масштабні зміни геополітичного балансу сил. Дані обставини сприяють активізації політичних конфліктів, в яких сецесія виступає основним або другорядним чинником. Сьогодні тільки на Європейському континенті активними є 14 сецесіоністських конфліктів, вісім з яких мають місце в постсоціалістичних країнах². Отже, дослідження сецесіоністських конфліктів є необхідною складовою пошуку шляхів стабілізації політичних процесів та вирішення гострих суспільних протиріч.

Політичні конфлікти в країнах пострадянського простору є предметом досліджень зарубіжних і вітчизняних учених. Серед перших необхідно назвати L. Barrington, Z. Brzezinski, A. Cohen, G. Derluguian, M. Evangelista, J. Hughes, S. Huntington, C. King, K. Marten, N. Sambanis, T. Youngs, C. Zürcher. Щодо українських дослідників, то дану проблему вивчають О. Алексейченко, В. Бабка, К. Вітман, С. Денисюк, М. Дорошко, В. Корнієнко, О. Лавер, Н. Нечаєва-Юрійчук, М. Носенко, В. Остап'як, В. Пінцак, Є. Рябінін, Г. Соловій, Ю. Чирва, Н. Шпакова, А. Шумка, В. Явір та інші.

Метою роботи є висвітлення сутності, наслідків і сучасного стану сецесіоністських конфліктів у країнах пострадянського простору.

Одним із перших сецесіоністських конфліктів на пострадянському просторі став придністровський конфлікт. Початок конфлікту між урядами Молдови і самопроголошеної

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-71

² Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 33-35. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, липень, 5).

Придністровської Молдавської Республіки (ПМР), як і більшості подібних конфліктів у регіоні, відноситься до періоду дезінтеграції СРСР наприкінці 1980-х років. В його основі – низка чинників історичного, геополітичного, мовно-культурного, етнічного, а також економічного характеру. Як зазначає український науковець Костянтин Вітман, «історично Придністров'я ніколи не входило до складу Молдавського князівства»¹. З кінця XVIII століття регіон був частиною Російської імперії, з 1924 по 1940 роки – частиною Української РСР в якості Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки з центром у Тирасполі, і тільки в 1940 році був приєднаний до Молдавської РСР.

З розпадом СРСР і здобуттям Молдовою незалежності постало питання національної ідентичності молдавського суспільства. Певну роль у дестабілізації суспільно-політичної ситуації зіграла політика румунізації, яка не знайшла підтримки серед більшості придністровського населення, де етнічні молдавани складали меншість. Так, при загальній кількості населення Придністров'я понад 500 тис. осіб, слов'яни – українці та росіяни – складають 59% (приблизно в рівних частках), а молдавани – 32%². Більша частина нерумунського населення Придністров'я навіть не розмовляла молдавською мовою. Значення також мала економічна розвиненість Придністров'я: за радянських часів кількість населення регіону складало 17% від населення республіки, тоді як економіка – 40% від республіканського ВВП³. Крім того, на території Придністров'я активно діяли російські спецслужби і проросійські політичні сили, які проводили цілеспрямовану проросійську політику і дестабілізували ситуацію.

Сили сторін на початок конфлікту були нерівними. Збройні сили Молдови знаходилися в стані формування і налічували 25 – 30 тис. осіб, здебільшого резервістів та добровольців, що мали на озброєнні стару радянську зброю. Натомість сили ПМР мали в своєму розпорядженні підготовлену російськими інструкторами 9-ти тисячну Республіканську гвардію, близько 6 тис. російських найманців, а також розташовану в регіоні 15-ти тисячну 14-ту російську армію⁴.

У ході активної фази конфлікту з березня по липень 1992 року жертвами збройного протистояння стали понад 1000 осіб з обох сторін, у тому числі серед цивільного населення. За офіційними даними Молдови, з молдавської сторони в конфлікті брали участь 29 тис. осіб, з яких 286 чоловік загинули, а 284 отримали поранення⁵. Однак більшу частину загиблих склали жителі Придністров'я: 809 загиблих, 1471 поранений, 91 вважається зниклим безвісти⁶. Мали місце значні пошкодження інфраструктури. Найгострішим епізодом збройної фази конфлікту стали бої за Бендери 19 – 21 червня 1992 року, які спричинили найбільшу кількість жертв за весь період конфлікту: під час боїв загинуло 620 осіб і було поранено 3500 жителів Придністров'я⁷.

Після 1992 року відбулася деескалація конфлікту, який на сьогодні перебуває в «замороженому» стані. ПМР отримує значну фінансову допомогу від Росії, а на території республіки розміщується Оперативна група російських військ у Придністровському регіоні (колишня 14-та російська армія), що налічує близько 1200 військових⁸.

¹ Вітман, К. (2008). Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту. *Політичний менеджмент*, 4, 101.

² Srebrnik, H. (2013). The frozen conflict between Moldova and Transnistria. *The Guardian*. <<http://www.theguardian.pe.ca/opinion/letter-to-the-editor/2013/12/17/the-frozen-conflict-between-moldova-and-3546763.html>> (2017, липень, 5).

³ Andersen, A. The Conflict in Transnistria: National Consensus is a Long Way off (1990 – present). *Ethnic Conflicts. Border Disputes. Ideological Clashes. Terrorism*. <http://www.conflicts.rem33.com/images/moldova/nistru_konflikt.htm> (2017, липень, 5).

⁴ Andersen, A. The Conflict in Transnistria: National Consensus is a Long Way off (1990 – present). *Ethnic Conflicts. Border Disputes. Ideological Clashes. Terrorism*. <http://www.conflicts.rem33.com/images/moldova/nistru_konflikt.htm> (2017, липень, 5).

⁵ Семенова, Ю., Каневський, Д. (2012). Придністровський конфлікт: 20 років потому. *Deutsche Welle*. <<http://old.niss.gov.ua/monitor/juli08/09.htm>> (2016, липень, 5).

⁶ Носенко, М. В. (2012). Придністровський конфлікт: витоки та основні етапи розгортання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*, 45, 106.

⁷ Перепелица, Г. (2010). Конфликт в Приднестровье (1). История, причины, эволюция. *BSNews*. <<http://www.blackseanews.net/read/116>> (2016, липень, 5).

⁸ Srebrnik, H. (2013). The frozen conflict between Moldova and Transnistria. *The Guardian*. <<http://www.theguardian.pe.ca/opinion/letter-to-the-editor/2013/12/17/the-frozen-conflict-between-moldova-and-3546763.html>> (2017, липень, 5).

Одним із найбільш тривалих і руйнівних сецесіоністських етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі є нагірно-карабаський конфлікт, основним результатом якого на сьогоднішній день стало відокремлення від Азербайджану Нагірного Карабаху – регіону з переважно вірменським населенням. Конфлікт має глибокі історичні коріння і виражений культурно-цивілізаційний контекст. Самуель Гантінгтон визначає його як «православно-мусульманську війну»¹.

Підвалини конфлікту були закладені в першій половині XIX століття, коли відбулося захоплення Російською імперією територій Вірменії та Азербайджану, включаючи Карабаське ханство, яке до цього контролювалося Іраном². Сучасне загострення протистояння розпочалося наприкінці 1980-х років. Найгостріша фаза, відома як Карабаська війна 1992 – 1994 років, спричинила загибель близько 22 – 25 тис. чоловік. Результатом протистояння став масовий вихід азербайджанців з Нагірного Карабаху, а вірмен з території Азербайджану. За даними азербайджанського уряду, війна призвела до появи 790 тис. внутрішньо переміщеними осіб (ВПО) з Нагірного Карабаху і прилеглих територій та близько 350 тис. біженців із Вірменії. А уряд Вірменії вказує, що 413 тис. етнічних вірмен (здебільшого з Азербайджану) стали біженцями та ВПО³.

Конфлікт характеризується періодичними загостреннями, що супроводжуються новими жертвами. Зараз у вірмено-азербайджанському протистоянні навколо Нагірного Карабаху зберігається вкрай нестабільна ситуація. Спостерігається постійне зростання інтенсивності та частоти збройних зіткнень і кількості жертв, що несе в собі загрозу наступної широкої ескалації. Так, з 1994 по 2009 роки на лінії фронту було зафіксовано близько 3000 смертей як військових, так і цивільних осіб⁴. З 2014 року ситуація почала суттєво погіршуватися. Різке загострення протистояння, відоме як «чотириденна війна», ініційована Азербайджаном, відбулося 2 – 5 квітня 2016 року й унесло життя щонайменше 200 осіб. На думку експертів, із січня 2017 року відбувається нова хвиля ескалації. З цього часу має місце стійке і суттєве поновлення бойових дій, загострення політичної риторики урядів Вірменії та Азербайджану⁵.

Офіційним союзником Вірменії в конфлікті виступає Росія. Зараз у Вірменії перебуває не менше 20 тис. російських військовослужбовців⁶. Однак на сьогодні роль Росії в конфлікті є неоднозначною. Ця держава постачає зброю обом країнам і здійснює тиск на обидві сторони. Експерти зазначають, що Росія використовує конфлікт заради укріплення регіональних позицій, збільшення військової присутності на Південному Кавказі, який входить до її «сфери привілейованих інтересів». У зв'язку з цим і Азербайджан, і Вірменія ставлять під сумнів зацікавленість російської влади в остаточному розв'язанні конфлікту⁷.

Сецесіоністський характер має етнополітичний конфлікт на російському Північному Кавказі. Кульмінацією цього затяжного конфлікту стали російсько-чеченські війни, що на даний момент є найінтенсивнішими та наймасштабнішими воєнними конфліктами на пострадянському просторі. Даний конфлікт, який С. Гантінгтон називав «третьою антимусульманською війною Росії»⁸, також може розглядатися в межах культурно-цивілізаційної парадигми – як частина православно-мусульманського протистояння в регіоні.

Російсько-чеченській війні передував збройний осетино-інгушський конфлікт 1992 року на території Північної Осетії. У конфлікті між православними осетинами і мусульманами-інгушами

¹ Хантінгтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: Издательство АСТ, 454.

² Дорошко, М. С., Шпакова, Н. В. (2011). *Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД*. Київ: Центр учбової літератури, 100.

³ International Crisis Group (2017). Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. *Europe Report*, no. 244, 1. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf>> (2017, липень, 5).

⁴ International Crisis Group (2009). Nagorno-Karabakh: Getting to a Breakthrough. *Europe Briefing*, no. 55, 1. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b55-nagorno-karabakh-getting-to-a-breakthrough.pdf>> (2017, липень, 5).

⁵ International Crisis Group (2017). Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. *Europe Report*, no. 244, i. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf>> (2017, липень, 5).

⁶ Дорошко, М. С., Шпакова, Н. В. (2011). *Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД*. Київ: Центр учбової літератури, 105.

⁷ International Crisis Group (2017). Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. *Europe Report*, no. 244, 26-27. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf>> (2017, липень, 5).

⁸ Хантінгтон, С. (2003). *Столкновение цивилизаций*. Москва: Издательство АСТ, 451.

Росія військовим втручанням підтримала осетинів. Бойові дії спричинили значні жертви серед мирного, переважно інгуського, населення: 583 особи, з них – 407 інгушів, 105 осетин, 27 російських військовослужбовців, 44 цивільні особи інших національностей. Поранено було 605 осіб¹.

Причинами російсько-чеченського конфлікту стало прагнення чеченського народу до самовизначення, що знайшло своє відображення в проголошенні суверенітету Чеченської Республіки в 1990 році і незалежності Чеченської Республіки Ічкерія в 1991 році, а також наміри Росії відновити контроль за чеченськими територіями. 11 грудня 1994 року Росія почала повномасштабний військовий наступ. Кількість російських військ у Першій російсько-чеченській війні 1994 – 1996 років на початок бойових дій дорівнювала 23,8 тис. осіб, а на 1 лютого 1995 року збільшилася до 70 509 осіб. Чеченські сили на початок конфлікту налічували близько 13 тис. осіб².

Особливістю російсько-чеченського протистояння стали величезні втрати серед цивільного населення. Російський історик Борис Соколов наводить загальну кількість загиблих – 99 тис., з них – 20 тис. російські військові, 4 тис. чеченські бійці і 75 тис. – мирне населення³. Близькі дані наводить український науковець Олександр Лавер – 92,5 тис. осіб, з них 86,5% (80 тис. осіб) – мирні жителі. Найбільш руйнівним епізодом війни стали бої за Грозний, що відбувалися з 31 грудня 1994 року по 1 березня 1995 року, під час яких у результаті масованих бомбардувань загинуло близько 30 тис. цивільних, з яких 80 – 85 % склали росіяни⁴. Війна мала вкрай негативні демографічні наслідки. Чечня втратила більше півмільйона населення: якщо в 1993 році кількість населення складала 1 млн 307 тис., то в 1998 році – 797 тис. громадян⁵. Однак, незважаючи на кількісну перевагу російської сторони та численні жертви, основним результатом бойових дій стало тимчасове утвердження фактичної незалежності Чеченської Республіки Ічкерія.

Наступним етапом ескалації стала Друга російсько-чеченська війна 1999 – 2009 років. Друга кампанія була значно масштабнішою ніж попередня. Цього разу російські війська налічували понад 90 тис. осіб⁶. Оцінки загальної кількості жертв війни коливаються від 25 тис. до 100 тис. осіб. За даними російського правозахисного товариства «Меморіал», які були оприлюднені в 2008 році, у війні з 1999 року загинуло 15 тис. російських військових, було вбито чи зникли безвісти до 25 тис. цивільних осіб. Приблизно в 15 тис. оцінюються втрати чеченських сил. Бойові дії спричинили велику кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб: за оцінками Human Rights Watch, їхня кількість досягла 500 тис.⁷

Із завершенням найактивнішої фази конфлікту чеченські повстанці з 2000 року перейшли до партизанської війни, яка триває до сьогодні й охоплює територію всього Північного Кавказу. Затяжний збройний конфлікт продовжує спричиняти людські втрати. Зокрема, в період з 2010 по 2015 роки в Північно-Кавказькому регіоні загинуло 6074 людини. Кількість жертв поступово знижується. Так, якщо в 2010 році було зафіксовано 1705 смертей, то в 2015 році – 258.

¹ Кривошеев, Г. Ф., Андроников, В. М., Буриков, П. Д., Гуркин, В. В., Круглов, А. И., Родионов, Е. И., Филимошин, М. В. (2001). *Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 566.

² Кривошеев, Г. Ф., Андроников, В. М., Буриков, П. Д., Гуркин, В. В., Круглов, А. И., Родионов, Е. И., Филимошин, М. В. (2001). *Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 579-582.

³ Соколов, Б. В. (1997). Людские потери России и СССР в войнах, вооруженных конфликтах и иных демографических катастрофах XX в. *Военная литература (Милитера)*. <<http://militera.lib.ru/research/sokolov1/06.html>> (2017, липень, 5).

⁴ Лавер, О. (2007). Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу в війнах та етнічних конфліктах 1945 – 2005 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 16, 459.

⁵ Черкасов, А. (2004). Книга чисел. Книга утрат. Книга страшного суда. *Информационно-аналитический портал Полит.ру*. <http://www.polit.ru/article/2004/02/19/kniga_chisel/> (2017, липень, 5).

⁶ Youngs, T. (2000). The Conflict in Chechnya. *House of Commons Library Research Paper 00/14*, 15. *UK Parliament Website*. <<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/RP00-14>> (2017, липень, 5).

⁷ Jamal, T. (2012). Russia (Chechnya) (1999 – first combat deaths in current phase). *Project Ploughshares*. <http://ploughshares.ca/pl_armedconflict/russia-chechnya-1999-first-combat-deaths-in-current-phase/> (2017, липень, 5).

У регіональному аспекті найбільша кількість смертей за вказаний період мала місце в Дагестані – 3291. У Чечні жертвами конфлікту стали 873, Інгушетії – 753, Кабардино-Балкарії – 727, Північній Осетії – 227, Ставропольському краї – 149, Карачаєво-Черкесії – 54 особи¹.

Наступним гострим конфліктом на Кавказі стала російсько-грузинська війна, якій передували затяжні грузино-південноосетинський і грузино-абхазький конфлікти. Початок цих сепаратистських конфліктів, які проходили декілька періодів ескалації, відноситься до 1989 року. Головними осередками сепаратизму в Грузії є Південна Осетія та Абхазія, де довгий час мав місце значний вплив Росії, культивувалися проросійські та сепаратистські настрої. Південна Осетія і Абхазія проголосили незалежність від Грузії ще в 1991 та 1992 роках, відповідно. Періодами гострої ескалації стали Південноосетинська війна 1991 – 1992 років і війна в Абхазії 1992 – 1993 років. Конфлікти мали високу інтенсивність. Зокрема, під час війни в Південній Осетії загинуло від 2000 до 4000 чоловік, десятки тисяч людей покинули місця постійного проживання².

Остання найінтенсивніша фаза конфлікту відома як російсько-грузинська війна 2008 року. Під час війни мало місце відкрите і масштабне втручання більш ніж 40-тисячного контингенту російських військ³. 7 – 8 серпня 2008 року у відповідь на провокаційні обстріли з боку сепаратистських загонів грузинське керівництво відправляє війська в Південну Осетію, що стало приводом для російського вторгнення. 10 серпня російські сили зайняли більшу частину Південної Осетії, просунувшись до кордону з Грузією, і продовжили просування вглиб грузинської території. Під тиском світової спільноти російське вторгнення було припинено 12 серпня, а 22 серпня Росія завершила вивід військ з території Грузії (без урахування територій Південної Осетії та Абхазії). 26 серпня 2008 року російський уряд визнав незалежність Південної Осетії та Абхазії. Світова спільнота осудила цей крок⁴.

Результатом війни стала повна втрата Грузією контролю над обома сепаратистськими регіонами. На сьогодні Південна Осетія і Абхазія мають статус частково визнаних держав (визнані з боку Нікарагуа, Венесуели, Вануату і Науру), але фактично є окупованими територіями. Гострий період збройного протистояння минув, однак конфлікт не розв'язаний і перебуває в «замороженому» стані.

Згідно з доповіддю Незалежної міжнародної місії зі встановлення фактів конфлікту в Грузії, за п'ять днів конфлікту втрати грузинської стороні склали 412 осіб убитими (з них – 170 військовослужбовців, 14 поліцейських, 228 цивільних осіб), поранено було 1747 осіб. З російської сторони вбито 67 військовослужбовців, 283 особи отримали поранення. Загальна кількість жертв осетинської сторони складала 365 чоловік. Усього загинуло близько 850 осіб⁵. Принаймні 127 тис. особам у наслідок бойових дій довелося покинути свої домівки⁶.

Останнім на даний момент конфліктом на пострадянському просторі, що має сепаратистську складову, є російсько-український конфлікт, який триває з 2014 року до сьогодні. Конфлікт став відображенням глибокого геополітичного протистояння. У його основу, як і переважної більшості подібних конфліктів у регіоні, покладений російський фактор. Збройна агресія стала наслідком руйнування геополітичних зазіхань Росії щодо України, яку вона завжди розглядала як сферу свого привілейованого впливу. Незважаючи на досить довгий період відносно стабільних україно-російських стосунків, конфліктогенні чинники, що уможливили загострення відносин між державами, існували завжди.

¹ Infographics. The statistics of the number of victims in the North Caucasian Federal District regions for a period of 6 years (2016). *Caucasian Knot*. <<http://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/34546/>> (2017, липень, 5).

² Nichol J. (2009). *Russia-Georgian Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress, RL 34618*, 2. <<https://fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>> (2017, липень, 5).

³ Nichol J. (2009). *Russia-Georgian Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress, RL 34618*, 15. <<https://fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>> (2017, липень, 5).

⁴ *2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts* (2017). *CNN*. <<http://edition.cnn.com/2014/03/13/world/europe/2008-georgia-russia-conflict/index.html>> (2017, липень, 5).

⁵ Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (2009). *Report, vol. 1*, 5. <http://www.mpil.de/files/pdf4/IIFFMCG_Volume_I2.pdf> (2017, Липень, 5).

⁶ Nichol J. (2009). *Russia-Georgian Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests. CRS Report for Congress, RL 34618*, 15. <<https://fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>> (2017, липень, 5).

Американський політолог Джон Міршаймер у 1993 році в своїй праці «The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent» виокремив ряд чинників, здатних викликати погіршення російсько-українських відносин: посилення конкуренції в сфері безпеки, чому сприяє довгий і незахищений кордон між країнами; небезпека спалаху гіпернаціоналізму, яка ґрунтується на довгій історії взаємної ворожнечі; право власності на Чорноморський флот і питання контролю над Кримом; низка економічних проблем, успадкованих з часів розпаду СРСР; прагнення багатьох росіян переглянути кордони з Україною і навіть відкидання деякими з них ідеї української незалежності; проблема змішаних популяцій та інші. При цьому єдиним надійним запобіжним заходом проти російської агресії в Україні дослідник назвав ядерну зброю, яку Україна остаточно втратила ще в 1996 році згідно з Будапештським меморандумом 1994 року¹.

Відкрита фаза конфлікту почалася 20 лютого 2014 року, результатом якої стала анексія Криму, здійснена в надзвичайно короткий термін – з 1 по 21 березня 2014 року. Слідом, з квітня 2014 року, розпочалася затяжна війна на Сході України. Згідно з методологією Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, конфлікт на сході України має п'ятий – найвищий – рівень інтенсивності, тобто класифікується як повномасштабна війна². Станом на сьогодні основним результатом протистояння стала фактична окупація частини Донецької та Луганської областей і створення невизнаних квазідержавних утворень – Луганської Народної Республіки і Донецької Народної Республіки.

За даними прес-служби МЗС України, за три роки конфлікту з 20 лютого 2014 року по лютий 2017 року загинуло понад 9,8 тис. осіб, поранено близько 23 тис. осіб. Кількість вимушених переселенців за весь період конфлікту досягла 1,8 млн осіб. Крім того, в окупації знаходиться 7,2% української території і залишається невідконтрольною 409,7 км російсько-українського кордону³. Значно постраждала інфраструктура і житлові будинки в районах проведення бойових дій. Склалася вкрай важка гуманітарна ситуація, цивільні особи страждають від обмеження свободи пересування.

Таким чином, сепаратизм є суттєвим чинником збройного політичного насилля в країнах пострадянського простору. Всі зазначені конфлікти мають сепаратистський і сепаратистський характер. Однак чинники сепаратистських процесів суттєво різняться. У деяких випадках (нагорно-карабаський конфлікт, російсько-чеченські війни) сепаратизм має глибокі історичні передумови, об'єктивне етнополітичне, етноконфесійне підґрунтя. В низці інших випадків (придністровський, російсько-грузинський, російсько-український конфлікти) сепаратизм був головним чином інспірований та підтриманий ззовні – в результаті цілеспрямованого втручання зовнішніх акторів, зокрема, Російської Федерації. В усіх сепаратистських конфліктах на пострадянському просторі Росія, як головний геополітичний актор регіону, виступала одним із суб'єктів збройного насилля, тим самим прагнучи зберегти традиційну сферу впливу і запобігти розширенню західних інституцій на схід. Результатом такої політики стало поширення локальних конфліктів, зон нестабільності, «контрольованого хаосу», створення «буферних зон». На даний момент усі пострадянські сепаратистські конфлікти перебувають у «замороженому» стані і майже не мають перспектив швидкого врегулювання. Одним із наслідків сепаратизму є створення невизнаних або частково визнаних держав чи квазідержавних утворень – самопроголошених республік, які виступають осередками постійної напруги, є загрозою стабільності і територіальній цілісності держав, а також інструментом впливу на державну владу з боку зовнішніх акторів.

References:

1. Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> [in English].
2. Vitman, K. (2008). Pry`dnistrov`ya: perspekty`vy` rozv`yazannya konfliktu [Transnistria: prospects for resolving the conflict]. *Polity`chny`j menedzhment* [Political management], no. 4, 101-106 [in Ukrainian].

¹ Mearsheimer J. J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*. <<https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-ukrainian-nuclear-deterrent>> (2017, липень, 5).

² Heidelberg Institute for International Conflict Research (2016). *Conflict Barometer*, no. 25, 35. <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf> (2017, липень, 5).

³ Від російської агресії в Україні загинули майже 10 тис. громадян України – МЗС. *ZN.UA*. <https://dt.ua/UKRAINE/vid-rosiyskoyi-agresiyi-v-ukrayini-zaginuli-mayzhe-10-tis-gromadyan-ukrayini-mzs-234002_.html> (2017, липень, 5).

3. Srebrnik, H. (2013). The frozen conflict between Moldova and Transnistria. *The Guardian*. <<http://www.theguardian.pe.ca/opinion/letter-to-the-editor/2013/12/17/the-frozen-conflict-between-moldova-and-3546763.html>> [in English].
4. Andersen, A. The Conflict in Transnistria: National Consensus is a Long Way off (1990 – present). *Ethnic Conflicts. Border Disputes. Ideological Clashes. Terrorism*. <http://www.conflicts.rem33.com/images/moldova/nistru_konflikt.htm> [in English].
5. Semenova, Yu., Kanevs`ky`j, D. (2012). Pry`dnistrovs`ky`j konflikt: 20 rokiv potomu [The Transnistria conflict: 20 years later]. *Deutsche Welle*. <<http://old.niss.gov.ua/monitor/juli08/09.htm>> [in Ukrainian].
6. Nosenko, M. V. (2012). Pry`dnistrovs`ky`j konflikt: vy`toky` ta osnovni etapy` rozgortannya [The Transnistria conflict: origins and key stages of deployment]. *Zbirny`k naukovy`x prac` Xarkivs`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni G. S. Skovorody`*. Seriya: "Istoriya ta geografiya" [Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Series: History and Geography], no. 45, 103-107 [in Ukrainian].
7. Perepelica G. (2010). Konflikt v Pridnestrov`e (1). Istoriya, prichiny, jevoljucija [The conflict in Transnistria (1). History, causes, evolution.]. *BSNews*. <<http://www.blackseanews.net/read/116>> [in Russian].
8. Huntington, S. (2003). *Stolknovenie civilizacij* [The clash of civilizations]. Moscow: Izdatel`stvo AST [in Russian].
9. Doroshko, M. S., Shpakova, N. V. (2011). *Geopolity`chne seredovy`shhe ta geopolity`chna oriyentaciya krayin SND* [Geopolitical environment and geopolitical orientation of the CIS countries]. Kyiv: Centr uchbovoyi literatury` [in Ukrainian].
10. International Crisis Group (2017). Nagorno-Karabakh's Gathering War Clouds. *Europe Report*, no. 244, 1. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf>> [in English].
11. International Crisis Group (2009). Nagorno-Karabakh: Getting to a Breakthrough. *Europe Briefing*, no. 55, 1. <<https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b55-nagorno-karabakh-getting-to-a-breakthrough.pdf>> [in English].
12. Krivosheev, G. F., Andronikov, V. M., Burikov, P. D., Gurkin, V. V., Kruglov, A. I., Rodionov, E. I., Filimoshin, M. V. (2001). *Rossija i SSSR v vojnax XX veka: Statisticheskoe issledovanie* [Russia and the USSR in the wars of the 20th century: Statistical study.]. Moscow: OLMA-PRESS [in Russian].
13. Sokolov, B. V. (1997). Ljudskie poteri Rossii i SSSR v vojnax, vooruzhennyh konfliktah i inyh demograficheskikh katastrofah XX v. [Human losses of Russia and the USSR in wars, armed conflicts and other demographic catastrophes of the 20th century]. *Voennaja literatura (Militera)* [Military literature]. <<http://militera.lib.ru/research/sokolov1/06.html>> [in Russian].
14. Laver, O. (2007). Vraty` naseleennya SRSR, krayin SND ta ukrayins`kogo narodu v vijnax ta etnichny`x konfliktax 1945 – 2005 rr. [Losses of the USSR, CIS and Ukrainian people in wars and ethnic conflicts 1945-2005]. *Problemy` istoriyi Ukrayiny` : fakty`, sudzhennya, poshuky`* [Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches], no. 16, 459 [in Ukrainian].
15. Cherkasov, A. (2004). Kniga chisel. Kniga utrat. Kniga strashnogo suda [The book of numbers. The book of losses. The Last Judgment Book]. *Informacionno-analiticheskij portal Polit.ru* [Informational and analytical portal Polit.ru.]. <http://www.polit.ru/article/2004/02/19/kniga_chisel/> [in Russian].
16. Youngs, T. (2000). The Conflict in Chechnya. *House of Commons Library Research Paper 00/14*, 15. *UK Parliament Website*. <<http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/RP00-14>> [in English].
17. Jamal, T. (2012). Russia (Chechnya) (1999 – first combat deaths in current phase). *Project Ploughshares*. <http://ploughshares.ca/pl_armedconflict/russia-chechnya-1999-first-combat-deaths-in-current-phase/> [in English].
18. Infographics. The statistics of the number of victims in the North Caucasian Federal District regions for a period of 6 years (2016). *Caucasian Knot*. <<http://www.eng.kavkaz-uzel.eu/articles/34546/>> [in English].
19. Nichol J. (2009). Russia-Georgian Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests. *CRS Report for Congress, RL 34618*, 2. <<https://fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>> [in English].
20. *2008 Georgia Russia Conflict Fast Facts*. (2017). *CNN*. <<http://edition.cnn.com/2014/03/13/world/europe/2008-georgia-russia-conflict/index.html>> [in English].
21. Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (2009). *Report, vol. 1*, 5. <http://www.mpil.de/files/pdf4/IIFFMCG_Volume_I2.pdf> [in English].
22. Mearsheimer J. J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*. <<https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-ukrainian-nuclear-deterrent>> [in English].
23. Vid rosijis`koyi agresiyi v Ukrayini zagy`nuly` majzhe 10 ty`s. gromadyan Ukrayiny` – MZS [About ten thousand Ukrainian citizens died from Russian aggression in Ukraine – the Foreign Ministry]. ZN.UA. <https://dt.ua/UKRAINE/vid-rosiyskoyi-agresiyi-v-ukrayini-zaginuli-mayzhe-10-tis-gromadyan-ukrayini-mzs-234002_.html> [in Ukrainian].

Vasyl Ostapiak, PhD in Political Science, ScD candidate
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

STRATEGIC PARTNERSHIP AS AN INSTRUMENT FOR PROVISION OF THE STATE SECURITY POLICY

The paper studies the global environment, passing through transformations of global and regional levels, and examines the role and place of Ukraine in search for new strategies of national security. It justifies the necessity of analyzing the architecture of national security in the modern world that should be adapted and must meet the requirements of the system of international relations, which is at the crossroads of civilization, economic, political, and cultural levels of development. The article mentions the need for sustainable development of the countries and regions that are focused on the development of the economic, political, and military relationships due to the economic and political measures. It also emphasizes the need to ensure the development of the social structures that contain synergy three-dimensional models of the strategic partnership application.

Keywords: strategic partnership, communication, globalization, military conflict, crisis.

When passing through the transformations of global and regional levels, our country actively searches for new strategies to ensure national security in the global environment. The national security architecture in the modern world should be adapted, as well as it should meet the requirements of the system of international relations since it is situated at the crossroads of the civilization, economic, political, and cultural levels of development. It is sure enough that the permanent level of development of a country or a region can be ensured due to a specific set of measures, aimed at the development of the economic, political, and military relationships. However, the strategic partnership should be also used to provide any kind of development of the social structures that contain the synergetic three-dimensional models. "We agree with the necessity in the renewed global partnership, which will allow usage of the notice, which is available for changes, focused on the people and planet development, as well as realized through the equal partnership of all interested parties. This partnership should be based on the principles of equality, balance, solidarity, respect to a person, and general responsibility in accordance with the everyone's overall capabilities", was mentioned in the report of the High Level Group for the agenda elaboration in the sphere of development for the period after 2015 under the aegis of the UNO during the meeting in Bali on March 27, 2013¹.

It is clear that the deep analysis of the strategic partnership peculiarities as a process and phenomenon in the system of international relations is carried out in the scientific studies, works, and papers of the foreign and domestic researchers. It should also be noted that some researchers conduct a detailed analysis of the partnership security dimensions, but we believe that it is important to study the issues of realization of the strategic partnership as a major element for provision of the state policy or a specific regional association.

The concept of security in the modern global community, as well as the concept of partnership, obtains a much wider and more concentrated meaning due to the emergence of the new type of threats in the global space. The contemporary forms of the growth and spread of these threats include such conflictogenes that cause the emergence of "the hybrid war" despite some novelty of this phenomenon and its originality; such confrontation forms were used in various conflicts to a greater or lesser extent. A lot of researchers believe that the hybrid threats and forms of the military activities already existed in the past military practices².

¹ Коммюнике Группы высокого уровня. *The Secretary-General's High-Level Panel of eminent persons on the Post-2015 Development Agenda*. <http://www.post2015hlp.org>. <<http://www.post2015hlp.org/wp-content/uploads/2013/03/FinalCommunique-Bali.pdf>> (2017, May, 05)

² Murray, W., Mansoor, P.R. (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. New York: Cambridge University Press.

First of all, it should be noted that "the hybrid war" is, in fact, a challenge for the system of international relations in the process of globalization, as well as in conditions of formation of the new kind of society. Due to the digital revolutions as a technocratic phenomenon, we came to formation of the new type of public and social life levels, where the unlimited information flow can be accumulated without any restrictions and circulated in social communities at different levels of the global environment. It is clear that the information and the means for its distribution in such circumstances are not only a communications system, but also an element of the population manipulation; correspondingly, this information manipulation and distortion act as an integral part of "the hybrid war". Some military analysts note that the information support can neutralize the technological advantage of any army¹. Thus, it is the information that is one of the first and fundamental elements of "the hybrid war". Hence, all the institutions, associated with the information dissemination and analysis, can also be considered as the conflictogenes forming elements.

At the same time, despite the information component of "the hybrid confrontations", such a unique phenomenon as self-identification acts as a distinguishing element of the security provision in the social environment and political life of many countries. Each person's identification obtains a new level of brightness in the modern globalized space in terms of belonging to certain groups and ethnicity, as well as based on their common cultural, religious, and, especially, linguistic characteristics. Accordingly, we assume that the self-identification is the second but not less important factor in the process of activation of "the hybrid war" because the skillful manipulation with the information flows, change of the population groups' valuable guidelines, and substitution of the values with the account of the peculiarities, trying to find some signs and self-identify in the global environment, are also favorable under the conditions of emergence and spread of conflicts with the activation of "the hybrid war".

Correspondingly, we think that the third element of activation of "the hybrid war" is the form of open aggression, which can be spread over at the local level as the opposition of a particular group of people within the boundaries of a particular region; the conflict can be similarly spread in several directions with the help of the regular military units, it can have the nature of military aggression of one country against another or against several countries, and it can be threatening for the entire system of international relations. "The hybrid threats include many different forms of warfare, which takes into account the standard armament, irregular and regular formations, terrorist acts, and criminal disorders"². However, the strategies for changing the information sources and media are tested before activation of "the hybrid war" for manipulation with the information flows in order to change the population self-identification level and ensure effective waging of "the hybrid opposition".

It is possible to oppose the formation and implementation of the strategies of "the hybrid war" under the conditions of the global space primarily with the help of a number of measures, aimed at ensuring a high level of the information reliability, distributed through the media using the counter-propaganda. As the «Freedom House» rating shows, although relatively improved when compared to 2014 (58 points versus 63 points), the general press freedom situation in Ukraine was still in the group of the "partially free" countries for press in 2015³. All measures for the fight in the information "field" can be implemented using the strategic partnership, which will ensure a high level of the state security policy both at the local and the global levels.

We can see that the strategic partnership study is a key element to ensure a high level of security in the modern globalization strategies at the regional levels. Accordingly, there is quite a small number of researchers' papers, relating to the strategic partnership application as a key element for provision of the security strategies of modern states. Therefore, we think it is important in this context to formalize and make an attempt to conduct a study of the strategic partnership as an integral component for the global environment development that is capable of providing a high level of security and counteraction under the conditions of emergence of different threats, including "the hybrid war".

The means and models of the communication between governments and other institutions that are involved in the process of implementation of the partnership strategies are also a complex element, which influences the achievement of the high level of security in the modern society. Here we primarily mean

¹ Davis, J.R. (2013). Defending Future Hybrid Threats. *Military Review*. Fort Leavenworth, 5, 21–29.

² The origins of the concept of a hybrid war. *Electronic journal «The Bell»* <http://www.thebellforum.com>. <<http://www.thebellforum.com/showthread.php?t=130013>>_(2017, May, 15)

³ Freedom of the Press 2015. *Freedom House organization*. www.freedomhouse.org. <<https://freedomhouse.org/report/freedompress/freedom-press-2015#.VgzDj5fXmos>>_(2017, May, 10)

those types and forms of communication, which are related to cooperation in the political, economic, cultural, and military spheres.

The cooperation and partnership establishment between the countries has certain peculiarities, associated with the geopolitical location, government form, and, correspondingly, conjuncture of requirements of the internal regional and external global environment and reflections, connected with the strategic partnership of individual countries in the specific areas. Accordingly, the regional leading states, while having some claims concerning their participation in the global political and economic processes, demonstrate their relevance on the international arena by establishing the strategic partnership relations¹.

Hence, the partnership, which is based on the political relationships between the neighboring countries, and the partnership between the strategic partners, which are situated at a quire a long distance in the geopolitical space, but have common interests, also differ in the quality and dynamics of these relationships by taking into account the requirements of the system of international relations.

We would like to note quite a high level of the scientific studies **among the researchers** of the security strategies that very rarely study such extraordinary phenomenon as the establishment of the security dimensions in the international relations with the help of the strategic and equal partnership. However, in our opinion, it seems quite relevant to conduct a study of the strategic and equal partnership in the context of provision of the security policies of the states, acting as the leaders in the system of international relations. We used the works of the following domestic researchers when carrying out the study: S. Vidnianskyi, B. Humeniuk, A. Hutsalo, I. Zhovkva, A. Zlenko, Ye. Kaminskyi, B. Kantseliaruk, A. Kruhlashov, M. Kulynych, V. Lytvyn, Yu. Makar, Ye. Makarenko, H. Perepelytsia, I. Pohorska, M. Ryzhkov, V. Smolii, B. Tarasiuk, S. Feduniak, V. Chalyi, A. Shevchuk, etc. The works of the following foreign authors also seem to be quite relevant: Z. Brzezinski, S. Garnett, D. Ding, G. Kissinger, S. Kay, P. Cronin, W. Cooper, H. Milner, D. Mitrani, E. Rostow, M. Sariolghalam, K. Sylvester, R. Skidelsky, H. Snyder, A. Wolfers, D. Feit, O. Holst, K. Holst, J. Chekel, and Yu. Yafe. Studies of the security dimensions of the actors in the international relations system should be conducted in the whole spectrum of communications between them, including political, economic, cultural, and, particularly, military features of such relations between the countries in regional and global dimensions.

We consider it appropriate to take as the study objective the strategic partnership as a factor for ensuring a high level of safety between the partner countries and, in general, as a factor for provision of a high level of security in the system of international relations. The threats of the military force usage originate and develop against the background of globalization as a result of existing contradictions in the political, economic, and other spheres of international and national security of individual countries². Therefore, it is topical to study the process of establishing the strategic partnership between the leading actors of the system of international relations and, in particular, it seems quite interesting to consider the concept of the strategic partnership between such countries as the USA, China, and EU.

It is also appropriate to examine those cooperation imperatives that are employed by the leading players in the geopolitical space to achieve a high level of security that guarantees them a sustainable level of development in the political, economic, and military dimensions. Hence, we will consider the strategic partnership with the account of all the constructive and destructive factors, affecting the leading players on the global political chessboard.

When taking into account and analyzing the process of formation of the strategic partnership, we also need to analyze in detail the readiness of different countries in the system of international relations to compromise in order to strengthen the partnership in its security forms as a process, whose architecture is based on the principle of equality. Equality as a method for the strategic partnership formation plays, in our view, a key role in the communications mechanism of the interstate security establishment. When considering security as a key element in the modern world, these are the security imperatives that will be given much attention to in the future due to emergence of the new conflictogenes and challenges in the system of international relations. First of all, we mean emergence of such types of threats as "the hybrid war", which in itself is quite a new and controversial phenomenon, however, except for "the hybrid confrontations", in our opinion, the global environment, as a synergetic structure, will also produce other

¹ Blanko L. Strategic Partnership: a new form of association in International Relations? *World International Studies Committee*. www.wiscnetwork.org. <http://www.wiscnetwork.org/porto2011/papers/WISC_2011-523.pdf> (2017, May, 12)

² Калдор, М. (1999) *Политика новых войн*. Калифорния: Стэнфорд юниверсити пресс, 69-86.

types of threats. Therefore, the study of the strategic partnership will not lose its relevance, but it will gain a new meaning in the transition period, which is the globalization itself that is absorbing the entire world community.

The main country that establishes the architecture and develops the process of globalization in the system of international relations is the USA, with their own ideology of globalism, built on the principles of democratization of the international community. For example, Barack Obama's speech can be the evidence of this: "... We have to seek new markets aggressively, just as our competitors are. If America sits on the sidelines while other nations sign trade deals, we will lose the chance to create jobs on our shores... But realizing those benefits also means enforcing those agreements so our trading partners play by the rules. And that's why we will continue to shape a Doha trade agreement... and we will strengthen our trade relations in Asia and with key partners like South Korea, Panama, and Columbia"¹. Correspondingly, such an approach also allows distribution of the economic model, which is based on the capitalist approach, in the global environment. The economic factors and imperatives of the pro-American globalization version in close conjunction with the political component allow offering their own system of realization of the strategic partnership, which also provides a high level of security of the US partner countries.

It should be noted that Washington maintains the leading position on the international political chessboard thanks to its skillful financial policy, which dictates the dominance of the dollar as the main reserve currency of most countries. One of the main US mechanisms for defending their global goals also includes the active foreign economic diplomacy, which creates the most favorable conditions for strengthening of the competitive positions of the US international companies in the global markets². Accordingly, most countries, including the developing ones and the ones that are in the process of transformation and transit, try to establish close cooperation and partnership with the USA in the context of stability provision when there is an access to the main reserve currency (the dollar), which can guarantee financial security, as well as sustainable economic development.

Thanks to the availability of and access to the economic reserves and investment sites, the USA can provide themselves with a suitable level of leadership at the global levels. It is clear that the desire of most countries, including the countries with the transitional economy, is to ensure their own stable development, which can be achieved through the establishment of security and, in particular, of the economic security. Hence, Washington can provide high level of security for the developing countries and other countries that are at the crossroads of economic development.

Therefore, it is clear that one of the country security components is the level of economic development, which allows establishment and development of the industrial and economic potential, thus providing the required number of working places, which undoubtedly affects the level of the population social development. Thus, when developing the economy and raising the standards of well-being, a successful policy can be also carried out both on the regional and global levels. The USA exerts an influence on most countries that are their strategic partners thanks to the very economic leverages and it should be noted that such an economic "symbiosis" influences the level of democratization in the global space quite productively and qualitatively. It is clear that there are other security dimensions, which are interconnected with the strategic partnership, except the economic security.

References:

1. Kommjunike Gruppy vysokogo urovnja. The Secretary-General's High-Level Panel of eminent persons on the Post-2015 Development Agenda [Communique of the High Level Group. The Secretary-General's High-Level Panel of eminent persons on the Post-2015 Development Agenda] <http://www.post2015hlp.org>. <<http://www.post2015hlp.org/wp-content/uploads/2013/03/FinalCommunique-Bali.pdf>> (2017, May, 05) [in Russian]
2. Murray, W., Mansoor, P. R. (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*. New York: Cambridge University Press. [in English]
3. Davis, J.R. (2013). Defending Future Hybrid Threats. *Military Review*. *Fort Leavenworth*, 5, 21–29. [in English]
4. The origins of the concept of a hybrid war. *Electronic journal «The Bell»* <http://www.thebellforum.com>. <<http://www.thebellforum.com/showthread.php?t=130013>> (2017, May, 15) [in English]

¹ Donilon, T. *National Security Advisor to the President*. At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy. TheWhiteHouse. <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tomdonilonnational-security-advisor-president-launch-columbia>> (2017, May, 14)

² Bayne, N., Woolcock, S. (2011) *The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations*. Ashgate Publishing Limited, UK, 151-168.

5. Freedom of the Press 2015. *Freedom House organization*. *www.freedomhouse.org*. <<https://freedomhouse.org/report/freedompress/freedom-press-2015#.VgzDj5fXmos>> (2017, May, 10) [in English]
6. Blanko, L. (2011). Strategic Partnership: a new form of association in International Relations? *World International Studies Committee*. *www.wiscnetwork.org*. <http://www.wiscnetwork.org/porto2011/papers/WISC_2011-523.pdf> (2017, May, 12) [in English]
7. Kaldor, M. (1999). *Politika novyh vojn* [The politics of new wars] Kalifornija: Stjenford juniversiti press, 69-86. [in Russian]
8. Donilon, T. (2013). *National Security Advisor to the President*. At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy. *TheWhiteHouse*. <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tomdonilonnational-security-advisor-president-launch-columbia.>> (2017, May, 14) [in English]
9. Bayne, N., Woolcock, S. (2011) *The new economic diplomacy: decision-making and negotiation in international economic relations*. Ashgate Publishing Limited, UK, 151—168. [in English]

Marharyta Lyomar, Master in International Relations

Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

THE U.S.-UKRAINIAN ECONOMIC RELATIONS UNDER THE PRESIDENCY OF BARACK OBAMA IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

The U.S.-Ukrainian relations are a significant factor of stability in the European space. The economic prosperity of Ukraine, which depends on international connections, is crucial in restoring and strengthening its position in the international arena. The United States has been remaining a reliable economic partner that shapes foreign policy towards Ukraine, considering its EU integration aspirations. For this reason, the current research focuses on the exploration of the cooperation between the USA and Ukraine in the context of European integration processes. A term of the B. Obama presidency has been identified as a priority period in the scope of study. It was concluded that from 2009 to 2016, despite the political and economic crisis and the complex political transformations in Ukraine, the United States continued its comprehensive assistance, providing increased financial support and promoting the adaptation of the Ukrainian economic legislation to the European standards that encouraged stabilization in the economic sector.

Keywords: United States, Ukraine, B. Obama, economic relations, cooperation, European Union, integration, assistance.

Introduction

The cooperation between the USA and Ukraine is due to the special geostrategic role of the latter in the international arena. Ukraine is one of the key countries in Central and Eastern Europe. It is located in the heart of the geopolitical axis of the Eurasian continent and at the intersection of European and Asian civilization systems. Therefore, its welfare remains one of the conditions for the regional stability. For many decades, Ukraine has occupied a mediocre position between the European and Eurasian integration spaces that include the crossing of numerous trade routes. Through its territory, a transit route has been laid for the import of natural gas from the Russian Federation to the states of European Union. From the United States point of view, Ukraine's contribution to the regional and pan-European security and stability systems remains significant¹. The U.S. is interested in constructive engagement with the goal of countering the proliferation of the mass destruction weapons and strengthening international export control regimes. An integral part of such cooperation is the economic prosperity of Ukraine achievement as a guarantee of increasing its status on the international arena and its further transformation into an equal business partner.

Analysis of the Recent Studies

Domestic and American scholars have repeatedly considered the economic relations between the United States and Ukraine both in independent studies and within the framework of think tanks' collective explorations (for example, in Ukraine – the Institute of World Policy, and in the USA – the Congressional Research Service). Considering the presented study, our attention was focused on the research of the Ukrainian scientist M. Vasylieva (examines the U.S. foreign assistance for Ukraine, including – in the context of economic relations) and the Ukrainian diplomat V. Khandohii (analyzes the successes of the U.S.-Ukrainian legal and institutional cooperation since the 1990s to the present). In the United States, the most comprehensive analytical exploration can include the regular monitoring of the urgent issues of Ukraine's development in the context of the Euro-Atlantic integration by the experts in European affairs of the Congressional Research Service S. Woehrel and V. Morelli. In addition to analyzing the current situation in Ukraine and its policy vectors, scientists discuss the U.S. position towards it and American foreign assistance, in particular, financial.

¹ Макаренко, Є. А. (2010). Ризики і перспективи політичної безпеки адміністрації США в умовах «перезавантаження». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 94(1), 14.

The question of economic cooperation is most often observed in the context of market relations and is considered interdependently with other spheres of states' functioning (under the U.S.-Ukrainian general cooperation), or separately (for the purpose of statistics) since the Ukrainian independence proclamation. At the same time, it is not sufficiently disclosed in the context of cooperation between Ukraine and the EU in the context of European integration, including the period covering the presidency of V. Yanykovich, the Revolution of Dignity (Revoliutsiia Hidnosti), and the first half of the P. Poroshenko's term of office.

The purpose of the current research is an attempt of a comprehensive study of the U.S.-Ukrainian economic relations under the B. Obama presidency (in scopes of the 2009-2016) in the context of Ukraine's accession to the European space as the United States support encourages the overcoming of the political and economic crisis in Ukraine and strengthens its positions on the international scene.

From the very first days of Ukraine's independence, the U.S. has been supporting it on the path to positive changes in the political, economic, and social spheres. From the beginning of the 1990s to the end of the 2000s, Ukraine received \$ 3.8 billion in financial aid from the USA¹. It could be explained not only by the concern of a potential partner or ally, but by the geopolitical interests on the territory, which is a key to Heartland, as well. American experts from the Congressional Research Service regularly monitor the situation in Ukraine and analyze the current changes in Ukrainian-American relations. Accordingly to their observations, the Orange Revolution (Pomarancheva Revoliutsiia) in 2004 should have become the starting point for building a new architecture for bilateral relations between the two countries. The American government welcomed the election of President V. Yushchenko, hoping for radical changes in the Ukrainian political system and qualitative transformations in society. It was hoped that Ukraine would finally start the path of comprehensive reforms and continue Euro-Atlantic integration after nearly 15 years of half-steps and intermediate stages. Nevertheless, the struggle within the ruling coalition hampered economic reforms and led to disappointment among supporters of the Orange Revolution.

In November 2008, the International Monetary Fund (IMF) approved a stand-by credit for Ukraine in \$ 16.4 billion to support its financial resources. It was due to the need of toughening fiscal and monetary policies and controlling the depreciation of the national currency and recapitalization of the banking sector. The U.S. supported V. Yushchenko's intentions to subordinate the Ukrainian foreign policy to integration into the world economy and the Euro-Atlantic institutions. In May 2008, Ukraine joined the World Trade Organization (WTO). Accordingly to preliminary calculations, that step was to become a precondition for joining the EU and NATO. However, the contradictions in the vision of the state foreign policy by different political forces have gradually made the course of Ukraine less clear. The opposition forces, which insisted on the pro-Russian vector and considered domestic political issues as determinative factors in the development of national policies, opposed the pro-Western integration processes, including those relating to NATO. Nevertheless, the United States has taken measures to improve economic relations with Ukraine during the presidency of V. Yushchenko. After the Orange Revolution, the U.S. government regularly supported Ukraine. For example, in the 2006 fiscal year, its assistance was \$ 100.1 million, in 2007 – \$ 96.5 million, and in 2008 – \$ 119.31 million (taking into account the cost of conducting economic reforms within the framework of the Assistance for Europe, Eurasia, and Central Asia program financed by the Economic Support Fund and other organizations)².

In addition to the above, on April 1, 2008, it was signed a *Trade and Investment Cooperation Agreement between the United States and Ukraine*. The Agreement was one of the first in the economic sphere, which contributed to the more active integration of Ukraine into European and Euro-Atlantic structures.³

On December 18, 2008, the U.S. Secretary of State C. Rice and the Minister for Foreign Affairs of Ukraine V. Ogyzko have signed in Washington *the United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership*,⁴ which, accordingly to the Ukrainian researcher L. Chekalenko, is "the highest level of

¹ *Ukraine intelligence & security activities and operations handbook. Volume 1: Strategic information and regulations* (2011). Washington, DC: International Business Publications, 33.

² Woehrel, S. (2010). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 15-16.

³ *Ukraine intelligence & security activities and operations handbook. Volume 1: Strategic information and regulations*. (2011). Washington, DC: International Business Publications, 34.

⁴ *United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership* (adopted December 19, 2008). <<https://www.state.gov/p/eur/rls/or/142231.htm>> (2017, July, 31).

cooperation in comparing with the normal relationships.”¹ The Charter was based on an equally important document – *the Priorities for U.S.-Ukraine Cooperation (Road Map)* (April 1, 2008)².

On February 11, 2010, after the election victory of V. Yanukovich, President B. Obama was one of the first leaders, who congratulated the future president of Ukraine. Moreover, he highly assessed the behavior of the Ukrainian people in the elections, noting that the strategic partnership between the United States and Ukraine was based on common interests and values that included expanding democracy and prosperity, protecting security and territorial integrity, strengthening the rule of law, promoting non-proliferation and supporting reforms in the economic and energy sectors of Ukraine. Despite the U.S. support and the commitment of the European community, V. Yanukovich could not make a decisive step towards *the Free Trade Agreement (FTA)* with the EU and considered the option of joining the Customs Union of Belarus, Kazakhstan, and Russia. The President also stated that Ukraine would no longer seek membership in NATO (though, it would not refuse to cooperate with NATO, including joint military training).

Thus, the strategic partnership between Ukraine and the United States after G. Bush and V. Yushchenko was endorsed and continued by Presidents B. Obama and V. Yanukovich on April 12, 2010, in *the Joint Statement by President Barack Obama and President Viktor Yanukovich*³. The both sides approved the further implementation of the new economic reforms for Ukraine aimed at cooperation with the IMF, in connection with which the United States recognized the significance of strengthening bilateral trade-investment and financial relations between states.

The study of U.S.-Ukrainian relations in the scopes of European integration is fundamentally essential, as the U.S. considers Ukraine primary in the context of its interdependence with the European community and does not resort to decisive political action without regarding the EU policy. Despite the ambiguity of the foreign policy steps of the government, Ukraine, at the beginning of the V. Yanukovich presidency, officially continued the course to European integration, which encouraged the U.S. under B. Obama to cooperation. *The Partnership and Cooperation Agreement with the EU* and *the EU-Ukraine Action Plan* were accepted for consideration in order to assist and advise Ukraine on promoting its political and economic transition to European standards and establishing closer ties with the EU. In May 2009, when the B. Obama administration was acting, the EU launched *the Eastern Partnership* program aimed at improving the EU's cooperation with non-member countries (Belarus, Moldova, Georgia, Armenia, and Azerbaijan) at the regional level. Such an initiative also offered Ukraine a new better prospect.

The U.S. continued expressing its direct support to the integration intentions of Ukraine. Nevertheless, the further deviation from the European vector (departure from *the Association Agreement*, negotiations on visa-free travel, and the possible EU membership) by President V. Yanukovich, who took into consideration the Russian officials' opinion, raised concerns for the American politicians and experts. Unlike V. Yushchenko's foreign policy position, who accepted the Euro-Atlantic integration as an ideology, V. Yanukovich applied a more pragmatic approach.

In November 2013, the Ukrainian government finally rejected the signing of *the Ukraine-European Union Association Agreement*, which (from the point of view of American researchers) could bring Ukraine closer to Europe, at least in the fields of economy and trade. On November 30, employees of the special services of Ukraine expressed aggression against peaceful demonstrators (mostly the youth) on the Independence Square (Maidan Nezalezhnosti), who dared to oppose the government's decision. The action caused resentment and reaction of the protest of numerous Ukrainians and foreign observers. The U.S. and EU representatives strongly condemned the notorious events of November 30, as well as the subsequent actions of the official authorities that took place both in attempts of repression and in conciliatory gestures to prevent an inescapable political crisis⁴.

¹ Чекаленко, Л.Д. (2006). *Зовнішня політика України*. Київ: Либідь, 198.

² *Пріоритети українсько-американського співробітництва (дорожня карта)* (підписання від 1 квітня 2008 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_132> (2017, July, 31).

³ *Public papers of the presidents of the United States. Barack Obama 2010 (in two books). Book I – January 1 to June 30, 2010*. (2013). Washington, DC: the Government Printing Office, 482.

⁴ США і ЄС засуджують насильство на Майдані. (2013, листопад, 30). *BBC Україна*.

<http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_eu_reaction_or> (2017, May, 31). Безп'ятчук, Ж.

(2013, грудень, 11). ЄС і США засудили силові методи дії проти мирного Євромайдану. *Радіо свобода*.

<<https://www.radiosvoboda.org/a/25197802.html>> (2017, July, 31).

After President V. Yanukovich left Ukraine together with the representatives of the M. Azarov government, the reforms became available. Ukraine's integration aspirations gained new momentum, and relations gradually begun to renew, moving to a new level. In particular, on June 27, 2014, the newly elected President of Ukraine P. Poroshenko and the European Union leaders signed an economic part of *the Ukraine-European Union Association Agreement*, which was earlier, in 2013, more than approved by the United States¹. The former U.S. Ambassador to Ukraine G. Pyatt emphasized that the signing of *the Association Agreement* was an extremely important factor that would have an impact on the U.S. companies, and business will start investing in Ukraine, assuring that many American companies prefer to do business in Ukraine². For that reason, the United States provided Ukraine with diverse assistance in the European integration path. Actually, it was based on the previous cooperation between countries experience.

The USA expressed its readiness to support the prosperity of Ukraine by promoting the development of new economic reforms. The former American Ambassador to Ukraine G. Tefft noted the importance and fruitfulness of Ukraine's cooperation with the IMF, which was the most reliable partner in overcoming the economic crisis and seeking lending by international financial institutions and the EU³. Given the current state of the Ukrainian economy, it can be noted that the IMF provides Ukraine with significant financial support, which contributes to the gradual stabilization of the economy. Thus, in 2015, the IMF agreed to provide Ukraine with financial aid of \$ 17.5 billion over four years⁴.

The fight against corruption was identified as another priority area of the interstate cooperation, which G. Tefft defined as essential for improving the economy. In order to promote rationalization processes and create conditions for the transparency of government procedures, the U.S. supported the amendments adopted by the Verkhovna Rada to the Public Procurement Law, developed in accordance with the recommendations of the EU, the World Bank, and the United States Agency for International Development (USAID). Moreover, the U.S. decided to grant \$ 1.5 million to implement the electronic customs according to the standards of advanced electronic control systems of the EU. For that case, the U.S. support for Ukraine in approaching European standards was noted⁵.

The assistance of the U.S. proved to be appropriate in the context of the financial crisis, which, due to observations of American experts, actually reduced the real gross domestic product (GDP) in Ukraine by 15% in 2009. Given the difficult period of political transformation in Ukraine, the B. Obama administration estimated Ukraine's financial aid at \$ 89.419 million and planned to increase it to \$ 118.953 million in 2010⁶. The received funds were intended to protect national minorities, to fight against corruption, to guarantee rule of law, to stop trafficking in humans, to develop media and civil society, to reform the energy sector, and to eliminate HIV threat. The U.S. sought to strengthen diversified exchange programs to improve Ukraine's position in the WTO and to assist it in preparing for a free trade agreement with the EU; to stimulate the growth of small businesses and to improve control over exports and borders.

It should be noted that under President B. Obama, an emphasis was placed on supporting the Ukrainian energy sector. The U.S. Vice President J. Biden warned Ukrainian leaders that Ukraine's economic welfare is more dependent on energy freedom than on any other factor. J. Biden noted that Ukraine needed to adopt the market prices for the domestic energy resources supplying, to increase energy efficiency, and to diversify energy supply. In December 2009, the Overseas Private Investment Corporation (OPIC) has reinstated its programs to Ukraine (it provides funding and insurance for political risks to the American investors in other countries) suspended in 1999.

¹ Free trade agreements (FTA). *Embassy of Ukraine in the United States of America*. <<http://usa.mfa.gov.ua/en/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>> (2017, July, 31).

² Посол США: угода про асоціацію збільшить американські інвестиції в Україну (2013, серпень, 30). *Українська правда*. <<https://www.pravda.com.ua/news/2013/08/30/6996982/>> (2017, July, 31).

³ Дискусія в Інституті світової політики з послом США в Україні Джоном Тефтом (2010, червень, 25). *Institute of World Policy*. <<http://iwp.org.ua/ukr/public/212.html>> (2017, July, 31).

⁴ Фонд виплачуватиме Україні \$ 17,5 млрд протягом чотирьох років (2015, березень, 11). *TCH*. <<http://tsn.ua/groshi/pershiy-transh-kreditu-mvf-skladatime-5-milyardiv-414706.html>> (2017, July, 31).

⁵ Васильєва, М.О. (2012). Зарубіжна допомога уряду США Україні: мотивація і результати. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 107(2), 13.

⁶ Woehrel, S. (2010). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 15.

With the efforts of Ukraine and outside support, the economy sector began to recover in 2010, while the GDP grew by 4.2%, and in 2011 – by 5.2%, partly due to an increase in demand for Ukrainian steel exports. However, in 2011 the GDP per capita in terms of purchasing power parity was only 21% of the EU level and only 43% of Russian indicators. In 2012, the economic growth slowed to 0.6%, due to the economic downturn in the EU. The real GDP declined by 1.3% in early 2013¹.

In 2010, the foreign direct investment (FDI) per capita amounted to \$ 979, which was less than half of that indicator in Russia and about a quarter of FDI per capita in Poland². Foreign companies have often called irrepressible corruption and serious shortcomings in the rule of law (including weak judicial power) as the core stumbling blocks for foreign investment.

The B. Obama administration focused on helping Ukraine to get free from the high-enriched uranium supplying, enhancing the safety of the Chernobyl zone, and diversifying its energy sources in Ukraine, including advices on the shale gas reserves development. The U.S. financial assistance continued despite recession in the democratic development of Ukraine during the further presidency of V. Yanukovich. Washington continued to maintain friendly relations with Kyiv, which were previously enshrined and identified as the following five areas of cooperation in 2012 (partly included in the B. Obama National Security Strategy): the nuclear control cooperation; the energy sector reformation; the assistance to Ukraine's cooperation with the IMF; the improvement of investment inflow from the American private sector to the Ukrainian economy (priority – to the nuclear power engineering); the consolidation of *the Charter on Strategic Partnership* provisions with regard to the Ukraine-NATO cooperation³.

Given the fact that from the beginning of the first B. Obama presidential term and until December 2013, Europe was not a priority area for the U.S. national interests, Ukraine was viewed by Washington due to the previously approved scheme of cooperation. It is worth noting that during the first three years of the B. Obama presidency (from 2009 to 2011), there was a positive trend in trade increasing between states, accordingly to a financial analysis by the international community organization the Bleyzer Foundation. However, starting from 2012, indicators began to deteriorate. We associate it with the pro-Russian policy of V. Yanukovich, which has affected the weakening of the understanding between Ukraine and the Western world (including the United States), and later – with the revolutionary events that absorbed Ukraine from December 2013 and became heated in 2014.

The aggravation of the situation forced the U.S. to pay more attention to both Europe and Ukraine, in particular. Gradually, Ukraine became, in fact, the recipient of American aid. Since the beginning of the crisis (late 2013), the U.S. has committed itself to provide \$ 760 million in assistance to Ukraine, in addition to two loan guarantees in \$ 1 billion. Under President B. Obama, the U.S. economic and technical advisers consulted nearly a dozen Ukrainian institutions. The significant technical assistance was aimed at helping Ukraine to stabilize its financial sector. In 2015, the U.S. announced the adoption of an integrated package of bilateral security assistance at \$ 335 million for Ukraine in the 2016 fiscal year. Thus, the total amount of the American financial support from 2014 to 2016 amounted to \$ 600 million⁴.

The hybrid war in Eastern Ukraine remains a determinant of the Ukrainian foreign policy as well, as the foreign policy towards Ukraine. As noted above, the B. Obama administration was in solidarity with the EU regarding a sharply negative assessment of the events on Maidan. The U.S.-Ukraine relations were returned to the framework of the strategic partnership in 2014. It was marked by more active cooperation on all directions indicated in 2012. For the year 2016 (in fact, the last year of the B. Obama second presidency), 143 bilateral legal documents were signed, and the bilateral Strategic Partnership Commission (SPC) (headed by the Minister for Foreign Affairs of Ukraine And US Secretary of State) remained the central body of the interstate U.S.-Ukrainian cooperation⁵. The U.S.-Ukraine Trade and Investment Council (TIC) is a separate institution organized to coordinate decision making and take trade and economic action.

The Revolution of Dignity has made adjustments to the U.S.-Ukrainian relations, making Ukraine more dependent on the U.S. financial and military support. The Charter of 2008 remains the core document,

¹ Woehrel, S. (2013). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 5.

² Woehrel, S. (2013). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 5.

³ Хандогій, В. (2016). Україна-США: 20 років стратегічного партнерства (1996–2016). *Агора*, 17, 38.

⁴ Morelli, V.L. (2017). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 37.

⁵ *Ukraine intelligence & security activities and operations handbook. Volume 1: Strategic information and regulations*. (2011). Washington, DC: International Business Publications, 34.

which implementation gives impetus to the continuation of bilateral relations. An example was the signing by B. Obama a special Law on Supporting Freedom of Ukraine of December 18, 2014, which confirmed the intentions of the United States to promote the protection of the sovereignty of Ukraine¹. Accordingly to the document, the assistance for the development of civil society in Ukraine and the fight against corruption was estimated at \$ 20 million. Moreover, the need for joint energy activities, which envisages the establishment of the trilateral U.S.-Ukraine-EU dialogue aimed at ensuring energy security, has been envisaged.

Despite shifting the emphasis in the system of U.S.-Ukrainian economic relations, the Commercial Law Center under the auspices of the USAID continues the implementation of the Commercial Law Reform Project (October 16, 2011 – July 15, 2018) aimed at approximating the Ukrainian commercial law to the EU standards. Among the numerous USAID's economic projects, this study should mention the Regional Economic Growth Project (REG) focused at increasing the competitiveness and stability of the financial sector in the context of regional economic integration and strengthening economic relations with the EU markets, and the Ukraine Trade Policy Program (UTPP), which is aimed at improving Ukraine's position in the WTO system².

Finally, it should be noted that the sanctions, in particular the economic ones, introduced by the joint efforts of the EU and the USA from 2014 against Russia, cannot be regarded as financial aid to Ukraine; however, they are conducive to destabilization of the Russian economic sphere and to increase of its military expenditures in the context of the East-Ukrainian conflict that improves Ukraine's ability to withstand external aggression and to continue integrating into European and Euro-Atlantic spaces. Since January 2015, the U.S. and the EU have extended sanctions against individuals and entities three times³. Since 2016, sanctions have been tightened and extended as well⁴.

Conclusion

The U.S.-Ukrainian economic relations have the long history of establishing and the quite successful developing. Despite the difficult periods of political transformations and the fact that Ukraine has become the recipient of the extra American foreign assistance last years, the U.S. remains a reliable partner for Ukraine and fully supports its European aspirations, realizing that a strong and independent Ukraine is one of the guarantors of stability in the region. The period of B. Obama presidency coincided with the V. Yanukovich regime in Ukraine, the Revolution of Dignity, and the beginning of the overcoming the political and economic crisis. Significant volumes of financial and technical support from the United States and the legislative and institutional cooperation have offset the instability of market relations and the decline in commodity exchange between countries. *The United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership* (2008), which implementation gives impetus to the further cooperation, remains the foundation document. The USAID is implementing projects purposed at improving the economic climate in Ukraine and approximating its legislation to the EU commercial standards. The support of B. Obama administration has become a factor in stabilizing the situation on the way out of the political and economic crisis in Ukraine.

References:

1. Bezpiatchuk, Zh. (2013, December, 11). Yes i SShA zasudyly sylovi metody dii proty myrnoho Yevromaidanu [The EU and the U.S. condemned the forceful methods of action against the peaceful EuroMaidan.]. *Radio svoboda* [Radio Liberty]. <<https://www.radiosvoboda.org/a/25197802.html>> (2017, July, 31) [in Ukrainian].
2. Chekalenko, L.D. (2006). *Zovnishnia polityka Ukrainy* [The foreign policy of Ukraine]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Dyskusiiia v Instytuti svitovoi polityky z poslom SShA v Ukraini Dzhonom Tefftom [A discussion at the Institute of World Policy with the U.S. Ambassador in Ukraine John Tefft]. (2010, June, 25). *Institute of World Policy*. <<http://iwp.org.ua/ukr/public/212.html>> (2017, July, 31) [in Ukrainian].
4. Economic growth. (2017). *USAID*. <<https://www.usaid.gov/ukraine/economic-growth>> (2017, July, 31) [in English].

¹ *Ukraine Freedom Support Act of 2014* (adopted December 18, 2014). Public Law 113-272. <<https://www.congress.gov/113/plaws/publ272/PLAW-113publ272.pdf>> (2017, липень, 31).

² Economic growth. (2017). *USAID*. <<https://www.usaid.gov/ukraine/economic-growth>> (2017, липень, 31).

³ Morelli, V.L. (2016). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 19.

⁴ Morelli, V.L. (2017). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service, 35.

5. Fond vyplachuvatyme Ukraini \$ 17,5 mlrd protiahom chotyrok rokiv [The Fund will pay Ukraine \$ 17.5 billion during four years]. (2015, March, 11). *TSN* [TCN]. <<http://tsn.ua/groshti/pershiy-transh-kreditu-mvf-skladatime-5-milyardiv-414706.html>> (2017, July, 31) [in Ukrainian].
6. Free trade agreements (FTA). *Embassy of Ukraine in the United States of America*. <<http://usa.mfa.gov.ua/en/about-ukraine/economic-cooperation/trade-agreements>> (2017, July, 31) [in English].
7. Khandohii, V. (2016). Ukraina-SShA: 20 rokiv stratehichnoho partnerstva (1996–2016) [Ukraine-USA: 20 years of strategic partnership (1996-2016)]. *Ahora* [Agora], 17, 36-40 [in Ukrainian].
8. Makarenko, Ye. A. (2010). Ryzkyky i perspektyvy politychnoi bezpeky administratsii SShA v umovakh “perezavantazhennia” [The risks and perspectives of the U.S. administration political security in the conditions of “reboot”]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations], 94(1), 11-15 [in Ukrainian].
9. Morelli, V.L. (2016). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service [in English].
10. Morelli, V.L. (2017). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service [in English].
11. Posol SShA: uhoda pro asotsiatsiiu zbilshyt amerykanski investytsii v Ukrainu [The U.S. Ambassador: Association Agreement will increase the U.S. investment in Ukraine]. (2013, August, 30). *Ukrainska Pravda* [Ukrayinska Pravda]. <<https://www.pravda.com.ua/news/2013/08/30/6996982/>> (2017, August, 31) [in Ukrainian].
12. Priorityty ukrainsko-amerykanskoho spivrobitnytstva (dorozhnia karta) (pidpysannia vid 1 kvitnia 2008 roku) [The Priorities for U.S.-Ukraine Cooperation (Road Map) (signed April 1, 2008)]. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The Official Website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/840_132> (2017, July, 31) [in Ukrainian].
13. *Public papers of the presidents of the United States. Barack Obama 2010 (in two books). Book I – January 1 to June 30, 2010*. (2013). Washington, DC: the Government Printing Office [in English].
14. SShA i YeS zasudzhuut nasylystvo na Maidani [The USA and the EU condemn violence on Maidan]. (2013, November, 30). *BBC Ukraina* [BBC Ukraine]. <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/11/131129_eu_reaction_or> (2017, July, 31) [in Ukrainian].
15. *Ukraine Freedom Support Act of 2014* (adopted December 18, 2014). Public Law 113-272. <<https://www.congress.gov/113/plaws/publ272/PLAW-113publ272.pdf>> (2017, July, 31) [in English].
16. Ukraine intelligence & security activities and operations handbook. Volume 1: Strategic information and regulations. (2011). Washington, DC: International Business Publications [in English].
17. United States-Ukraine Charter on Strategic Partnership (adopted December 19, 2008). <<https://www.state.gov/p/eur/rls/or/142231.htm>> (2017, July, 31) [in English].
18. Vasyliieva, M.O. (2012). Zarubizhna dopomoha uriadu SShA Ukraini: motyvatsiia i rezultaty [The foreign aid of the U.S. government for Ukraine: the motivation and results]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual Problems of International Relations], 107(2), 10-20 [in Ukrainian].
19. Woehrel, S. (2010). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service [in English].
20. Woehrel, S. (2013). *Ukraine: Current issues and U.S. policy*. Washington, DC: the Congressional Research Service [in English].

Анна Смержевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

РОЛЬ СПІВРОБІТНИЦТВА ПО ЛІНІЇ ПІВДЕНЬ-ПІВДЕНЬ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ІНДОНЕЗІЇ

Anna Smorzhevskaya

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF SOUTH-SOUTH COOPERATION IN INDONESIA'S FOREIGN POLICY

The article examines Indonesia's participation in the multilateral format of cooperation between countries in Asia and Africa in the context of its foreign policy in general and economic diplomacy in particular. The priority areas for the revival and further development of the Asia-Africa Partnership, launched by the Bandung Conference of 1955, the prospects and mechanisms for the formation of the Global South as well as the role of Indonesia in this process are highlighted. The author argues that this vector is one of the priorities of Indonesia's diplomacy in the international arena, since it meets its claims to the status of influential player. In addition to discussing the economic aspects of Jakarta's cooperation with developing countries, the possibility of forming an informal coalition of these states to defend their interests as well as its consequences for Indonesia are analyzed.

Keywords: Indonesia's foreign policy, South-South cooperation, Asia-Africa partnership, Bandung conference, development assistance, coalition of developing countries.

Посилення Індонезією своєї економічної дипломатії і дипломатії у сфері розвитку зумовлена останніми тенденціями у сфері міжнародних відносин, серед яких: перетворення економічної дипломатії на важливу складову зовнішньої політики держави; переміщення економічної активності в Азійсько-Тихоокеанський регіон; зростання ролі глобального Півдня як одного з найважливіших гравців у забезпеченні глобального економічного відновлення. У зв'язку з цим мета даної статті полягає у дослідженні ролі співробітництва Південь-Південь у зовнішній політиці Індонезії та значення оновленого Азійського-африканського партнерства з точки зору зміцнення міжнародного іміджу Джакарти та посилення її позицій як впливового політичного гравця.

Слід зазначити, що Індонезія має довгу історію відносин з іншими країнами, що розвиваються, в першу чергу як приймаюча сторона Азійсько-Африканської конференції в 1955 р. у Бандунзі, яка започаткувала співробітництво між країнами-учасницями у зв'язку з необхідністю постколоніального розвитку. Конференція Руху неприєднання в 1961 р. стала відправною точкою формування принципів солідарності і співпраці як основи взаємодії по лінії Південь-Південь, що розглядається як вірний шлях для вирішення спільних питань, з якими стикаються країни, що розвиваються, шляхом передачі досвіду з розвитку та відповідних вмінь. Принципи співробітництва Південь-Південь були сформульовані в ході щорічної зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів G-77 і Китаю в 2009 р., а у 2010 р. було видано Боготську заяву, яка сформулювала план співпраці та важливість політики, а також інституційний потенціал даного формату взаємодії держав¹.

Співпраця Південь-Південь стала одним з пріоритетів зовнішньої політики Індонезії після закінчення епохи Сухарто. Дінар Сінурат, заступник директора департаменту технічного співробітництва Міністерства закордонних справ Індонезії, зазначав, що з 1998 року Індонезія

¹ Muhibat, S., Sukma, R. (2014). Study on Policy Implementation and Funding Partnership Strategy of South-South and Triangular Cooperation. *Centre for Strategic and International Studies*.

була залучена до програм технічного співробітництва разом з іншими країнами, що розвиваються: «Ми знаємо, що отримуємо значну допомогу від інших країн, тому важливо продовжувати розвивати двостороннє та регіональне співробітництво». Індонезія також активно бере участь в тристоронньому співробітництві, зокрема, з Японією для забезпечення співпраці у низці країн Азії і Африки. Останнім часом Індонезія та Бразилія налагодили тісні зв'язки і готові поділитися своїм досвідом з іншими країнами Півдня через Міністерство закордонних справ Індонезії. Індонезія також була підтримана багатосторонніми організаціями, такими, як ОЕСР і ЕСКАТО ООН. Вважається, що найбільш характерним напрямком співпраці для Джакарти є навчання і нарощування потенціалу у сфері сільського господарства і розвитку сільських районів, а також проекти з охорони здоров'я, мікрофінансування та інформаційно-комунікаційних технологій¹.

В даний час міжвідомча група завершує розробку комплексної стратегії співробітництва Індонезії по лінії Південь-Південь до 2025 року. Країни-донори (партнери Індонезії з розвитку) мають можливість допомогти сформуванню майбутніх напрямків надання Індонезією іноземної допомоги. Для того, щоб працювати ефективно, вважається, що вони повинні взаємодіяти з Індонезією на рівних умовах у сферах, що представляють взаємний інтерес, таких, як надання допомоги в регіоні країнам на зразок М'янми. Недавнім прикладом бажання Індонезії відігравати активнішу лідерську роль у співробітництві по лінії Південь-Південь і тристоронньому співробітництві стало прийняття в липні 2012 р. форуму високого рівня з питань обміну знаннями за участі понад 300 політиків і фахівців-практиків з 46 країн. Для підтвердження своєї прихильності даному формату співробітництва Індонезія також погодилася внести 1,5 млн дол. цільовому фонду по лінії Південь-Південь, що діє під егідою Інституту Світового банку².

Роль Індонезії у співробітництві Південь-Південь і тристоронньому співробітництві стає все більш важливою, про що свідчить те, що країна є:

1) співголовою (з Колумбією) цільової групи зі співробітництва Південь-Південь, яка фокусується на документуванні, аналізі і обговоренні практики співробітництва та його пов'язаності з порядком денним підвищення ефективності допомоги.

2) членом-засновником (з Брунеєм) Центру Південь-Південь з технічної співпраці Руху неприєднання, що базується в Джакарті.

3) одним з восьми підписантів підсумкового протоколу Сан-Паульського раунду Глобальної системи торговельних преференцій в рамках ЮНКТАД у грудні 2010 р., який вважається історичним досягненням економічного співробітництва та інтеграції країн, що розвиваються.

4) співголовою і засновником (з ПАР) Нового афро-азійського стратегічного партнерства, яке покликане активізувати співпрацю між країнами Африки та Азії³.

Власне, на останньому пункті хотілось би зупинитись детальніше. 22-23 квітня 2005 р. в Джакарті пройшов Азійсько-Африканський саміт під гаслом «Відновлення духу Бандунгу: робота над створенням нового азійсько-африканського стратегічного партнерства», якому слідувало святкування 50-ої річниці Бандунгу. Організаторами та спонсорами даної події стали Індонезія спільно з Південно-Африканською Республікою, а запрошеними були 106 країн, включаючи деякі позаблокові країни Латинської Америки. Підготовка до саміту розпочалась з проведення зустрічей азійсько-африканських субрегіональних організацій спочатку в Бандунзі у липні 2003 р., а потім у Дурбані у серпні 2004 р.⁴.

Для Індонезії ця подія стала важливою, оскільки дозволила оновити її зовнішню політику після періоду нерішучості та внутрішніх проблем, пов'язаних з процесом демократичних перетворень в країні після падіння режиму Сухарто і фінансової кризи 1997 р. Досягнення Індонезії

¹ South-South and Triangular Cooperation in Indonesia. *UNDP Indonesia. Brief.* <[http://www.id.undp.org/content/dam/indonesia/2015/brief/SSC-briefUNDP format.pdf](http://www.id.undp.org/content/dam/indonesia/2015/brief/SSC-briefUNDP%20format.pdf)>

² Shimoda, Y., Nakazawa, S. (2012). Flexible Cooperation for Indonesia's Multi-dimensional Challenges for South-South Cooperation under a Shared Vision. In Hiroshi Kato (Ed.), *Scaling Up South-South and Triangular Cooperation*. Tokyo: JICA-RI.

³ McAslan, F. E. (2012, January 20). Helpdesk Research Report: Indonesian and Philippine engagement in South-South and Triangular Cooperation. *Governance and Social Development Resource Centre.*

⁴ Anwar, D.F. (2008). *Indonesia and the Bandung Conference: Then and Now.* In See Seng Tan and Amitav Acharya (Eds.), *Bandung revisited: the legacy of the 1955 Asian-African Conference for international order*, 180-198.

як засновника Бандунзької конференції, яка стала попередницею Руху неприєднання, та утвердження її принципів, вважається найкращим проявом «вільної та незалежної» зовнішньополітичної доктрини». Роль Джакарти як головного представника держав Азії та Африки на глобальній арені стала невід'ємною частиною її національної ідентичності і забезпечило відповідними рамками її зовнішньополітичний курс. 50-а річниця Бандунзької конференції надала Індонезії можливість проводити активнішу зовнішню політику, оскільки стала першою важливою міжнародною подією, організованою країною¹.

Саміт 2005 р. був покликаний сприяти налагодженню більш конкретної співпраці між державами Азії та Африки. Обидва континенти створили низку регіональних організацій, які взяли на себе встановлення відносин між країнами та організаціями в інших частинах світу. Обмеженість таких зв'язків між двома регіонами зумовила скликання другого Азійсько-Африканського саміту для того, аби учасники, які становлять більшість в ООН, змогли скористатись перевагами глибшої економічної та політичної співпраці.

Відновлення духу Бандунгу з наголосом на сприянні миру та повазі різноманітності збігло у часі з занепадом багатосторонніх процесів в рамках ООН. Друга Азійсько-Африканська конференція знову наголосила на десяти принципах Бандунгу та Статуті ООН як основоположних принципах для вирішення міжнародних конфліктів. У «Декларації про нове Азійсько-Африканське стратегічне партнерство», прийнятій по завершенню саміту 24 квітня 2005 р., зазначається: «Ми наголошуємо на важливості багатосторонніх підходів до міжнародних відносин та необхідності для країн строго дотримуватись принципів міжнародного права, особливо Статуту ООН. Оскільки Азія та Африка представляють більшість спільноти націй, ми підтверджуємо необхідність підтримувати та зміцнювати багатосторонність для вирішення глобальних питань, включаючи реформування міжнародних інститутів»².

На відміну від першої Азійсько-Африканської конференції, яка головним чином мала на меті зміцнення солідарності Третього світу, друга конференція наголошувала на потребі практичної співпраці для зближення Азії та Африки в трьох широких сферах: політична солідарність, економічне співробітництво та соціокультурні відносини. Політичне зобов'язання містилось у «Спільній міністерській заяві з приводу Нового Азійсько-Африканського стратегічного партнерства». 60-а ювілейна конференція країн Азії та Африки, яку приймала Індонезія, відобразила як загальні прагнення учасників, так і конкретні сфери політичного, економічного та соціокультурного співробітництва під гаслом «Зміцнення співробітництва по лінії Південь-Південь для просування міжнародного миру та процвітання»³.

В контексті цього хотілось б окреслити значення оновленого партнерства між африканськими та азійськими народами для Індонезії як господаря конференції і те, який вигляд матиме ця співпраця. В загальному вигляді на конференції було висловлено незадоволення існуючим світовим порядком, включно із заклик до багатосторонніх інститутів бути більш інклюзивним, а також зроблено окрему декларацію з приводу палестинського питання. Однак головною метою «Декларації про активізацію нового азійсько-африканського партнерства (НААСП)», започаткованого у 2005 р., стало зобов'язання зробити його сильнішим, відкритішим та стійкішим. Під відкритістю малось на увазі заохочення розвинених країн-партнерів та інших суб'єктів поза межами країн Півдня і особливо наголошувалось на тому, що співробітництво Південь-Південь доповнює, а не замінює співпрацю Північ-Південь з розвитку⁴.

Щодо конкретних галузей співпраці, то Декларація робить наголос на тому, що держави-учасники зобов'язались втілювати в життя амбітні цілі та практичні ініціативи, і закликає міністерства та офіційних осіб вжити необхідних заходів у 8 сферах, які були запропоновані

¹ Yudhoyono, S. B. (2012, November 2). Indonesia's Role as Regional and Global Actor. <<https://www.wiltonpark.org.uk/president-yudhoyonos-speech-at-our-annual-address/>>

² Declaration on the New Asian-African Strategic Partnership (2005). <http://www.bandungspirit.org/IMG/pdf/naas_pcomplete-bandung_of_states_2005.pdf>

³ Declaration on Reinvigorating the New Asian-African Strategic Partnership (2015). <<http://www.kemlu.go.id/Documents/KAA2015/Declaration%20on%20Reinvigorating%20NAASP%20-%20FINAL.pdf>>

⁴ Parameswaran, P. (2015, April 24). Did Indonesia Revive the Asia-Africa Strategic Partnership? *The Diplomat*. <<http://thediplomat.com/2015/04/did-indonesia-revive-the-asia-africa-strategic-partnership/>>

на попередній зустрічі старших посадових осіб у Джакарті в 2009 р., а саме: боротьба з тероризмом, боротьба з транснаціональною організованою злочинністю, продовольча безпека, енергетична безпека, розвиток малих та середніх підприємств, туризм, Азійсько-африканська університетська мережа розвитку, гендерна рівність та розширення прав і можливостей жінок¹.

Співробітництво в інших сферах включило кліматичні зміни, розвиток інфраструктури, демократію та ефективне урядування, а також співпрацю миротворчих центрів, зважаючи на той факт, що більш ніж 87% миротворчого персоналу ООН є вихідцями з азійських та африканських країн. Деякі з цих запропонованих сфер несуть на собі очевидний вплив Індонезії, такі як блакитна та морська економіка, що пов'язано з ідеєю Джоко Відодо про глобальну морську вісь та важливістю Індійського океану, яка була проголошена, зокрема, в ході головування Джакарти в Асоціації регіонального співробітництва Індійського океану у 2015-2017 рр.

Також на зустрічі було приділено увагу структуруванню або вдосконаленню загальної архітектури взаємодій між державами. В одному з пунктів Декларації йдеться про те, що країни-учасниці працюватимуть над відновленням нового азійсько-африканського партнерства шляхом «покращення оперативних рамок», а саме завдяки проведенню у наступні декілька років зустрічей на різних рівнях в період між ювілейними Азійсько-африканськими самітами кожні десять років. Представники Індонезії, зі свого боку, вирішили створити Азійсько-африканський центр в країні, який слугуватиме основою для інституційної підтримки НААСП².

Іншим кроком стало проведення Азійсько-африканського ділового саміту для зміцнення економічних зв'язків між державами, які протягом 60 років після конференції у Бандунзі перебувають не на найкращому рівні. Як зазначив сам Джоко Відодо у своїй вступній промові на цьому саміті, незважаючи на той факт, що на країни-учасниці сукупно припадає 75% населення світу та 30% світового ВВП, торгівля та інвестиції на даний момент не відображають весь їх потенціал. Віце-президент Південно-Африканської Республіки Сиріл Рамафоса також навів деякі цифри: лише 26% торговельних потоків Азії припадає на Африку і більш, ніж $\frac{3}{4}$ з них складає нафта, газ та метали³.

Варто відзначити, що Індонезія має позитивний імідж серед африканських країн багато в чому завдяки Бандунзькій конференції 1955 року. Даний формат взаємодії, очевидно, буде і надалі серед зовнішньополітичних пріоритетів Індонезії, оскільки відповідає принципу «вільної та активної» зовнішньої політики та прагматичним інтересам Індонезії щодо посилення своєї ваги на регіональному та глобальному рівні в наступні десятиліття. Крім того, відновлення відносин з державами Африки допоможе Джакарті зайняти важливе геостратегічні позиції на африканському континенті та в системі афро-азійських відносин. Посилення торгівлі і надання допомоги країнам Африки на основі «Бандунзької солідарності» може стати частиною зовнішньополітичного курсу Індонезії за президенства Джоко Відодо.

«Дух Бандунгу» об'єднує країн глобального Півдня, а тому може бути корисним при налагодженні ділових зв'язків та інвестуванню в африканські країни. Зважаючи на те, що уряд Індонезії робить кроки для диверсифікації ринків, деякі африканські країни є перспективними джерелами збуту індонезійської пальмової олії, текстилю, взуття, автомобілів та електроніки. Як зазначає посол Індонезії в Сенегалі Нідалія Андраджаті, індонезійська продукція цілком спроможна витримувати конкуренцію з боку товарів інших азійських країн в Африці. Окрім того, завдяки своєму економічному потенціалу та політичній волі Індонезія здатна сприяти розвитку африканського континенту в інших сферах, наприклад, в освітній⁴.

Окрім цього, на наш погляд, важливість просування ідеї співробітництва країн так глобального Півдня в контексті зовнішньої політики Індонезії полягає у створенні міжнародних мереж взаємодії. Зважаючи на критику, яка традиційно лунає на адресу Руху неприєднання за його ідеалістичні переконання, однією з альтернатив прагненню отримати незалежний статус для

¹ Declaration on Reinvigorating the New Asian-African Strategic Partnership (2015). <<http://www.kemlu.go.id/Documents/KAA2015/Declaration%20on%20Reinvigorating%20NAASP%20-%20FINAL.pdf>>

² Declaration on Reinvigorating the New Asian-African Strategic Partnership (2015). <<http://www.kemlu.go.id/Documents/KAA2015/Declaration%20on%20Reinvigorating%20NAASP%20-%20FINAL.pdf>>

³ Parameswaran, P. (2015, April 24). Did Indonesia Revive the Asia-Africa Strategic Partnership? *The Diplomat*. <<http://thediplomat.com/2015/04/did-indonesia-revive-the-asia-africa-strategic-partnership/>>

⁴ Indonesia in Africa: Revitalizing Relations. (2016). *ASC Infosheet 29*. Leiden: African Studies Centre.

палестинців як єдиній недосяжній меті Азійсько-Африканської конференції є не лише посилення співробітництва економічній сфері, а й сприяння створення коаліцій між дружніми країнами, що розвиваються.

Побудова коаліцій корелюється з ідеєю про формування глобального Півдня з декількох причин. По-перше, солідарність серед країн, що розвиваються, більш ймовірно буде сильнішою, якщо її реалізувати в рамках неформальних багатосторонніх форумів. Неформальна коаліція дозволить пристосуватись країнам, які відрізняються своїм національним потенціалом та статусом у міжнародному середовищі, але об'єднані спільною метою та характером зовнішньої політики. Головною метою для Індонезії в даному випадку є захист прагнень країн, що розвиваються, виступаючи від їх імені¹.

По-друге, побудова коаліцій відповідає принципу «вільної та активної зовнішньої політики» Індонезії і, відповідно, тій активній ролі, яку країна може відігравати в міжнародних відносинах. Активність визначається як обов'язок держави відповідно до Конституції 1945 року і є необхідною не лише для забезпечення національних інтересів, а й для участі у встановленні світового порядку на основі довгострокового миру та соціальної справедливості. Це повністю узгоджується з типовою дипломатією середньої держави, де роль «відповідального міжнародного громадянина» є іншим виміром національного інтересу². Як пояснив Герберт Фейз у своїй праці, Бандунзька конференція відображає зовнішньополітичну активність Індонезії, а тому міжнародні мережі, утворені шляхом створення коаліцій країнами Півдня, є логічним наслідком принципу «вільної та незалежної політики» як практичного втілення «духу Бандунгу»³.

Тим не менше, приєднання до даної коаліції держав може створити труднощі для Джакарти в процесі вибудовування відносин з великими країнами. Відтак, вбачається доцільним застосовувати стратегію «балансу ідентичності», що дозволить державі використовувати різні ідентичності для управління своїми зовнішніми зносинами. Що стосується Індонезії, то країна має різні національні та рольові ідентичності, зокрема, індонезійці сприймають себе одночасно як найбільшу мусульманську країну і третю за величиною демократію. Крім того, Індонезія також має декілька рольових ідентичностей, такі як нормотворець, творець консенсусу, миротворець, мостобудівник і голос світу, що розвивається⁴. Відтак, Джакарта може вдало використовувати цей фактор для проведення своєї зовнішньої політики в середовищі конфліктуючих інтересів великих держав, аби не ставити під загрозу свої національні інтереси.

Підсумовуючи все вище зазначене, слід відзначити, що політика Індонезії щодо співробітництва по лінії Південь-Південь може бути прагматичним способом для реалізації деяких зі своїх більш широких зовнішньополітичних цілей, таких як просування демократії і демократичного іміджу країни (в тому числі і в мусульманському світі), пом'якшення наслідків стихійних лих громадськими зусиллями і сприяння регіональній інтеграції, миру та стабільності. Індонезія може стати представником країн, що розвиваються, в Групі двадцяти, виступати посередником в діалозі між мусульманським світом і Заходом, а також миробудівником в міжнародних конфліктах. Джакарта також має можливість здійснити внутрішні перетворення, почавши більш критично оцінювати власні досягнення у сфері розвитку, тим самим стимулюючи активізацію зусиль для подолання нерівності та поліпшення якості життя своїх громадян.

References:

1. Muhibat, S., Sukma, R. (2014). Study on Policy Implementation and Funding Partnership Strategy of South-South and Triangular Cooperation. *Centre for Strategic and International Studies*.
2. South-South and Triangular Cooperation in Indonesia. *UNDP Indonesia. Brief*.
<[http://www.id.undp.org/content/dam/indonesia/2015/brief/SSC-briefUNDP format.pdf](http://www.id.undp.org/content/dam/indonesia/2015/brief/SSC-briefUNDP%20format.pdf)>

¹ Rosyidin, M. (2015, April 8-10). Bandung Spirit and Middle Power Diplomacy: The Need for International Networking in Contemporary Indonesia's Foreign Policy. *Bandung Conference and Beyond: Rethinking International Order, Identity, Security, and Justice in A Post-Western World*. Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada.

² Evans, G. (2011, June 29). Middle Power Diplomacy. *Santiago: Chile Pacific Foundation*.

³ Feith, H. (2007). *The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia*. Jakarta: Equinox.

⁴ Sukma, R. (2008, June). Indonesia's Foreign Policy Since Reformasi: Change and Continuity. *CSIS Southeast Asia Bulletin*.

3. Shimoda, Y., Nakazawa S. (2012). Flexible Cooperation for Indonesia's Multi-dimensional Challenges for South-South Cooperation under a Shared Vision. In Hiroshi Kato (Ed.), *Scaling Up South-South and Triangular Cooperation*. Tokyo: JICA-RI.
4. McAslan, F. E. (2012, January 20). Helpdesk Research Report: Indonesian and Philippine engagement in South-South and Triangular Cooperation. *Governance and Social Development Resource Centre*.
5. Anwar, D.F. (2008). *Indonesia and the Bandung Conference: Then and Now*. In See Seng Tan and Amitav Acharya (Eds.), *Bandung revisited: the legacy of the 1955 Asian-African Conference for international order*, 180-198.
6. Parameswaran, P. (2015, April 24). Did Indonesia Revive the Asia-Africa Strategic Partnership? *The Diplomat*. <<http://thediplomat.com/2015/04/did-indonesia-revive-the-asia-africa-strategic-partnership/>>
7. Rosyidin, M. (2015, April 8-10). Bandung Spirit and Middle Power Diplomacy: The Need for International Networking in Contemporary Indonesia's Foreign Policy. *Bandung Conference and Beyond: Rethinking International Order, Identity, Security, and Justice in A Post-Western World*. Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada.
8. Sukma, R. (2008, June). Indonesia's Foreign Policy Since Reformasi: Change and Continuity. *CSIS Southeast Asia Bulletin*.
9. Yudhoyono, S. B. (2012, November 2). Indonesia's Role as Regional and Global Actor. <<https://www.wiltonpark.org.uk/president-yudhoyonos-speech-at-our-annual-address/>>
10. Indonesia in Africa: Revitalizing Relations. (2016). *ASC Infosheet 29*. Leiden: African Studies Centre.
11. Feith H. (2007). The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia. Jakarta: Equinox.
12. Evans, G. (2011, June 29). Middle Power Diplomacy. *Santiago: Chile Pacific Foundation*.
13. Declaration on the New Asian-African Strategic Partnership (2005). <http://www.bandungspirit.org/IMG/pdf/naaspcomplete-bandung_of_states_2005.pdf>
14. Declaration on Reinvigorating the New Asian-African Strategic Partnership (2015). <<http://www.kemlu.go.id/Documents/KAA2015/Declaration%20on%20Reinvigorating%20NAASP%20-%20FINAL.pdf>>

Тетяна Ніколаєнко, к. ю. н., докторант

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна

НОРМИ МІЖНАРОДНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ ВІДНОСНО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Tetiana Nikolaienko, PhD in Law, ScD candidate

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Ukraine

INTERNATIONAL REGULATION STANDARDS IN THE FIELD OF SENTENCING AND SERVING A SENTENCE FOR MILITARY PERSONNEL

With Ukraine entering European community, at a time of the legal system reformation, the standards of penitentiary formation and their harmonisation with the EU legislation became a priority. Analyzing the existing international declaratory, recommendative and obligatory standards and general and regional standards of criminal and penitentiary character the author outlined their influence on creation of sources of Ukrainian domestic legislation.

It has been found that according to customary international standards of treatment of convicted, taking into account their category, type of punishment, the convicted military have no legal possibility of their specification.

It has been proved that taking into consideration peculiarities of legal regulation of their legal status, we need conceptional implementation into domestic legislation of standard definition of legal status of convicted military personnel, when enduring punishment in a system of complex approach to their existence.

Keywords: international standards, treatment of convicted military personnel, European integration, conceptional implementation, national legislation.

Кримінальна та кримінально-виконавча політика України в сучасних умовах реформування правової системи, що базується на максимальному розширенні захисту прав і свобод людини, в пріоритетності своїх завдань спирається на міжнародні стандарти. З підписанням Угоди про асоціацію з ЄС¹, входженням України у європейську спільноту підтверджує це. Гуманізація діяльності відповідних органів та закладів, забезпечення їх прозорості, використання визнаних демократичною міжнародною спільнотою прогресивних концепцій пенітенціарної практики, реалізації загально визнаних міжнародних принципів та норм з прав та свобод людини і громадянина, які б забезпечували б гарантії охорони інтересів як суспільства, так і особистості в сфері кримінально-виконавчої діяльності² набувають актуального змісту. Але на сучасному етапі входження України у європейське та світове товариство стандарти пенітенціарної формації потребують суттєвих реформ.

За часів існування незалежної України, джерела її нормативної бази поступово звільняються від радянського спадку своєї переваги. Щоденні покрокові дії наближають її до відповідності

¹ Закон про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 (Верхова Рада України). *Відомості Верховної Ради*, 40, 2021.

² Бандурка, А.М., Литвинов, А.Н (2015). Реформирование уголовно-исполнительной политики Украины в контексте европейского выбора. *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні*: збірник матеріалів Всеукраїнського наукового-практичного семінару. Харків, 7-8.

європейським стандартам, гармонізації із законодавством Євросоюзу. В той самий час, існуючий масив міжнародних норм декларативного, рекомендаційного та обов'язкового змісту зі стандартами загальної та регіональної суті кримінального та пенітенціарного характеру потребують свідомому переосмисленню їх правозастосовчої діяльності, розумінню законності та правової культури у призмі вітчизняного національного законодавства.

Довготривалість становлення доктринальних декларативних норм із системою обов'язкових положень, механізмом їх функціонування та контролю визначило юридичну основу їх діяльності. Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання визначили базовість норм загального характеру. Принципіальність їх положень щодо правових аспектів виконання покарань та поведінки із засудженими незалежно від виду призначеного покарання та категорій осіб: рівність всіх перед законом; заборона будь-якої дискримінації та піддаванню катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поведінки й покаранню; гуманному ставленню та повазі до гідності кожного засудженого; можливості поновлення своїх прав компетентними судами національної правової системи держави; відсутності безпідставного зазначення арешту, затримання, вигнання; у разі позбавлення волі особи, обмеження прав засудженого визначені в частині їх обумовленості специфіки закритого середовища¹ тощо стали базовими при створенні вітчизняних джерел кримінального та кримінально-виконавчого права. Окремі з них набули ознак загальноправових принципів галузей права.

Міжнародні положення спеціального характеру, як: Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями, Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила; Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими порушниками, Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, Резолюція № (76) 10 про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі, Рекомендація №R(82) 16 щодо надання короткотермінових відпусток ув'язненим, Рекомендація №R (2003) 22 про умовно-дostroкове звільнення тощо також вплинули на законодавство України.

Загальноприйняті норми-стандарти щодо поведінки із засудженими у міжнародному правовому середовищі отримали своє зародження ще у минулому столітті в результаті міжнародного співробітництва у сфері захисту прав людини в системі виконання покарань на ґрунті світового досвіду кримінально-виконавчої практики та гуманістичних ідей розвитку покарань. Прийняті міжнародною спільнотою, ратифіковані державами, у тому числі й Україною, вони отримали обов'язкового характеру для їх учасників. У 1934 р. Міжнародною кримінальною та пенітенціарною комісією вперше було запропоновано збірник універсальних норм поведінки із засудженими. З виходом на міжнародну арену ООН з провідною роллю у міжнародній діяльності, на першому Конгресі були затверджені Мінімальні стандартні правила поведінки із в'язнями (31 липня у 1957 р.). І хоча, маючи стандарти-рекомендації, вони стали визнаватися міжнародною спільнотою як вагомі практичні рекомендації з управління установами виконання покарань, поведінки із засудженими та братися до уваги при розробці національних законодавств. Не маючи на меті отримати взірцеву модель пенітенціарної системи, з урахуванням юридичних, соціальних, економічних, культурних, історичних особливостей конкретних країн, стали базовими для створення власних законодавчих моделей ефективного виконання кримінальних покарань різних країн-учасників. Їх фундаментальність полягала в: забезпеченні прав засуджених, як таких, що є невід'ємними від загальних прав людини; гарантуванні засудженим права на: життя та особисту недоторканність, здоров'я, працю, відпочинок, відсутності застосування дискримінації за будь-якою

¹ Всеобщая декларация прав человека (принята 10 декабря 1948 года). Ст. 5, 9. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (2017, липень, 10). *Международный пакт о гражданских и политических правах* (принят Резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года). Ст.7, 9 *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_043> (2017, липень, 10). Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята 04 листопада 1950 року) Ст.3 <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf> (2017, липень, 10). Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання (прийнята 10 грудня 1984 р) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085> (20.06.2017).

ознакою, заборони тортур чи іншого нелюдського поводження з ними, надання належної медичної допомоги тощо; де, перебуваючи в умовах ізоляції, така сегрегація не поглиблювала страждання ув'язненого; режим забезпечував зведення до мінімуму різниці між життям у в'язниці і життям на свободі; вжитті відповідних заходів до поступового повернення в'язнів до життя в суспільстві¹. За своєю універсальністю забезпечення прав засуджених, такі Мінімальні стандартні правила були визнані міжнародною спільнотою як елемент єдності та складової частини міжнародно-правового інституту захисту прав людини в системі міжнародного права.

Проте часи змінюються. Розвиток міжнародного права зазнає прогресивності. Проведення відповідних експериментів, введення нової практики, на фоні збільшення кількості засуджених та кризи в пенітенціарній системі зумовили перегляду сталих, але вже дещо застарілих норм. Так, у 2010 р. на 65 сесії Генеральної асамблеї Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя було запропонована необхідність створення міжурядової групи експертів для обміну інформацією про найкращі види практики, а також національного законодавства, чинного міжнародного права для перегляду існуючих Мінімальних стандартних правил ООН в галузі поводження із ув'язненими, та з врахуванням останніх наукових досягнень, найкращих видів практики в сфері роботи кримінально-виправних установ². Протягом п'яти років плідної праці, активного консультативного процесу, за підтримки держав-членів всіх регіонів, представників мережі програми ООН в галузі попередження злочинності та кримінальної юстиції та інших закладів ООН на 24 сесії Комісії з попередження злочинності та кримінального правосуддя 18-22 травня 2015 р. у Відні був запропонований новий текст Мінімальних стандартних правил поводження із ув'язненими під назвою «Правила Мандели». Не заперечуючи укріплення віри в основні права людини, гідність та цінність її особистості, без будь-якої різниці, в рівноправності чоловіків та жінок, рівності прав великих і малих націй, створення умов з дотримання справедливості та поваги до зобов'язань, для сприяння соціального прогресу та поліпшення умов життя при більшій свободі, з подальшим прагненням гуманізації кримінального правосуддя та захисту прав людини, Генеральна Асамблея за схваленням Економічною та Соціальною Радою прийняла їх, знову ж таки підкреслила фундаментальність значення прав людини в повсякденній діяльності щодо реалізації кримінального правосуддя та попередженню злочинності. Забезпечуючи рівень діючих стандартів не нижче попередніх Мінімальних стандартних правил, Правила Мандели рекомендували державам-членам можливість адаптувати їх до внутрішньої правової системи держав лише з перевагою духу та цілей перших³. Відзначаючись в прогресивності запровадження положень відносно поваги до людської гідності засуджених, медичного обслуговування та охорони здоров'я засуджених, розслідування випадків смерті під час відбування покарання, ознак тортур та нелюдських чи таких, що принижують гідність видів поводження та покарання засуджених, захисту та особливих потреб вразливих груп позбавлених волі осіб з урахуванням обстановки в країнах, що знаходяться у тяжких обставинах, із застосуванням дисциплінарних стягнень, суворості обмеження одиночного тримання, необхідності підвищення професійності персоналу, наявності незалежної інспекції, вони жодним чином не торкнулися конкретних рекомендації щодо засуджених таких категорій, як військовослужбовці.

Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила⁴, як відповідний регіональний міжнародно-правовий документ з акумулюванням спеціальних норм поводження із засудженими з поглибленим курсом гуманізації процесів виконання покарань європейською спільнотою, який прийнятий Радою Європи на базі Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими встановлював порядок поводження із ув'язненими та засудженими для максимальної відповідності поточним та майбутнім

¹ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (прийняті 30 серпня 1955 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212> (2017, липень, 10). 56-57, 60.

² Резолюція A/RES/65/230 (Дванадцятий Конгресс Організації Об'єднаних Націй по попередженню преступности и уголовному правосудию, 21 декабря 2010 года). П.9 <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/526/36/PDF/N1052636.pdf?OpenElement>> (2017, липень, 10).

³ Букалов А.П. (2015) Правила Мандели. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными Харьков: ООО «Издательство права человека», 2015. 8-9.

⁴ Європейські пенітенціарні правила-1 (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) (Прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів) *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print_1452866756995486> (2017, липень, 10).

стандартами європейських пенітенціарних систем. Визначаючи необхідність класифікації кожного засудженого за критерієм їх утримання, роздільністю перебування, необхідності встановлення вимог до умов проживання, медичного забезпечення, забезпечення майном, одягом, харчуванням, отриманням правової допомоги та відповідної збалансованості заходів для нормальної людської діяльності та можливості повернення особи у суспільство за сприянням персоналу установи, зазначені Правила стали довідником для персоналу, що виконував покарання у виді позбавлення волі. Маючи рекомендаційний характер дії, аналогічно Мінімальним стандартним правилам поведінки з ув'язненими, їх положення вплинули на імплементацію у національне законодавство країн-учасників. Концентруючи увагу на перевазі змісту норм на управлінську діяльність персоналу місць позбавлення волі, захист прав і свобод засуджених (ув'язнених) жодним чином не зазнав послаблень. Вперше були впроваджені питання безпеки засуджених та заходів щодо їх вжиття, а також визначені стягнення та заходи заохочення щодо їх застосування до засуджених (ув'язнених). Проте, як і в попередніх міжнародних документах особливостей врегулювання щодо різних категорій засуджених (ув'язнених), які відбували покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства мова не йшла.

Аналогічно стосується і Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням.

Встановлюючи принципи щодо сприяння застосуванню заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням, мінімальні гарантії для осіб щодо яких вони застосовуються, Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням відзначились необхідністю їх застосування із врахуванням особливостей політичних, економічних, соціальних та культурних умов держав, мети, завдань та системи її кримінального правосуддя та розробкою заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням в рамках відповідних національних систем права. Скорочуючи застосування останніх, вони зацентрували свою увагу на ореолі дії щодо всіх категорій осіб, поза дискримінацією за ознаками раси кольору шкіри, статі, національного та соціального становища, іншого статусу¹. Подальший розвиток щодо розширення застосування альтернативних позбавленню волі заходів знайшло вияв в Резолюції № (76)10 та Рекомендації Rec (2003) 22 про умовно-дострокове звільнення. Резолюції зосереджена увага на можливості розвитку в законодавствах державах-учасниць положень діючих та вивченню нових альтернативних заходів з наданням переваги тим, що пов'язані з перебуванням правопорушника в соціумі корисної праці поза його ізоляцією². В Рекомендації – на питаннях на використанні умовно-дострокового звільнення як ефективного та конструктивного засобу запобігання рецидивам, сприянню переселенню та забезпеченню запланованої, полегшеної та контрольованої реінтеграції засудженого в суспільство. Основоположні принципи щодо верховенства права у забезпеченні прав людини залишилися базовими. Сфокусована позиція на доступності положень всіма категоріями засуджених, де кожен ув'язнений, з початку відбування покарання, повинен знати умови та критерії його можливого застосування (за «системою дискреційного» чи «обов'язкового звільнення») та виникнення такого права.

Прогресивність щодо урегульованості положень відносно вразливих категорій засуджених осіб відзначається щодо особливих правил поведінки відносно дітей, жінок та інвалідів (Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правила ООН щодо поведінки з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-злочинниць (Бангкокські правила), Конвенція про права інвалідів та Факультативний протокол до неї). Категорія засуджених військовослужбовців не відзначилась. Врегулювання стандартів поведінки з ними лише презюмуються загальними нормами міжнародно-правових правил.

Так, наявність Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них відзначається правовим захистом осіб, які приймаючи участь у воєнних діях, стали пораненими, хворими,

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) (приняты 14 декабря 1990 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907_1_8> 1.2.8 (2017, липень, 10).

² О некоторых мерах наказания, альтернативных лишению свободы (Резолюция Кабинета Министров Совета Европы принята 9 марта 1976 г №(76) 10). Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. Москва: СПАРК, 264-265.

військовополоненими, а також інших категорій осіб, що не є такими учасниками. Переслідуючи запобігання порушень прав військовополонених, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, встановила положення статусу таких осіб, визначаючи їм правові гарантії. Заборона посягань на їх життя та фізичну недоторканність, застосування вбивства, ушкоджень, жорстокого поводження з ними, тортур, катування, приниження честі та гідності, принизливого ставлення до них); умови та місця утримання, праці, фінансових засобів, а також звільнення та їх репатріації після завершення військових дій, стали у пріоритеті. Особливості кримінального покарання відзначились заборонаю присудження їм видів покарань, не передбачених для осіб, які вчинили такі ж діяння та належать до ЗС держави, у якій знаходяться у полоні; не можливості позбавлення військового звання та призначення аналогічного покарання з врахуванням можливостей його пом'якшення поза обов'язком дотримання його мінімуму¹. Інших положень щодо врегулювання кримінально-правових та кримінально-виконавчих аспектів призначення та відбування покарання стосовно засуджених військовослужбовців не передбачається.

За Конституцією України усі люди рівні у своїх правах. Ніхто не може бути обмежений за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Засуджені особи, за винятком обмежень, визначених законом та встановлених вироком суду, наділені всіма правами людини і громадянина. За умов воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод². Такі норми національного законодавства є, з одного боку, показником їх відповідності положенням міжнародних стандартів прав і свобод людини і громадянина з правовою основою обмежень в національному законодавстві щодо засуджених, з іншого, – виявом недостатності нормативного врегулювання відносно специфічної категорії засуджених як військовослужбовці. Хоча існуючі доктринальні та рекомендаційні міжнародні норми не відзначаються такою позицією, вона, на нашу думку, потребує встановлення.

Інтенсивність інтеграції України в міжнародно-правову спільноту, з підписанням Угоди про асоціацію з ЄС актуалізувало питання гармонізації національного законодавства європейським стандартам. Спільність цінностей на ґрунті повазі демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, людської гідності, європейського вибору держави та прагнення до розбудови розвинутої та сталої демократії, зумовили процес реформування та адаптації законодавства України на шляху поступової економічної інтеграції та політичної асоціації. Як відзначив Є.О.Харитонов, виконання Угоди про асоціацію стало ключовим поштовхом правової адаптації вітчизняного законодавства умовам європейської спільноти, «впровадженню у вітчизняне правове поле засад права ЄС, трансформування правоментальності, праворозуміння». Але така важливість, продовжує вчений, полягає в адаптації з поза прямим впровадженням та перенесенням відповідних норм у вітчизняне законодавство. На концептуальному рівні, відображаючи особливості національного менталітету, правосвідомості, праворозуміння, використання «гнучкого впровадження» євротрадицій не повинно впливати на автентичність законодавства держави та забезпечувати його відповідність положенням ЄС³.

Захищаючи унікальність вітчизняної правової бази, на шляху наближення до Євросоюзу, питання прогресу в забезпеченні прав та свобод людини можна з впевненістю відзначити. Зорієнтовуючись на результат та практичність співробітництва, досягнення миру, безпеки та співробітництва на Європейському континенті, на високому рівні керівництва держави в інституціях ЄС відбулися дієві кроки пріоритетності діяльності у сфері європейської інтеграції та забезпечення імплементації актів законодавства ЄС у всі сфери діяльності. Пріоритетними визначились –

¹ Об обращении с военнопленными: Женевская конвенция (принята 12 августа 1949 года). *Веб-сайт ООН. Конвенции и соглашения*. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_prisoners_1.shtml> (2017, липень, 10).

² Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України* <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> (2017, липень, 10).

³ Харитонов, Є.О. (2017). Проблеми правової адаптації у контексті євроінтеграційних прагнень України. *Традиції та новачі юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х т. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 478-479.

співробітництво у сфері безпеки та оборони. В межах ст.4 Угоди щодо розвитку діалогу та поглибленого співробітництва у сфері безпеки та оборони, Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію з ЄС, Указом Президента України було введено в дію рішення РНБО «Про стратегічний оборонний бюлетень України». Спрямоване на забезпечення практичної реалізації Воєнної доктрини України, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, пріоритетність гарантування національної безпеки у воєнній сфері з адаптацією оборонних спроможностей до стандартів НАТО, знайшло своє відображення у комплексі реформ зазначеного Бюлетеня. Реформування системи управління ЗСУ до стандартів НАТО, посилення демократичного громадського контролю в оборонній сфері визначилось важливим кроком на шляху до посилення оборонного потенціалу країни євроатлантичної інтеграції.

Перебування України в тенетах збройної агресії викликало необхідність створення, ефективних, мобільних, оснащених сучасними зразками озброєння і техніки ЗСУ, за принципами і стандартами, прийнятими у країнах НАТО, що спроможні будуть забезпечити оборону держави¹. В межах подальшого впровадження заходів щодо реформування МО та ЗСУ побудова цілісної структури, збалансованої за обсягом покладених завдань та чисельністю персоналу, розмежування повноважень та посилення відповідальності керівників за напрямками діяльності знаходились в пріоритеті. Як підкреслив у своїй доповіді заступник Міністра оборони України – керівник апарату генерал-лейтенант О.Дублян, «у ході таких реформ буде оновлено систему управління ЗС, удосконалено систему логістичного забезпечення, змінено систему бойової підготовки, оптимізовано систему соціальних пільг і гарантій військовослужбовців»². Доцільність створення єдиного органу, призначеного для зміцнення правопорядку у військах з посилення боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями серед військовослужбовців є одним із них. Законопроект «Про Військову поліцію» №1805 від 21.01.2015 р. пропонувався створення єдиного військового правоохоронного формування на базі реорганізації Військової служби правопорядку у ЗСУ, як Військової поліції. З очікуваним результатом функціонування за принципами та стандартами, прийнятими в державах-членах НАТО, ефективних, мобільних, оснащених сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою сил оборони зразка 2020 року, здатних гарантовано забезпечити оборону держави та адекватно і гнучко реагувати на воєнні загрози національній безпеці України, раціонально використовуючи при цьому наявний потенціал (спроможності) та ресурси держави,³ існування такого органу передбачало потребу в розширенні функцій Військової поліції з визначеністю цілісності її виконання за основним призначенням стосовно всіх військових формувань, створених відповідно до законодавства України та оптимізацією до нової структури ЗСУ. Реалізація функцій від запобігання вчиненню, виявленню і припиненню злочинів та інших правопорушень серед військовослужбовців до забезпечення виконання кримінального покарання щодо військовослужбовців визначились комплексністю своєї прогресивності. При цьому виконання пенітенціарних функцій дещо зневільувались.

Визначаючи одними із функцій даного органу, щоразу з виду упускається необхідність законодавчого врегулювання нормативного визначення існування єдиного органу з цілісністю реалізації кримінально-виконавчих функцій в комплексності забезпечення виконання кримінальних покарань стосовно військовослужбовців у виключності реалізації⁴. Лише щодо виконання покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні військової частини (дисциплінарному батальйоні) Військова поліція відзначається своєю цілісністю⁵.

¹ Полторак, С. (2017). Міністр оборони розповів представникам НАТО й Заходу про плани реформ. *Радіо свобода*. <<https://www.radiosvoboda.org/a/news/27753158.html>> (2017, липень, 10).

² Дублян, О. У Міноборони триває підготовка нової редакції Концепції військової кадрової політики на період до 2020 року. *Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України*. <<http://www.mil.gov.ua/news/2016/05/13/uminoboroni-trivae-pidgotovka-novoi-redakczii-konczepczii-vijskovo-kadrovai-politiki-na-period-do-2020-roku--20285/>> (2017, липень, 10).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» 2016 (Президент України) *Офіційний вісник Президента України*, 17, 10.

⁴ Ніколаєнко, Т.Б. (2017). Кримінально-виконавчий складник системи військової юстиції в Україні: постановка проблеми. *Право і суспільство*, 1, 200-201.

⁵ Проект Закону про Військову поліцію 2015. *Офіційний сайт*. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648> (2017, липень, 10).

При цьому і норми міжнародного законодавства в даній сфері обмежені в можливості їх імплементації у вітчизняний нормативний потенціал. При обумовлюється тим, що принципи та правила міжнародного права в сфері кримінально-виконавчих відносин стосовно військовослужбовців лише презюмуються в нормах загального характеру. Їх положення стосуються, здебільшого, неупередженого ставлення до засуджених за принципом виключності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігійних переконань, політичних та інших, національного та соціального положення, сімейного становища та соціального стану; диференціації ув'язнених за визначеністю їх перебування у закладах чи його частинах з урахуванням статі, віку, попередньої судимості, юридичних причин ув'язнення; вимог місць їх перебування; санітарно-технічних вимог; стосовно особистої гігієни; матеріально-технічним, майновим, особистим забезпеченням; забезпечення заходів безпеки та дисципліни. Режим зумовлюється необхідністю зведення до мінімуму різниці між життям в ізольованому місці із зовнішнім світом – життям на волі. Прагненням прищеплення у засуджених бажання до законслухняної поведінки після звільнення. Досягнення позитивного результату шляхом використання різних засобів, як: навчання, професійної підготовки, праці, релігійного обслуговування з пріоритетом врахування особливостей та можливостей кожного засудженого. Як зазначається в коментарях до Процедури ефективного виконання мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, їх впровадження у власне законодавство повинно враховувати узгодженість із правовою системою держави, чинних її законів і культури; де не буква, а їх суть повинна братися до уваги; де вони не повинні суперечити духу Правил. В той самий час, при існуванні більш прогресивніших положень національного законодавства, положення Правил можуть і не братися до уваги¹.

В чинному законодавстві України, з врахуванням особливостей правового статусу засудженого військовослужбовця, регулювання кримінально-виконавчих правовідносин відзначається своєю специфікою.

Статус військовослужбовця як особи, що проходить державну службу особливого характеру насамперед регулюється законодавством України в сфері регулювання порядку проходження військової служби. Проте з врахуванням специфіки останньої, обсяг прав та свобод військовослужбовців має дещо обмежений обсяг. Як зазначено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, така позиція не суперечить міжнародному праву, коли її впровадження необхідне задля виключності сприяння загальному добробуту в державі, в ім'я інтересів державної безпеки чи громадського порядку, а також захисту прав і свобод інших, обумовлених природою таких прав та має дію виключно осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави².

У випадку потрапляння військовослужбовця у статус засудженої особи, регулювання її правового статусу відбувається згідно положень кримінально-виконавчого законодавства. Обмеження її прав, свобод і законних інтересів здійснюється на підставі норм чинного та положень міжнародного права. Як зазначено в Кримінально-виконавчому кодексі України (далі – КВК), держава, поважаючи права, свободи, законні інтереси засуджених, певним чином визнає такі обмеження³. Тобто можна з впевненістю зазначити, що європейські стандарти стосовно обмеження конституційних прав і свобод особи з належним рівнем забезпечення державою умов відбування покарання знайшли своє відображення в положеннях національного законодавства. Проектом Закону України «Про внесення змін до КВК щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» було переглянуто положення щодо невиправданих обмежень прав і свобод засуджених до покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства в закладах

¹ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (прийняті 30 серпня 1955 року). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212/page2> (2017, липень, 10).

² Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (прийняті 16 грудня 1966 року, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР 19 жовтня 1973 року) Ст.2, 4, 8. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042> (2017, липень, 10).

³ Кримінально-виконавчий кодекс України Ст.7. 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>> (2017, липень, 10).

пенітенціарної системи України з розширенням можливостей останнім¹. Засуджені військовослужбовців у відомчих документах Міністерства оборони України, як: Інструкції про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців², Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні³ отримали правове регулювання свого статусу в період відбування ними покарання у виді арешту з триманням на гауптвахті та тримання у дисциплінарному батальйоні. Стосовно інших видів покарань особливості врегулювання їх правового статусу отримало загальні фрази «відповідно до положень Кодексу». Тому можна констатувати, що існування цілісності нормативного врегулювання правового статусу засудженого військовослужбовця на сьогоднішній день немає. Хоча, як відмічає А.А.Толкаченко, такий комплекс прав і свобод повинен мати блоковість класифікації, як на: а) особисті права і свободи; б) політичні права; в) права соціально-економічного та цивільного характеру військовослужбовців, який у свою чергу відповідатиме положенням міжнародного права та їх узгодженістю із загальноправовими нормам національного законодавства⁴.

Конституція України, нормативні документи в сфері регулювання порядку проходження військової служби визначили гарантії щодо правового врегулювання статусу засуджених військовослужбовців. Втілення їх в положеннях національного законодавства не суперечить загальновизнаним міжнародним стандартам поведінками із засудженими. Як неодноразово наголошувалося у міжнародних документах, впровадження таких положень у національне законодавство повинно відповідати духу основних Мінімальних стандартних правил. Проте, у разі існуванні в національному законодавстві більш прогресивніших положень, імплементація Стандартів є необов'язковим. Це можна відзначити і стосовно норм вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства. Стосовно засуджених військовослужбовців вони відзначаються ознакою прогресивності. У відповідності до положень стандартів норм міжнародного законодавства щодо:

- а) відсутності дискримінації за будь-якими ознаками;
- б) дотримання диференціації засуджених за критеріями статі, віку, характеру та тяжкості вчиненого діяння; наявності попередньої злочинної поведінки, судимості;
- в) вимог щодо умов утримання в місцях, де особа ізольовується від суспільства, із зведенням до мінімуму різниці із умовами перебування поза нею та застосування різних засобів виправлення та ресоціалізації;
- г) пріоритетності досягнення мети покарання щодо виправлення засудженого, з індивідуальністю підходу щодо кожного з врахуванням можливостей, особливостей, нахилів щодо них, диференціацією методів та засобів задля досягнення цього та адаптації після звільнення;
- д) гуманізації покарання щодо розширення нормативних можливостей для системи заходів, альтернативних позбавленню волі,

національні акти відзначаються особливостями їх врегулювання щодо засуджених військовослужбовців. Під час відбування останніми покарань у спеціальних нормах кримінально-виконавчого законодавства, як: КВК – Глава 10: ст.47, Глава 11: ст.55, Глава 14: ст.71-85; положеннях відомчих документів – Інструкції про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні; спеціальних нормах щодо

¹ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів (прийняті 08 квітня 2014 року). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1186-18>> (2017, липень, 10).

² Інструкція про порядок і умови тримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців 2013 (Міністерство оборони України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0314-17>> (2017, липень, 10).

³ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні 2015 (Міністерство оборони України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0691-15>> (2017, липень, 10).

⁴ Толкаченко, А.А. (1997). *Правовые основы исполнения уголовных наказаний, применяемых к военнослужащим*: дисс. докт. юрид. наук: спец 20.00.03 «Военное право. Военные проблемы международного права». Москва, 320-322.

врегулювання подальшого порядку проходження ними військової служби у разі притягнення до кримінальної відповідальності – Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», положення про проходження військової служби у різних військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців тощо, має свій вияв. Проте єдиних стандартів в цілості системи їх існування єдиної моделі організації виконання покарань відносно засуджених військовослужбовців до видів покарань з виключністю їх застосування до останніх в сучасній правовій системі країни, на жаль, не відзначається.

При відбуванні покарань, зокрема, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, засуджені військовослужбовці, користуються особливістю правового врегулювання режиму його реалізації лише щодо арешту чи тримання у дисциплінарному батальйоні. Визначеність ознаки роздільності тримання різних категорій засуджених, зокрема, як: неповнолітні військовослужбовці, військовослужбовці-жінки та військовослужбовці, які проходять різні види військової служби не завжди має місце. При відбуванні покарань у виді арешту з триманням на гауптвахті, тримання у дисциплінарному батальйоні, неповнолітні військовослужбовці зазнали нормативного обмеження щодо цього. Як ми досліджували раніше, проблематичність нормативного врегулювання їх як суб'єкта, що підпадає під можливість реалізації щодо них даних видів покарань вплинула на це. Різні категорії військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом чи контрактом та відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні також зазнали цього. Прогресивність змін в законодавстві щодо регулювання порядку проходження військової служби різними категоріями військовослужбовців не завжди отримують відповідне узгодження із нормами кримінально-виконавчого законодавства та положеннями у сфері регулювання порядку та умов відбування покарання засудженими військовослужбовцями.

Це стосується і комплексності врегулювання цілісності проведення основних засобів виправлення та ресоціалізації стосовно військовослужбовців під час відбування ними покарання. Не зорієнтованість в достатній мірі досягнення мети покарання – виправлення засуджених з формуванням в них вірності Вітчизни, військовому обов'язку, зміцнення військової дисципліни та запобіганню вчиненню нових злочинів визначається в пріоритеті. Крім того відсутність впроваджених науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого, засобів корекції його поведінки, спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених військовослужбовців¹. Декларативність норм щодо залучення засуджених військовослужбовців на власному виробництві та на контрагентських об'єктах. Відсутність єдиного органу в цілості системи військової юстиції щодо підтримання військової дисципліни та правопорядку серед військовослужбовців всіх військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення з комплексністю виконання функцій організації та виконання кримінальних покарань стосовно засуджених військовослужбовців. Крім того вибірковість звернення уваги до питань врегулювання кримінальної відповідальності стосовно військовослужбовців чи порядку їх відбування в призмі посилення кримінальної відповідальності, розширення їх прав як засуджених до вимог міжнародних стандартів поза комплексністю їх розгляду.

Розуміючи, що вітчизняна система права з приналежністю до континентальної правової системи не передбачає існування самостійної галузі права щодо врегулювання правовідносин в сфері виконання покарань відносно військовослужбовців, вона все ж таки потребує наукового підходу до розгляду питань стосовно впровадження в нормотворчу та правозастосовну діяльність відповідних стандартів стосовно засуджених військовослужбовців в комплексності їх розгляду. Як неодноразово відмічається у міжнародних документах, з розвитком наукової думки, на підставі особливостей існування держави та для подолання практичних труднощів, впровадження нових положень, навіть експериментальних не є неприйнятним.

Тому, в межах комплексного підходу доцільно розглянути їх концептуальне впровадження у національне законодавство.

¹ Ніколаєнко, Т.Б. (2016). Окремі питання соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями до тримання у дисциплінарному батальйоні. *Право і безпека*, 3(62), 143-150. Ніколаєнко, Т.Б. (2016). Особливості організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями під час відбування покарання у виді позбавлення волі. *Visegrad journal on human rights*, 5/2, 115-121.

References:

1. Bandurka A.M., Lytvynov A.N (2015). Reformyrovanye uholovno-yspolnytel'noy polytyky Ukrayny v kontekste evropeyskoho vybora. Suchasni problemy ta tendentsiyi rozvytku kryminal'no-vykonavchoho prava v Ukrayini: zbirnyk materialiv Vseukrayins'koho naukovo-ho-praktychnoho seminaru [Reformation of penitentiary policy of Ukraine in the context of European Choice. Current problems and trends of development of criminal-executive law in Ukraine: collected papers]. Kharkiv, 7-8 [in Ukrainian].
2. Bukalov A.P. (2015) Pravila Mandely. Minimal'nye standartnye pravila Organizacii Ob#edinennyh Nacij v otnoshenii obrashheniya s zakljuchennymi [Mandela's Rules. The Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners of the United Nations]. Kharkiv: "Publishing house of the human rights", 2015. [in Ukrainian].
3. Dublyan O. U (2017) Minoborony tryvaye pidhotovka novoyi redaktsiyi Kontseptsiyi viys'kovoyi kadrovoyi polityky na period do 2020 roku [The Ministry of Defense is preparing a new version of the Concept of military personnel policy for the period until 2020]. *Ofitsiynyy sayt Ministerstva oborony Ukrayiny [Official website of the Ministry of Defense of Ukraine]*. <<http://www.mil.gov.ua/news/2016/05/13/u-minoboroni-trivae-pidgotovka-novoi-redakczii-konczepczii-vijskovoi-kadrovoyi-politiki-na-period-do-2020-roku--20285/>> (2017, Jule, 10). [in Ukrainian].
4. Kharytonov Ye.O. (2017). Problemy pravovoyi adaptatsiyi u konteksti yevrointehratsiyonnykh prahnen' Ukrayiny. Tradytsiyi ta novatsiyi yurydychnoyi nauky: mynule, suchasnist', maybutnye: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Problems of Legal Adaptation in the Context of Ukraine's Eurointegration Aspirations. Traditions and novations of legal science: past, modernity, future: materials of International Scientific practical Conference] Odesa: Publishing House "Helvetica". 478-479. [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiia Ukrainy 1996* [The Constitution of Ukraine 1996] (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>> [in Ukrainian].
6. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Adopted i on December 04, 1950. Ratified by Ukraine on July 17, 1997)]. *Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf> (2017, July, 10). [in Ukrainian].
7. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrayiny 2003 [The Criminal-Executive Code of Ukraine 2003] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>> (2017, Jule, 5). [in Ukrainian].
8. Minimal'ni standartni pravyla povodzhennya z v'yaznyamy [The minimum standard rules for dealing with prisoners (Adopted on August 30, 1955)]. *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_212>(2017, July, 10). [in Ukrainian].
9. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava* [International Covenant on Civil and Political Rights (Adopted on December 16, 1966, was put in force on October 19, 1973).] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_043> (2017, July, 10). [in Ukrainian].
10. *Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni i kul'turni prava* (pryinyati 16 hrudnya 1966 roku, ratyfikovanyy Ukazom Prezydiy Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR 19 zhovtnya 1973 roku) [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Adopted i on December 16, 1966. Ratified by Ukraine on October 19, 1973)] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042>(2017, Jule, 10). [in Ukrainian].
11. Mynymal'nye standartnye pravyla Orhanyzatsyyi Obedyennyykh Natsyy v otnoshenyy mer, ne svyazannykh s tyuremnyym zaklyuchenym (Tokyoskye pravyla) (Minimum Standard Rules for non-custodial measures (Tokyo Rules) of the United Nations (Tokyo Rules) (Adopted on December 14, 1990)] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907> (2017, July, 5). [in Ukrainian].
12. Nakaz pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok i umovy trymannya zasudzhenykh, uzyatykh pid vartu ta zatrymanykh viys'kovosluzhbovtziv 2013 [Order of approval of the Instruction on the procedure and conditions for the keeping of convicts, detained and detained servicemen 2013] Ministerstvo oborony Ukrayiny [Ministry of Defence Ukraine] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0314-17>> (2017, Jule, 10). [in Ukrainian].
13. Nakaz pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok vidbuvannya pokarannya zasudzhenykh viys'kovosluzhbovtziv u vydi trymannya v dystsyplinarnomu batal'yonu 2015 [Order of approval of the Instruction on the procedure for serving sentenced military servants in the form of detention in a penal battalion 2015] Ministerstvo oborony Ukrayiny [Ministry of Defence of Ukraine] *Ofitsiynyyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0691-15>> (2017, Jule, 10). [in Ukrainian].
14. Nikolaienko T.B. (2016). Osoblyvosti orhanizatsiyi sotsial'no-vykhovnoyi roboty iz zasudzhenyymi viys'kovosluzhbovtzyamy pid chas vidbuvannya pokarannya u vydi pozbavleniya voli. [The peculiarities

of the convicted military social and moral building organization in the process of freedom punishment enduring] *Visegrad journal on human rights*. 5/2. 115-121. [in Ukrainian].

15. Nikolaienko T.B. (2016). Okremi pytannia sotsialno-vykhovnoi roboty iz zasudzhennyi viiskovosluzhbovtsiamy do trymannia u dystyplinarnomu batalioni [Some issues of the convicted military social and moral building in the process of their detection in a penal battalion] *Pravo i bezpeka* [Law and Security]. 3(62). 143-150. [in Ukrainian].

16. Nikolaienko T.B. (2017). Kryminal'no-vykonavchyy skladnyk systemy viys'kovoyi yustytysi v Ukrayini: postanovka problemy [Criminal-executive component of the system of military justice in Ukraine: problem statement] *Pravo i suspil'stvo*. 1. [in Ukrainian].

17. O nekotoryh merah nakazaniya, al'ternativnyh lisheniju svobody (Rezoljucija Kabineta Ministrov Soveta Evropy prinjata 9 marta 1976 g №(76) 10). *Sbornik dokumentov Soveta Evropy v oblasti zashchity prav cheloveka i bor'by s prestupnost'ju 1998* [On some measures of punishment, alternative to deprivation of liberty. The Resolution of the Cabinet of Ministers of the Council of Europe] Moscow. SPARK, 264-265/ [in Russian].

18. Poltorak S. (2017). Ministr oborony rozpoviv predstavnykam NATO y Zakhodu pro plany reform [The Minister of Defense told NATO representatives and the West about the reform plans] *Radio svoboda* [Radio Freedom] <<https://www.radiosvoboda.org/a/news/27753158.html>> (2017, July, 10). [in Ukrainian].

19. Proekt Zakonu pro Viys'kovu politsiyu 2015 [*Draft Military Police Act 2015*] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648> (2017, July, 10). [in Ukrainian].

20. Tolkachenko A.A. (1997) *Pravovye osnovy ispolneniya ugovolnykh nakazaniy, primenyaemykh k voennosluzhashchim dys. ... d-ra yuryd. nauk: spets. 20.00.03* [Legal basis for the execution of criminal penalties applicable to military servicemen. Thesis for ScD in Law]. Moscow [in Russian].

21. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii ta yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [Association Agreement between Ukraine, on one side and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other side] (Uhodu ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 16.09.2014) (pryiniata 27 chervnia 2014 roku). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40, 2021. [in Ukrainian].

22. Ukaz pro Stratehichnyy oboronnyy byuleten' Ukrayiny 2016 [Ordinance on the Strategic Defense Bulletin of Ukraine]. (Prezydent Ukrayiny). *Ofitsiynyy visnyk Prezydenta Ukrayiny* [Official Bulletin of the President of Ukraine], 17. 10. [in Ukrainian].

23. Yevropeys'ki penitentsiarni pravyla-1 [European penitentiary rules-1 (Adopted on *January 11, 2006*)] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_032/print_1452866756995486> (2017, July, 11). [in Ukrainian].

24. *Zahalna deklaratsiya prav lyudyny* [The Universal Declaration of Human Rights], Heneralna Asambleya OON Rezolyutsiya 217 A (III) (ukhvalena 10 hrudnya 1948 roku) [The UN General Assembly Resolution 217 A(III) (adopted in December, 10, 1948)]. *Ofitsiynyy veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015> (2017, July, 10). [in Ukrainian].

25. Zakon pro vnesennya zmin do Kryminal'no-vykonavchoho kodeksu Ukrayiny shchodo adaptatsiyi pravovoho statusu zasudzhenooho do yevropeys'kykh standartiv 2014 [The Act on Amendments to the Criminal-Executive Code of Ukraine on adaptation of the legal status of a convicted person to European standards 2014] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1186-18>> (2017, July, 5). [in Ukrainian].

26. Zhenevskaya konvencija Ob obrashhenii s voennoplennymi [The Geneva Convention On the treatment of prisoners of war] Passed on August, 12, 1949. *Official site of the UN*. <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_prisoners_1.shtml> (2017, July, 11). [in Ukrainian].

27. Konventsiya proty katuvan' ta inshykh zhorstokykh, nelyuds'kykh abo takykh, shcho prynyzhuyut' hidnist', vydiv povodzhennya i pokarannya [Convention on Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Adopted on December 10, 1984. Ratified by Ukraine on *January 26, 1987*)] *Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085>. (2017, July, 10). [in Ukrainian].

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Леся Угрин, к. політ. н., докторант

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Lesya Uhryn, PhD in Political Science, ScD candidate

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

PECULIARITIES OF THE FORMATION AND EVOLUTION OF POLITICAL IDENTITY DISCOURSE IN THE EUROPEAN POLITICAL THOUGHT

The article determines peculiarities of the formation and evolution of the «identity» concept in European political thought; it defines and analyzes the main stages of the identity discourse development. It was found that the “identity” concept became the «successor» of the «sameness», «self-consciousness», «selfness», «character» and «I» concepts, which, since the Ancient time, had been formed in philosophic and social discourse, but were actualized at the level of scientific reflections and social practices only during the Modern era. On the basis of the identity discourse analysis the author concluded that its evolution took place within the following continuums: the dominance of sameness – the dominance of differences; the aspiration for integrity – awareness of the differences and fragmentation; internalism – externalism as sources of formation. It was determined that the concept of “political identity” was formed as a reflection of the politicization of group (including ethnic, national) identities and the involvement of their carriers into the political and power relations.

Keywords: sameness, selfness, political identity, problematisation of identity, Modernism, Postmodernism.

Проблемі ідентичності присвячена величезна кількість літератури різними мовами з психології, антропології, культурології, соціології, етнології, і звичайно – політології, політичної теорії. Одні вчені вбачають у понятті (чи, навіть, концепті) «ідентичність» універсальний теоретичний та аналітичний інструмент осмислення сучасних швидкоплинних і суперечливих суспільних процесів і впливу на них; інші – наполягають на його переозначенні та реконструкції через багатовимірність і міждисциплінарність. Чимало наукових праць присвячено критиці багатозначності та амбівалентності цього поняття як аналітичної категорії, які з’явилися відразу після його лавиноподібного поширення у науковому дискурсі. Їх автори (Дж. М. Маккензі, Р. Коулз, Р. Брубейкер, Ф. Купер, В. Малахов та ін.) доводять, що поняття перетворилося на кліше, симулякр, точний зміст якого визначити неможливо, оскільки він постійно «вислизає»¹. Це «вислизання» змісту ідентичності відображене й у значній кількості понять, через яке феномен описували з прадавніх часів до сучасності – тотожність, самосвідомість, унікальність, автентичність, «Я», самість. Воно зумовлене «постійною зміною форми» під впливом середовища – соціокультурного, політичного, цивілізаційного – і розвитку теоретичних уявлень про людську суб’єктивність і свободу самовизначення. В такому сенсі зрозумілими є постійна

¹ Див., напр.: Mackenzie, W. J. (1978). *Political Identity*. Harmondsworth: Manchester University Press, 11.

увага вчених до цього феномену, «клопоти з ідентичністю» (В. Декомб), «щоденні дебати про ідентичність» (Р. Брубейкер).

На сучасному етапі, ідентичність постає результатом постійно мінливих процесів її пошуку та конструювання й означається великою кількістю прикметників – плінна, гібридна, наративна, номадична та ін., які є, більше, метафорами, аніж означеннями і відображають проблематичність й незавершеність концепту ідентичності. Важливість розуміння сучасних ідентифікаційних процесів, їхній вплив на політику на мікро-макрорівнях актуалізує звертання до історико-філософських витоків його становлення та еволюції, що і є метою цієї статті. Ми не зможемо «збагнути складність і багатство сучасної ідентичності, поки не усвідомимо, як воно розвинулось з більш ранніх способів бачення людської ідентичності»¹.

Ця проблематика частково відображена у дослідженнях українських і пострадянських учених – В. Абушенко, В. Даренської, М. Кармазіної, В. Малінін, О. Матузкової, Г. Мінєнкова, В. Попова, О. Попової, М. Сусоєва, В. Стельмах, Н. Федотової та ін.; їхні теоретичні висновки слугують основою для нових наукових рефлексій з проблематики політичної ідентичності.

Поняття «ідентичність», на думку більшості науковців, було ґрунтовно представлено і описано в роботі американського психолога Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», опублікованій у 1950 р. Раніше З. Фройд, якого Еріксон називав його натхненником своєї теорії, у своїх працях «Трактування сновидінь», «Психологія мас...», «Тотем і табу» використовував поняття «ідентифікація» та «ідентичність», але чітко не визначив. Однак, це не означає, що до ХХ ст. ця проблема не цікавила людей і вчених, хоча більшість її сучасних дослідників (С. Холл, З. Бауман, Е. Гідденс й ін.) обґрунтовано вважають, що ідентичність починає проблематизуватися у науковій літературі та суспільній практиці лише у Новий час з початком індустріальної епохи. До прикладу, Е. Гідденс контекстом народження ідентичності вважає модерність, а саме – момент переходу від традиційного суспільства до індустріального.

Проблема ідентичності як тотожності (*identitas*, від лат. *idem* – той самий) стає предметом філософської рефлексії задовго до Модерну. Зокрема, античні філософи Парменід, Сократ, Платон, Арістотель розглядали її виявом цілісності і неподільної сутності людини, здатної залишатися тотожною собі у процесі зовнішніх змін. Середньовічні філософи Тома Аквінський, Августин Аврелій, С. Боецій, М. Кузанський співвідносили принцип тотожності передусім з Богом. Загалом в античній і середньовічній традиції ідентичність/тотожність сприймалась не соціальним феноменом, а проблемою метафізики – витвором Космосу, Бога – тотожною собі та незмінною. У цей період були закладені філософські основи дискурсу тотожності, який домінував майже до пізнього Модерну.

Досліджуючи ідентичність на тлі історичних епох, американський учений Р. Баумайстер вирізнув п'ять етапів формування ідентичності й моделей ідентифікації, які їм відповідають й демонструють поступове «пробудження» ідентичності індивіда (суб'єкта) та логіку її історичних форм, розвиток дискурсу. *Перший* етап охоплює первісне суспільство і Античність, йому відповідає модель припису; *другий етап* – раннє Середньовіччя – характеризується моделлю одиначної трансформації, коли проблема ідентичності та її зміни поставала лише як поодинокі випадки біографій окремих особистостей, здатних відкинути традиційні приписи; *третій* етап охоплює пізнє Середньовіччя й початок Нового часу – ідентифікація визначається ієрархією критеріїв; *четвертий* етап – Модерн (ХУІІІ – поч. ХХ ст.) – модель не обов'язкового вибору, *п'ятий* етап – Постмодерн – модель необхідного вибору². Як видно: історичні етапи в інтерпретації ідентичності та її реіфікації відрізнялися передовсім мірою свободи самовизначення індивіда. Тому історичний розвиток поняття ідентичності та її практик може бути коротко узагальнений, за Бауманом, як «перетворення людської ідентичності з «дано» у «знайти»³, його етапи загалом відповідають історичним епохам розвитку людської цивілізації.

На перших етапах формування ідентифікаційних моделей домінували приписувані (аскриптивні) форми ідентичності, детерміновані традиціями, становою структурою і соціальними ролями; на останніх – під впливом модернізаційних процесів, розгортання індивідуалізації та демократизації, а згодом – глобалізації, домінують елементи набутих у процесі соціалізації та

¹ Тейлор, Ч. (2005). *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*. Київ: Дух і літера, 9.

² Див.: Baumeister, R. (1986). *Identity. Cultural Change and Struggle for Self*. New York: Oxford University Press.

³ Бауман, З. (2008). У пошуках центру, що тримає. *Глобальні модерності*. Київ: Ніка-Центр, с. 39.

конструйованих ідентичностей, в основі яких різною мірою вільний вибір суб'єкта. На сучасному етапі відбувається повна деаскрипטיзація ідентичності, індивід звільняється від «долі і приписів», однак, його самовизначення стає обов'язковим і, навіть, примусовим.

Кожний етап у розвитку й теоретизуванні ідентичностей характеризувався акцентуванням на певних її аспектах і появі нових. Зупинимось на їхній характеристиці детальніше. Класична епоха – на тотожності людини самій собі; індивід сприймався цілісною субстанцією, здатною протистояти впливу зовні. Цей період у філософських дослідженнях ідентичності/тотожності позначений зацікавленням більше її антропологічними й інтерналістськими вимірами – зосередженістю на внутрішніх чинниках розвитку. Відносна лінійність цивілізаційного розвитку, що відзначалася поступовою трансформацією соціальної структури, зумовили непроблематичність ідентичності для пересічного індивіда. Ідентичність як проблема тотожності й самототожності була предметом зацікавленості більше інтелектуалів, ніж вагомою соціальною і політичною проблемою.

Поступово з епохи Просвітництва акцент у розумінні тотожності й самототожності переноситься на взаємодії зі зовнішнім світом (контекстом). У працях Р. Декарта, Дж. Локка, Д. Юма, І. Канта, Г. Гегеля та ін. мислителів ідентичність розглядається результатом адаптації до соціальних приписів, цінностей та інститутів, інтерналізації символічно-когнітивних систем. Пріоритетним напрямом в концептуалізації тотожності індивіда у Новий час стає ідея самосвідомості. Особливо відзначимо внесок Р. Декарта, який центром самосвідомості й основою тотожності особистості визначив *cogito* і вказав на мислення як факт буття «Я», яке прагне знати що «Я» є, і це своє знання визначає через акт мислення. Р. Декарт сформулював концепцію картезіанського суб'єкта, який прагнув залишатися цілісним, єдиним й унікав внутрішньої фрагментації.

Дослідження ідентичності у модерній і пізномодерній періоди зосереджені на її соціальній обумовленості й екстерналістських вимірах. Джерела цілісності і самості (поняття, що замінило класичну тотожність) індивід шукав уже не у «середині себе», а у просторі комунікації з іншими індивідами й групами, інтерналізації норм і цінностей, які були основою стійких ідентифікаційних структур. Основним пояснювальним принципом у вивченні ідентичності стає аналіз соціальних контекстів, у які суб'єкт залучений через діяльність і комунікацію з Іншими. Саме в цьому соціально-комунікативному контексті на межі Модерну та Постмодерну й з'являється поняття «ідентичність», концептуалізоване в межах психологічної (З. Фройд, Е. Фромм, Е. Ерікссон) та соціологічної (І. Гоффман, П. Бергер) наук. Воно почало використовуватись замість традиційних для теорії символічного інтеракціонізму понять «самість», «Я» (Self) (Дж. Мід, Х. Кулі). Ф. Глісон підкреслив, що «слово «ідентичність» було ідеально пристосовано для обговорення відносин між індивідом і суспільством». Воно відображало «новий вид концептуального зв'язку між цими двома сторонами, оскільки одночасно враховувало і окрему особистість і сукупність соціальних і культурних особливостей, що наділяли різні групи унікальністю»¹. Концептуалізація зв'язків між індивідом і спільнотою (групою) знайшла відображення у понятті «соціальна ідентичність».

Інтерпретація соціальних ідентичностей як групових (колективних) сприяла актуалізації й формуванню теоретичних основ аналізу політичних вимірів ідентичності, аналізу залежностей між усвідомленням групової ідентичності й політичними установками, електоральними преференціями, значимості соціальної належності у процесі формування політичної ідентичності (А. Зігфрід, П. Лазерсфельд, Б. Берельсон, Г. Года, Е. Кемпбелл, П. Конверт, В. Міллер, Д. Стоукс). Ідентифікація з великою соціальною групою (у т.ч. регіональною, етнічною, національною) розглядалась у науковій літературі сильним каталізатором масової поведінки і політичної дії. Політична ідентичність у такому сенсі – результат політизації групових (у тому числі, етнічних, національних) ідентичностей і залучення їхніх носіїв у політико-владні відносини пов'язані з реалізацією і партикулярних, і загальносуспільних інтересів. З першої половини ХХ ст. поняття «політична ідентичність» концептуалізується в межах електоральних студій, хоча й співвідноситься або ототожнюється передовсім з партійною, ідеологічною та класовою ідентичностями. Її ширша інтерпретація розроблена в теоріях модернізації, транзитології, нових соціальних рухів, соціальних та політичних систем, етнічності та націоналізму, в яких підкреслювались інституційні, поведінкові виміри політичної ідентифікації та її інтегративні функції. Проблематизація політичної ідентичності

¹ Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69, 4, 926.

у період пізнього Модерну відображала становлення і трансформацію політичної суб'єктності індивіда та соціальних груп, множинність процесів політизацій та деполітизацій категорій ідентичності.

У період Постмодерну розвиток дискурсу ідентичності радикально зміщується до домінування дискурсу відмінностей (difference), актуалізації Іншого (Чужого) як чинника ідентифікації індивіда і спільнот. Ідентичність інтерпретується результатом усвідомлення відмінностей, співвіднесеності себе з Іншим, пошуком Іншого у собі (М. Гайдеггер, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Лакан, М. Фуко, Ш. Муфф, Е. Лаклау). У цьому – джерело й сутність кризи постсучасного бачення ідентичності, оскільки вона передбачає певну міру несамототожності суб'єкта – індивід позбувається внутрішньої субстанції – Бога, «вроджених ідей», розуму, – що були основою його самості у попередні епохи, і перебуває у стані постійного пошуку ідентичності. Поняття «ідентичність» в такому смисловому контексті акцентує на неможливості мати постійну незмінну самість та політичну ідентичність. Якщо чинниками ідентифікації модерного індивіда були відносно усталені й укорінені в культурі та історії елементи суб'єктивної реальності – цінності, норми, інститути, серед яких вагомий вплив мала держав, то на етапі Постмодерну на ідентичність впливає, з одного боку, несвідоме (бажання, страх), з іншого – глобалізовані, але й множинні та релятивні дискурсивно-символічні системи, зразки масової культури та споживання, які конструюють плинну, гібридну, фрагментовану ідентичність.

Отже, еволюція дискурсу ідентичності відбувалася в континуумах: домінування тотожності – домінування відмінностей; прагнення цілісності – усвідомлення відмінності та фрагментованості; інтерналізм-екстерналізм як джерела формування.

Підсумовуючи зазначимо, що поняття «ідентичність», яке поширилось у соціальних науках у другій половині ХХ ст. символізувало подолання універсалістських і субстанціоналістських підходів, характерних для дискурсу тотожності, акцентувало на зовнішніх чинниках ідентифікації, соціальній обумовленості ідентичності суб'єкта, його потребі відчувати зв'язок з групою (спільнотою) на основі спільних атрибутів. Актуалізація функціональних аспектів політичної ідентичності на різних рівнях, її багатовимірність сформували поняття, які відображають її колективні рівні та виміри, і одночасно партикулярність і фрагментованість.

Дослідження еволюції дискурсу ідентичності дають змогу визначити такі його особливості. По-перше, суспільствам на ранніх етапах історичного розвитку відповідали прості (непроблемні) й аскриптивні (приписувані) – жорстко детерміновані традиціями і станом структурою ідентифікаційні моделі; ускладнення соціальної структури і цивілізаційного контексту суспільства і політичних відносин проблематизувало ідентичність, створювало альтернативи (відсутні у традиційних суспільствах) для суб'єкта у виборі ідентифікаційних моделей та покладало на нього відповідальність за цей вибір. Під впливом модернізаційних процесів, розгортання індивідуалізації, демократизації й глобалізації у структурі ідентичності домінують елементи набутих та конструйованих ідентичностей, в основі яких різною мірою вільний вибір суб'єкта.

По-друге, «пробудження» ідентичності, поява нових ідентифікаційних моделей спостерігається у періоди переходу від однієї історичної епохи до іншої (транзитивні історичні періоди), змістом яких були соціальні та ціннісні трансформації, що різко змінювали спосіб життя людей, їхні соціальні ролі, критерії стратифікації і мотивували суб'єктів до пошуку свого місця і статусу в новій системі соціально-політичних відносин. Криза й проблематизація ідентичності – невід'ємний атрибут політичних процесів сучасних перехідних суспільств.

По-третє, вагомим чинником становлення й функціонування ідентичності є середовище – контекст – економічний, соціально-політичний та цивілізаційний. Він постає обмежувальним чинником формування та конструювання ідентичності – кожний історичний період формує лише йому властиві моделі ідентифікації та способи їх теоретичного обґрунтування. Ідентичність індивіда у домодерному (традиційному) суспільстві була вкорінена у традиціях та релігії й на рівні суспільних практик, як ми вже підкреслювали, не була проблематизована. Цивілізаційним контекстом становлення політичної ідентичності у Новий час стала модернізація. Засадничі принципи (індивідуалізм, диференціація, раціоналізм, віра у прогрес і лінійність розвитку і т.п.) та інститути Модерну (капіталістична економіка, національна держава, громадянське суспільство) сформували структурні умови проблематизації й концептуалізації соціальної, а потім і політичної ідентичності «модерного суб'єкта», який сприймався як відповідальний, моральний індивід, що у своїх діях опирається на принципи раціоналізму. Його визначальними ознаками була автономність

і суверенність («я сам собі визначаю, ким бути у цьому світі»). Однак розвиваючись, ліберальні принципи неминуче призвели до фрагментації соціальної реальності і втрати внутрішньої єдності та цілісності індивіда, що і спричинило кризу ідентичності у Постмодерну епоху. Цивілізаційним середовищем конституювання постмодерної ідентичності виступає глобалізація, принципами якої є множинність, різноманітність, конкурентне співіснування гетерогенних елементів. В умовах глобалізації та Постмодерну з'являється децентрований індивід та гібридні колективні ідентичності. Отже, вплив цивілізаційного контексту суттєво обмежує свободу «вибору» ідентичності і спільнот, й індивіда.

По-четверте, проблематизація ідентичності (і колективних також), їх інтерпретація була редукована домінантними в кожній історичний період типами людської індивідуальності та її суб'єктивності. Наприклад, С. Холл визначив три типи суб'єктів, які слугували антропологічною основою концепцій ідентичності з початку Модерну, коли актуалізується проблема самовизначення: 1) суб'єкт Просвітництва (картезіанський суб'єкт) – цілісний, єдиний індивід, наділений «центром» – здібностями, розумом, свідомістю і здатністю до дій, тобто незмінним раціональним ядром; 2) соціологічний суб'єкт – індивід, внутрішнє ядро («центр») якого не є автономним і самодостатнім, а формується по відношенню до «значимого іншого» – допоміжної ланки між суб'єктом і цінностями; 3) постмодерний суб'єкт – індивід, ідентичність якого безперервно формується і трансформується стосовно форм, в яких він представлений в культурних і соціальних системах, або звертається до них. Суб'єкт привласнює різні ідентичності в різні періоди; вони не об'єднані навколо узгодженої «самості» («центру»), що й зумовлює його постійний пошук¹.

Подібну типологію запропонував Д. Рісмен, який так само визначив три типи індивіда: 1) «орієнтованого-на-традицію» індивіда аграрного суспільства; 2) «орієнтованого-на-себе» індивіда індустріального суспільства; 3) індивіда «орієнтованого-на-іншого» постіндустріального суспільства². Ця типологія теж підкреслює детермінованість джерел формування ідентичності історичним типом суспільства.

По-п'яте, еволюція й трансформації ідентичності на рівні індивіда (мікрорівні) неминуче трансформують й колективні (макро) рівні ідентичності. Колективна (політична) ідентичність є відображенням зв'язків між індивідами і завжди залежна від моделей їхньої самоідентифікації.

По-шосте, розвиток дискурсу ідентичності, її теоретичні інтерпретації також контекстуальні і зумовлені еволюцією філософських і наукових ідей та політичних цінностей, домінантними у певні епохи. Вони стали, за визначенням М. Малкея, «культурними ресурсами пізнання»³. Впливаючи на систему цінностей спільноти та індивіда, вони окреслювали місце у ній індивіда й формували сприйняття проблеми тотожності/самості/ідентичності. Наприклад, Е. Еріксон, пояснює факт проблематизації індивідуальної ідентичності й руйнування її субстанціоналістського бачення у період зародження буржуазного суспільства поширенням вчення Дарвіна, яке підірвало уявлення людини про себе як відображення ідентичності Бога⁴: «Рай, звичайно, багато разів піддавався утопічному переосмисленню з часу відторгнення людини від єдності всесвіту – відторгнення, яке навіки прив'язало людську ідентичність до способу виробництва, спільної праці, а також до технологічної і соціальної гордині»⁵. Це, однак, актуалізує питання Ж. Дельоза: «...де людина під час відсутності Бога могла би виявити гаранта своєї ідентичності?»⁶ та зумовлює його пошук у межах постмодерного буття.

Концептуальні моделі ідентичності розвивалися в межах домінантних для кожної епохи парадигм науки і мислення як епістемологічних зразків інтерпретації, що відповідають трьом етапам розвитку пізнання – метафізичному, класичному, некласичному та постнекласичному.

¹ Холл, С. (2010). Вопрос культурной идентичности. *Художественный журнал*. <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>>

² Рисмен, Д. (1993). Некоторые типы характера и общество. *Социологические исследования*, 3, 124–129.

³ Малкей, М. (1983). *Наука и социология знания*. Москва: Прогресс.

⁴ Про «смерть Бога» як втрату віри у космічний порядок, абсолютні моральні закони, які сприймалися універсальною пояснюючою схемою і надавали сенсу існування індивіду і світу в кінці XIX ст. проголосив ще Ф. Ніцше. В постмодерністській рефлексії метафора «смерті Бога» означає відмову від детермінізму і логоцентризму.

⁵ Еріксон, Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: Прогресс, 49.

⁶ Делёз, Ж. (1998). *Фуко*. Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 168.

Тут напрошується аналогія з фукіанською «епістеомою», яка визначається історично конкретним «пізнавальним полем», що впорядковується співвідношенням «слів і речей»¹ й створюється з дискурсів різних дисциплін, загалом рівнем наукових уявлень свого часу. Контекст праць Фуко дає змогу вирізнити п'ять таких «пізнавальних полів»: античне, середньовічне, ренесансне, просвітницьке і сучасне.

Сучасні інтерпретації ідентичності сформувались у контексті постнекласичних рефлексій сучасної науки. С. Холл визначив п'ять «найважливіших досягнень соціальної теорії і гуманітарної науки, які були сформовані у науковій думці пізнього Модерну або мали на неї ключовий вплив і привели, як вважається, до остаточної децентрації «картезіанського суб'єкта» – 1) традиції марксистської думки; 2) відкриття несвідомого З. Фройдом, 3) структурна лінгвістика Ф. де Сосюра; 4) «генеалогія сучасного суб'єкта» М. Фуко; 5) вплив фемінізму як критичної теорії та соціального руху. Ці «концептуальні зсуви», на переконання С. Холла, та інших сучасних теоретиків ідентичності «привели до того, що «суб'єкт Просвітництва» зі стійкою, незмінною ідентичністю піддався децентрації, перетворившись у постмодерністський суб'єкт з розімкненими суперечливими, незавершеними, фрагментованими ідентичностями². Окрім цих наукових систем, на нашу думку, вагомий вплив на розвиток теорії ідентичності на сучасному етапі мав соціальний конструктивізм, який у пізнавальних межах постпозитивізму привернув увагу до макрорівня функціонування ідентичності, «відтінив» конструйований і дискурсивний характер сучасних ідентичностей.

Отже, передумовами актуалізації проблеми політичної ідентичності, розвитку дискурсу тотожності/ідентичності стали, з одного боку, інтелектуальні (наукові, культурні, ціннісні) ресурси, з іншого – структурні – трансформації соціальної структури, ускладнення соціально-політичних відносин, які зумовили зміну принципів взаємодії індивіда з іншими індивідами, суспільством та політичною владою / державою. Проблематичність ідентичності зростає мірою диференційованості, фрагментованості й полікультурності суспільств.

Сучасний дискурс політичної ідентичності – результат його довгого історичного розвитку в межах домінуючих для кожної епохи теоретичних систем, цінностей та практик ідентифікації. На сьогодні – «ідентичність» важлива «категорія практики і аналізу» (Р. Брубейкер), міждисциплінарне поняття, яке характеризується багатозначністю інтерпретацій.

References:

1. Baumeister, R. (1986). *Identity. Cultural Change and Struggle for Self*. New York: Oxford University Press. [in English].
2. Bauman, Z. (2008). U poshukax centru, shho try`maye [Searching for a center that holds]. *Global`ni modernosti*. [Global Modernities]. Kyiv: Nika-Centr, 201-220. [in Ukrainian].
3. Deleuze, G. (1998). *Foucault*. Moscow: Izd-vo gumanitarnoj literatury. [Publishing house of humanitarian literature] [in Russian].
4. Foucault, M. (1994). *Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnykh nauk* [Words and Things. An Archaeology of the Human Sciences]. St. Petersburg: A-cad. [in Russian].
5. Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69, 4, 910-931. [in English].
6. Holl, S. (2010). Vopros kul`turnoj identichnosti [Questions of Cultural Identity]. *Hudozhestvennyj zhurnal* [Art Magazine] <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>> (2017, aprel'. 30). [in Russian].
7. Mackenzie, W. J. (1978). *Political Identity*. Harmondsworth: Manchester University Press. [in English].
8. Mulkay M. (1983). *Nauka i sociologija znaniya* [Science and the Sociology of Knowledge]. Moscow: Progress.[in Russian].
9. Riesman, D. (1993). Nekotorye tipy haraktera i obshhestvo [Some Types of Character and Society]. *Sociologicheskie issledovaniya* [Sociological Studies], no. 3, 121-129. [in Russian].
10. Taylor, C. (2005). *Dzherela sebe. Tvorennya novochasnoyi identychnosti*. [The Sources of the Self. The Making of the Modern Identity]. Kyiv: Dukh i litera.[in Ukrainian].

¹ Див.: Фуко, М. (1994). *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук*. Санкт-Петербург: А-сэд.

² Холл, С. (2010). Вопрос культурной идентичности. *Художественный журнал*. <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>>

Сергій Валесян

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ КАПІТАЛІЗМУ: МОРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ТА АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРШОПРИЧИН

Sergii Valesyan

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

BASIC THEORETICAL MODELS TO STUDY THE PROBLEM OF GENESIS OF CAPITALISM: MORAL AND POLITICAL FACTORS AND ANALYSIS OF PRIME ECONOMIC CAUSES

The basic theory of capitalism and structurally genesis of capitalism to Christian moral and ethical doctrines and models of material production was analyzed. We study the basic root causes and theoretical approaches to the analysis of capitalism in the Italian city-states of XIV century and Northern Europe in XVI, their essential difference from state bureaucratic models of Far East. The paper analyzed the basic strategies of capitalism in the context of Western ideas of economic and legal rationality, their impact on the development of key institutions of modern capitalism. Details investigated the role of moral and psychological motivation of economic agents to the period of the industrial revolution, the role of key economic and philosophical texts of antiquity, the Renaissance and the Reformation on the development of credit relations, the role of the church in the economic life of Europe.

Keywords: capitalism, Protestant ethics, humanism, credit, rationality.

Починаючи з першої половини ХХ ст. історики та соціологи висували різні гіпотези виникнення капіталізму, намагаючись побудувати різні моделі передумов і факторів, які спричинили різке зростання накопичення капіталу саме у Західній Європі (а не на будь-яких інших територіях): від морально-етичних, інакше кажучи, нематеріальних стимулів, що мотивували агентів до більш раціонального виду діяльності, до виключно економічних і політичних. В.Зомбарт справедливо вказує, що проблема первинності між «господарським духом» та «господарським життям» подібна до проблеми: що було раніше, курка чи яйце?¹. Для В. Зомбарта, ментальний характер для господарства «капіталістичного духу» не ставиться під сумнів. На основі бухгалтерських записів часів Середньовіччя ми можемо упевнитись у тому, що ставлення до головних атрибутів капіталістичного господарства були куди менш раціональними, аніж у часи епохи Відродження: «Хто перегорне записи якогось Тельнера, Віка фон Гельдерсена, Віттенборга або Отто Руланда, той насилу уявить собі, що укладачі їх були помітними комерсантами свого часу. Тому що всі їхні рахівництво ні в чому іншому не перебуває, як тільки в безладному записі сум їх покупок і продажів, як це тепер робить всякий дрібний торговець маленького провінційного містечка. Це в повному розумінні «журнали», «меморіали», тобто записнички, які заміняють вузли на носових хустках у селян, які їдуть на ринок у місто. І понад те, ще повні неточностей. До того ж м'які і ліберальні в закріпленні сум боргів і вимог: «Також і один хлопець в рукавичках, але я не знаю, скільки він винен», «також є і ще один, який купував разом з вищевказаними; залишився мені

¹ Зомбарт, В. (2005). *Собрание сочинений: В 3-х т. Т.1: Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека.* Санкт-Петербург: Владимир Даль, 35.

теж винен 19 гульденів чистих»¹. У цих красномовних записах помітна нерациональність та недостатня увага до своїх особистих активів. Але питання щодо причин такої поведінки торговців і купців викликає багато сумнівів. М. Вебер пов'язує підйом капіталізму у країнах Південно-Західної Європи з Реформацією та виникненням нової специфічної форми християнської моралі². М. Вебер застосовує поняття «дух» умовно, але визначає його досить конкретно, як модель мислення, орієнтованої на раціональне прагнення до прибутку: «Капіталістична форма господарства і «дух», в якому воно ведеться, перебувають у стані «адекватності», але ця адекватність не тотожна зумовленій «законом» залежності. І якщо ми, не дивлячись на це, умовно застосовуємо тут поняття «дух (сучасного) капіталізму» для визначення того складу мислення, для якого характерно систематичне і раціональне прагнення до законного прибутку в рамках своєї професії (як приклад було наведено висловлювання Бенджаміна Франкліна), то ми обґрунтовуємо це тим історичним спостереженням, що подібний склад мислення знайшов у капіталістичному підприємстві свою найбільш адекватну форму, а капіталістичне підприємство в свою чергу знайшло в ньому найбільш адекватну духовну рушійну силу»³, оскільки поняття «дух капіталізму» не завжди еквівалентно моделі господарства. Вебер пояснює, що форма господарства та «дух» можуть існувати окремо, а отже, Бенджамін Франклін був сповнений «капіталістичного духу» в той час, коли його друкарня за своїм типом нічим не відрізнялася від будь-якого ремісничого підприємства.

Іншим більш ємним поясненням служить прогрес наукової думки та раціональності в Європі, інакше кажучи, прирівнювання раціональності до капіталізму. Саме раціональна думка та її заохочення, нібито, забезпечили загальний економічний підйом Європи, виносячи поперед себе капіталістичну модель раціональної господарської діяльності. Це мало що може пояснити. Ф.Бродель з іронією зазначає: якщо капіталістичний «дух» або раціональність породили капіталізм, залишається тільки дізнатись, звідки взявся сам цей дух⁴.

Чи відповідають такі психологічні або ментальні гіпотези на питання щодо розквіту капіталізму в італійських містах-державках, починаючи з XIV ст. та чи обґрунтовується необхідність саме «духу» капіталізму, а не унікальних економічних, політичних чи будь-яких інших факторів?

Релігійний фактор, навпаки, має схильність відбивати всі сучасні економічні тенденції. Найбільш демонстративно трансформація церковних морально-етичних канонів відображається у ставленні церкви до кредитних операцій. Показовим є те, що ми знаходимо таке саме вороже ставлення до лихварства в інших культурах, окрім західного або мусульманського суспільств. Боротьба, яку вели Папа і католицькі теологи з лихварством, була рішучою, при цьому вдавались навіть до робіт Арістотеля, де знаходили аргументи задля обґрунтування порочності лихварства як явища. Так, називаючи гроші виробничою силою як такою, у разі використання їх як займу під процент, він вказує на те, що гроші повинні тільки спровокувати товарний обмін⁵.

Ф. Бродель вказує на те, що починаючи з раннього Середньовіччя, позиція церкви змінювалась паралельно з розширенням товарних і фінансових ринків: «Другий Латеранський собор (1139 р.) постановив, що нерозкаяний лихвар не буде допускатися до причастя та не може бути похованим на священній землі. Розбрат відновився, захоплюючи одного законодавця за іншим...церква боролась люто, але діло слід було починати спочатку...Але думка схоластів пробила стіну. Чим вона пішла на поступки? Процент віднині ставав законним, коли для кредитора виникав будь-який ризик (*damnum emergens*), або неможливість отримати прибуток (*Lucrum cessans*). Ці тонкощі відкривали багато дверей. Так, «обмін» (*cambium*) являв собою переказ грошей; вексель, який був його конкретною формою, міг циркулювати з ринку на ринок...навіть розміщення грошей у банкіра (*depositi a discrezione*), які церква засуджувала, стане дозволеним, оскільки прибутки від них приховувались під назвою «участь у підприємстві»⁶. Також церква не зважала

¹ Зомбарт, В. (2005). *Собрание сочинений: В 3-х т. Т.1: Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 42.

² Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. Москва: Прогресс.

³ Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 33.

⁴ Бродель, Ф. (1988). *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: Игры обмена*. Москва: Прогресс, 581.

⁵ Аристотель (1983). *Политика*. В в 4-х т. Т.4. Москва, Мысль, 394.

⁶ Бродель, Ф. (1988). *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: Игры обмена*. Москва: Прогресс, 569.

на кредитні операції з боку королівської влади. Отже, реформа морально-етичних канонів були свого роду відповіддю на суспільний виклик, який виник з розширенням товарної та грошової економіки. З прискоренням грошової економіки, у якій завжди був дефіцит золотих і срібних монет, виникає негайна потреба в кредитних коштах та похідних фінансових інструментах, на зразок векселя або державних облігацій.

У ситуації прискорення та розширення обмінів, лихварством займалися всі заможні прошарки суспільства, включаючи церковних служителів. У цьому контексті послання Кальвіна 1545 р., у якому роз'яснюються нові відносини між церквою та лихварством, допустимість встановлення п'яти процентів прибутку за користування грошима, та яке цитує М.Вебер, підкріплює тезу щодо зв'язку між пуританством і капіталізмом, але якщо ми проаналізуємо структуру кредитних операцій, то побачимо, що Кальвіну, за словам Ф.Броделя, «не слід було проламувати двері, які вже давно були відчинені», «в 1600 р. В Генуї, католицькому місті, живому серці капіталізму, вже у світових масштабах, кредитний відсоток становив 1,2%. Що могло бути краще? Низька плата за позику була, можливо, створена експансією капіталізму такою самою мірою, як він сам був створений цією позикою»¹.

Чи означає це, що Реформація не вплинула на поведінку та образ мислення ділових людей, що вона не мала очевидних наслідків для розвитку західної цивілізації? Це неможливо заперечувати, але Реформація мала куди більш відчутний політичний аспект: вона згуртувала країни Північної Європи проти конкурентів з Європи Південної. Ф.Бродель відмічає роль Півночі як сировинного придатку по відношенню до Півдня, та важливість розуміння цих відносин у суто економічному аспекті: «Те, що доля вирішила на користь Північної Європи, з її більш низькою заробітною платою, з її неперевершеною промисловістю, її недорогими перевезеннями, з її безліччю каботажних суден і вантажних парусників, які плавали за дешевого фрахту, пояснюється в першу чергу матеріальними причинами, пов'язаними з дебетом і кредитом, більш конкурентоспроможними витратами... Перемога Північної Європи була, безумовно, перемогою пролетарія, низькооплачуваного робітника, який гірше харчувався, якщо не менше за всіх інших»².

Отже, наріжним каменем більшості дискусій щодо генези капіталізму був італійський капіталізм раннього Відродження XV ст. У цьому зв'язку, М.Вебер, Ф.Бродель і В.Зомбарт вважали дуже важливою книгу діалогів італійського гуманіста та представника давнього купецького роду Леона Баттіста Альберті (1404–1472) «Книги про сім'ю»³, в яких більш детально та максимально конструктивно був зображений новий психологічний тип: похвала грошам, розуміння цінності часу, необхідності жити бережливо – всі ці основні буржуазні чесноти ми зустрічаємо у XV ст. З одного боку, Зомбарт, цитуючи Альберті, відмічає докапіталістичну сеньйоральну модель поведінки духовенства або феодалів: «Священики хочуть перевершити всіх інших у блиску і пишності, хочуть мати велику кількість випечених і оздоблених коней, хочуть з'являтися публічно з великим почтом, і щодня посилюється їхня схильність до неробства і їхня зухвала порочність. Незважаючи на те, що доля кидає їм в руки великі кошти, вони все ж постійно незадоволені, і, живучи без всякої турботи про збереження, без будь-якої хазяйновитості, вони думають тільки про те, як би задовольнити свою розпалену жадібність»⁴. Такого роду характеристика контрастує з усіма моральними принципами, яких рекомендує притримуватись сам Альберті, вкладаючи свою думку у слова одного з діючих осіб свого діалогу Джаноццо : «Відтепер, я, мій дорогий Ліонардо, став більш розсудливим та знаю, що той, хто розкидається своїм майном, нерозсудливий. Той хто не відчував туги та невпевненості, будучи за необхідністю віддати себе на чужу милість, той знає ціну грошам. Їх легко розтрачує той, кому вони дісталися без особливих труднощів. І якщо ці трати непомірні, то він скоро збідніє. Бідняки ж, діти мої, терплять нужду й злидні, так що краще, мабуть, померти, чим жити у злиднях...Потрібно бути бережливими, діти мої, та уникати зайвих витрат, як заклятого ворога»⁵.

¹ Бродель, Ф. (1988). Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: *Ігри обміну*. Москва: Прогресс, 577.

² Бродель, Ф. (1988). Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: *Ігри обміну*. Москва: Прогресс, 579.

³ Альберті, Л.Б. (2008). *Книги о семье*. Москва: Языки славянской культуры

⁴ Зомбарт, В. (2005). *Собрание сочинений*: В 3-х т. Т.1: *Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека*. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 37.

⁵ Альберті, Л.Б. (2008). *Книги о семье*. Москва: Языки славянской культуры, 151.

Саме такі слова спонукали Зомбарта на думку про те, що саме в італійських містах епохи Відродження «дух» капіталізму набув своєї сутності в повному обсязі. М. Вебер зі скепсисом ставився до економічного раціоналізму Альберті, оскільки він мав схильність завжди посилатися на античних авторів, зокрема тих із них, хто найближче до економічних ідей. Це, приміром, Ксенофонт, Катон, Варрон і Колумеллі (яких він цитує), з тією різницею, що у названих авторів, особливо у Катона і Варрона, домогосподарства – це рабовласницькі маєтки. Альберті, в свою чергу, намагається перенести принципи господарювання рабовласницького укладу в сферу вільної праці, домашньої промисловості і дрібного землеволодіння. Ідеї Альберті, як вказує М. Вебер, можуть служити яскравим прикладом того, ніби іманентного економічного «раціоналізму», який, будучи насправді «відображенням» економічних умов, зустрічається в працях письменників, які цікавляться чисто «фактичним станом справ», повсюдно і в усі часи, як в епоху китайського класицизму і в античному світі, так і в епоху Відродження та Просвітництва: «Можна не сумніватися, що в античних авторів – у Катона, Варрона, Колумеллі – так само, як у Альберті і йому подібних, особливо в їхньому вченні про «industria», безумовно, присутні досить розроблені елементи господарського ratio. Але хіба можна припустити думку, що подібна літературна теорія здатна була здійснити настільки корінний переворот всього життєвого укладу, переворот такого розмаху, який виявився під силу релігійним віруванням, які пропонували в якості нагороди за певну поведінку (в цьому випадку поведінка методично-раціональна) спасіння душі?»¹.

Так чи інакше, як для Зомбарта, так і для Вебера, будь-яке пояснення генезису капіталізму зводилося, з одного боку, до ментальних характеристик, причини виникнення яких, дуже сумнівні, а з другого боку, до унікальної та безспірної переваги західного «духу». Такого роду пояснення є недостатніми.

З іншого боку, більш матеріалістичний підхід до проблеми бере свій початок від К. Маркса, який приєднав діалектичну логіку Гегеля до своєї еволюційної моделі історії. Ф. Бродель точкою відліку для свого дослідження бере максимально глибинні «матеріальні структури» – побут, повсякденність або навіть раціон та хвороби людей. На відміну від Вебера або Зомбарта, Маркс виділяє матеріальну діяльність людини як першочергову причину у подальшому розвитку історії. Хоча Маркс і ставить матеріальну діяльність першопричиною для виникнення всіх форм нематеріального життя (ідеології), необхідно також вказати на зворотний зв'язок між ідеологією та матеріальним виробництвом: «Історія є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили, передані йому всіма попередніми поколіннями; в силу цього це покоління, з одного боку, продовжує успадковану діяльність за абсолютно змінених умов, а з іншого – видозмінює старі умови за допомогою абсолютно зміненої діяльності»². Можна зробити висновок, що головним фактором у такому підході – є матеріальне виробництво та накопичення результатів праці, які будуть успадковані наступними поколіннями. Але такого роду еволюційний аргумент також не буде достатнім, оскільки прийнявши за основу процес накопичення трудових благ, не буде отримана відповідь на питання: чому, в такому разі, лідерами глобалізації та капіталістичного виробництва не стали давні культури Сходу, які за багато століть до підйому Західної Європи мали значні матеріальні та культурні здобутки? Ф. Бродель вказує на політичний фактор, через який еліти Сходу не отримали змогу довгостроково накопичувати капітал, а саме на командну систему Імператорського Китаю, в якій панівне становище посіли елітні чиновники-мандарини. У більшості ситуацій, будь-яке бажання отримати надприбуток моментально припинялося з боку бюрократичного апарату: «Ближчі до міст землі (будучи в Європі значним джерелом доходів та рент для міщан, які купували ці землі за високу суму) у Китаї накладалися тяжкими податками, задля компенсації переваг, які порівняно з більш віддаленими землями давала їм близькість до місцевих ринків»³.

Китайська бюрократична еліта не включала та не могла включити в себе купецький прошарок. Ф. Бродель вказує на те, що прошарок елітних мандаринів не мав можливості довгостроково накопичувати капітал і передавати його у спадок, на відміну від європейської аристократії, оскільки бюрократичну посаду займали виключно через конкурс та вступні іспити. Таким чином, відносно

¹ Вебер, М. (1990). *Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 62.

² Маркс, К., Энгельс, Ф. (1955). *Немецкая идеология. Собр. соч. т. 3*. Москва: Политиздат, 32.

³ Бродель, Ф. (1988). *Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV– XVIII вв.: В 3-х т. Т. 2: Игры обмена*. Москва: Прогресс, 605.

заможні жителі Китайської Імперії ставили своїм пріоритетом не довгострокове накопичення капіталу, а можливість включитися у бюрократичну систему.

Отже, генезис капіталізму можна вивчати з двох протилежних сторін. З одного боку, вивчення ментальних структур через аналіз текстів і документів, які супроводжували зародження капіталізму та були фундаментальними морально-етичними засадами для інституційного відтворення економічних відносин. Але, чи були достатніми релігійні аргументи протестантизму або італійського гуманізму для всеосяжного пояснення генезису капіталізму? Матеріальний фактор найбільш аргументований, але наскільки одна структура матеріального виробництва в Китаї може пояснити існування економіки у відриві від капіталізму, висловлюючись термінологією Ф.Броделя. Такого роду дихотомія потребує більш діалектичного усвідомлення та аналізу взаємовідносин між політичною та ідеологічною теорією та структурою економічних відносин.

References:

1. Zombart, V. (2005). *Sobranie sochinenij: V 3-h t.* [The collection of works: in 3 volumes] *T.1: Burzhua: k istorii duhovnogo razvitija sovremennogo jekonomicheskogo cheloveka* [Vol.1: Bourgeois: to the history of spiritual development of modern economic man]. Saint-Petersburg: Vladimir Dal'. [in Russian].
2. Veber, M. (1990). *Izbrannye proizvedenija* [The selected works]. Moscow: Progress. [in Russian].
3. Brodel', F. (1988). *Material'naja civilizacija, jekonomika i kapitalizm, XV– XVIII vv.: V 3-h t.* [The materialistic civilization, economy and capitalism of XV-XVIII centuries: in 3 vol.] *T. 2: Iгры obmena* [Vol. 2: The Games of exchanging]. Moscow: Progress. [in Russian].
4. Aristotel' (1983). *Politika. V 4-h t.* [Politics. In 4 volumes]. *Vol. 4.* Moscow: Mysl'. [in Russian].
5. Al'berti, L.B. (2008). *Knigi o sem'e* [The books on family]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury. [in Russian].
6. Marks, K., Jengel's, F. (1955). *Nemeckaja ideologija* [The German ideology]. *Sobr. soch. t. 3* [Collected works. V. 3]. Moscow: Politizdat. [in Russian].

Bohdan Kovalenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

STANDARDS IN THE SYSTEM OF ENVIRONMENTAL LAW SOURCES

The paper entitled "Standards in the system of environmental law sources" deals with study of the environmental standards as part of the system of sources of environmental law in Ukraine. The author is B. Kovalenko. The article describes several definitions of systems of sources of law and sources of ecological law. Special attention is paid to consideration of features of environmental standards as part of system of sources of ecological law. Such features of sources of ecological law as international legal orientation, binding implementation, normativity have been researched. The legal system is considered by the author in terms of natural law understanding. The essential point of the article is researched the influence of environmental standards on the Ukrainian legislation. It is proved that the system of national environmental standards constantly updated and gradually approaching European Union standards. The result is changing environmental legislation. Although environmental standards do not make changes to certain laws of Ukraine, but the continuous improvement of national standards and implement European Union sets the direction for the formation of general environmental legislation of Ukraine. The conclusion is made to propose author's definition of standards as an important element of sources of environmental law in Ukraine, while focusing attention on their main features.

Keywords: understanding the law, sources of law, environmental law sources, regulatory and technical document, standard, environmental standard features of environmental law sources.

If one delves into the essence of the concept of standards and explores the position of the legislator, one will see that the importance of standards as sources of environmental law is currently undervalued. In this article based on the works of legal scholars and ecologists, the provisions of the legislation we researched the standards as an integral part of the system of environmental law sources of Ukraine.

The research of scientific and theoretical aspects of the system of environmental law sources was carried out by such scholars as: V.I. Andreitsev, N.V. Barbashova, N.K. Blinova, L.O. Bondar, O.V. Braion, M.M. Brynchuk, A.P. Voitsytskyi, P.O. Hvozdyk, A.P. Hetman, I. Holinka, I.I. Karakash, M.O. Klymenko, T.V. Kozulia, M.V. Krasnova, O.I. Krassov, V.M. Ladyzhenskyi, N.R. Malysheva, A.M. Miroshnychenko, N.V. Omelchenko, S.P. Palamarchuk, M. Petrovska, I.A. Prokopets, N. Ridei, N.H. Salukhina, K.M. Sytnyk, P.M. Skrypchuk, V.V. Tarasova, M.I. Shapoval, V.Ya. Shevchuk, O.M. Yazvinska, etc.

In recent years, the issue of the place of standards in the system of environmental law sources was investigated by the following scientists: V. I. Kurzova, A. I. Berlach, V. I. Kurylo¹. They viewed the standards as "soft law", i.e., as norms that are not binding. Professor V.I. Andreitsev also refers the standards to the unit of the system of environmental law sources in some of his works².

The review of scientific literature in this field helps us to understand that in today's Ukraine the standards as environmental law sources get very little attention when in the last decades there is an active adaptation of the national legislation of both Ukraine and other countries to international standards in the field of environment (ISO 9000, ISO 14000).

In order to explore objectively the place and importance of standards among many other environmental law sources, one should first consider the concept of the system of environmental law sources, the components of which are the terms "system" and "legal system".

¹ Курило, В.І. (2015). *Екологічне право України. Загальна частина*. Київ: Алерта, 22.

² Андрейцев, В.І. (1996). *Екологічне право: Курс лекцій в схемах*. Київ: Вентурі, 145.

Explanatory dictionaries give the following definition of the term "system": a set of interrelated elements that form a coherent whole, interact with the environment and each other, and have a goal¹; a procedure determined by correct, systematic arrangement and mutual relationships of the parts of something; a totality of any elements, units, parts, joined by a common sign, designation²; an arrangement, the structure of which is the unity of appropriately located and functional pieces that are in relationship³.

On the basis of the above interpretations, we can distinguish the features that are common to different systems: the presence of structural elements; the pivotal connection between the elements; the formation of holistic system as a result of interrelation and interaction of its elements; the presence of a certain relative autonomy and independence in structural elements with respect to each other and the system as a whole in relation to others systems⁴.

Regarding the concept of "legal system", the most objective point of view is introduced in terms of natural law understanding (social naturalism), where social phenomena is the highest form of development of nature and obey its laws as well as the physical and biological phenomena. According to Professor M. Kostenko, to perceive the system as a set of interconnected elements forming an unified whole, one should proceed from the idea of layering new forms of development. In other words, the idea is that in nature, higher forms of its development, evolving from lower ones, layer on them, do not destroy but coexist with them. Thus, the physical form develops into biological and layers on the physical one, and the biological form, in turn, develops into social and layers on the biological one. According to this, the laws, governing biological phenomena, is the highest form that evolved from the laws governing physical phenomena, and the laws, governing social phenomena, in turn, is the highest form that evolved from the laws governing biological phenomena. The laws, governing social phenomena, is the highest form of development of physical and biological laws that is not identical to them but is a foreign body, in the same way as they are for it⁵.

Respectively, the legal system, from the standpoint of the natural law understanding, is a complex of legal tools interconnected and coordinated with the laws of Nature, designed for regulation of public relations, and legal phenomena arising from such regulation (legal norms, legal principles, standards, sense of justice, legislation, legal relations, etc.)⁶.

Based on the understanding of the system and its features, one can determine the notion of "the system of law sources". However, in the scientific literature, there is no unified position about the definition of this term. Therefore, we shall consider the most interesting and reasonable points of view.

So, the scientist N. M. Parkhomenko describes the system of law sources as an organic, complex, multi-layered, dynamic and open system, the constituent elements of which are combined by structural relationships, each element of which is independent and can be studied separately⁷. This scientist notes that during the study of the content of "the system of law sources" one should also consider the type of legal consciousness that is dominant in the legal community. The modern legal consciousness is the basis for the recognition of the multi-layered system of law sources, applying a comprehensive and integrative approach to the study and development of the theory of law sources, combining formal and substantial aspects of legal consciousness, recognising the concept of law sources through such concepts as "justice", "freedom", "real public relations" and so forth, along with formal legal components like "norm", "legal text", and "law"⁸.

At the same time, R. B. Topolevskiy defines the system of law sources as a totality of all forms of legal and organizational consolidation and organisational provision of information on generally binding

¹ Перегудов, Ф.И., Тарасенко, Ф.П. (1989). *Введение в системный анализ*. Москва: Высшая школа.

² Ковальова, Т.В. (2005). *Великий тлумачний словник української мови*. Харків: Фоліо, 592.

³ Мовчан, П.М., Німчук, В.В., Клічан, В.Й. (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Видавництво «Дніпро», 1058.

⁴ Марченко, М.Н. (2008). *Источники права*. Москва: Изд-во Проспект, 175.

⁵ Костенко, О.М. (2008). *Культура і закон – у протидії злу*: Монографія. Київ: Атіка, 265.

⁶ Скакун, О.Ф. (2000). *Теорія державства и права*: Учебник. Харьков: Консум, 258.

⁷ Пархоменко, Н.М. (2008). *Джерела права: проблеми теорії та методології*: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 200.

⁸ Пархоменко, Н.М. (2009). *Джерела права: теоретико-методологічні засади*: автореф. дис.... д-ра юрид. наук 12.00.01. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького, 7.

rules of conduct (legal norms) in the totality of their relationships (genetic, structural, and functional) through which normative directions of the law, normative components of national or regional (supranational) legal systems and international law enforcement are objectified¹.

According to L. A. Luts, the system of law sources is a set of interrelated and mutually agreed regulatory directions that are objectified into appropriate external forms and form the regulatory organisation, necessary to ensure legal regulation in any society².

Though the generalized definition of the system of law sources is not sufficient for its objective understanding, hence it is necessary to distinguish its features: 1) the system of law sources is an external form of the legal system; 2) the primary element is a regulatory direction, through which the rule of law is formalized and objectified; 3) regulatory directions are interrelated and mutually consistent; 4) it is a multi-structural formation; 5) structural parts of the system of law sources include legal institutions, legal branches and other system formations; 6) it is a regulatory organisation required to ensure legal regulation in any society; 7) regulatory directions are objectified into appropriate external forms of law; 8) it has a dynamic, largely subjective nature (depends on activity of subjects of law-making)³.

All of these features are typical of the system of environmental law sources as an ordered set of external forms of expression of legal rules regulating public relations on issues related to the rational use of natural resources, environmental protection and ensuring environmental security. In Ukraine, the dominant environmental law sources are regulatory acts and international legal tools ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine⁴.

However, the system of environmental law sources has the feature of comprehensiveness, since it encompasses elements from systems of other branches of law (land, water, bowels, forestry, etc) that were used in the formation of environmental law and were objectified into the appropriate environmental legislation. Given that the scope of environmental law covers almost all the spheres of society's life, in which environmental problems they occur and must be addressed, branches of law, governing the constitutional, civil, commercial, financial, managerial and other social relations, were involved in the formation of environmental law. At the same time, environmental law has its own subject of regulation and features of independence and "equality" with other branches. In this case, it has not lost its ties with other branches. Public environmental relations are also governed by the norms of constitutional, civil, administrative and other branches of law, the process of reflection of ecological requirements in which is called the greening of these branches⁵.

Having the comprehensive nature, the system of environmental law sources contains many interrelated elements. According to the general definition, law sources are commonly believed to be the acts of competent state and other bodies that establish or authorise the rules of law. These are the forms, methods of external expression and binding of legal rules⁶.

Based on this definition, the system of environmental law sources in the first place should include regulations and international legal treaties (agreements) ratified by Ukraine. Next, it should include the sub-legal acts, administrative treaties, regulatory documents, judicial precedents, legal customs, etc⁷.

We shall concentrate more on those elements of the system of environmental law sources that are more or less related to the standards and that influence their development.

So, the most important and structured part of the system of environmental law sources are regulatory acts, which are only structured differently in various studies: legal force – laws and sub-legal acts; form of the legal act – codified and non-codified; form of expression – written and oral; subject of legal regulation – general and specific; nature of legal regulation – substantive and procedural, etc⁸. But the question arises: what is the place of environmental standards among the environmental law sources?

¹ Тополевський, Р.Б. (2004). *Системні зв'язки юридичних джерел права*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків: Національний ун-т внутрішніх справ, 11.

² Луць, Л.А. (2008). *Загальна теорія держави та права*: навч.-метод. Посібник. Київ: Атака, 163.

³ Луць, Л.А. (2008). *Загальна теорія держави та права*: навч.-метод. Посібник. Київ: Атака, 196.

⁴ Кобецька, Н.Р. (2008). *Екологічне право України*. Київ: Юрінком Інтер, 34.

⁵ Гвоздик, П. О. (2012). *Джерела екологічного права України*: монографія. Київ: Алерта, 53-54.

⁶ Гетьман, А.П., Шульга, М.В. (2009). *Екологічне право України*. Харків: Право, 22.

⁷ Курило, В.І. (2015). *Екологічне право України. Загальна частина*. Київ: Алерта, 21-25.

⁸ Каракаш, И.И. (2001). *Экологическое право Украины*: Курс лекций. Одесса: Одиссей, 26.

To answer this question we shall consider the system of environmental law sources of Ukraine in more details.

The criterion for the apportionment of sources in terms of legal validity is more convenient for perception, but this approach is incomplete as it includes only regulatory acts. For better understanding what should be regarded as environmental law sources we shall consider the latest ones according to the form of expression, that is, all written expressions of the law regarding the environment. This type is led by regulatory acts.

Regulatory acts are official documents of the relevant government bodies containing rules of law. As the sources of environmental law of Ukraine, they are not homogeneous, as they are interconnected in a strict hierarchical subordination and interdependence, and their structure reflects the complexity and structured hierarchy of the system of environmental law that covers legal acts of different legal force and legal specialisation¹. We consider the Constitution of Ukraine, natural resource codes and laws to be regulatory acts.

The Constitution of Ukraine² as the Basic Law of Ukraine plays a crucial role in shaping environmental policy and functioning of environmental legislation. Laws and other regulatory acts are adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and shall conform to it (Article 8 of the Constitution). For example, Article 16 proclaims the state's obligation to ensure environmental safety, maintaining ecological balance; Article 50 proclaims the right of citizens to the environment that is safe for life and health. Pursuant to the provisions of Article 3 of the Law of Ukraine "On environmental protection" there is an established number of basic principles of environmental protection, foremost among which is the principle of priority of environmental safety requirements, mandatory compliance with environmental standards, regulations and limits for the use of natural resources while implementing economic, managerial and other activities³.

As one can see, the principle of priority of environmental security requirements is on a par with mandatory compliance with environmental standards. Environmental standards serve as the guarantor of environmental safety, which is why they are binding, in contrast to the majority of standards in other areas that are advisory by their nature.

Laws and natural resource codes are next, after the Constitution of Ukraine, in the hierarchy of legal acts. They have higher legal force in relation to other environmental law sources governing the totality of social relations that arise in the sphere of interaction between man and nature by establishing basic, fundamental, source provisions for the protection of the environment, environmental security, environmental management, etc. Implementing the principles of environmental protection, enshrined in Article 3 of the Law of Ukraine "On environmental protection", laws and codes define the direction in which there should be development of environmental legislation, establish environmental and legal criterion for the assessment of human behaviour, production and other economic activities, form the basis of other regulatory acts of sub-legal nature and normative and technical documentation (standards) that contain instructions, guidelines, regulations on the protection of the natural environment⁴.

The special place among the environmental law sources belongs to an international legal act – a separate document (convention, treaty, declaration, agreement, pact, protocol, statute, joint statement, charter, memorandum, regulation, act, etc.) that contains rules expressly recognised by states, which is the result of mutual expression and activity of subjects of international law (states and international organisations) aimed at the international regulation of public relations in the sphere of environmental protection⁵.

Duly ratified international treaties of Ukraine have greater legal force before the acts of national legislation, except the Constitution of Ukraine⁶. International legal agreements regulate environmental

¹ Курило, В.І. (2015). *Екологічне право України. Загальна частина*. Київ: Алерта, 21.

² Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

³ Закон про охорону навколишнього природного середовища 1991 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 41.

⁴ Гвоздик, П.О. (2012). *Джерела екологічного права України*: монографія. Київ: Алерта, 127.

⁵ Шпарик, Н. (2014). Поняття та ознаки міжнародно-правового акта як джерела екологічного права України. Львів: Вісник Львівського університету. Серія юридична, № 59, 317.

⁶ Закон про міжнародні договори України 2004 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 50, стаття 19.

issues that have a planetary character and cannot be effectively be adjusted only to the legislation of one or several countries¹. International legal acts are an important source of environmental law since they are the "benchmark" of lawmaking in the field of the environment at the national level. The examples of such a "benchmark" are international legal standards in the field of the environment – the standards of the International Organisation for Standardization ISO (ISO 9000 and ISO 14000), which is actually a normative and technical documentation.

The concept of "normative and technical documentation" in Ukraine includes State Standards of Ukraine, National State Standard, Branch Standards of Ukraine, state classifiers, state construction norms, international standards (ISO, IEC, EN), standards of scientific, technical and engineering societies and unions of Ukraine, enterprise standards, technical specifications, and technical regulations. Most of the normative and technical documentation is used to regulate public relations only on a voluntary basis, therefore they are called sources of "soft law"². Another point of view was expressed by Professor V. I. Andreitsev, who considered environmental standards as legally relevant normative and technical documentation that contains environmental requirements, rules and regulations, and is binding³.

Therefore, we shall consider the standards, particularly environmental, in more details to determine their place in the system of environmental law sources of Ukraine.

The concept "standard" is defined in the explanatory dictionary as a common pattern, a single typical form of organisation, conduct, and implementation of certain activities, as well as the type of activity result that meets certain requirements as to quality or other properties⁴. So, the standard should be a model, pattern, or norm, with characteristics, properties, or criteria for the implementation of which the activity or outcome of such activity is coordinated⁵.

The standard, in accordance with Article 1 of the Law of Ukraine "On standardization"⁶, is a document developed by consensus and approved by an authorized body that sets rules, guidelines or characteristics designed for general and repeated use that are related to activity or its results, including products, processes or services with which compliance is optional. The standard can contain requirements to terminology, symbols, packaging, marking or labelling applied to a product, process or service.

Regarding the mandatory environmental standards, according to L.O. Bondar, this issue today is not clearly defined in the Ukrainian legislation. On the one hand, under Article 32 of the Law of Ukraine "On environmental protection", national environmental standards are binding. In accordance with paragraph 2 of Article 5 of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On standardisation and certification"⁷, the ecological requirements of state standards are mandatory. The obligation of state standards means recognition of their regulatory acts⁸.

If we analyse some special laws, then we shall see the direct reference to the obligation of standards. Thus, according to Article 18 of the Law of Ukraine "On energy saving"⁹, the energy standards are mandatory. They are the basis for the use of economic sanctions for inefficient use of fuel and energy resources, production of energy inefficient equipment and materials. In addition, Article 11 of the Law of Ukraine "On construction standards"¹⁰ stipulates provisions, according to which, if the construction regulations contain references to the standards, these standards are mandatory.

However, according to Article 57 of the Constitution of Ukraine, everyone is guaranteed the right to know their rights and responsibilities: regulatory acts defining the rights and responsibilities of citizens, not communicated to the population in the manner prescribed by the law, are invalid. Also, until early 2004,

¹ Кобецька, Н.Р. (2008). *Екологічне право України*. Київ: Юрінком Інтер, 36.

² Курило, В.І. (2015). *Екологічне право України. Загальна частина*. Київ: Алерта, 22.

³ Андрейцев, В.І. (1996). *Екологічне право: Курс лекцій в схемах*. Київ: Вентурі, 145.

⁴ Яременко, В.В., Сліпущко, О.М. (2011). *Новий тлумачний словник української*. Київ: Аконт, 413.

⁵ Кальченко, С.В. (2013). *Структура та джерела європейських стандартів. Оскарження порушень законодавства про вибори*. Київ: Вісник НТУУ «КПІ». Політологія, 154.

⁶ *Закон про стандартизацію 2014* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31.

⁷ *Декрет про стандартизацію і сертифікацію 1993* (Кабінет Міністрів України). *Відомості Верховної Ради України*, 27

⁸ Бондар, Л.О. (2002). Законодавчі основи стандартизації та нормування у царині охорони довкілля. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>

⁹ *Закон про енергозбереження 1994* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

¹⁰ *Закон про будівельні норми 2009* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 5.

while paragraph 5 of Article 5 of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On standardisation and certification" was valid, state standards were considered as objects of copyright, which determined the payment for access to such documents but not regulatory acts. If the constitutional principle of availability of any regulatory act is violated, then, as noted by L.O. Bondar, state standards of Ukraine cannot be considered mandatory¹.

This conflict was solved by the adoption of the new Law of Ukraine "On standardisation" on June 5, 2014². According to Article 23 of this Law, the national standards are applied directly or through references to them in other documents. They are applied on a voluntary basis, except the cases when their obligation is set by regulatory acts. The national standardisation body shall post the texts of national standards, the mandatory application of which is established by regulatory acts, on the official website no later than 30 calendar days from the day of official publication of such acts, with free access to these national standards and codes of practice.

Simply put, the standards become mandatory only if this is stipulated in regulatory acts. The similar provision is contained in Article 15 of the Commercial Code of Ukraine³. According to paragraph 2 of this Law, the application of standards or their particular provisions is mandatory for:

- business entities, if the standards are referred to in technical regulations;
- parties to the agreement (contract) regarding the development, manufacture or supply of products if it refers to certain standards;
- the manufacturer or the supplier if this is the one who has amounted the declaration of product compliance to certain standards or has applied the designation of these standards in labelling.

Thus, we can state that national standards are currently mandatory only when the obligation of their application is established by regulatory acts and, thus, they should be posted on the official website among other texts of national standards. In all other cases, as noted by L.O. Bondar, standards, state construction norms as their varieties, can be mandatory and can be applied as recommended acts. One cannot be legally responsible for their violation⁴.

Environmental standards, according to the provisions of paragraph "a" of Article 3 of the Law of Ukraine "On environmental protection", as has already been noted, are in substantial part of the basic principle of environmental protection, namely the priority of environmental safety requirements, in part of the *mandatory compliance with environmental standards*, norms and limits of use of natural resources while implementing economic, managerial and other activities. Given the mentioned principle, environmental standards can be considered binding, although they do not have the status of regulatory acts. This principle is confirmed by Article 32 of this Law, which establishes that state standards in the field of environmental protection are mandatory.

However, recently, the Ukrainian environmental legislation has changes in terms of standards. Thus, at the beginning of 2017, the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine developed the draft law, the provisions of which were aimed at bringing the national standardisation system in line with international and European practice, in particular, it established: voluntary implementation of national standards; prevention of the approval of national standards projects with government agencies; prevention of legal regulation of relations connected with the development of standards of enterprises, institutions and organisations, as well as technical terms; abolition of branch standardisation (therefore, central executive authorities have the right to review and to inspect branch standards in their respective areas of activities and within their powers with the purpose of their transfer to the national level or the enterprise level or cancellation for the period of 15 years). Voluntary application of standards meets the requirements of the Agreement on technical barriers to the trade of the World Trade Organisation and the European principles of standardisation⁵.

¹ Bondar, L.O. (2002): Законодавчі основи стандартизації та нормування у царині охорони довкілля. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>

² Закон про стандартизацію 2014 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 31.

³ Господарський кодекс України 2003 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 18

⁴ Bondar, L.O. (2002): Законодавчі основи стандартизації та нормування у царині охорони довкілля. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>

⁵ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про стандартизацію» 2017 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=ba823943-8d4c-4a69-a3e2-253a8e2b1741>>

Maybe, in the near future, the use of national standards will be voluntary, they will not be approved by government agencies, and branch standards will disappear – all this does not mean that standards will have less impact on the development of the environmental law of Ukraine. As if we are talking about approximation of legislation to international and European practice, it should be noted that in the European Union the concept of the "source of law" is used in the context of forms of external expression of the law under which the subjects of law in the European Union are endowed with rights and responsibilities. So, in the law of the European Union, the great importance is attached to recommended acts that can provide certain responsibilities of the subjects of legal relations, the non-execution of which may be the ground for, if not direct negative consequences, then at least a significant complication of the possible implementation of their rights within the framework of integrative formation. In particular, the second part of Article 117 of the Treaty on the Functioning of the European Union states that failure to comply with the recommendation of the Commission by a member-state releases other member-states from the obligation to take into account the issues of this state. In addition, the EU Court in its practice has repeatedly noted the obligation of national courts of member-states to use the recommended acts of the Union for the interpretation of national legislation¹.

On December 13, 1989, the Court of the European Union, in case C-322/88 "Grimaldi v Fondesdes Malaises Professionnelles"², stressed that "recommended acts of the institutions of the European Union cannot be considered such that do not create legal obligations at all. Courts of member-states are obliged to take them into account while solving cases on the merits and implementation of interpretation of national law adopted with the aim of implementation of the EU rules of law" (p. 18)³. The above-mentioned decision of the EU Court is an example that recommended acts (such as ISO standards) can also have legal implications which, in a sense, gives reason to consider them as sources of law. Not to mention the economic interest in compliance with the provisions of environmental standards, in particular, international. Enterprises, which have certificates of conformity to ISO 9000 or ISO 14000, have a free pass to the international arena of trade, creating a huge potential for revenue growth of the company. Obtaining competitive privileges encourages enterprises to meet the requirements of the standards much more efficiently than government sanctions.

And considering the fact that the provisions of European standards are constantly improving, the standards become more significant for implementation than even the laws of a certain European country. Large and medium enterprises, focusing on international recognition of their products, seek to obtain a certificate of compliance with European standards, including in the field of ecology. States, in turn, also begin to use European standards for changing national standards and legislation. Given the fact that the European standards are voluntary in their implementation, the International Organisation for Standardisation (ISO) has proved that formally binding norms can greatly influence the environmental legislation. Therefore, the basis of the obligation of environmental law sources is now somewhat relegated to the background.

If we get back to the legislation of Ukraine, according to the criterion of obligation, directions of environmental standards can be compared to regulations or even laws, as they are binding. And, given the active adaptation to European norms, even in the event of any change in the legislation regarding the establishment of a voluntary implementation of all standards, the latter will not lose significance for the formation of provisions of the environmental legislation.

Regarding the division into levels, environmental standards, as well as standards in general, can be national, interstate and international. Thus, the concept of "national environmental standard" means a standard promulgated by the national bodies for standardisation, which is applied in Ukraine. National standards have the designation (abbreviation) DSTU – the state standard of Ukraine.

The interstate standard is a standard which, at one time, was applied in the USSR, and is now used in Ukraine. International standards have the designation GOST – the state standard, which has remained since the Soviet times.

¹ Яковюк, І. (2013). Система джерел права Європейського союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*, 1, 211-212.

² Judgment of the Court of Justice of the European Communities in the case C-322/88 «Grimaldi v Fondesdes Malaises Professionnelles» of 13.12.1989. European Court Reports

³ Яковюк, І. (2013). Система джерел права Європейського союзу: загальна характеристика. *Філософія права і загальна теорія права*, 1, 211-212.

The International standard is a standard which is applied in several countries, e.g. in the EU countries. International standards are marked as ISO (international standardisation system), EN (European norms). International standards, introduced in Ukraine, have designations DSTU ISO (ДСТУ ISO) and DSTU EN (ДСТУ EN)¹.

If we analyse levels of environmental standards from the point of view of their legal nature, then, despite their obligation is defined by the law, standards are not laws and do not provide sanctions for failure to comply with them. Therefore, given the position of ecologists, we can distinguish the following types of standards:

– environmental standards that are regulatory acts, as their requirements are applied at all stages of production (example: ДСТУ 3911-99 Protection of nature. Waste management. The identification of waste and the submission of information on waste. General requirements). The variety of environmental standard is a technical regulation. As defined in the legislation, it is a regulatory act, which defines product characteristics or their related processes and production methods, including the relevant procedural provisions, the compliance with which is mandatory²;

– environmental standards that contain mandatory requirements and form part of the legal norm, since their directions seem to keep and elaborate certain provisions of laws (example: ДСТУ 2195-99. Protection of nature. Waste management. Technical passport of waste. Composition, content, presentation and rules of making changes. – the rule of law contained in Article 27 of the Law of Ukraine "On waste"³, but part of the disposition of this rule that establishes mandatory requirements for technical passports of waste is in this DSTU);

– environmental standards that are non-mandatory normative and technical documents, which do not contain binding rules, as they contain only instructions for improvement of work of all enterprises (example: ДСТУ 14001-97. The system of environmental management. The composition and description of the elements and recommendations on their application)⁴.

Thus, environmental standards may be approved at different levels and have a different legal force (non-mandatory normative and technical documents of a regulatory act). Collectively, they all belong to the system of environmental standards of Ukraine and are used to assess the state of the natural environment and its components, regulate production and economic objects with the purpose of nature protection, rational use of natural resources, securing sufficient quality of the natural environment on the basis of the right combination of environmental and economic interests of society in terms of economic or recreational activities, etc⁵.

Unlike national legislation, which is aimed primarily at resolving the social norms within the country, environmental standards have an international legal focus. Professor S. M. Kravchenko noted that nature does not recognise state borders. Some of the unique natural complexes, territories and objects, especially protected, are on the territory of several states that requires the coordination of their efforts. The natural prerequisites of international legal regulation of environmental protection are the limited resources and spatial boundaries of the biosphere⁶.

The international legal focus of environmental standards in recent years has acquired a special relevance. Thus, according to the Basic Principles (Strategy) of the state ecological policy of Ukraine for the period until 2020⁷, the introduction of international standards in the field of resource saving, environmental protection, mining, environmental management systems and environmental criteria for goods and services will provide an opportunity for domestic producers to improve environmental aspects of products and the level of competitiveness in international markets.

¹ Ладженський, В.М., Телюра, Н.О. (2011). *Конспект лекцій навчальної дисципліни «Екологічна стандартизація і сертифікація»*. Харків: ХНАМГ ім. Бекетова, 6.

² *Закон про технічні регламенти та оцінку відповідності 2015* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 14, пункт 1 статті 1.

³ *Закон про відходи 1998* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 36.

⁴ Бондар, Л.О. (2004). *Правове регулювання екологічної стандартизації в Україні*. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>

⁵ Ситник, К.М., Брайон, О.В. (1994). *Словник-довідник з екології*. Київ: Н.Д., 475.

⁶ Кравченко, С.М. (2002). *Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища: підручник*. Львів: Вид. центр ЛНУ, 5.

⁷ *Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 26

It is necessary to develop a subsystem of standardisation and certification in the field of environmental protection, to approve the environmental requirements for products, as well as to harmonize the national standards with EU norms and international standards of ISO 14000 and ISO 19000 series with the strengthening of control by the state over the use of environmental labels, in particular, regarding the content of genetically modified organisms. The priority of this tool is the development and implementation of the system of state support for domestic producers of products with improved environmental characteristics in accordance with the statutory requirements, as well as the improvement of the methods and systems of state control and statistical reporting in the field of environmental protection¹.

During 2017-2020, it is assumed to implement a gradual separation of functions for the protection of the natural environment and economic activity with the use of natural resources, the implementation of European environmental norms and standards, the ecosystem planning, the implementation primarily of economic mechanisms in ecologically-oriented structural reforms, the achievement of balance between social and economic needs and problems in the field of environmental conservation, ensuring the development of environmentally effective partnerships between government, business entities and the general public, as well as wide distribution of environmental knowledge².

Also, at the beginning of 2017, one is actively developing a draft of the medium-term plan of priority actions of the Government by 2020³, where one of the preferences is ensuring in the medium term (within a year) the approximation of Ukrainian legislation to the EU legislation in terms of setting standards for ambient air quality in relation to the contents of the most harmful air pollutants and air quality control.

The priorities of these actions are the reduction of air pollution and more sustainable management of environmental quality. Due to certain measures, the following will be ensured: reduction of concentration of pollutants and greater protection of human health, vegetation, and ecosystems; strengthening the institutional capacity for the formation and implementation of state policy in the field of climate change and the protection of the ozone layer; prevention of the ozone layer destruction by reducing emissions of ozone-depleting substances; adaptation to climate change, increasing resilience and reducing risks associated with climate change⁴.

These tasks cannot be achieved without constant renewal of the system of national environmental standards and their gradual approximation to the EU standards. And for this purpose, we need to change the environmental legislation. Thus, while environmental standards do not alter the specific laws of Ukraine, the continuous improvement of national standards and the introduction of the European ones set the direction for the formation of the general environmental legislation of Ukraine.

From the point of view of importance and influence on the formation of the legislation, in the system of environmental law sources, standards occupy a position somewhere after the regulatory acts and international treaties, as they have normative and international legal focus.

Therefore, standards as part of the system of environmental law sources are official, documented, mandatory regulatory acts with international legal trends in the field of rational use of natural resources, environmental protection and ensuring environmental safety, which are developed on the basis of consensus and approved by the authorised body, which establish requirements, rules, instructions or characteristics designed for general and repeated use, relating to activities or its results, including products, processes or services.

References:

1. Andreytsev, V.I. (1996). *Ekolohichne pravo: Kurs lektsiy v skhemakh* [Ecological Law: Course of lectures in the schemes]. Kyiv: Venturi.[in Ukrainian].
2. Bondar, L.O. (2002). *Zakonodavchi osnovy standartyzatsiyi ta normuvannya u tsaryni okhorony dovkilliya* [Legal principles of standardization and rationing in the sphere of environmental protection]. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>.[in Ukrainian].

¹ *Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 26

² *Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року 2010* (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 26

³ *Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та план пріоритетних дій Уряду на 2017 рік 2017* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр*, 85.

⁴ *Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та план пріоритетних дій Уряду на 2017 рік 2017* (Кабінет Міністрів України). *Урядовий кур'єр*, 85.

3. Bondar, L.O. (2004). Pravove rehulyuvannya ekolohichnoyi standartyzatsiyi v Ukrayini [Legal regulation of ecological standardization in Ukraine]. <<http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/uprav/ekonorm.htm>>. [in Ukrainian].
4. Movchan, P.M., Nimchuk, V.V., Klichan, V.Y. (2009). *Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy* [Great Explanatory Dictionary of Contemporary Ukrainian Language]. Kyiv: Vydavnytstvo «Dnipro». [in Ukrainian].
5. Kovalova, T.V. (2005). *Velykyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy* [Great explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
6. Hvozdyk, P.O. (2012). *Dzherela ekolohichnoho prava Ukrayiny: monohrafiya* [Sources of environmental law of Ukraine: monograph]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
7. *Hospodarskyi kodeks Ukrayiny 2003* [Commercial Code of Ukraine] (Verkhovna Rada Ukrayiny). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 18. [in Ukrainian].
8. *Dekret pro standartyzatsiyu i sertyfikatsiyu 1993* [The Decree "On Standardization and Certification"] (Kabinet Ministriv Ukrayiny) [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 27. [in Ukrainian].
9. Kobetska, N.R. (2008). *Ekolohichne pravo Ukrayiny* [Environmental Law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
10. Kurylo, V.I. (2015). *Ekolohichne pravo Ukrayiny. Zahalna chastyna* [Environmental Law of Ukraine. General part]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
11. Hetman, A.P., Shulha, M.V. (2009). *Ekolohichne pravo Ukrayiny* [Environmental Law of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
12. *Zakon pro budivel'ni normy 2009* [The Law of Ukraine "On Construction Standards"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 5. [in Ukrainian].
13. *Zakon pro vidkhody 1998* [Law of Ukraine "On Waste"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 36. [in Ukrainian].
14. *Zakon pro enerhozberezhennya 1994* [The Law of Ukraine "On Energy Saving"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 30. [in Ukrainian].
15. *Zakon pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny 2004* [Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 50. [in Ukrainian].
16. *Zakon pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha 1991* [Law of Ukraine "On Environmental Protection"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 41. [in Ukrainian].
17. *Zakon pro standartyzatsiyu 2014* [Law of Ukraine "On Standardization" 2014] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 31. [in Ukrainian].
18. *Zakon pro tekhnichni rehlementy ta otsinku vidpovidnosti 2015* [Law of Ukraine "On Technical Regulations and Conformity Assessment"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [On Technical Regulations and Conformity Assessment]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 14. [in Ukrainian].
19. *Konstytutsiya Ukrayiny 1996* [The Constitution of Ukraine 1996] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 30. [in Ukrainian].
20. Kostenko, O.M. (2008). *Kultura i zakon – u protydyi zlu: Monohrafiya* [Culture and law – in counteraction to evil: Monography]. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
21. Kravchenko, S.M. (2002). *Aktualni problemy mizhnarodnoho prava navkolyshnoho seredovyscha: pidruchnyk* [Actual problems of international environmental law: textbook]. Lviv: Vyd. tsentr LNU. [in Ukrainian].
22. Ladyzhenskyi, V.M., Telyura, N.O. (2011). *Konspekt lektsiy navchalnoyi dysypliny «Ekolohichna standartyzatsiya i sertyfikatsiya»* [Summary of lectures of the academic discipline "Environmental standardization and certification"]. Kharkiv: KhNAMH im. Beketova, 4–22. [in Ukrainian].
23. Luts, L.A. (2008). *Zahalna teoriya derzhavy ta prava: navch.-metod. posibnyk* [General theory of state and law: study guide]. Kyiv: Ataka. [in Ukrainian].
24. Marchenko, M.N. (2008). *Istochniki prava* [The Sources of Law]. Moscow: Izdatel'stvo Prospekt. [in Russian].
25. Yaremenko, V.V., Slipushko, O.M. (2011). *Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Akonit. [in Ukrainian].
26. *Osnovni zasady (Stratehiya) derzhavnoyi ekolohichnoyi polityky Ukrayiny na period do 2020 roku 2010* [The Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2020] (Verkhovna Rada Ukrayiny) [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 26. [in Ukrainian].
27. Parkhomenko, N.M. (2009). *Dzherela prava: teoretyko-metodolohichni zasady: avtoref. dys.... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01* [Sources of law: theoretical and methodological foundations. –Thesis for ScD in Law]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. [in Ukrainian].
28. Parkhomenko, N.M. (2008). *Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohiyi: monohrafiya* [Sources of Law: The Problems of Theory and Methodology: Monograph]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka». [Kyiv: LTD «Publishing House» «Legal thought» [in Ukrainian].
29. Peregudov, F.I., Tarasenko, F.P. (1989). *Vvedenie v sistemnyy analiz* [Introduction to the system analysis]. Moscow: Vysshaja shkola. [in Russian].

30. *Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny u zv'yazku z pryynyattiam Zakonu Ukrayiny «Pro standartyzatsiyu» 2017* [Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine "On Standardization"] (Verkhovna Rada Ukrayiny). [The Verkhovna Rada of Ukraine] *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] <<http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=ba823943-8d4c-4a69-a3e2-253a8e2b1741>>. [in Ukrainian].
31. *Serednostrokovyy plan priorytetnykh diy Uryadu do 2020 roku ta plan priorytetnykh diy Uryadu na 2017 rik 2017* [Mid-term plan of the Government priority actions by 2020 and a plan of priority actions of the Government in 2017] (Kabinet Ministriv Ukrayiny). [The Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Uryadovyy kuryer*, 85. [in Ukrainian].
32. Sytnyk, K.M., Brayon, O.V. (1994). *Slovyk-dovidnyk z ekolohiyi* [Dictionary of ecology]. Kyiv: N.D. [in Ukrainian].
33. Skakun, O.F. (2000). *Teoriya gosudarstva i prava*: Uchebnik [The Theory of State and Law]. Kharkiv: Konsum. [in Russian].
34. Kalchenko S.V. (2013). *Struktura ta dzherela yevropeyskykh standartiv. Oskarzhennya porushen zakonodavstva pro vybory* [Structure and sources of European standards. Appeal against violations of election legislation]. Kyiv: *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiya*, 150-154. [in Ukrainian].
35. Topolevskyy, R.B. (2004). *Systemni zvyazky yurydychnykh dzherel prava*: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 [System links of legal sources of law. –Thesis for PhD in Law. Spec. 12.00.01]. Kharkiv: Natsionalnyy un-t vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
36. Shparyk, N. (2014). *Ponyattya ta oznaky mizhnarodno-pravovoho akta yak dzherela ekolohichnoho prava Ukrayiny* [Concepts and features of the international legal act as a source of environmental law of Ukraine]. Lviv: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*, no 59, 317. [in Ukrainian].
37. Karakash, I.I. (2001). *Jekologicheskoe pravo Ukrainy: Kurs lekcij* [Environmental Law of Ukraine: Course of lectures]. Odesa: Odissej. [in Russian].
38. Yakovyuk, I. (2013). *Systema dzherel prava Yevropeyskoho soyuzu: zahal'na kharakterystyka* [The system of sources of law of the European Union: general characteristics]. *Filosofiya prava i zahalna teoriya prava* [The Philosophy of law and general theory of law], no. 1, 211-212. [in Ukrainian].
39. Judgment of the Court of Justice of the European Communities in the case C-322/88 «Grimaldi v Fondesdes Malaises Professionnelles» of 13.12.1989. European Court Reports. [in English].

POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC POLICY

Олена Чальцева, к. і. н.

*Національний Педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця),
Україна*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПУБЛІЧНИХ АКТОРІВ

Olena Chaltseva, PhD in History

*National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine
Vasyl Stus Donetsk National University (Vinnitsa), Ukraine*

INSTITUTIONALIZATION OF THE INTERACTION OF PUBLIC ACTORS

At the present stage, institutional development in democratic systems and introduction of new mechanisms of interaction between government and society takes place; we may see active inclusion of citizens in the governance process, the creation of new types of cooperation and the formation of a new space of public policy, constructed not only according to the "top-down" trajectory, but also in line with the "from bottom to top" trajectory. The institutionalization of civil dialogue and cooperation with the authorities in countries where this process is actively and successfully implemented is not only naturalized, but also formally legal. In practical terms, public institutions that provide interaction between civil society and the state acquire new forms of innovation that expand the participation of the public sector in the process of co-management at various spatial levels, among which can be identified such as: social consultative bodies, telecommunications, e-government, crowdsourcing and others.

Keywords: public actor, institutionalization, networking, public dialogue, deliberation, civil society.

Протягом минулого століття в державах світу було вироблено безліч публічних інститутів, що забезпечували різні форми взаємодії між громадянським суспільством і державою та відповідали своєму часу й умовам політичного життя. Однак розвиток цього процесу в умовах постмодерну набув нового змісту й нового концептуального та практичного втілення. На сучасному етапі відбувається інституціональне оформлення та впровадження інтерактивних механізмів взаємодії влади та суспільства, активне включення громадян до процесу управління, створення нових форм співпраці та формування нового простору публічної політики, сконструйованого не тільки за траєкторією «згори– вниз», але й за траєкторією «знизу – вгору». Серед авторів, що розглядають проблеми взаємодії суспільства і влади, слід виділити: Е. Остром, Н. Буллейн, Р. Тофтисова, Ж.-Р. Алвентозу, Р. Васкеса, Н. Флінгстіна, О. Зайцева, Ю. Нісевич, В. Давиденко, М. Лацібу, А. Буханевич та ін.

У країнах, які стали на шлях постіндустріального розвитку, ієрархічна система управління перестала задовольняти сучасним вимогам системи. Поступово домінуючою стає мережева логіка співробітництва, управління й комунікації, заснована на індивідуальному використанні інформаційних технологій у процесі взаємодії між владою та суспільством. Мережевізація публічної політики відбувається в результаті інтеграції взаємодіючих зусиль, які рефлексують політичних акторів, кожен із яких формує «порядок денний», визначає свою конфігурацію зв'язків і стратегію розвитку соціально-політичного порядку в конкретному (глобальному, регіональному, національному, місцевому) політичному просторі.

Мережева публічна політика розширила свій простір за рахунок нових і змінених функціонально традиційних акторів, принципово модифікувавши форми взаємодії між усіма учасниками політичного поля в різних режимних середовищах. Актори, взаємодіючи в умовах конкретного режиму й специфічного соціокультурного середовища, характеризуються різним ступенем ресурсних можливостей, пов'язані між собою різною щільністю й інтенсивністю комунікації, різним рівнем інституціоналізації каналів і форм співробітництва.

Інституціоналізація взаємодії акторів публічної політики за логікою Н. Флінгстіна, це процес, за допомогою якого правила з абстракцій перетворюються на конструюючі елементи моделей взаємодії в просторі полів, що повторюються¹.

Інституціоналізація взаємодії публічних акторів – це створення й розвиток вертикальних, горизонтальних і мережевих каналів, по яким відбувається обмін інформацією та здійснюються регулярні практики соціального партнерства. Через функціональні можливості акторів публічної політики ми можемо визначити характер і специфіку цих взаємодій, виділити статусні ролі суб'єктів і дати оцінку їх впливу на політичну систему в цілому.

Канал обміну інформацією між державою та суспільством називають діалогічною взаємодією, яка являє собою основу для ефективної публічної політики й виконує безліч функцій.

Актори публічної політики комунікують, ведуть переговори, кооперуються, координують дії, конфліктують, конкурують, лобіюють свої інтереси тощо, тобто здійснюють ці та інші типи діалогічної взаємодії у сфері публічної політики. Діалогічність є основою узгодження інтересів між політичними акторами, без якого неможлива дискурсивна демократія². Тільки відкрита дискусія дозволяє артикулювати інтереси, визначати орієнтації та ідентичності всіх учасників взаємодії й легітимізувати владу³. Діалог завжди багатоплановий: він є обміном когнітивними комплексами (інформація, знання про щось); оціночними компонентами (думки, судження); конативними (бажання, прагнення, цілепокладання, вольові інтенції) і прагматичними міркуваннями (способи дії, методи й ресурси рішення загальної проблеми); прогностичними припущеннями⁴.

Діалогічність взаємодії між суспільством і державою в публічній сфері в політичній науці розглядають крізь призму ширшого концепту «соціального діалогу», який, на думку українського політолога В. Давиденко, є найдосконалішою формою дискусії довкола інтересів суспільства, у якій на партнерській основі рівноправно беруть участь різні сторони – учасники діалогу, причому жодна зі сторін не домінує з огляду на власний статус або інтерес, а в аспекті права не має переваг, при цьому право сильнішого не береться до уваги, а розбіжність точок зору нівелюється в результаті взаємоприйнятних поступок⁵. Беручи до уваги це визначення, можна стверджувати, що соціальний діалог як більш широка категорія включає в себе різні види діалогів, в тому числі, й публічний діалог.

Функцією публічного діалогу є легітимації політичної влади⁶. Зацікавленість влади в діалозі із суспільством властива всім системам, але методи здійснення цієї функції мають принципові відмінності. У відкритих системах діалогічність буде забезпечуватися через відкриту дискусію та доступність всіх акторів до каналів взаємодії. За допомогою публічного інституціонального діалогу у вигляді перманентної деліберації, тобто громадських дискусій, дебатів, обговорень, нарад, слухань, «круглих столів», формується громадська думка й створюються умови легітимації влади. У недемократичних системах, навпаки, ми можемо спостерігати або імітацію діалогу, або взагалі

¹ Флінгстин, Н. (2001). Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений. *Экономическая социология*, 2, 4.

<http://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204947/ecsoc_t2_n4.pdf#page=28>.

² Бенхабиб, С. (2003). *Притязания культуры. равенство и разнообразие в глобальную эру*. Москва: Логос, 350.

³ Скалабан, И.А. (2011). Социальное, общественное и гражданское участие: к проблеме осмысления понятий. *Вестник Томского государственного университета. Сер.: Философия. Социология. Политология*, 1(13), 130 – 139.

⁴ Глухова, А.В. (2015). Гражданский диалог как механизм формирования публичной политики: современные тенденции и проблемы России. *Вестник ВГУ. Серия: история. политология. Социология*, 3, 13.

⁵ Давиденко, В.В. (2008). *Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави*: Автореф. дис.... д-ра політ. наук, Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів, 28

⁶ Benhabib, S. (1992). *Models of Public Space: Hanna Arendt, the Liberal Tradition, and Jurgen Habermas*. Cambridge, 73-98.

його повну відсутність. У цьому випадку влада для підтримки своєї легітимності створює фальшиву картину публічності, яка через комунікаційні канали презентується в суспільстві як реальна.

У процесі інституціоналізації інтерсуб'єктивних практик взаємодії в публічній сфері суб'єкти діалогу стають інституціональними суб'єктами публічної політики, тобто носіями певних норм і правил комунікативної дії, що регулюють і накладають інституціональні обмеження на поведінку суб'єктів хабітуалізованої (узвичаєної) інтеракції¹. Інституціоналізація публічних практик взаємодії прив'язана до політичного простору конкретної системи та відображає режимні, історичні, соціокультурні, комунікативні характеристики різних верств публічної політики. У результаті інтегрування нових інституціональних практик взаємодії держави й суспільства в традиційне середовище з'являються різноманітні нові форми зв'язків і види співпраці, які можуть мати свої національні відмінності. Таким чином, хабітуалізовані інтеракції являються результуючою конфігурацією мережі акторів в умовах певного мережевого ландшафту публічної політики.

Характер діалогової взаємодії може мати різні сутнісні та структурні форми відносин (неформалізовані й формалізовані, неінституціоналізовані та інституціоналізовані), з різним ступенем залученості туди організацій громадянського суспільства (від ситуативного інформування до системних консультацій і участі в діалозі з офіційними державними органами) та різним рівнем масштабу (місцевий, регіональний, міжрегіональний, глобальний). При цьому, за твердженням дослідників взаємодії громадських об'єднань і держави Н. Буллейн, Р. Тофтисова, О.Зайцева не існує єдиної універсальної моделі такої інституціональної основи, а прийняті нею форми ще більш різноманітні й специфічні для конкретної країни та ситуації². Тому частіше для характеристики такого виду відносин вчені вдаються до аналізу вже існуючих практичних моделей.

Успішним прикладом може служити наднаціональна система ЄС, де були розроблені й застосовуються три форми громадянського діалогу: «вертикальний діалог» (між громадянським суспільством і державними органами); «трансверсальний», або поперечний діалог (між структурами ЄС і громадянським суспільством); «горизонтальний діалог» (між структурами громадянського суспільства)³. Можна було б додати варіант «мережевого» діалогу, оскільки політична практика взаємодії акторів у публічному полі має поліцентричний характер і все частіше формується навколо проблемних зон політики, які потребують рішень на різних рівнях одночасно.

Інституціоналізація публічного діалогу є необхідною процедурою для демократичного розвитку систем та представляється конкретними інституціями. В ЄС, наприклад, уже давно вироблені чіткі критерії, для того щоб вважати ту чи іншу громадську структуру / інституцію репрезентативною і маючою право на участь в інституціалізованому публічному діалозі. До таких критеріїв належать, наприклад, стабільність цієї структури, рівень її показності й масштаб діяльності (місцевий, регіональний, національний), прозорість, незалежність від будь-яких бізнес-структур, наявність досвіду й прав участі в переговорах тощо⁴.

Інституціоналізація громадянського діалогу у країнах, де цей процес активно й успішно реалізовується, має не тільки хабітуалізований, але й формально-правовий характер. У процесі публічної взаємодії інституціалізовані актори виконують нормативну функцію прозорої взаємодії між державою та громадянським суспільством, де обидва актори здійснюють свій внесок у розробку нормативних документів. Так, з юридичної точки зору, основним актором, ініціуючим законодавче оформлення взаємовідносин між суспільством і владою, є держава.

Прикладами нормативних документів (нормативний ресурс), які фіксують договори соціального партнерства, де в повній мірі враховані інтереси громадянського сектора, можна назвати прийняті в ЄС: Білу книгу з питань державного управління в Європі (2001 р.), Білу книгу про європейську політику комунікації (2006 р.), Статтю 11 договору про Європейський Союз у редакції Лісабонського договору (2009 р.), Договір про Європейський Союз (в редакції

¹ Зайцев, А.В. (2014). Институциональный дизайн публичной политики и институционализация диалога государства и гражданского общества. *Политика, государство и право*, 7. <<http://politika.snauka.ru/2014/07/1768>>

² *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док.* (2009). Минск: ФУАинформ, 43.

³ Форум Громадянського Суспільства Східного Партнерства. <<http://eap-csf.eu/>; <http://www.csdialogue.eu/civil-society-forum>>

⁴ Зайцев, А.В. (2012). Новая Агора: гражданский диалог в Евросоюзе. *Юридические исследования*, 2, 62-89.

Лисабонського договору)¹. У цих документах викладені основні принципи діалогової взаємодії (відкритість, співучасть, підзвітність, ефективність і координація) між громадянським суспільством, з одного боку, і центральними та місцевими органами влади, з іншого. Укладання договорів на рівні національних держав демонструють такі країни, як Великобританія (Договір між урядом і громадським сектором Уельсу², Шотландська угода³, Угода між урядом та суспільним сектором Північної Ірландії⁴, Угода про відносини між урядом та суспільним сектором Англії⁵, Хорватія (Національна програма співробітництва між урядом Республіки Хорватія та суспільним сектором «Разом заради кращого»)⁶, Канада («Працюємо разом»: спільна ініціатива уряду та суспільного сектора Канади, Доповідь про спільні круглі столи)⁷, Естонія (Концепція розвитку громадянського суспільства)⁸, Данія (Датська хартія зі взаємодії Мережі добровольців і суспільних організацій Данії з державним сектором)⁹.

Договори між громадянським суспільством і владою ще не є повсюдною практикою в державах, однак необхідність в інституціоналізації таких відносин зростає, тому що нормативна оформленість цього виду партнерства дає можливість сторонам брати участь у процесі вироблення й реалізації політичних рішень на легальній, систематично-регулярній основі з урахуванням взаємних вигод і відповідальності.

Вертикальна інституціоналізація діалогу держави й громадянського суспільства в різних типах систем здійснюється спеціально створеними при управлінських структурах (парламенті, уряді, міністерствах, радах, спільних комітетах, агентствах, місцевих органах влади тощо) інституціями. У парламенті типовою інституціональною формою співпраці є спеціалізовані комітети, що займаються взаємодією держави та громадянського суспільства. Наприклад, в Угорщині з початку 1990-х існують парламентський Комітет з підтримки організацій громадянського суспільства та Цивільне управління Парламенту, в Німеччині з 2003 р. діє підкомітет Комітету у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді (Підкомітет з громадянської активності). В уряді, у його складі може бути центральний департамент, відповідальний за зв'язки з громадянським сектором незалежно від лінійних міністерств. В Угорщині в 1998 р. при апараті прем'єр-міністра був створений Департамент зі зв'язків з громадянським суспільством, в Хорватії з 1998 р. діє Державне управління зі співпраці з НУО, у Словенії при Державному управлінні з європейських справ був призначений Національний координатор зі співпраці з НУО¹⁰.

Прикладом партнерства влади й громадянського суспільства на місцевому рівні можна назвати діяльність муніципалітету в місті Алмере (Нідерланди)¹¹. Будь-який громадянин, який проживає в Алмере, може додати тему для обговорення на Раді, зібравши 50 підписів інших громадян на підтримку цієї ініціативи. На сайті «політичного ринку» можна дізнатися всю інформацію з цих питань у Раді, подати електронну петицію. Досвід цього міста став прикладом для багатьох невеликих самоврядних громад, які на практиці реалізують публічну політику, включаючи громадян у процес управління.

Ще однією типовою формою співпраці є створення офіційних консультативних органів у складі представників держструктур (центрального, регіонального та місцевого рівнів)

¹ Договір о Европейском Союзе (в редакции Лиссабонского договора). <<http://eulaw.ru/treaties/teu>>.

² Договір про відносини між урядом і суспільним сектором Уельса. <www.official-documents.co.uk/document/cm41/4107/4107.htm>

³ Шотландський договір. <www.scotland.gov.uk/library/documents-w3/comp-00.htm>

⁴ Договір про відносини між урядом і суспільним сектором Північної Ірландії. <www.nicva.org/compact.html>

⁵ Договір про відносини між урядом і суспільним сектором Англії. <www.homeoffice.gov.uk/acu/compact.pdf>

⁶ Національна програма співробітництва між урядом Республіки Хорватія та суспільним сектором «Разом заради кращого». <<http://www.uzuvrh.hr/eng/suradnjaENG.htm>>

⁷ «Работаем вместе»: совместная инициатива правительства и общественного сектора Канады, Доклад о совместных круглых столах. <www.web.net/vsr-trsb/publications/pco-e.pdf>

⁸ Концепция развития гражданского общества в Эстонии. <<http://www.ngo.ee/ekak>>

⁹ Датская хартия по взаимодействию Сети добровольцев и общественных организаций Дании с государственным сектором. <<http://friv.wizards.dk/Web/Site/Charter+og+samarbejde>>

¹⁰ *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док.* (2009). Минск: ФУАинформ, 45.

¹¹ Муніципалітет у місті Алмере (Нідерланди). <<http://gemeenteraad.almere.nl>>

і громадянським суспільством у вигляді Громадських рад, консультаційних комітетів, конференцій тощо. Наприклад, Громадські ради, які функціонують у формі так званих Цивільних журі (Citizen jury) у США, цивільних Workshop у Великобританії, Бюро консультацій для громадян Великобританії, цивільних конференцій та конференцій з досягнення консенсусу в ЄС, Громадських Рад в Україні, Громадських палат в Росії та ін.

Досвід демократичних держав показує, що створення спеціальних структур для залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень є невід'ємним компонентом публічної політики, який забезпечує взаємодію між владою і суспільством «знизу – вгору». Однією з інституціональних форм такої взаємодії є Суспільно-консультативні структури (далі СКС), що представляють собою організації, які включають у себе як представників інститутів громадянського суспільства (насамперед НКО), громадськості, бізнесу, держави. Основна функція таких структур – обговорення суспільно значущих питань і прийняття рекомендацій для органів державного управління.

Виконуючи роль майданчиків для міжсекторної взаємодії, ОКС широко поширені в західноєвропейських країнах. Так, на рівні ЄС був створений Економічний і соціальний комітет, який представляє такі групи інтересів, як профспілки, об'єднання роботодавців, НКО, що працюють у сфері освіти, охорони здоров'я, екології тощо. Основна функція консультативного органу полягає у підготовці рекомендацій для інститутів прийняття рішень в ЄС (Європейська комісія, Європейський парламент і Європейська Рада). Щорічно комітет готує близько 170 документів і звернень рекомендаційного характеру. Причому, тільки 15% з них розроблені за ініціативою Комітету, тобто порядок денний у значній мірі формують органи, які приймають рішення.

На рівні національних держав також існують подібні консультативні органи. Так, наприклад, у Польщі створена в 2003 р. Рада із суспільно-корисної діяльності при Міністерстві з питань праці та соціальної політики; Естонська економічна і соціальна рада, Економічна й соціальна рада Іспанії; Трипартистська рада Республіки Литва, Економічна і соціальна рада Португалії, Національна тристороння соціально-економічна рада при президентові України, Економічна і соціальна рада республіки Болгарії та ін.

Часто Громадські ради створюються на рівні місцевого самоврядування. Наприклад, м. Порту-Алегре (Бразилія), м. Сан-Дені (Франція), м. Барселона (Іспанія), м. Торонто (Канада), м. Брюссель (Бельгія). Прикладами діючих міських Громадських рад можуть служити так само консультативно-дорадча рада в Щецині (Польща), Пріоритетна рада м. Дейтона (США), оперативна група з виконання наказу мера міста Сан-Франциско (США) про прозорість діяльності державних органів та ін.

Аналіз досвіду міжсекторної взаємодії в різних країнах показує, що створення спеціальних механізмів залучення організацій громадянського суспільства (насамперед НКО) до процесу прийняття рішень може мати позитивні наслідки для врахування думки громадськості в управлінні й розвитку публічної політики. Забезпечення міжсекторної взаємодії та здійснення експертизи – не єдині цілі функціонування ОКС. Несподіваним чином створення подібного роду органів стало не тільки показником відкритості й демократичності тієї чи іншої політичної системи, але також відповіддю на слабкість парламентів – традиційних інститутів, що забезпечують представництво громадських інтересів. ОКС, таким чином, служать для усунення «дефіциту демократії» та забезпечують громадську участь, впливаючи на легітимацію політичних рішень¹.

Ефективність діяльності подібних структур у публічному полі залежить в першу чергу від рівня свободи діяльності громадських організацій у політичній системі і від можливості артикулювати, актуалізувати та впливати на політичні рішення. У державах, де громадський сектор не має можливості виступати в ролі самостійного актора політичного процесу, структури цивільних представництв носять формальний характер, імітуючи публічну практику (Росія, Білорусь, Казахстан та ін.) і створюючи ілюзію співучасті суспільства у владі. Для реалізації такого виду взаємодії використовуються ДОНДО «державою організовані недержавні організації» (англ. government-organized (або operated) non-governmental organization, які є номінально неурядовими, а в реальності створюються з ініціативи та / або участі влади і які працюють на інтереси держави.

¹ Тарасенко, А., Дубровський, Д., Стародубцев, А. (2011). *Навести мости между обществом и государством: общественно-консультативные структуры в регионах Северо-Запада*. Санкт-Петербург: Реноме, 11.

Як приклади можуть служити: російський рух «Наші», казахстанська Асоціація НКО і НГО, венесуельські Боліваріанські гуртки та ін., які у своїй діяльності сприяють підтримці режиму та є інструментом формування позагромадянської публічності.

Відмінною рисою участі ДОНДО в демократичних системах є те, що, незважаючи на «приналежність» державі, вони незалежні від політичного істеблшменту з точки зору керівництва організацією і, щонайменше, з професійної точки зору. Вони можуть набувати різноманітних форм і грати різні ролі – від фондів, що займаються збором коштів і видачею грантів (наприклад, державні фонди в Угорщині або Франції), до просування певних суспільних інтересів та надання послуг (наприклад, асоціації муніципалітетів) або некомерційної проектної діяльності (наприклад, суспільно-корисні компанії в Угорщині)¹.

У зв'язку з активним розширенням громадського сектора в процесі співуправління на місцевому рівні з'являються інноваційні форми взаємодії. Наприклад, однією з нових форм є телекотедж – це «Інфотека», мета якої – зв'язати завдяки новим інформаційним технологіям ізольовані сільські громади з рештою світу. З'явившись уперше в 1985 р. у Швеції² з метою надання послуг населенню, практика телекотеджів була поширена спочатку на скандинавські, а пізніше на всі європейські країни. Для координації дій був створений Міжнародний союз телекотеджів (ТСІ), до якого увійшли 75 держав.

Телекотедж об'єднує в собі функції навчального центру, бібліотеки, пошти, магазину телекомунікаційної техніки та центру зв'язку, де проводяться курси з роботи на комп'ютері і використання телекомунікаційного обладнання. Завдяки фінансовій підтримці урядів і неурядових організацій діяльність телекотеджів сприяє підвищенню активності місцевих жителів, задоволенню потреб місцевого розвитку, підвищенню доступності послуг, поліпшенню умов праці й побуту, поширенню інформації для формування та зміцнення місцевих громад³. У цілому, телекотеджі як форма взаємодії суспільства й держави сприяють розвитку демократії та громадянської активності на місцевому рівні. Ця форма є однією із потреб сучасних демократій, які прагнуть до включення в публічний процес якомога більшої кількості учасників, особливо на місцевому рівні.

У зв'язку з активним включенням інтерактивних технологій у політичний процес, під їх впливом відбувається неминуча зміна ролі публічних інститутів та інституціональних практик взаємодії громадянського суспільства й держави. Сучасна практика публічної політики все більше вимагає уваги до проблеми співучасті громадянського суспільства в процесі управління й формування горизонтальних форм взаємодії між публічними акторами за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Комунікативне середовище публічної сфери виходить за межі реальності та поширюється в online-просторі, який сміливо можна називати новим полем політичних практик. Інституціоналізація online-простору публічної політики призвела до появи нових практик взаємодії акторів, які можна представити у двох формах: «медіа-ком'юніті» і «електронне урядування».

Інституціонально медіа-ком'юніті представлені online-соціальними мережами, інтернет-блогами, незалежними online-ЗМІ і «громадськими організаціями 2.0» (неурядові / недержавні добровільні об'єднання громадян на основі реалізації спільних інтересів і цілей), завдяки яким, відбувається оформлення у віртуальному соціальному просторі громадянської мережевої спільноти.

На рівні державної політики тенденція стимулювання залучення громадян у процеси управління через мережеві інтернет-технології концептуалізувалася в електронне урядування (e-governance), яке представляє собою мережеву взаємодію громадян і державних структур у прийнятті політико-управлінських рішень. Інституціонально концепція електронного урядування оформилася у вигляді електронного уряду (e-government). Інституціоналізуючись, електронний уряд сприяє формуванню нового типу «електронного» громадянина й нового типу управлінського мислення. Створюються нові можливості репрезентації публічних інтересів і впливу цивільних структур на процес виробництва публічної політики. Одним із видів практичного втілення електронної демократії та прямої участі можна назвати online-вибори. Електронне голосування в масштабі всієї

¹ *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док.* (2009). Минск: ФУАинформ, 266.

² <http://www.globalideasbank.org/BOV/BV>

³ *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт: сб. ст. и док.* (2009). Минск: ФУАинформ, 266.

країни використовують також такі держави, як Естонія, Франція, Бельгія, США, Великобританія та ін.

Політичний краудсорсинг ще одна форма online взаємодії, яка є цілеспрямованою діяльністю суб'єктів політики з використання ресурсів громадян, організованих у соціальні мережі в online-просторі для колективного створення (ідеї, проекту) і / або закріплення (рішення, практики) політичних інновацій у сфері публічної політики. Краудсорсинг досить швидко впроваджується у практику електронних урядів держав для організації постійної співпраці органів влади та громадянського суспільства в регіонах / муніципальних утвореннях. У публічному полі політики різноманітні політичні актори, взаємодіючи, використовують такі практики краудсорсингу, як: політичний ринок прогнозів, брейнсторм, законотворчий і проектний краудсорсинг.

Таким чином, інституціоналізація взаємодії публічних акторів передбачає створення й розвиток вертикальних, горизонтальних і мережевих каналів, за допомогою яких відбувається обмін інформацією та здійснюються регулярні практики соціального партнерства, що включають у себе як оновлені традиційні, так і нові інтерактивні інституціональні форми співпраці. Важливою характеристикою нової мережевої взаємодії акторів у публічному полі політики з'явилася можливість його проектування за допомогою нових інституціоналізованих практик управління та інтерактивних технологій, завдяки яким створюються умови для конструктивної участі різноманітних акторів і можливості для діалогової взаємодії.

References:

1. Flyhstyn, N. (2001). Polya, vlast y sotsyalnye navyky: krytycheskyy analiz novykh ynstytutsyonalnykh techeny [Fields, power and social skills: a critical analysis of new institutional currents]. *Ekonomycheskaya sotsyologiya* [Economic Sociology], No. 4. <http://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204947/ecsoc_t2_n4.pdf#page=28> [in Russian]
2. Benkhabib, S. (2003). *Prityazaniya kultury. ravenstvo i raznoobraziye v globalnuyu eru* [Claims of culture. Equality and diversity in the global era]. Moscow: Logos [in Russian]
3. Skalaban, I.A. (2011). Sotsialnoye. obshchestvennoye i grazhdanskoye uchastiye: k probleme osmysleniya ponyatiy [Social, public and civil participation: to the problem of understanding the concepts]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ser.: Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya* [The Bulletin of Tomsk State University. Series: Philosophy. Sociology. Political Science], no. 1(13) [in Russian]
4. Glukhova, A.V. (2015). Grazhdanskiy dialog kak mekhanizm formirovaniya publichnoy politiki: sovremennyye tendentsii i problemy Rossii [Civil dialogue as a mechanism of the formation of public policy: current trends and problems of Russia]. *Vestnik VGU. Seriya: Istoriya. Politologiya. Sotsiologiya* [The Bulletin of Voronezh State University. Seria: History. Political Science. Sociology], no. 3 [in Russian]
5. Davidenko, V.V. (2008). *Sotsialnyy dialoh v konteksti vzayemodiyi hromadyanskoho suspilstva i derzhavy: Avtoref. dys.... d-ra polit. nauk* [Social dialogue in the context of the interaction of civil society and the state: thesis for PhD degree in Politics]. Lviv [in Ukrainian].
6. Benhabib, S. (1992). *Models of Public Space: Hanna Arendt, the Liberal Tradition, and Jurgen Habermas. Habermas and the Public Space*. Cambridge, Mass: MIT Press. [in English]
7. Zaytsev, A.V. (2014). Institutionalnyy dizayn publichnoy politiki i institutsionalizatsiya dialoga gosudarstva i grazhdanskogo obshchestva [Institutional design of public policy and institutionalization of the dialogue between the state and civil society]. *Politika. gosudarstvo i pravo* [Politics. State and law], no. 7. <<http://politika.snauka.ru/2014/07/1768>>. [in Russian]
8. Gosudarstvo i grazhdanskoye obshchestvo: praktika effektivnogo vzaimodeystviya [The State and civil society: practice of effective interaction]. *Mezhdunarodnyy opyt: sb. st. i dok. 2009* [International experience: collection of articles and documents 2009]. Minsk: FUAinform [in Belarus].
9. Forum Gromadyanskogo Suspilstva Skhidnogo Partnerstva [Forum of Civil Society of the Eastern Partnership]. <<http://eap-csf.eu/>; <http://www.csdialogue.eu/civil-society-forum>> [in Ukrainian].
10. Zaytsev, A.V. (2012). *Novaya Agora: grazhdanskiy dialog v Evrosoyuze. Yuridicheskiye issledovaniya* [New Agora: the civil dialogue in EU. Legal studies], no. 2, 62-89 [in Russian]
11. Dogovor o Evropeyskom Soyuze (v redaktsii Lissabonskogo dogovora) [The treaty on EU (In the edition of the Lisbon Treaty)]. <<http://eulaw.ru/treaties/teu>> [in Russian]
12. Dohovir pro vidnosyny mizh uryadom i suspilnym sektorom Uelsa [The treaty on the relations between government and public sector of Wales]. <[www.official-documents.co.uk/ document/cm41/4107/4107.htm](http://www.official-documents.co.uk/document/cm41/4107/4107.htm)> [in Ukrainian].
13. Shotlandskyy dohovir [Scotland Treaty]. <www.scotland.gov.uk/library/documents-w3/comp-00.htm> [in Ukrainian].
14. Dohovir pro vidnosyny mizh uryadom i suspil'nym sektorom Pivnichnoyi Irlandiyi [The treaty on the relations between government and public sector of the Northern Ireland]. <www.nicva.org/compact.html> [in Ukrainian].

15. Dohovir pro vidnosyny mizh uryadom i suspil'nym sektorom Anhliyi [The treaty on the relations between government and public sector of England]. <www.homeoffice.gov.uk/acu/compact.pdf> [in Ukrainian].
16. Natsionalna prohrama spivrobotnytstva mizh uryadom Respubliki Khorvatiya ta suspilnym sektorom «Razom zarady krashchoho» [The National program of cooperation between the government of the Republic of Croatia and civil sector «Together for the better»]. <<http://www.uzuvrh.hr/eng/suradnjaENG.htm>> [in Ukrainian].
17. «Rabotayem vmeste»: sovmestnaya initsiativa pravitelstva i obshchestvennogo sektora Kanady. Doklad o sovmestnykh kruglykh stolakh [«Work together»: joint initiative of the government and civil sector of Canada. The report on joint round tables]. <www.web.net/vsr-trsb/publications/pco-e.pdf> [in Russian]
18. Kontsepsiya razvitiya grazhdanskogo obshchestva v Estonii [The Concept of the development of civil society in Estonia]. <<http://www.ngo.ee/ekak>> [in Russian]
19. Datskaya khartiya po vzaimodeystviyu Seti dobrovoltagev i obshchestvennykh organizatsiy Danii s gosudarstvennym sektorom [The Danish Charter on interaction of the Network of volunteers and public organizations of Denmark with the state sector]. <<http://friv.wizards.dk/Web/Site/Charter+og+samarbejde>> [in Russian]
20. *Gosudarstvo i grazhdanskoye obshchestvo: praktika effektivnogo vzaimodeystviya. Mezhdunarodnyy opyt: sb. st. i dok.* [The state and civil society: the practice of effective interaction. International experience: collection of articles and documents] (2009). Minsk: FUAinform [in Belarusian]
21. Munitsypalitet u misti Almere (Niderlandy) [Municipality in Almere City (Netherlands)]. <<http://gemeenteraad.almere.nl>> [in Ukrainian].
22. Tarasenko, A., Dubrovskiy, D., Starodubtsev, A. (2011). *Navesti mosty mezhdru obshchestvom i gosudarstvom: obshchestvenno-konsultativnyye struktury v regionakh Severo-Zapada* [To build bridges between society and the state: public consultative structures in the regions of the North-West]. Saint-Peterburgh: Renome, 11 [in Russian].

Лілія Хорішко, к. політ. н.

Запорізький національний університет, Україна

ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ ЛЕГІТИМАЦІЇ ЕЛІТНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Liliia Khorishko, PhD in Political Science

Zaporizhzhia National University, Ukraine

PROCEDURAL ASPECT OF LEGITIMATION OF THE ELITE POLITICAL INSTITUTION

The processes of legitimation of the elite political institution are part of the successful political activity aimed at the implementation of meaningful and qualitative transformations and modernization of the political system. During the process of legitimation there occur the formation of the stable beliefs in the mass consciousness concerning the appropriateness of the political activity, carried out by the elite, need for activation of resources for its support and public recognition of effectiveness. The procedural aspect of legitimation of the elite political institute was studied. Scientific achievements of domestic and foreign scientists were analyzed and systematized. The main mechanisms, procedure and types of legitimation of the elite political institutions were described. At the same time, along with legitimation, processes of de-legitimation may take place.

Keywords: legitimation, political elite, political system, political institution

Процеси інституціоналізації політичної еліти обумовлюються легітимацією її статусу в політичній системі на основі закріплення у масовій свідомості та визнання доцільності функціонування даного інституту в контексті прийняття політико-управлінських рішень, направлених на досягнення суспільного блага. Легітимаційні процеси відбуваються згідно визначеної процедури, що може видозмінюватися залежно від впливу політичної ситуації. Їх складність та динамічність вимагає від представників елітного політичного інституту відповідних знань та вмінь використовувати не тільки традиційні механізми легітимації, але й виробляти нові, вдосконалюючи тим самим процедуру взаємодії з громадянським суспільством, формуючи чіткі критерії оцінювання політичної діяльності. Це актуалізує потребу дослідження змісту та процедури легітимації елітного політичного інституту, що виступає метою даної наукової розвідки.

Змістовні характеристики легітимаційних процесів в елітному середовищі можна розглядати крізь призму існуючих типологій. Базовою моделлю розуміння процесів легітимації вважається типологія, запропонована М. Вебером. При раціонально-легальній легітимності взаємодія еліти та суспільства відбувається в рамках окреслених інституціональною структурою формальних правил, що відповідають існуючій законодавчій базі. Така взаємодія має двохсторонній характер, оскільки передбачає конкретні дії еліти відносно оптимізації функціонування політичної системи, що оцінюються суспільством. Це оцінювання виступає орієнтиром внесення необхідних змін в існуючі стратегії модернізаційного розвитку. Відповідно, суб'єктами легітимації можна вважати політичну еліту та суспільство. Вибори та референдум, за таких умов, розглядаються як інструменти впливу суспільства на легітимацію елітного інституту. Традиційна легітимність базується на вірі в святість традиційних цінностей, що передаються з покоління в покоління, забезпечуючи можливість здійснювати владу не завдяки персональним чи інституціональним факторам, а відповідно до існуючої традиції. Релігійні та традиційні цінності виступають основними інструментами легітимації. Політична еліта використовує їх для формування віри населення в авторитет влади, що підтримується системою її спадковості та доцільності в рамках певної політичної системи. Відповідно, політична еліта виступає основним суб'єктом процесів легітимації, визначаючи їх особливості та способи закріплення на рівні масової свідомості.

Харизматична легітимність ґрунтується на вірі в виняткову святість, героїзм, зразковий характер лідера, який володіє особливими якостями і достоїнствами, що дає йому можливість

уособлювати нормативні зразки та відстоювати ідеальний порядок. Харизма забезпечує виняткову здатність брати на себе провідні ролі в управлінських процесах, використовуючи ірраціональні інструменти впливу на масову свідомість. До основних харизматичних рис можна віднести: особисту привабливість, внутрішню націленість на отримання результату, отождолення себе з роботою, комунікабельність, вміння мотивувати себе та інших, зосередженість на головних проблемах, здатність ставити перед собою цілі та приймати рішення щодо їх реалізації. Харизматична особистість здатна впливати на свідомість та діяльність інших людей, оскільки притаманні їй риси надихають, мобілізують її прихильників на досягнення поставлених цілей, вирішення певної проблеми. Це свідчить про те, що харизма є запорукою реалізації особистісного потенціалу політичного суб'єкта, направленою на досягнення конкретного результату в політичній сфері. Влада харизматичного лідера – це влада символу та політичної ситуації, що актуалізується для більшості суспільства¹. Відповідно, політична еліта зосереджує увагу на виокремленні у власному середовищі лідера з окресленими рисами та скеровує легітимаційні процеси на підтримку «харизматичного образу».

Д. Істон у контексті дослідження політичної системи також акцентував увагу на необхідності процесів легітимації системи та її структурних складових, що здійснюється за умови взаємодоповнюючої діяльності суб'єкта та об'єкта влади. Він виокремив персональну, ідеологічну та структурну легітимність, кожна з яких має відповідні ресурси, що визначають її динаміку. Персональна легітимність характеризується високим рівнем довіри суспільства до конкретного політичного лідера (тобто його характерних рис, образу, способів діяльності), що проявляється в ідентифікації політичної системи з ним. Ідеологічна легітимність базується на цінностях та нормах до яких апелює політична еліта, прагнучи сформувати позитивне відношення громадськості до власної діяльності. Даний тип легітимності проявляється у використанні двох видів ідеологій: 1) партизанської, тобто орієнтація на підтримку альтернативних шляхів розвитку політичної системи; 2) легітимаційної, тобто підтримка існуючих векторів розвитку як єдино правильних. Структурна легітимність проявляється у здатності груп громадськості адекватно оцінювати діяльність політичної еліти, впливати на неї за допомогою тих чи інших вимог, тим самим здійснювати раціональний вибір необхідного для нього сценарію розвитку політичної системи в цілому².

Ж.-Л. Шабо, аналізуючи процеси легітимації еліти, запропонував розглядати їх крізь призму відношення до політичної діяльності та суб'єкта її здійснення. По відношенню до суб'єкта основним критерієм легітимації виступає співвідношення наказу та підпорядкування у виконанні двох суб'єктів – еліти, яка здійснює управління та суспільства, яке підпорядковується. Виходячи з цього, легітимність еліти відбувається на двох рівнях: 1) демократичному, що проявляється у відповідності здійснюваної діяльності потребам груп громадськості; 2) технократичному, тобто наявності високого рівня професіоналізму еліти у здійсненні покладених на неї функцій. Демократична легітимність достатньо мінлива, оскільки задається вибором більшості, що визначається впливом особистих, культурних та ситуаційних чинників, а тому вона має доповнюватися іншими типами. Технократична легітимність більш стала, оскільки на кожному етапі суспільно-політичного розвитку формуються певні вимоги до рівня професіоналізму політичної еліти. На думку вченого, в умовах сучасної політичної дійсності такими вимогами виступають: високий рівень освіченості та культури, комунікабельність, ораторська майстерність, привабливий образ для позиціонування в ЗМІ.

По відношенню до діяльності французький дослідник виокремлює онтологічну (асоціюється з загальноприйнятими, глибоко вкоріненими у масовій свідомості принципами життєдіяльності) та ідеологічну (розуміється як закріплення в масовій свідомості суб'єктивованого уявлення про доцільний соціальний порядок). Відповідно, процеси легітимації еліти мають онтологічний характер за умови домінування загальних норм та цінностей здійснення діяльності, що традиційно склалися у суспільстві. Ідеологічна легітимність характерна для суспільств, які мають високий рівень культурної диференціації, а тому запропоноване елітою бачення суспільного порядку виступає основою визнання її ефективності³.

¹ Энкельманн, Николаус Б. (2000) *Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни*. Москва: АО «Интерэксперт», 24.

² Истон, Д. *Категории системного анализа политики*. <<http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Hrestom/35.php>>

³ Шабо, Ж.-Л. (1993). Основные типы легитимности. *Полис*, 137-143.

У контексті ідеологічної легітимності слід згадати В. Парето, який вважав ідеологічні цінності способом приховування істинних мотивів діяльності, що може використовуватися елітою для виправдання конкретних рішень чи дій. Дані ідеологічні орієнтири він назвав дериваціями, виділивши при цьому наступні їх класи: 1) твердження, що використовуються як аксіоми чи догми; 2) певні оцінки чи судження з посиланням на авторитет; 3) апелювання до загальноновизнаних цінностей та формування асоціації щодо їх відповідності більшості сподівань суспільства; 4) чітка аргументація власної позиції на основі ораторського мистецтва. Дані деривації виступають інструментом формування зрозумілих більшості суспільства ідей, тверджень, що вже наявні у них на підсвідомому рівні стосовно доцільності перебування при владі конкретної елітної групи та необхідності здійснення певних модернізаційних перетворень¹.

Виходячи з цього, ефективність легітимаційних процесів впливає на рівень успішності політичної еліти, оскільки відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної політичної діяльності, необхідності активізації необхідних ресурсів для її підтримки та забезпечення конкурентоздатності в умовах сучасної політичної дійсності. У політичній практиці виділяють наступні джерела легітимації елітного інституту, доцільність яких визначається особливостями конкретної політичної ситуації:

1) доступ громадськості до процесів державно-політичного управління через, наприклад, форми консультативної взаємодії, що дозволяє формувати почуття відповідальності на рівні з політичною елітою за здійснювану діяльність, посилюючи при цьому рівень ідентифікації з системою в цілому;

2) високий рівень професіоналізму та морально-вольові якості еліти, що визначають результативність діяльності, тим самим, забезпечуючи відповідний рівень репутації у визначеному політичному просторі;

3) примус, що може проявлятися в різних формах (обмеження прав і свобод особистості, зниження доступу до отримання певної інформації, заборона масових акцій протесту і т.д.)².

Виходячи з цього, в умовах конкретної політичної ситуації перед елітою постає дилема вибору домінуючого джерела легітимації та пов'язаних з ним способів діяльності. На думку Л. Саністебана, політична еліта може здійснювати владу, спираючись на підтримку більшості суспільства, але для цього вона має сформувати високий рівень консенсусу в рамках політичної системи. Його основу складають домінуючі цінності та вірування, що формують базові засади легітимації, обґрунтовуючи доцільність перебування при владі конкретної еліти та обов'язковість масової покори їй. Дані засади окреслюють своєрідний мінімум довіри між елітою та суспільством, що забезпечує основу політичного порядку, стабільності та поступального розвитку системи в цілому. Водночас, еліта може розглядати і примус як основне джерело власної легітимності. За таких умов вона постійно перебуває в пошуку засобів (в тому числі насильницьких) впливу на суспільство та придушення активності супротивників. За таких умов взаємодія еліти та суспільства характеризується високим рівнем напруги, відсутністю ефективної взаємодії, що може спричинювати кризові ситуації в політичній системі.

На думку Л. Саністебана, існує зворотній зв'язок між легітимністю та насильством. Вкоріненість в суспільній свідомості основних засад легітимації зменшує ризики використання насильства, а систематичне його використання відбувається за умови позбавлення еліт широкої підтримки мас. Відповідно, легітимні еліти орієнтуються на використання переконання, а нелегітимні – насильства як засобу нав'язування своєї волі більшості суспільства. Отож, легітимність – це постійний пошук компромісу між елітою і суспільством, основою якого виступають традиції, раціоналізм, відмова від використання насильства³.

Виходячи з цього, легітимація політичної еліти – це двосторонній процес взаємодії політичних суб'єктів, претендуючих на владні ресурси і вплив з метою реалізації власних політичних чи модернізаційних проектів та суб'єктів, які надають їм визнання та підтримку. Зміст даних легітимаційних процесів розкривається крізь призму наступних складових:

1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значимість політичної еліти та визначених нею стратегічних напрямів діяльності, а також способів її здійснення, що

¹ Осипов, Г.В. (2001). *История социологии в Западной Европе и США*. Москва: Издательство НОРМА, 242-243.

² Керимов, А. *Легитимность политической власти: проблемы дефиниции и основные теоретические модели* <<http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>>

³ Саністебан, Л. (1993). Политические системы и легитимность. *Диалог*, 4, 45-49.

відбувається або за власною ініціативою, або за допомогою політичних консультантів чи інших зацікавлених осіб;

2) визнання значимості та підтримка діяльності політичної еліти авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості та ін.

Відповідно, можна говорити про наявність суб'єктів легітимації, які поділяються на суб'єктів обґрунтування і виправдання системи соціальних значень та суб'єктів її визнання і підтримки. Перші з них виступають суб'єктами легітимаційної політики, а другі – це об'єкти її реалізації. Отож, легітимаційна політика виступає інструментом впливу суб'єктів на її об'єкти для утвердження, підтвердження або реалізації певної соціально-політичної практики. Суб'єктами її реалізації можуть виступати конкретні представники політичної еліти, які займають різні позиції в статусно-рольовій сітці, партії, держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації. До об'єктів можна віднести – різні групи громадськості, громадсько-політичні організації, суспільну думку, партії, держави, міжнародні організації¹. Засобами здійснення легітимаційної політики виступають: зміни до законодавства згідно нових правил і норм політичної взаємодії; використання харизматичних якостей загальнонаціонального політичного лідера; успішна реалізація загальнодержавних стратегій модернізаційного розвитку. До основних складових легітимаційної політики відносять модернізацію чи повне оновлення системи органів влади, проведення дієвих реформ, формування загальнонаціональних політичних лідерів, символізацію політичного простору згідно нових тенденцій суспільно-політичного розвитку².

Діяльність політичної еліти відносно реалізації легітимаційної політики являє собою легітимаційний процес, що відбувається у конкретних просторово-часових рамках. У ході його розгортання відбувається взаємне визнання суб'єктів і об'єктів через систему легітимаційних зв'язків та орієнтації, а також формування ієрархії легітимації політики загалом³. На думку О. Новакової, можна виділити наступну процедуру легітимаційного процесу, що проходить політична еліта: 1) вироблення правил та норм політичної діяльності на основі мінімального консенсусу між основними групами інтересів; 2) переконання провідних політичних суб'єктів у доцільності та необхідності діяти згідно прийнятих правил та норм; 3) їх практична реалізація політичними суб'єктами. На першому етапі відбувається формування правил та норм взаємодії, що здійснюється в межах інституціонального середовища діяльності політичної еліти. На другому – сприйняття доцільності вироблених правил та норм згідно принципів: 1) гри «з нульовою сумою», наслідком чого є незмінний обсяг матеріальних благ для суб'єктів взаємодії та отримання їх переможцем; 2) гри «з ненульовою сумою», що призводить до зміни обсягу сукупних благ, а можливість виграшу чи програшу приблизно однакова для кожного з суб'єктів. Особливості поточної політичної ситуації визначають доцільність орієнтації на той чи інший принцип, визначаючи засоби практичної реалізації.

В умовах модернізації політичної системи вибір гри «з нульовою сумою» скерує легітимаційний процес на збереження існуючих політичних традицій, дієвість яких асоціюється з особистим авторитетом певного політичного лідера. Групи інтересів, потреби яких не були враховані, будуть порушувати стабільність політичного курсу, створюючи ситуативні кризи. Правляча політична еліта, прагнучи маневрувати між встановленими правилами та вимогами певних груп інтересів, може створювати видимість реалізації модернізаційних перетворень. Дана ситуація призводить до поступової втрати легітимності існуючих правил гри та зростання рівня недовіри суспільства як до елітного політичного інституту, так і до здійснюваної ним політики.

¹ Висоцький, О. (2006). Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*, 3, 3-20.

² Наумов, А. (2012). Деякі аспекти легітимації політичного режиму в умовах перехідного суспільства. *Панорама політологічних студій*, 9, 130-137. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_21>

³ Висоцький, О. (2004). Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*, 4, 24-34.

Вибір гри «з ненульовою сумою» більшою мірою сприяє досягненню реальної легітимності еліти, що ґрунтується на демократичній традиції, формуючи віру в справедливість, законність прийнятих правил і норм. Виходячи з цього, легітимаційний процес забезпечується наступними діями: 1) досягненням балансу та конструктивної співпраці між гілками державної влади на основі визнання та дотримання запропонованих елітою правил і норм політичної взаємодії; 2) двосторонньою комунікацією владних суб'єктів із різноманітними групами громадськості в ході якої відбувається постійна роз'яснювальна робота відносно стратегій та завдань суспільно-політичного розвитку; 3) сприянням розвитку основних форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади; 4) закріпленням демократичних цінностей взаємодії та організації політичного процесу в масовій свідомості суспільства¹.

Ефективність легітимаційного процесу обумовлюється низкою механізмів, що представляють єдність засобів розширення та реалізації можливостей легітимаційної політики, які здійснюються конкретними політичними суб'єктами. На думку О. Висоцького, доцільно говорити про наступні механізми легітимації політичної еліти:

1) інформаційний, тобто доступ до засобів інформаційного впливу на різних суб'єктів визнання доцільності політичного курсу з метою формування необхідного контексту і значень подій, що відбуваються;

2) ідеологічний, тобто визначення, обґрунтування та роз'яснення ідей, що забезпечують перевагу в конкурентній взаємодії, сприяючи тим самим успішній реалізації поставлених цілей;

3) психологічний, тобто наявність засобів формування сприятливої емоційної атмосфери для практичної політичної діяльності;

4) економічний, тобто фінансово-економічне стимулювання суб'єктів визнання легітимності політичної еліти;

5) правовий, тобто наявність правових можливостей ефективного виконання функцій у політичній системі;

6) моральний, тобто морально-етичне обґрунтування цілей, засобів, наслідків реалізації політичної діяльності;

7) соціалізаційний, тобто формування активно діючого суб'єкта визнання проваджуваної політики, який знає та усвідомлено оцінює її зміст, напрями, завдання, наслідки.

Узгодженість даних механізмів, відповідність конкретній політичній ситуації дозволяє еліті розширювати сферу реалізації власної політики, постійно підвищуючи рівень її ефективності. Водночас, неврахування впливу даних механізмів, відсутність скоординованої легітимаційної політики призводить до кризи легітимності політичної еліти. Вона проявляється у відсутності можливостей практичної реалізації задекларованого елітою політичного курсу, зміні поставлених цілей та нездатності відстоювати власні інтереси в межах інституціонального середовища функціонування. До причин виникнення кризи легітимності можна віднести: 1) втрату контролю над політичними процесами та ситуацією, а також низький рівень інформованості стосовно їх розвитку; 2) відсутність підтримки різних суб'єктів, які володіють конкретними видами капіталу; 3) нівелювання значення домінуючих ідей, цінностей та нездатність генерувати нові модернізаційні проекти, направлені на підвищення рівня суспільно-політичного розвитку; 4) низький рівень внутрішньоелітної взаємодії, що позбавляє можливості вчасно реагувати на виклики та приймати адекватні рішення; 5) відсутність чіткої стратегії діяльності та врахування наслідків прийнятих рішень².

¹ Новакова, О. (2005). Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї*, 7, 102-111.

² Висоцький, О. (2004). Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*, 4, 24-34.

На думку Є. Цокура, визначені причини кризи елітної легітимності можуть бути доповнені: 1) високим рівнем конфліктності суспільно значимих цінностей та егоїстичних інтересів правлячої еліти; 2) посиленням протиріч між ідеалами та цінностями демократії, а також спробами їх вирішення, що здійснюється в тому числі й силовими методами; 3) низьким рівнем представленості інтересів різних груп громадськості в політичній системі; 4) посиленням процесів бюрократизації та корумпованості влади.

Виходячи з цього, політична еліта має здійснювати комплексний підхід щодо реалізації ефективної легітимісної політики, використовуючи конкретні технології, а також постійно здійснювати кроки щодо попередження та зменшення наслідків впливу кризи легітимності. Можна виділити декілька напрямів діяльності політичної еліти, що знижують ризики делегітимації:

1) формування дієвої системи політичного управління та здійснення модернізаційних перетворень, направлених на підвищення рівня добробуту громадян, задоволення їх основних потреб та інтересів, засвоєння демократичних цінностей, підвищення рівня політичної культури;

2) сприяння налагодженню двосторонньої взаємодії з основними групами громадськості з метою інформування, роз'яснення, моніторингу громадської думки стосовно значущості та ефективності державної політики;

3) створення системи дієвого контролю громадськості за діяльністю політичної еліти на всіх рівнях управління;

4) встановлення та чітке дотримання правил політичної гри всіма діючими суб'єктами політики, орієнтація на правові методи досягнення цілей¹.

Отже, легітимація елітного політичного інституту – це процес двосторонньої взаємодії еліти та суспільства відносно обґрунтування претензії на значимість визначених стратегій діяльності та визнання їх доцільності в умовах конкретної політичної ситуації. Легітимаційний процес характеризується наявністю конкретних етапів та механізмів практичної реалізації. Водночас, елітний політичний інститут має не тільки розробляти та реалізовувати ефективну легітимаційну політику, але й знижувати можливі ризики делегітимації.

References:

1. Vysoczkyj, O. (2006). Legitimacijna polityka: ponyattya i sutnist [Legitimation Policy: Concept and Essence]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], no. 3, 3-20. [in Ukrainian].
2. Vysoczkyj, O. (2004). Sutnist legitymaciyi polityky [The Essence of the Legitimization of Politics]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], no. 4, 24-34. [in Ukrainian].
3. Iston, D. Kategorii sistemnogo analiza politiki [Categories for the Systems Analysis of Politics] <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/35.php> [in Russian].
4. Kerimov, A. Legitimnost' politicheskoy vlasti: problemy definicii i osnovnye teoreticheskie modeli [Legitimacy of Political Power: the Problems of Definition and the Main Theoretical Models] <<http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>> [in Russian].
5. Naumov, A. (2012). Deyaki aspekty legitymaciyi politychnogo rezhymu v umovax perexidnogo suspilstva [Some Aspects of Legitimation of Political Regime concerning political regime in the conditions of Transition Society]. *Panorama politologichnyx studij* [Panorama of political science studios], no. 9, 130-137. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_21> [in Ukrainian].
6. Novakova, O. (2005). Problema legitymnosti vlady v konteksti politychnoyi modernizaciyi ukrayinskogo suspilstva [Problem of Legitimacy of Power in the context of Political Modernization of Ukrainian Society]. *Suchasna ukrayinska polityka: Polityky i politology pro neyi* [Modern Ukrainian Politics: Politicians and Political Scientists About It], no. 7, 102–111. [in Ukrainian].
7. Osipov, G.V. (2001). *Istorija sociologii v Zapadnoj Evrope i SShA* [The History of Sociology in Western Europe and the United States]. Moscow: Izdatel'stvo NORMA, 242-243. [in Russian].
8. Sanisteban, L. (1993). Politicheskie sistemy i legitimnost' [Political systems and legitimacy]. *Dialog*, no. 4, 45-49. [in Russian].
9. Czokur, Ye. (2009). Kryza legitymnosti ta osoblyvosti delegitymacijnyx procesiv [Crisis of Legitimacy and Features of De-legitimation's Processes]. *Gileya: naukovyj visnyk*, 29, 394-400. [in Ukrainian].
10. Jenkel'mann, Nikolaus B. (2000). *Harizma. Lichnostnye kachestva kak sredstvo dostizhenija uspeha v professional'noj i lichnoj zhizni* [Charisma. Personal Qualities as a means of Achieving Success in Professional and Personal Life]. Moscow: AO «Interjeksper», 2000, 24. [in Russian].
11. Shabo, Zh.-L. (1993). Osnovnye typy legitymnosti [The main types of legitimacy]. *Polis*, no. 5, 137-143. [in Russian].

¹ Цокур, Є. (2009). Криза легітимності та особливості делегітимаційних процесів. Гілея: науковий вісник, 29, 394-400.

Ольга Степаненко

*Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського,
Україна*

ЗМІНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ШЛЯХОМ ЛЮСТРАЦІЇ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Olha Stepanenko

Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynskyj, Ukraine

CHANGE OF POLITICAL ELITE BY LUSTRATION: GENERAL DESCRIPTION AND PROGRESS TRENDS IN UKRAINE

The article is written with the purpose to investigate functioning of political elite. The author analysed the features of change of elite in transformation society and investigated lustration as one of the forms to change political elite. The author investigated a concept "political elite", its functions, role and types; defined conditions of forming of political elite and principal reasons of its change. In addition, the author of the article described and complemented the stages of change of political elite in Ukraine during years of independence. A short description of the Revolution of Dignity in Ukraine was given as a challenge to the elite and beginning of its change. The author gave interpretation to the concept "lustration". There are prognoses in relation to further development of lustration in Ukrainian society and its role on the political elite.

Keywords: political elite, transformation society, nomenclature, lustration, Revolution of Dignity.

Основою демократичного режиму є лібералізм, плюралізм та прозорість виборчої системи; але окрім перерахованих факторів важливою складовою розвинутого суспільства є періодична зміна політичної еліти. В демократичних режимах головне саме формування результативної й корисної для загалу еліти і вчасне та якісне її оновлення. Роль і можливість оновлення політичної еліти дискутуються постійно, однак особливо активно в перехідні періоди розвитку суспільства. Саме такий період ми переживаємо нині, тому дискусія про зміну політичної еліти в Україні вкрай актуальна. Безпосередню роль при зміні політичної еліти і в подальшому розвитку політичної системи суспільства відіграють методи, форми цієї зміни. Однією з таких форм на сьогодні є люстрація. Причиною застосування люстраційних методів оновлення влади є особливий період, в якому знаходиться суспільство зараз, – трансформаційний.

Трансформаційне суспільство є особливим типом суспільства, з притаманними для нього власною логікою, закономірностями функціонування та наявністю специфічних рис. Таке суспільство вирізняється докорінною зміною основ соціально-економічного та політичного життя, засвоєнням нових політичних цінностей і норм. Як наслідок – порушується стан відносної рівноваги і стабільності, при цьому, за умови відсутності об'єднуючої ідеї, існуванні постійних коливань з приводу вибору моделей трансформаційних процесів, поглиблюється хаотичний стан суспільства, збільшується ступінь його дезінтеграції та дезорієнтації, відбувається нестійкість політичної еліти і потреба в її зміні¹.

Отже, метою статті є аналіз люстрації як форми зміни політичної еліти в трансформаційному суспільстві.

Про зміну політичної еліти писали ще у стародавньому світі. Так, Демокрит висував теорію, що зміна влади може відбуватися лише під впливом божественних сил, а софісти на противагу

¹ Плиско, О.О. (2010). Феномен бюрократії в трансформаційному суспільстві. <http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Politologia/60686.doc.htm>.

йому, стверджували, що політика – це сфера прояву людської діяльності. Сократ вважав, що правити державою можуть лише знаючі, освідченні люди, які повинні приходити на зміну один одному. А за теорією Платона контролювати владу повинні 10 наймудріших правителів, які обираються на виборних Зборах.

Найвидатнішими класиками, які вдавалися до аналізу сфери елітарних відносин звісно є Г. Моска, В. Парето, Н. Макіавеллі, М. Бердяєв, П. Сорокін, М. Вебер, Ф. Ніцше, З. Фрейд, Е. Фромм. Саме цей ряд науковців поклав основу подальшої науки – елітології, оскільки саме вони дали визначення даному поняттю, охарактеризували особливості, роль та систему функціонування.

На теренах України проблематикою еліти вперше почали займатися такі дослідники як: Г. Грабовський, Д. Донцов, І. Лисяк-Рудницький, В. Липинський, Я. Пеленський.

Що ж стосується новітніх досліджень у сфері елітології та особливостей її змін, слід виокремити роботи таких науковців як М. Афанасьєва, Г. Ашина, І. Бережної, О. Білого, Д. Видріна, С. Наумкіної, Д. Короткова, І. Куколева, О. Куценко, Б. Кухти, Л. Мандзій, М. Михальченка, В. Потульницького, М. Шульги тощо. Але комплексного дослідження форм зміни політичної еліти, а точніше, аналізу люстрації, як методу зміни політичної еліти досі не спостерігалось. Тому автор вважає за доцільно приділити увагу саме цій проблематиці.

Перш ніж надати характеристику поняттю люстрація і прослідкувати її головні особливості, як способу зміни політичної еліти, визначимо умови формування політичної еліти та основні причини її зміни. Вдаючись до досліджень у цій сфері, не можна оминати такі поняття як «рекрутація», «репродукція» «циркуляція» політичної еліти. Спробуємо дати пояснення цим термінам.

Рекрутація – це залучення нових людей без конкретизації якісної характеристики цього процесу та їх соціально-групового походження. Інколи це явище називають добором еліт.

Репродукція – це відтворення еліти в її власних межах, тобто в рамках даної соціальної групи.

Циркуляція – це такий спосіб зміни еліти, коли її позиції займають люди з інших соціальних груп, це зміна персоналу, який займає ключові позиції в головних інституціях даного суспільства¹.

У стабільних політичних системах рекрутування еліти відбувається згідно з ретельно розробленими процедурами, у результаті чого персональний склад еліти з більшою чи меншою періодичністю оновлюється, а сама політична структура залишається значною мірою незмінною. По-іншому складається справа в умовах розлому політичної системи в періоди політичної нестабільності. За цих умов відбувається трансформація або зміна еліт: люди, що займають ключові позиції в політичному управлінні, втрачають свої пости, виникає багато вакансій, які заповнюються з порушенням звичайних рутинних норм. Суспільство, як правило, завжди має багато охочих зайняти елітні позиції. Це стимулюється вищим статусом управлінської діяльності, престижем.

У процесі рекрутування політичної еліти найважливіші моменти – широта її соціальної бази, коло осіб, що відбирають еліту (селекторат), врешті, процедура, механізми відбору. Розрізняють два головних типи рекрутування еліт – відкритий та закритий. Еліту називають відкритою, якщо доступ до неї відкритий представникам різноманітних соціальних верств. Закритою еліта є у випадку, коли процес рекрутування приймає самовідтворювальний характер. Закритий тип рекрутування еліти історично перший, тоді як відкритий – результат розвитку політичних систем, оскільки потребує для свого функціонування найвищого рівня політичної культури².

Роль еліти в політичній діяльності кожного суспільства відображають її функції:

1) еліти відіграють найважливішу роль у визначенні політичної волі соціальних груп, усього суспільства і у виробленні механізмів реалізації цієї волі;

2) еліти покликані формувати політичні цілі своєї групи;

3) еліти регулюють діяльність із політичного представництва групи, дозуючи підтримку, посилюючи або обмежуючи її;

4) еліти є основним резервом керівних кадрів, центром добору й розміщення керівників на різних ділянках політичної діяльності та державного управління.

¹ Бельська, Т., Крюков, О. Процес формування і зміни еліт в умовах демократизації системи влади. *Суспільна політика*. <<http://www.kbuara.kharkov.ua>>.

² Крюков, О. (2004). Проблеми рекрутування, репродукції та циркуляції еліт *Збірник наукових праць Національної академії державного управління, вип. 2*, 208–213.

Сучасна політична еліта України має ознаки закритої підсистеми, яка є характерною для класичних, авторитарних і тоталітарних суспільств. Під час розпаду Радянського Союзу значна частина сучасної правлячої політико-управлінської еліти залишилась при своїх посадах у центральних та місцевих органах державної влади. Це призвело до прояву так званої «номенклатури», оскільки зміна політичного режиму не призвела до зміни політико-управлінської еліти¹.

Тому в Україні на відміну від більшості країн колишнього соцтабору – Польщі, Чехії, Угорщини й інших досі не відбулося зміни «критичної маси» політичної еліти. Етапи формування політичної еліти України є специфічними, з огляду на досвід інших країн. Пропонується звернути увагу на етапи формування політичної еліти в Україні, розроблені науковцем – І. Бережною та доповнені самим автором.

1991–1994 рр. Створюється основа політичної еліти країни. Кількісно та якісно в її складі домінує номенклатура, що відмовилася від комуністичної ідеології й узяла на озброєння ідею національно-державного будівництва та незалежності України.

1994–1998 рр. З'являється професійна політична еліта. Політика починає ставати професією. Спостерігається тенденція регіоналізації політичної еліти. Саме в цей період регіональні еліти вперше продемонстрували, що здатні посісти домінуючі позиції на загальнодержавному рівні.

1998–2004 рр. Головна тенденція цього етапу – зрощування бізнесу та влади. Утім, як свідчить досвід формування політеліт в інших країнах, прихід бізнесу в політику – явище аж ніяк не однозначне. З одного боку, посилюється увага до економіки, проявляються нові управлінські підходи, що більше відповідають ринковим умовам. З другого – владні повноваження дедалі частіше використовуються для лобіювання певних бізнес-інтересів.

2004–2009 рр. Зміна політичної еліти часів помаранчевої революції спричинила початок її глибокої деформації. Характерними для політичної еліти в п'ятирічку «помаранчевої» влади стали:

- відносно низький рівень професіоналізму значної її частини;
- відсутність необхідного стратегічного мислення;
- низька ефективність і якість прийнятих політичних рішень;
- невміння домовлятися, погоджувати інтереси, доходити політичних компромісів і в зовнішній, і у внутрішній політиці;
- відчуження від суспільства, що призвело до поглиблення соціального розриву між її представниками й пересічними громадянами².

2010–2014 рр. – політична еліта носить характер невідповідності, неоднозначності та невизначеності відповідно до своїх прямих обов'язків та функцій. Уся економічна система країни підпорядкована бізнесовим колам. В державі панує бюрократія, корупція та спостерігається повна криза парламентаризму.

2014 – 2017рр. – зміна політичної еліти шляхом революційних перетворень, за вимогами умов революції Гідності до влади у державі повинні були прийти лідери «з народу», але цього не відбулося; очільниками стали керманічі з опозиційних до колишньої влади сил. Вперше застосовуються люстраційні важелі, але повноцінної зміни політичної еліти досі не відбулося.

На жаль, вже стало тенденцією те, що постійні рекрутування еліти з кланово-номенклатурного середовища (що є характерною рисою для пострадянського простору) є одним з основних чинників можливості керування і відслідковування дій носіїв цієї влади через відпрацьовані механізми ієрархічної залежності. Процеси соціального динамізму в середовищі «владо носіїв» замінено на монополізацію влади, перерозподіл її атрибутивних чинників всередині вузько кастових закритих груп за принципом близькості до того, хто на цей момент є ототожненням влади і може реально впливати на кадрові переміщення у закритому номенклатурному полі. Коли в момент трансформації політичної та економічної системи бажання старої еліти утримати владу домінує над економічною та іншими сферами суспільного життя і в особі вищої управлінської бюрократії прослідковується тенденція до формування прообразу специфічного класу новітньої аристократії, владарювання

¹ Олещенко, В. Політичні еліти: особливості формування у період незалежності України.

<<http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-3-26.pdf>>.

² Бережна, І. (2010). Оновлення політичної еліти в Україні: несподіванка обіцяної атаки. *Віче*, 7 (квітень).

<<http://www.viche.info/journal/1955/>>.

такого різновиду політичних еліт (можливо успішного за спокійних часів) стає неприйнятним і може закінчитися повним крахом не тільки для носіїв влади, а й для держави в цілому.

Тому вихід із ситуації, що склалася, можливий лише через створення нової системи рекрутування еліт, яка має базуватися на конкурентних засадах та інституалізації вимог до ділових і моральних якостей політичних, економічних, адміністративних керівників. На думку автора саме люстрація покликана виконувати роль каталізатора у трансформації політичної системи українського суспільства – зміні політичної еліти.

Тому доцільно проаналізувати явище політичної люстрації як метод при зміні політичної еліти.

Отже, люстрація – це (від лат. *Lustratio* – очищення через жертвоприношення) – механізм очищення влади через заборону чиновникам, які себе скомпрометували, займати державні посади по життєво чи на певний строк¹.

Мовою, наближеною до сучасних реалій, люстрація – це процедура перевірки державних службовців на предмет їх співпраці зі злочинним чи окупаційним режимом після зміни влади. В процесі люстрації скомпрометовані особи усуваються з посад із заборonoю займати державні посади в майбутньому; службовцям може надаватися амністія в обмін на інформацію чи добровільну відставку.

Люстраційні обмеження є за своєю суттю санкціями, елементом механізму відповідальності особи за ті чи інші діяння. В процесі люстрації використовуються механізми різних видів відповідальності – перш за все відповідальності юридичної, оскільки санкції – люстраційні обмеження – мають юридичний характер².

Особливо гостро про політичну люстрацію як про форму зміни політичної еліти в Україні заговорили після подій на Майдані, жорсткого режиму Януковича та втечі правлячої ланки за межі держави й приходу до влади нових особистостей. Тоді, в 2014 році процес люстрації в Україні і було розпочато: відбулася революція Гідності, у більшості міст держави пройшли акції з декомунізації у вигляді демонтажу пам'ятників Леніну, перейменовано велику кількість власних назв держави (вулиці, міста), та найголовніше – прийнято закон «Про очищення влади». Проте, подальшого розвитку люстрація в Україні не здобула. На думку автора, цього не сталося з ряду причин:

- Українське суспільство є напрочуд витриманим і терплячим (це криється к особливостях українського менталітету і масової свідомості); ми звикли приймати участь «спостерігача» за політичною ареною держави;

- Політична еліта не пройшла процедури циркуляції (хоча однією з вимог Майдану 2014 була саме повне перезавантаження влади і доручення до термальних верхів осіб «з народу»);

- Українське суспільство знаходиться дійсно на етапі трансформації, оскільки ще існують пережитки радянської влади у свідомості українців, які жили за часів СРСР;

- В політичному просторі нашої держави переважає низький рівень політичної культури, деструкційні фактори парламентаризму, бюрократія, корупція та маргінальність;

І хоча усі ці фактори не є позитивними і ті цілі, котрі були поставлені на Майдані в 2014 році не було досягнути, все таки можемо вважати, що Революція гідності – це виклик еліті та демонстрація того, що політична верхівка держави не справилась зі своїми прямими обов'язками та повноваженнями. В принципі, якщо не брати до уваги вищеперераховані наслідки, а просто проаналізувати результат, можемо стверджувати, що саме завдяки прояву народного супротиву колишній владі політичну еліту часів Януковича було скинуто.

Отже, з усього вищевказаного можна зробити наступні висновки:

- У будь-якій розвинутій демократичній державі для балансу соціальної рівноваги в країні повинна відбуватися періодична зміна політичної еліти;

- Щоб позбутися пережитків радянської більшість країн колишнього соціального табору змінили напрямок свого розвитку шляхом залучення люстраційних методів при завантаженні влади;

- Люстрація – це форма зміни політичної еліти при якій відбувається повне очищення влади від тих політиків, котрі себе якимось чином скомпрометували;

¹ Косвінцев, О. Люстрація: як українцям очистити владу від «накипу». <http://zakid.net/news/showNews.do?lyustratsiya_yak_ukrayintsyam_ochistiti_vladu_vid_nakipu&objectId=1286662>.

² Безклубий, А.І., Кочкодан, І.В. (2009). Поняття, сутність та правова природа люстрації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 8, 32–40.

- Українська держава на даному етапі свого розвитку конче потребує повноцінного люстраційного процесу, який би докорінно змінив вектор політичного напрямку в країні.

Таким чином, в умовах зміни політичної еліти на подальший розвиток держави впливатиме метод, який був застосований при цій зміні. Для повноцінної трансформації політичної еліти застосовуються кардинальні методи, одним з таких є люстрація. До люстраційних форм зміни політичної еліти свого часу долучалось чимало країн: Польща, Чехія, Румунія, Молдова, країни Прибалтики, тощо. Зараз більшість з цих держав мають розвинутий економічний, соціальний, політичний рівень; в Україні завдяки Революції гідності відбулася зміна політичної еліти, але часткова (деякі політики перебігли з одного політичного табору в інший) і лише повне запровадження політичної люстрації в країні спроможне змінити хід української історії.

References:

1. Bezklubyi, A.I., Kochkodan, I.V. (2009). Poniattia, sutnist ta pravova pryroda liustratsii [The concept, essence and legal nature of lustration]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy* [Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine], no. 8, 32–40. [in Ukrainian].
2. Berezhna, I. (2010). Onovlennia politychnoi elity v Ukraini: nespodivanka obitsianoї ataky [Renewal of the political elite in Ukraine: an unexpected surprise of the promised attack]. *Viche*, no. 7 (April). <<http://www.viche.info/journal/1955/>>. [in Ukrainian].
3. Bielska, T., Kriukov, O. Protses formuvannia i zminy elit v umovakh demokratyzatsii systemy vladu [The process of formation and change of elites in the conditions of democratization of the system of power]. *Suspilna polityka* [Public policy]. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua>>. [in Ukrainian].
4. Kosvintsev, O. Liustratsiia: yak ukrayintsiam ochystyty vladu vid «nakypu» [Lustration: how shall the Ukrainians clear out the power from «scum»]. <http://zaxid.net/news/showNews.do?lyustratsiya_yak_ukrayintsyam_ochistiti_vladu_vid_nakipu&objectId=1286662>. [in Ukrainian].
5. Kriukov, O. (2004). Problemy rekrutuvannia, reproduksii ta tsyrkuliatsii elit [The problems of recruitment, reproduction and circulation of elites]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia, issue* [Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration]2, 208–213. [in Ukrainian].
6. Oleshchenko, V. Politychni elity: osoblyvosti formuvannia u period nezalezhnosti Ukrainy [Political elites: peculiarities of formation in the period of the independence of Ukraine]. <<http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-3-26.pdf>>. [in Ukrainian].
7. Plysko, O.O. Fenomen biurokratii v transformatsiinomu suspilstvi [The phenomenon of bureaucracy in a transformational society]. <http://www.rusnauka.com/9_DN_2010/Politologia/60686.doc.htm>. [in Ukrainian].

Сергій Ставченко, к. філос. н.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

КРИЗОВА КОМУНІКАЦІЯ І РИЗИК-КОМУНІКАЦІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ: СПІЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

Serhii Stavchenko, PhD in Philosophy

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

CRISIS COMMUNICATION AND RISK-COMMUNICATION IN THE POLITICAL PROCESS: COMMON AND PECULIAR FEATURES

The article is devoted to the disclosure of common and peculiar features of crisis communication and risk communication in the modern political process. It has been established that risk and crisis communication have similar principles – the principle of good relations with key stakeholders; the principle of responsibility for the crisis (risk); the principle of completeness of information disclosure about the crisis (risk); the principle of symmetric communication. It is proved that there are significant differences between risk communication and crisis communication. If risk communication is most often associated with risk identification and is aimed at persuading the public to refrain from risk behavior, then crisis communication is aimed at preventing or reducing the negative effects of the crisis and thus protecting the participants in the socio-political process. Risk communication is dominated by decisions when decisions are made on the basis of expert advice, whereas in crisis communication, the benefits and costs of process participants are discussed and analyzed in an open discussion.

Keywords: political process, risk communication, crisis communication, risk transfer, partner relations between mass media and communicators, restoration of a reputation.

У сучасному суспільстві інформація є важливим стратегічним ресурсом розв'язання будь-яких суспільно-політичних питань, в т.ч. і ті, які набувають рис кризи та ризику. За сучасних умов стан соціально-політичної реальності, а також динаміку її розвитку значною мірою обумовлюють не самі політичні процеси та явища, а інформація про них, вірніше її інтерпретація учасниками комунікаційних дій. Тобто керування ситуацією кризи та ризику актуалізує роль традиційних медіа (телебачення, радіо, друкована преса) та мережі Інтернет, тому налагодити з ними активну співпрацю є одним з першочергових завдань комунікатора. При цьому важливо враховувати специфіку кожного каналу комунікації. Якщо до появи мережі Інтернет медіа передбачали комунікацію «небагатох з багатьма» (few-to-many), то сьогодні глобальна мережа перетворила її в комунікацію «один з одним» (one-to-one) або «багатох з багатьма» (many-to-many)¹.

У ситуації кризи та ризику комунікативні стратегії учасників соціально-політичних процесів мають багато спільних рис, проте вони не є тотожними. Тому важливим науковим завданням стає проведення демаркації кризової та ризикової комунікації у політичному процесі.

На Заході проблему кризової комунікації в соціально-політичних процесах досліджують Тара Буенер (T. Buehner), Шері Вайл (S.R. Veil), Стівен Венетт (S.J. Venette), Ребека Гастед (R.A. Husted), Альфонсо Гонсалес-Герреро (A. González-Herrero), Тімоті Кумбс (W.T. Coombs), Майкл Паленчар (M.J. Palenchar), Даніель Перрі (D.C. Perry), Тімоті Селлнау (T.L. Sellnow), Пітер Сендмен (P.M. Sandman), Метью Сіджер (M.W. Seeger), Сюзанна Сміт (S. Smith), Морін Тейлор (M. Taylor), Роберт Улмер (R.R. Ulmer), Роберт Хіт (R.L. Heath) та ін. На дослідження ризик-комунікації фокусують свою увагу Енн Бостром (A. Bostrom), Заміра Гурабархі (Z. Gurabardhi), Жан Гуттелінг

¹ Мацежинський, В.Л. (2006) *Public relations в перехідний період*. Львів, Літературна агенція «Піраміда», 52.

(J.M. Gutteling), Лінда Елдури (L. Aldoori), Сінтія Етмен (C.J. Atman), Марго Катчройтер (M. Kuttschreuter), Сонг-Нам Кім (J.-N. Kim), Вінсент Ковелло (V. Covello), Дебора Левайн (D. Levine), Лестер Лейв (L. Lave), Дональд Мак-Грегор (D.G. MacGregor), Кетрін МакКомас (K.A. McComas), Денніс Мілеті (D.S. Miletì), Гренджер Морган (G. Morgan), Дороті Нелкін (D. Nelkin), Пол О'Брайєн (P.W. O'Brien), Ден О'Хейр (H.D. O'Hair), Елен Петерс (E. Peters), Ортвін Ренн (O. Renn), Емілі Рут (E. Roth), Пол Словік (P. Slovic), Наталі Тінделл (N. Tindall), Крейг Трумбо (C.W. Trumbo), Мелісса Фінукейн (M.L. Finucane), Барух Фішхофф (B. Fischhoff) та ін. В Україні проблеми кризової комунікації та ризик-комунікації розглядаються Ольгою Гусак, Наталією Драгомирецькою, Оксаною Запорожець, Русланом Ключником, Ольгою Кудіною, Петром Олещуком, Оленою Приятельчук, Людмилою Усановою, Тетяною Федорів та ін.

Мета статті – розкрити спільні та особливі риси кризової комунікації і ризик-комунікації у сучасному політичному процесі.

Спочатку з'ясуємо загальний зміст понять «криза» і «ризик». У контексті соціально-політичних процесів ризик розглядається як ймовірність настання небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних з подіями у соціально-політичній сфері, які здатні зробити збиток їх учасникам у реалізації відповідних інтересів. По суті, ризик пов'язується з вимірюванням імовірності помилки або успіху в умовах вибору в ситуації з декількома альтернативами. Як правило, поняття ризику використовується при аналізі прийняття рішень у проблемних ситуаціях, коли наявне протиріччя між зовнішнім середовищем і набором настанов суб'єкта, які обмежують це середовище. Від успіху розв'язання даного протиріччя залежить оптимальність рішення, що приймається¹.

Криза характеризується як процес зламу, тяжкий період перехідного стану системи, що послаблює її життєвий потенціал та спроможність досягнути раніше визначену мету. По суті, криза є «тимчасове призупинення або припинення функціонування окремих елементів чи інститутів системи; значне поглиблення і загострення наявних конфліктів, напруженості; перерва у функціонуванні будь-якої системи із позитивним чи негативним для неї наслідком»². Відповідно кризова ситуація відзначається декількома умовами, у яких розгортається комунікація: 1) неконтрольованість; 2) різке скорочення керованих параметрів; 3) зміщення в бік базисних потреб (за шкалою А. Маслоу); 4) зростання значення інформації та інтерпретації подій; 5) зміна каналів інформації та зростання ролі неофіційних каналів у порівнянні з офіційними³.

У загальному плані кризу можна визначити як суттєву загрозу для здійснення певної діяльності, яка може мати негативні наслідки при неправильному реагуванні. У кризовому регулюванні існує загроза нанесення потенційного збитку для організації, її зацікавлених сторін, системи в цілому. За Оленою Приятельчук, криза може генерувати три взаємопов'язані загрози: громадської безпеки, фінансових втрат, втрати репутації. Деякі кризи, такі як промислові аварії та пошкодження продукту, можуть привести до травм і навіть загибелі людей⁴.

Тож в умовах кризи ефективна комунікація являє собою чітку стратегію дій, спрямовану на усунення чи послаблення тих факторів, які створюють у суспільстві ситуацію емоційної напруги, неконтрольованості, дають підґрунтя для викривленого сприйняття офіційної інформації.

Тобто в найзагальнішому розумінні ризик є природною частиною життя, а криза – ситуація, яку за деяких умов можна уникнути. Р. Улмер, Т. Селлау і М. Сіджер пропонують вирізняти кризу на основі таких ознак: 1) несподіваність – подія відбувається несподівано, непрогнозовано і виходить за рамки планів антикризового управління; 2) нестандартність – подія, для усунення наслідків якої недостатньо стандартних процедур, оскільки вимагає унікальних і часто надзвичайних заходів; 3) додає невизначеності – важко спрогнозувати всі кінцеві наслідки події; 4) загрожує пріоритетним цілям – подія загрожує реалізації першочергових цілей і може призвести

¹ Кривошеїн, В.В. (2012). Ризик як соціальне явище. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*, 6 (86), 80-85.

² Бакуменко, В.Д. (2010). Криза. *Енциклопедичний словник з державного управління*. Київ, НАДУ, 354.

³ Олещук, П. (2010). Кризові комунікації у політичному дискурсі. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 3, 161.

⁴ Приятельчук, О.А., Ковальчук, Ю.С. (2014). Основні інструменти та комунікаційні технології управління репутаційним капіталом в умовах кризи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*, 3 (74), 126.

до краху¹. У ризикових ситуаціях адекватно вибудована комунікація зі стейкхолдерами є життєво важливою і може врятувати репутацію організації / особи; «комунікація є критерієм гарного менеджменту»².

З погляду репутаційного менеджменту Ендрю Гріффін виокремлює два види репутаційних ризиків: перші він співвідносить з кризами, тобто ризиками, які протікають у гострій формі; другий вид – це загрози, тобто «хронічні репутаційні ризики», тобто небажання бачити загрозу кризи³.

Відповідно в управлінні ризиками та кризами виокремлюють два типи управління: реактивний та формалізований. Реактивний тип управління як відповідь на несприятливі ситуації, що виникають; реактивне управління зводиться до розробки заходів, спрямованих на запобігання повторенню подібної ситуації. Формалізоване управління базується на моделі, розробленій ще до настання несприятливої ситуації, і є низкою наперед спланованих кроків і дій. Воно передбачає проведення кількісної оцінки ризику, ступеня тяжкості можливих наслідків ще до прийняття рішень щодо мінімізації негативних результатів.

За нашим переконанням, первинним у ланцюжку «ризик-комунікація – кризова комунікація» є спосіб спілкуватися про наявні ризики. Існує загальний консенсус щодо того, що спілкування з ризиками – це обопільний процес між комунікатором (комунікаторами) та одержувачами повідомлень, але за його межами різні визначення часто містять унікальні змінні та розуміння. Найбільш прийнятним є визначення зв'язків із ризиками Вінсента Ковелло, який у 1992 р. писав про «процес обміну інформацією між зацікавленими сторонами про характер, величину, значення або контроль ризику»⁴. Інші визначення наголошують на важливості управління ризиками⁵, необхідність діалогу між комунікаторами і зацікавленими сторонами⁶ та необхідність постійного моніторингу ризиків⁷.

Організовані та фокусовані зусилля з передачі ризику ґрунтуються на правових та регуляторних механізмах щодо права на знання громадськості, яке, зокрема, передбачало обов'язок організацій чи установ інформувати громаду про будь-які потенційні наслідки їх існування⁸.

Один з перших дослідників ризик-комунікацій на основі раннього сприйняття ризиків Барух Фішхофф виявив сім етапів еволюції комунікації з ризиками⁹:

- 1) Отримання своєчасних даних про ризик.
- 2) Поінформування ключових користувачів про ці дані про ризик.
- 3) Пояснення отриманих даних про ризик.
- 4) Роз'яснення громадськості, які подібні ризики були раніше.
- 5) Пояснення того, наскільки зиски від ризику перевищують витрати від нього.
- 6) Спілкування з громадськістю має відбуватися з повагою до неї.
- 7) Громадськість має розглядатися як партнер із комунікаторами ризику.

Останнє, на нашу думку, є ключовим чинником і у кризовій комунікації. Тут ефективним є постійне оновлення офіційної чи неофіційної, але відомої на певний час, інформації і підтримка контактів з мас-медіа. Висвітлення кризової ситуації у ЗМК має прогнозований «життєвий цикл»,

¹ Улмер, Р.Р., Селлау, Т.Л., Сиджер, М.В. (2011). *Эффективная кризисная коммуникация*. Харьков, издательство «Гуманитарный центр», 21-22.

² Bakewell, R. (1997). *Managing User-centred Libraries and Information Services*. London, Mansell, 5.

³ Гриффин, Э. (2009). *Управление репутационными рисками: стратегический подход*. Москва, Альпина Бизнес Букс, 38.

⁴ Covello, V. (1992). Risk communication: An emerging area of health communication research. *Communication Yearbook*, S. Deetz (ed.), 15, 359.

⁵ Див.: McComas, K.A. (2006). Defining moments in risk communication research: 1996-2005. *Journal of Health Communication*, 11 (1), 75-91.

⁶ Див.: Palenchar, M.J. (2005). Risk communication. *Encyclopedia of public relations*, R.L. Heath (ed.). Thousand Oaks, Sage, 752-755.

⁷ Див.: Coombs, W.T. (2012). Situational Theory of Crisis: Situational Crisis Communication Theory and Corporate Reputation. *The Handbook of Communication and Corporate Reputation*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.). Oxford, Wiley-Blackwell, 262-278.

⁸ Див.: Palenchar, M.J. (2008). Risk communication and community right to know: A public relations obligation to inform. *Public Relations Journal*, 2 (1), 1-26.

⁹ Fischhoff, B. (1995). Risk perception and communication unplugged: Twenty years of process. *Risk Analysis*, 15 (2), 137-145.

на який можна і слід впливати. Тетяна Федорів запропонувала модель «життєвого циклу» висвітлення кризи у ЗМК¹, яка передбачає такі етапи:

1) «Продромальний», початковий або «сигнальний» етап – його можна відстежити за появою невеликих повідомлень у мас-медіа; тема цих повідомлень може бути «тригером» (англ. trigger – «спусковий гачок») – це спеціальний журналістський термін, який позначає «дратівливу» тему, що становить потенційну загрозу виникнення кризової ситуації. Якщо органи державної влади залишаються чутливими до настроїв стейкхолдерів та моніторять висвітлення у ЗМК «проблемних» тем та відповідні тенденції у висвітленні, є можливість прогнозувати розвиток ситуації. На цьому етапі рівень аналізу та деталізації теми у мас-медіа досить низький і поверховий. Рішення органів влади «не чіпати тему» не зупинить ЗМК – вони подаватимуть версії, інтерпретації, чутки. Більше того, якщо органи публічної влади коментуватимуть тему, ці коментарі мас-медіа змушені будуть подавати як обов'язкову вимогу журналістського балансу думок.

2) Етап зондування – у цей період реалізації кризової комунікації, якщо діяти на випередження, то можна задати напрям розвитку теми. Відсутність відповіді призводить до небажаних реакцій і того, що інтерпретацію ситуації контролюватимуть ЗМК протягом усього періоду розвитку кризи.

3) Гострий етап – він є найкоротшим, проте найбільш інтенсивним, коли проблема перетворюється на справжню кризу. ЗМК починають повідомляти про фінансові, ресурсні, людські збитки / шкоду. На цьому етапі ЗМК також «задіють» емоції стейкхолдерів, які додають ситуації більшої гостроти і можуть переважати за сприйняттям «спокій» «спікерів» від органу державної влади. Це той етап, коли слід «виходити з кабінетів».

4) Етап підхоплення, який супроводжується ефектом «вовчої зграї», на якому всі основні ЗМК, незалежно від семіотичної групи, намагаються висвітлити тему кризи. На цьому етапі може здаватись, що висвітлення кризи виходить з-під контролю і найважливішим є присутність у ЗМК зі своєї позицією та узгодженість коментарів, які виходять від органу влади.

5) «Хронічний» етап – у цей час мас-медіа намагаються повертатись до теми, з'ясовуючи проблеми вини і відповідальності, а також долі потерпілих. Перевага успішної діяльності органу державної влади тут може бути, коли відповідальність орган бере на себе, а потерпілим надає допомогу.

6) Етап відновлення репутації. На цьому етапі журналісти узагальнюють і з'ясовують, що зроблено, щоб криза не повторилась. Це етап, пов'язаний із винесенням уроків на майбутнє і вдосконаленням.

Тобто кризові комунікації передбачають відкритий діалог із громадськістю, готовність відповідати на запити ЗМІ, системну роботу з відновлення іміджу комунікатора, створення інформаційного поля, яке зменшить розрив між очікуваннями у суспільстві і реальним станом речей².

Зростання сфери ризик-комунікації сприяло активізації досліджень кризових комунікацій. Ключовим у ризик-комунікації та кризовій комунікації є процес «передачі ризику». Проте кризові комунікації є окремою сферою із власними проблемами, хоча і включають деякі аспекти ризик-комунікації. Якщо кризові комунікації історично зосереджені на відновленні іміджу та репутації, то ризик-комунікації традиційно фокусуються на презентації інформації, переконання та стратегічні повідомлення. Крім того, нездатність ефективно контролювати або управляти ризиком може привести до кризи, або криза може призвести до необхідності зв'язку з ризиками³. Роберт Хіт пояснив, що «криза виявляється ризиком»⁴.

Сьогодні організації та установи потрапляють під шквал критики навіть тоді, коли їм нічого не загрожує безпосередньо. Показово, що і ризикова, і кризова комунікація мають схожі принципи.

¹ Федорів, Т. (2012). Репутаційні ризики та комунікаційний менеджмент в органах державної влади. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 4, 144-145.

² Кудіна, О.А. (2014). Комунікаційна політика в умовах політичної кризи: антикризові заходи та особливості їх застосування. *Молодий вчений*, 11 (14), листопад, 242.

³ Coombs, W.T. (2010). Parameters for crisis communication. *The Handbook of Crisis Communication*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.). Oxford, Wiley-Blackwell, 17-53.

⁴ Heath, R.L. (2010). Introduction. *The Handbook of Crisis Communication*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, 3.

Так, у дослідженні Національної науково-дослідної Ради (National Research Council) ризик-комунікацію визначено як «інтерактивний процес обміну інформацією і думками між людьми, групами і закладами»¹, при цьому інтерактивність розглядається як діалог між тими, хто ризикує, і тими, хто має деяку можливість контролювати цей ризик чи знижувати його рівень. За допомогою ефективної комунікації в ситуації ризику можна запобігти кризі або зменшити її масштаб. Що стосується кризової комунікації, то зазвичай виділяють чотири її принципи: 1) принцип відносин: організація може протистояти кризі, якщо в неї є добрі відносини з ключовими стейкхолдерами; 2) принцип відповідальності: організація має взяти на себе відповідальність за кризу, навіть якщо це не її пряма провина; 3) принцип розкриття інформації: під час кризи організація має розказати про все, що знає про кризу чи проблему або, принаймні, пообіцяти повне розкриття інформації після отримання додаткових відомостей; 4) принцип симетричної комунікації: під час кризи інтерес громадськості слід розглядати як такий, що рівний за важливістю інтересам організації².

Водночас між комунікацією в ситуації ризику і кризи існують суттєві відмінності (див. табл. 1). Ризик-комунікація найчастіше пов'язана з визначенням ризиків і спрямована на те, щоб переконати громадськість утриматись від ризикованої поведінки. Прикладами цього є кампанії, пов'язані із запобігання палінню, водінню в нетверезому стані, пияцтву, екологічній безпеці тощо. Це спосіб підтримки довгострокового зв'язку зі стейкхолдерами, спрямованого на зміни у їхній поведінці. Характеризуючи ризик-комунікацію, Пітер Сендмен виводить таке рівняння: ризик = загроза + обурення. Тут вказано на «загрозу» як на науково обґрунтований рівень ризику і на «обурення» як на рівень ризику, що його сприймає громадськість³. Що стосується кризової комунікації, то вона спрямована на те, щоб запобігти негативним наслідкам кризи або зменшити їх і тим самим захистити зацікавлені сторони⁴. Як така вона є частиною більш широкої функції кризового управління, оскільки має на меті надати стейкхолдерам конкретну інформацію, яка стосується безпосередньо їхнього життя і здоров'я (або безпеки та ін.), а також повідомити, що робиться для зменшення наслідків кризи, хто несе за це відповідальність, попросити підтримки і допомоги, пояснити дії винних, вибачитися.

Таблиця 1

Відмінності ризик-комунікації і кризової комунікації

Ризик-комунікація	Кризова комунікація
Орієнтована на майбутнє	Особливий випадок (інцидент)
Повідомлення, спрямовані на зниження ймовірності ризику	Повідомлення про подію та її наслідки
Базується на тому, що відомо на даний момент	Базується на тому, що відомо, а що – невідомо
Довгострокова	Короткострокова
Технічні експерти, науковці	Авторитетні фігури
Особиста спрямованість	Інтереси суспільства
Посередницькі кампанії з комунікації	Прес-конференції, прес-релізи, виступи
Контрольована і структурована	Спонтанна і реактивна

Джерело: ⁵.

¹ Prevention Report (1995). *Risk Communication: Working With Individuals and Communities To Weigh the Odds*. <<http://tc.eserver.org/22285.html>>.

² Федорів, Т. (2012). Репутаційні ризики та комунікаційний менеджмент в органах державної влади. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 4, 142.

³ Risk = Hazard + Outrage: A Conversation with Risk Consultant Peter Sandman (2011) *Freakonomics*, November 29. <<http://freakonomics.com/2011/11/29/risk-hazard-outrage-a-conversation-with-risk-consultant-peter-sandman/>>.

⁴ Coombs, W.T. (1999). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. Thousand Oaks, Sage, 4.

⁵ Reynolds, B., Seeger, M.W. (2005). Crisis and Emergency Risk Communication as an Integrative Model. *Journal of Health Communication*, 10, 43-55.

Отже, у ризик-комунікації домінує підхід, коли рішення ухвалюються на основі рекомендацій експертів, тоді як у кризовій комунікації вигоди і витрати учасників процесу обговорюються і аналізуються у ході відкритої дискусії (див. табл. 2). Однак, як пишуть Р. Улмер, Т. Селлау і М. Сіджер, «центрований на технологіях підхід перестає бути надійним, коли громадськість більше не вірить у здатність або бажання технічних експертів говорити з нею чесно і об'єктивно»¹.

Таблиця 2.

Відмінності комунікації, базованої на діалозі, від «технологічної» комунікації

Комунікація, базована на діалозі	«Технологічна» комунікація
Демократична, всі сторони мають право голосу при обговоренні проблеми	Відповідальність за прийняття рішень покладається на експертів у даній сфері
Питання сприйняття вважаються необхідними	Сприйняття ігнорується на користь експертної думки
Допускає суб'єктивність, але працює в напрямі об'єктивності за посередництва діалогу і запитань	Допускає об'єктивність науки, але може бути під впливом суб'єктивних інтересів

Джерело: ²

Таким чином, ризикова і кризова комунікація мають схожі принципи – принцип гарних відносин з ключовими стейкхолдерами; принцип відповідальності за кризу (ризик); принцип повноти розкриття інформації про кризу (ризик); принцип симетричної комунікації. Водночас між ризик-комунікацією і кризовою комунікацією існують суттєві відмінності. Якщо ризик-комунікація найчастіше пов'язана з визначенням ризиків і спрямована на те, щоб переконати громадськість утриматись від ризикованої поведінки, то кризова комунікація спрямована на те, щоб запобігти негативним наслідкам кризи або зменшити їх і тим самим захистити учасників соціально-політичного процесу. У ризик-комунікації домінує підхід, коли рішення ухвалюються на основі рекомендацій експертів, тоді як у кризовій комунікації вигоди і витрати учасників процесу обговорюються і аналізуються у ході відкритої дискусії.

У ланцюжку «ризик-комунікація – кризова комунікація» ключовими є механізми передачі ризику, що обумовлено раннім сприйняттям ризикової ситуації, та встановлення партнерських відносин між ЗМК і комунікаторами. Останнє передбачає налагодження відкритого діалогу із громадськістю через мас-медіа (традиційні та в мережі Інтернет), готовність відповідати на запити ЗМІ, системну роботу з відновлення (виправлення) іміджу (репутації) комунікатора, створення сприятливого інформаційного поля, яке має зменшити розрив між очікуваннями у суспільстві і реальним станом речей.

References:

1. Bakumenko, V.D. (2010). Kryza [Crisis]. *Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya* [The Encyclopedic Dictionary on public administration]. Kyiv, NADU, 354. [in Ukrainian]
2. Griffin, E. (2009). *Upravlenie reputacionnymi riskami: strategicheskyy podhod* [Management of Reputation Risks: A Strategic Approach]. Moscow, Alpina Biznes Buks, 232. [in Russian]
3. Kryvosheyin, V.V. (2012). Ryzыk yak sotsial'ne yavlyshche [Risk as a social phenomenon]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh* [Scientific-theoretical and socio-political almanac], no. 6 (86), 80-85. [in Ukrainian]
4. Kudina, O.A. (2014). Komunikatsiyna polityka v umovakh politychnoyi kryzy: antykryzovi zakhody ta osoblyvosti yikh zastosovannya [Communication policy in the condition of the political crisis: anti-crisis measures and peculiarities of their application]. *Molodyy vchenyy* [Young scientist], no. 11 (14), November, 240-242. [in Ukrainian]

¹ Улмер, Р.Р., Селлау, Т.Л., Сіджер, М.В. (2011). *Эффективная кризисная коммуникация*. Харьков, издательство «Гуманитарный центр», 226.

² Федорів, Т. (2012). Репутаційні ризики та комунікаційний менеджмент в органах державної влади. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 4, 141.

5. Matsyehzhynskyy, V.L. (2006). *Public relations v perekhidnyy period* [Public relations in the transition period]. Lviv, Literaturna ahentsiya «Piramida», 276. [in Ukrainian]
6. Oleshchuk, P. (2010). Kryzovi komunikatsiyi u politychnomu dyskursi [Crisis communications in political discourse]. *Osvita rehionu. Politolohiya. Psykholohiya. Komunikatsiyi* [The education of the region. Political science. Communication.], no. 3, 161-166. [in Ukrainian]
7. Pryyatelchuk, O.A., Kovalchuk, Yu.S. (2014). Osnovni instrumenty ta komunikatsiyi tekhnolohiyi upravlinnya reputatsynym kapitalom v umovakh kryzy [Basic tools and communication technologies for managing of reputational capital in conditions of crisis]. *Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy, pravo* [The external trade: economy, finance, law], no. 3 (74), 124-133. [in Ukrainian]
8. Ulmer, R.R., Sellnau, T.L., Sidzher, M.V. (2011). *Effektivnaya krizisnaya komunikaciya* [Effective crisis communication]. Kharkiv, izdatelstvo «Gumanitarnyy centr», 268. [in Russian]
9. Fedoriv, T. (2012). Reputatsiyi ryzyky ta komunikatsiyinyy menedzhment v orhanakh derzhavnoyi vlady [Reputational risks and communication management in public authorities]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrayiny* [The Bulletin of the National Academy of public administration under the President of Ukraine], no. 4, 137-147. [in Ukrainian]
10. Bakewell, R. (1997). *Managing User-centred Libraries and Information Services*. London, Mansell, 290. [in English]
11. Coombs, W.T. (1999). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. Thousand Oaks, Sage, 224. [in English]
12. Coombs, W.T. (2010). Parameters for crisis communication. *The Handbook of Crisis Communication*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, 17-53. [in English]
13. Coombs, W.T. (2012). Situational Theory of Crisis: Situational Crisis Communication Theory and Corporate Reputation. *The Handbook of Communication and Corporate Reputation*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.). Oxford, Wiley-Blackwell, 262-278. [in English]
14. Covello, V. (1992). Risk communication: An emerging area of health communication research. *Communication Yearbook*, S. Deetz (ed.), no. 15, 359-373. [in English]
15. Covello, V., Sandman, P.M. (2001). Risk communication: Evolution and revolution. *Solutions to an environment in Peril*, A. Wolbarst (ed.). Baltimore, John Hopkins University Press, 164-178. [in English]
16. Heath, R.L. (2010). Introduction. *The Handbook of Crisis Communication*, W.T. Coombs, S.J. Holladay (eds.), Oxford, Wiley-Blackwell, 1-13. [in English]
17. McComas, K.A. (2006). Defining moments in risk communication research: 1996-2005. *Journal of Health Communication*, no. 11 (1), 75-91. [in English]
18. Fischhoff, B. (1995). Risk perception and communication unplugged: Twenty years of process. *Risk Analysis*, no. 15 (2), 137-145. [in English]
19. Palenchar, M.J. (2005). Risk communication. *Encyclopedia of public relations*, R.L. Heath (ed.). Thousand Oaks: Sage, 752-755. [in English]
20. Palenchar, M.J. (2008). Risk communication and community right to know: A public relations obligation to inform. *Public Relations Journal*, no. 2 (1), 1-26. [in English]
21. Prevention Report (1995). *Risk Communication: Working With Individuals and Communities To Weigh the Odds*. <<http://tc.eserver.org/22285.html>>. [in English]
22. Reynolds, B., Seeger, M.W. (2005). Crisis and Emergency Risk Communication as an Integrative Model. *Journal of Health Communication*, no. 10, 43-55. [in English]
23. Risk = Hazard + Outrage: A Conversation with Risk Consultant Peter Sandman (2011) *Freakonomics*, November 29. <<http://freakonomics.com/2011/11/29/risk-hazard-outrage-a-conversation-with-risk-consultant-peter-sandman/>>. [in English]

Ihor Kushnarev, PhD in Law

V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

PREVENTION OF POLITICAL CORRUPTION: UNITED STATES EXPERIENCE

The article analyzes the problems of political corruption on the example of US political process. It reveals the evolution of corruption abuses in politics and the progress of this country's anti-corruption mechanism. Attention is focused on two key areas, in which illegal corruption acts are found most often: funding of parties (their electoral campaigns) and lobbying. The author emphasizes the gaps in US legislation, which allow the implementation of "gray schemes" (partially legal operations), particularly during the electoral process. The problems of political corruption were considered in the context of lobbyists' actions. The article analyzes the US normative and legislative base in the sphere of counteracting political corruption, the subjects of which are foreign actors.

Keywords: political corruption, USA, party funding, lobbying

Political corruption exists both in the least successful states, as well as in the countries with developed democracy. So far there is no protective "vaccine" against it. Different countries represent various approaches to political corruption minimizations, the study of which is a research interest in the context of the search for domestic model of counteracting this phenomenon. Moreover, political corruption constantly evolves: its new national and global forms are fixed in conditions of information and communication challenged causes by globalization and they require analysis.

The United States are one of the countries that created a national system of political corruption counteraction. This system is not perfect (just like any other one), it has gaps, which are successfully used by "interested persons". But a number of effective corruption counteraction mechanisms made it possible that the US rank consistently high in anti-corruption rankings. According to the Corruption Perception Index the US got the following scores out of 100 possible: 2012 – 73, 2013 – 73, 2014 – 74, 2015 – 76, 2016 – 74. In the last measurement of 2016 it was 18th place among the studied countries of the world. The countries ahead of the US include some European (for instance, Denmark, Norway, Finland, United Kingdom etc.) and Asian ones (Singapore, Hong Kong), New Zealand, Canada and Australia. At the same time the position of the US in this anti-corruption ranking is stable and quite high, which serves as a motivation for research interest to study the peculiarities of the political corruption manifestations in this country, as well as the accumulated experience of counteracting it.

According to the American law corruption is direct or indirect solicitation or acceptance by a government (state) official of any advantage for themselves or for other persons in exchange for any action or limitation of public functions executions, offering or giving such advantages, actions or omissions regarding state functions taken in order to get such advantages, fraudulent use or concealment of property, acquired as a result of corruption¹.

The term "political corruption" was used for the first time in the US in the early 1970's², but we should note that the first scientific research on the manifestations of corruption in American political science date back to the beginning of the 20th century. The first concepts of "political corruption" were formed during the investigation of Watergate scandal. The UN also proposed defining political corruption and signs of this phenomenon. It is indicated by Ukrainian researcher, political scientist H. Kokhan in her research³. Since then researchers have fixed numerous cases of political corruption among elected officials

¹ *Materials on Investigation of Corruption* (1996). American Bar Association, Central and Eastern European Law Initiative (ABA/CEELI), United States Department of Justice, 111.

² Кохан, Г. (2008). Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України*, 42, 179.

³ Кохан, Г.В. (2013). *Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 45.

in the US government¹. On the other hand, the willingness of the state and civic society to control political corruption has been increasing. There is an increasing understanding of what exactly should be considered political corruption, since the range of actions covered by this qualification has been constantly expanding.

The topic of political corruption in the United States is actively studied by foreign and Ukrainian political science, since the research subject is permanently “fueled” by new political scandals. Among Ukrainian scholars we should highlight the works of H. Kokhan² and A. Tinkov³, although their research efforts are not aimed on political corruption in the US, but they use examples from the American political process to illustrate the problem. The works of American scholars allow broader understanding of various aspects of the political corruption issues. Already at the beginning of 20th century G. Haynes⁴, R. George⁵, S. Simons⁶, H. Ford⁷ and others analyzed corruption issues from the point of view of moralistic approach. According to this approach “corruption was first judged as a negative phenomenon of political life and later it was viewed as an institutional, behavioral or systemic problem of the society and political system”⁸. In general, the early studies were devoted to the complex aspects of corruption activities in politics. For instance, S. Simon searched for the reasons that lead to forming of political corruption system (on the example of China), G. Haynes researched the behavior of civil servants and their attitudes to bribery (on the example of western states of the US), R. George researched the government functions and the problem of government’s responsibility the spread of corruption etc.

Thus, already at the beginning of 20th century the American political scientists raised the issue of government’s responsibility for the spread of corruption, which affected the efficiency of civil servants and, consequently, lead to loss of voters’ interest in improving the work of government.

Yet in the 1920s the administration of US president W. Harding was shaken by a wave of corruption scandals. Harding was a paradoxical politician. According to public opinion he was a president who supported corruption; according to historians his role as a statesman was insignificant. On the other hand, he was highly popular among public during the years of his presidency (1921 – 1923). Harding appointed his friends to influential positions (not taking into account whether they had necessary qualifications) and later “did not notice” how they worked. Many of those appointees took bribes, entered into illegal contracts, and conducted unfair business using state resources. Such friends created problems for Harding, causing a series of resonant scandals. Two ministers from his administration were convicted of involvement in the Teapot Dome Scandal, which had to do with the development of oil and gas fields in Wyoming and California. The Supreme Court of the United States declared the contracts concluded under this operation fraudulent. In connection with this scandal, the researcher C. King⁹ drew attention to the need for cleaning the government from corruption. In general, American researchers at the beginning of 20th century viewed political corruption mostly as a result of imperfect legislation or ineffectiveness of the checks and balances mechanism. That is, they considered it to be only a legal problem that the government could solve through modernization of regulatory framework.

¹ Тіньков, А. (2010). Політична корупція в системі державного управління: українські реалії. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*, 1, 229.

² Кохан, Г. (2008). Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України*, 42, 173–180; Кохан, Г. В. (2013). *Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень.

³ Тіньков, А. Політична корупція в системі державного управління: українські реалії. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_1_32> (2017, липень, 12).

⁴ Haynes, G. (1900). Representation in States Legislations. Iv. The Western States. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 16, 67, 79–90.

⁵ George, R. (1916). Increased Efficiency as a Result of Increased Governmental Functions. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 64, 77, 78–79.

⁶ Simons, S. (1901). Social Decadence. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 18, 63.

⁷ Ford, H. (1903). The Results of Reform. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 21, 69, 76–83.

⁸ Кохан, Г. В. (2013). *Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз*. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 11.

⁹ King, C. (1924). Political and Governmental Tendencies in Their Relation to Increased Wealth. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 115, 8, 15–17.

In later studies, particularly in the work of H. Rogow and A. Lasswell “Power, Corruption and Rectitude” (1963), it was argued that American institutions were created to deter public and private abuse of power¹. However, these abuses took on new momentum, such as the already mentioned Watergate scandal. The word “Watergate”² itself became a symbol of immorality, corruption and crime in government circles.

One of the consequences of the Watergate scandal investigation was that the problems of political corruption during electoral campaigns were placed on agenda and the life of American statesmen began to be studied in detail.

In our analysis of political corruption in the US we will focus mainly on two key spheres, in which illegal corrupt actions are found most often: funding of parties (and, accordingly, their electoral campaigns) and lobbying.

There is constant search for ways to decrease corruption during electoral campaigns in the USA, but so far none of the methods has proven to be effective enough. The US authorities have been trying to disclose the donors and to impose restrictions on the total amount an individual can offer to a candidate. However, organizations can legally make unlimited donations.

In the USA parties are financed through membership fees, donations, their own income (selling books, souvenirs, organizing meetings etc.). The “After Party” party (formed from the “Occupy Wall Street” movement) serves as a symbolic example, because it receives income from selling a book about the mechanisms of politicians’ corrupt actions disclosure.

The financing of political forces by business representatives is not just legal, but, in fact, it is the main way to receive funding for development and activities for American political parties. Part of the funds is mobilized by political forces through political fundraising, political crowdfunding (especially during the presidential campaign).

During the primaries candidates from one political force compete not only for commitment of potential voters and party members, but also for money transferred to them by individuals and legal entities. “The American approach to funding of political parties is a part of a nationwide philosophy, where respect for private property, support of the initiative and self-reliance are the basis of everything”³.

The financial aspects of the political parties’ participation in elections are regulated by a single act adopted in 1974 – Federal Election Campaign Finance Act. Modernizing changes are being introduced into the Act, but researchers⁴ suggest that in the end the innovations only result in electoral campaigns financing going even more “into the shadow”.

American legislation has gaps which allow the use of “gray schemes”, especially during the electoral process. “Formally they do not violate the law, but in reality they turn elections from electoral process into a process of relocating financial flows into the right pockets and right candidates”⁵. The presence of such “gray zones” is caused by the fact that the US Constitution does not contain clear rules regulating the activities of political parties. In fact, they are equated with any other public organization. The legal term “party” does not even exist in the federal law. Just like any other non-profit organizations they are designated with by term “corporation”.

For example, the Clinton family charity foundation received millions of dollars from foreign governments, companies, individuals and non-governmental organizations from all around the world.⁶ Such foundations collect money for health and environmental programs, creating conditions for improving people’s economic well-being etc. But in 2015 it was speculated that those funds might be used for presidential campaign, which would be a direct violation of American electoral legislation. Donations from public servants, foreigners and persons who execute public orders are prohibited, as well as anonymous donations

¹ Lasswell, A.A., Rogow, H.D. (1963). *Power, Corruption, and Rectitude*. Westport: Greenwood Publishing Group.

² The word “Watergate” started being used in the political lexicon to denote a scandal that leads to collapse of the head of state’s career. The structural unit of this word (suffix –gate) is used while referring to new scandals (Irangate, Monicagate etc.)

³ *Політична корупція: як розпізнати та подолати* (2016). Київ: Ейдос, 14.

⁴ *Політична корупція: як розпізнати та подолати* (2016). Київ: Ейдос, 14.

⁵ Чаусов, А. Политическая коррупция по-американски. *Взгляд*. <<https://vz.ru/opinions/2016/2/1/791695.html>> (2016, February, 01).

⁶ Ситдииков, Р. Кто финансирует семью Клинтон. *Украина.ру*. <<http://ukraina.ru/analytics/20150912/1014271399.html>> (2017, July, 15).

of over 100 dollars. But it was difficult for law enforcement officers to prove those abuses, since in 2009 the US Supreme Court allowed any public associations to receive and spend funds on election campaigning in unlimited amounts and without the requirement to report on the source of financial revenues.

The problem of political corruption often arises in connection with the actions of lobbyists. In 1946, the United States adopted a law on lobbying, which regulated activities aimed at promoting certain business interests in political circles. Thanks to the legalization of lobbying this process became transparent. Voters in the US know interests of which business are supported by a certain politician¹.

Lobbying and political corruption are linked by the fact that they are both aimed at subordinating individuals who make decisions on behalf of the state to private interests. Therefore, quite often, lobbying is viewed as a legitimized form of public authorities' political corruption. However, in a democratic political system it is basically impossible to prevent the influence of different business groups and civic society on the government. In any circumstances, the interested groups may transfer money and other goods to the lawmakers and state officials.

It is impossible to forbid this process, but it is possible to control and minimize direct bribes, which is done in the US. For this purpose a regulatory and legal mechanism is created. It is aimed at: enabling maximal transparency of different interest groups influence on the government for the society; elimination of the possibilities of legal bribing of government representatives; preventing direct business contacts between the government and interest groups (only through professional intermediaries – lobbyists, who are rigorously controlled by the state); forcing lobbyists and their clients to abandon banal bribery in favor of legal methods of influence, which link private interests with the public good.

Gradual tightening and detailing of the legal regulation of lobbying is characteristic for the US:

– the Ethical Reform Act (1989) had banned high-ranking officials (including former US presidents) from trying to influence the government during one year after completing their duties. It also limited the opportunities for former civil servants, staff members of the US Congress and congressmen to lobby using their connections in the previous work (so-called revolving door practice);

– Lobbying Disclosure Act (1995) obliged lobbyists to disclose their clients and to inform about all the funds received and spent;

– in the late 2000s, after the resonant scandals of 2005-2006, involving the lobbyists J. Abramoff² and A. Kidan, who were charged with numerous violations of law, the lobbying legislation tightened again.

The regulatory framework in the United States is primarily aimed a counteracting the manifestations of political corruption of the country's territory, yet it applies not only to citizens, but also to foreign actors. The US Foreign Corrupt Practices Law³ is a federal law known for regulating the problems of foreign officials' bribery⁴. This law defines the purpose of corruption as: 1) an attempt to affect any act or decision of such a foreign official, political party or candidate for such position during the performance of their official duties; 2) the inclination of such a foreign official, political party or candidate for such position to take certain actions; 3) evasion from actions in violations of the legal duties of such an official; 4) obtaining any unjustified advantages; 5) the inclination of such a foreign official or political party to use their influence on a foreign government or its organs in order to exert influence or pressure or any action or decision of such government or its organs, to provide assistance in conducting economic activity.

We agree with V. Dovzhanyin⁵, who considers the adoption of codes on conducts for senators and members of the House of Representatives of Congress to be a progressive act in the context

¹ *Політична корупція: як розпізнати та подолати* (2016). Київ: Ейдос, 14.

² During the investigation of the case of lobbyist J. Abramoff, the then head of the Republican majority in the US Congress T. DeLay was also found guilty. The lobbyist funded several trips for DeLay, gave him tickets for sport events, paid for restaurants etc. All those activities are forbidden by the American anti-corruption law. The only legal exceptions are lobbyists' donations to politicians' electoral campaigns funds and using lobbyists' tools for media campaigns.

³ Тупчієнко, Д.Л. (2015). Закон США «Про боротьбу з практикою корупції за кордоном»: детальна характеристика, санкції та екстериторіальність застосування. *Право і суспільство*, 4, 117–121.

⁴ „Foreign official” in this Act means any official or employee or a foreign government or any of its ministries, agencies or organs, as well as of an international non-governmental organization, or any person who performs official functions for any government, ministry, agency or organ, including acting on its behalf, or performing official function for any specified international non-governmental organization, including acting on its behalf.

⁵ Довжанин, В.М. (2015). Правове регулювання запобігання та протидії корупції за законодавством США. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 13 (1), 103.

of counteracting corruption in the USA. The members of parliament must annually submit a declaration detailing all incomes and expenses, including the following: full earning, dividends, interest on deposits, income from movable and immovable property; financial and other income received from non-governmental organizations; payment of transport and other related expenses; gifts received from any persons or organizations, in particular, in the form of covering the transport costs, meals, hotel accommodation, restaurant treatments, various entertainment; financial and other liabilities, debts related to them; agreements and arrangements with different organizations concerning possible work etc.

Of course, political scandals in the US caused by corruption actions of some politicians undermine the trust of citizens and confidence in government actions, but they did not ruin the country's democratic system. Political corruption has not been eradicated in any country yet. The US practice demonstrates how anti-corruption mechanism can be modernized reacting to new forms of illegal actions of the political actors.

References:

1. Chausov, A. Politicheskaja korrupcija po-amerikanski [Political Corruption in American Way] <<https://vz.ru/opinions/2016/2/1/791695.html>> (2016, February, 01) [in Russian].
2. Dovzhanyn, V.M. (2015). Pravove rehulyuvannya zapobihannya ta protydyi koruptsiyi za zakonodavstvom Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Legal regulation of the preventing and combating of corruption by the legislation of USA]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurysprudentsiya* [Scientific Journal of the International Humanitarian University. Jurisprudence Series], 13 (1), 102–106 [in Ukrainian].
3. Ford, H. (1903). The Results of Reform. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 21, 69, 76–83 [in English].
4. George, R. (1916). Increased Efficiency as a Result of Increased Governmental Function. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 64, 77, 78–79 [in English].
5. Haynes, G. (1900). Representation in States Legislations. Iv. The Western States. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 16, 67, 79–90 [in English].
6. King, C. (1924). Political and Governmental Tendencies in Their Relation to Increased Wealth. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 115, 8, 15–17 [in English].
7. Kokhan, H. (2008). Politychna koruptsiya yak naslidok konfliktu mizh derzhavoyu ta suspil'stvom [Political corruption as a consequence of conflict between the state and society]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. Kurasa NAN Ukrainy* [The scientific papers of the Institute of political and ethnic-national studies named after I. Kuras. NAS of Ukraine], 42, 173–180 [in Ukrainian].
8. Kokhan, H.V. (2013). *Yavyshche politychnoyi koruptsiyi: teoretyko-metodolohichnyy analiz* [The phenomenon of political corruption: theoretical and methodological analysis]. Kyiv: Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen' [Kiev: National institute of strategic studies] [in Ukrainian].
9. Lasswell, A.A., Rogow, H.D. (1963). *Power, Corruption, and Rectitude*. Westport: Greenwood Publishing Group [in English].
10. *Materials on Investigation of Corruption* (1996). American Bar Association, Central and Eastern European Law Initiative (ABA/CEELI), United States Department of Justice, 111 [in English].
11. *Politychna koruptsiya: yak rozpoznyaty ta podolaty* [Political corruption: how to recognize and overcome it] (2016). Kyiv: Eydos [in Ukrainian].
12. Simons, S. (1901). Social Decadence. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 18, 63, 67 [in English].
13. Sitdikov, R. Kto finansiruet sem'ju Klinton [Who finances the Clinton family]. <<http://ukraina.ru/analytics/20150912/1014271399.html>> (2017, липень 15) [in Russian].
14. Tin'kov, A. (2010). Politychna koruptsiya v systemi derzhavnoho upravlinnya: ukrayins'ki realiyi [Political corruption in the system of public administration: Ukrainian realities]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy* [The Bulletin of the National Academy of public administration under the President of Ukraine], 1, 227–234 [in Ukrainian].
15. Tupchiyenko, D.L. (2015). Zakon Spoluchenykh Shtativ Ameryky «Pro borot'bu z praktykoyu koruptsiyi za kordonom»: detal'na kharakterystyka, sanktsiyi ta eksterytorial'nist' zastosuvannya [The US Foreign Corrupt Practices Act: detailed description, sanctions and extraterritoriality of application]. *Pravo i suspil'stvo* [Law and Society], 4, 117–121 [in Ukrainian].

Сергій Бондаренко

Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна

БРЕНД «УКРАЇНА» В УМОВАХ НЕЛІНІЙНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ: ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Sergii Bondarenko

Vasyl Stus Donetsk National University, Ukraine

THE BRAND «UKRAINE» IN THE CIRCUMSTANCES OF NONLINEAR SOCIAL-POLITICAL PROCESSES: INFORMATIONAL-COMMUNICATION ASPECT

The article reviews the influence of nonlinear social-political processes on the informational policy of Ukraine's branding. The meaning of theoretical and practical improvements in forming and promoting the brand "Ukraine" in the informational space was revealed. The political and legal basics of forming and implementation of the information policy of Ukraine in the context of its branding were analyzed. The ways and goals of the informational policy which are clear for Ukraine in the circumstances of nonlinear social-political processes were underlined. It was also proved the dependence of territory branding policy and its informational policy on nonlinear processes.

Keywords: territory branding, brand "Ukraine", informational policy, nonlinear processes

Сьогодні Україна виступає територією світового протистояння, яке охоплює політичні, соціальні, гуманітарні, культурні, економічні, військові інтереси. Однією з стратегічних цілей світових держав-лідерів та їх об'єднань є вплив та контроль як над внутрішнім, так і над зовнішнім інформаційно-комунікаційним простором. Це забезпечує доступ та закріплення необхідних поведінкових конструктів на територіях, які представляють для них інтерес. Небезпечність ситуації полягає у застосуванні нових інформаційно-комунікаційних технологій, які мають багатоцільове призначення, а головне – дозволяють формувати новий ціннісний та ідеологічний простір світу.

Якщо до подій 2013-2014 років в Україні інформаційно-комунікаційні технології використовувались задля інформування населення про поточні події, діяльність тих чи інших осіб, політичних інститутів у необхідному для замовника контексті, то зараз акценти зміщуються на формування біполярного символіко-смыслового простору. За таких умов, для України вкрай необхідним є забезпечити захист, збереження та розвиток держави, як цілісної системи, та як суб'єкту міжнародних відносин.

У період глобальної нестабільності наново переосмислюються такі поняття, як інформаційна безпека, інформаційний суверенітет, імідж, репутація, бренд країни. Модифікуються базові принципи формування та функціонування інформаційно-комунікаційної взаємодії українського суспільства, способів та механізмів протистояння зовнішнім та внутрішнім загрозам. Отриманий за останні три роки досвід інформаційно-психологічної боротьби сформував потужний шар унікального знання, якого ще не було у світовій практиці. Увага приділяється функціонуванню та розвитку систем в умовах хаосу, пошуку оптимальних рішень збереження їх цілісності, перебудови та оперативного підлатування до поточної ситуації із збереження стратегічних цілей та завдань.

Мета статті полягає у визначенні змістовних зрушень бренду «Україна» під впливом нелінійних суспільно-політичних процесів та напрацювання у сфері інформаційної політики по його зміцненню.

У рамках дослідження актуальними для вивчення впливу нелінійних процесів на бренди територій та їх інформаційну політику, зокрема й України, вироблення сучасної інформаційно-комунікаційної моделі є роботи Г.Алмонда, Д.Істона, К.Дойча, Е.Тоффлера, Ж.Бодрійара, І.Пригожина, І.Стенгерс, Г.Хакена, М.Фейгенбаума, Т.Нагорняк, Ю.Горбуліна, Г.Почепцова, С.Чукот, Л.Губерського, Є.Тихомирової, Г.Яворської, О.Тараненко, Н.Карпчук, Є.Магди,

Т.Водотик, Л.Смоли, Г.Піскорської, Н.Яковенко, С.Курдюмова І.Добронравової, Р.Арзуманян, О.Суліміна, Л.Бородкіна, О.Крутова, О.Молодцова, В.Пророка, М.Польового, Ю.Комарової.

Одним із інструментів протидії інформаційно-комунікаційним загрозам, внутрішньої модернізації системи, укріплення зв'язків між структурними елементами та іншими системами є створення потужного інформаційно-комунікаційного поля. Подібно гравітаційному полю у фізиці, яке повинно забезпечувати стабільне тяжіння внутрішніх елементів до центру системи, мати енергію для утримання у своїй орбіті інших об'єктів, для протистояння поглинанню з боку більш потужних систем.

У контексті статті мова йде про образно-сміслову наповнення, яке забезпечує розуміння сутності системи, її цілей, завдань. Створює емоційний зв'язок, налагоджує взаємодію, порозуміння, довіру та лояльність між внутрішніми елементами та зовнішнім світом. Для опису таких процесів доцільно використовувати поняття брендингу територій, як сукупності смислів, образів, ідей, асоціативних реакцій, символів, візуальних елементів, які виникають у свідомості людини (групи людей) при згадці назви цієї території¹, а головне – створюють стійкий емоційний зв'язок, забезпечують підтримку та лояльність до неї.

Розвиток брендингу територій, як предмет наукових досліджень, припав на другу половину 20 століття і бере свій початок зі сфери комерційного маркетингу та брендингу. Найактивніше брендинг територій розвивається наприкінці 90-х років 20 – початку 21 століть. Серед провідних теоретиків та практиків можна виділити Саймона Анхольта², який заклав основу подальшому розвитку цього напрямку.

Останні три роки тема брендингу територій та їх інформаційної політики набула нового змісту. Акценти зміщуються на аналіз і розуміння розвитку та існування брендів територій в умовах нелінійних процесів. Новий поштовх для вивчення впливів таких процесів на системи, зокрема в інформаційно-комунікаційній сфері, заклав у 2013 році програмний виступ начальника Генерального Штабу Збройних сил Російської Федерації генерала Валерія Герасімова. У своїй статті «Цінності науки у передбаченні» він зазначив, що «акцент методів, що використовуються у протиборствах зміщуються у бік широкого використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються з використанням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими засобами скритого характеру, у т.ч. використанням заходів інформаційного протиборства та діями сил спеціальних операцій. Широке розповсюдження отримали асиметричні дії, які дозволяють невілювати перевагу супротивника у збройній боротьбі. До них відноситься використання сил спеціальних операцій та внутрішньої опозиції для створення постійно діючого фронту на всій території держави, що протистоїть, а також інформаційний вплив, форми та способи якого постійно удосконалюються»³. Цією статтею були легітимізовані подальші кроки Російської Федерації щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій задля досягнення своїх політичних цілей. Увага приділяється створенню та просуванню необхідних смислів і образів в інформаційних просторах територій, які представляють стратегічний інтерес, у т.ч. й України. Озвучений підхід розширив глибину та масштаби проникнення в інформаційно-сміслові простори інших держав, яких раніше не було.

Запропоновані генералом В.Герасімовим принципи нелінійних чи асиметричних впливів на ментально-смісловий простір супротивника не є новими. Інструменти інформаційно-психологічної обробки людей в тих чи інших формах використовувались завжди. Активно еволюціонувати вони почали за часів Першої та Другої світових війн паралельно з розвитком друкованих ЗМК та радіо. У період «Холодної війни» – з використанням ТБ. З розвитком сучасних технічних засобів інформаційно-комунікаційної діяльності, зокрема мережі Інтернет, глибина та частота впливів збільшились. Доступ до інформації відкрив безмежні можливості для роботи із цільовими аудиторіями. На відміну від часів «холодної війни», коли інформаційні простори були закритими, а джерела інформації були жорстко регламентовані, глобалізація, у т.ч. інформаційна, розмила кордони, зменшила бар'єри для проникнення у тло систем чужорідних смислів.

¹ Нагорняк, Т.Л. Зачем Донецку бренд?. *Интернет-газета Жизнь*. <<http://lifedon.com.ua/home/3503-zachem-donecku-brend.html>> (2017, липень, 28)

² Ясько, С.Е., Кузнецова, Л.А. (2012). Необходимость формирования и продвижения бренда города. *Вестник Челябинского государственного университета*, 3 (257). Управление, Вып. 7, 140.

³ Герасимов, В. Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*. <<http://www.vpk-news.ru/articles/14632>> (2017, липень, 28)

Збільшення кількості центрів вироблення нових знань, швидкість їх поширення та різноманіття інтерпретації дійсності демонструють появу нових локальних та глобальних акторів. Така ситуація створює умови для зміни традиційної ієрархічної системи суспільно-політичних відносин, зміщення вертикалі відносин у площину горизонтальної взаємодії. Збільшення кількості аттракторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, з одного боку відкривають можливості для поповнення енергією та налагодженню нових зав'язків. З іншого – створюють додатковий тиск, навантаження на внутрішню структуру та несе загрозу цілісності системи.

Формування образів територій, їх поширення та закріплення в умах людей вийшло далеко за межі простої привабливості міста, країни. Імідж, репутація та бренд території отримує нове значення та розуміння. Якщо у 20 столітті брендинг територій використовувався, як суто економічний інструмент, то зараз цей механізм активно беруть на озброєння у політичному і військовому напрямках. На думку українського дослідника, провідного експерта з питань «гібридних війн» Євгена Магди, імідж (авт. – як елемент бренду), є стратегічною цінністю держави, а в сучасному світі інформаційних та мережевих технологій, перебуває в одному ряду з армією та потужною економікою. Імідж є однією з тих речей/факторів, які визначають місце країни у світовій системі міжнародних відносин. Використання технологій брендингу для територій має стратегічне значення, бо неоднозначне їх сприйняття може призвести до проблем із зовнішнім світом та забезпеченні стабільності в середині себе, як цілісної системи. Тому бренди у політичному полі, так саме як й в економічному, вступають у жорстку конкуренцію, яка межує із прямими конфліктами. Війна іміджів (авт. – брендів) це насамперед протистояння смислів, яке має на меті формування нових цінностей, нового бачення світу та відповідних оцінок тих чи інших подій, а відтак, і прийняття вигідних агресору рішень. Серед інструментів – акції прямого та фонового впливу, а ключова характеристика – довготривалий характер. При цьому цілі смислової війни, як й інформаційної, завжди лежать у просторі фізичному, а не лише віртуальному¹. Головна мета – зміна поведінки населення у вигідному для того чи іншого політичного актора ракурсі.

Ускладнення взаємозв'язків між системами та структурними елементами, пришвидшення часу та розтягування/звуження простору створюють умови для нестабільного розвитку світу. Як зазначає один із провідних вітчизняних дослідників інформаційно-психологічних впливів, професор Георгій Почепцов, ми живемо в умовах різкого ускладнення світу, з одного боку, та дуже швидкої динамічної зміни, з іншого. Є також третій бік – починають розхитуватись навіть підвалини, тобто основні параметри, цінності матриці, чого не було в таких масштабах у минулі століття².

З вищенаведеного прослідковується чітка залежність стану та перспектив розвитку/занепаду бренду території від прямих чи опосередкованих впливів великої кількості внутрішніх та зовнішніх аттракторів. Їх збільшення створює безліч напрямків розвитку системи, темпу та частоти динамічних процесів, у т.ч. кризових. У контексті статті інтерес представляють розуміння етапів створення бренду «Україна», політико-правові засади формування та реалізації інформаційно-комунікаційної політики, зовнішніх та внутрішніх нелінійних процесів, які впливають на його існування та подальший розвиток.

Під брендом «Україна» слід розглядати усю сукупність дій та інструментів, які використовуються для створення певного образу нашої держави, його інформаційно-комунікаційного супроводу, залучення зацікавлених сторін до розробки та впровадження. Під інформаційною політикою автором розуміється сукупність принципів, підходів, смислів які визначають закони функціонування інформаційної сфери³, забезпечують стабільне життя бренду та його сприйняття цільовими аудиторіями.

Починаючи з 1991 року, Україна намагалась зайняти своє місце на світовій політичній мапі. Розвал СРСР відкрив для країни широке коло перспектив та можливостей. Для входження у світовий простір, як самостійного гравця, Україні було потрібно не лише проводити трансформації політичної та економічної системи. Паралельно з цими процесами актуальності набирають питання,

¹ Магда, Є.В. (2015). Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 4, 232. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_34> (2017, липень, 28)

² Почепцов, Г.Г. (2016). *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах*. Київ: Києво-Могилянська академія, 17.

³ Почепцов, Г.Г., Чукут, С.А. (2008). *Інформаційна політика: Навч. посіб. 2-ге вид., стер.* Київ: Знання, 12.

пов'язані із подальшим позиціонування держави, відходу від сприяння України, як частини радянської імперії, налагодження прямої комунікації із новими цільовими аудиторіями.

Ідея формування й просування загальнонаціонального бренду України активно починає розвиватись з кінця 90-х років 20 сторіччя, початку 2000-х. Згідно офіційної інформації майже кожні три-чотири роки в державі розроблялись різного роду програми та концепції просування позитивного іміджу, налагодження стратегічних комунікацій із різними цільовими аудиторіями метою яких було підвищення обізнаності про державу. Слід зазначити, що ці нормативні документи не забезпечували формування цілісної системи позиціонування країни, а лише її частин таких, як міжнародний імідж, налагодження комунікації у рамках процесів європейської інтеграції або приєднання до НАТО. Починаючи з 2003 року було розроблено та формально впроваджено дві Програми з просування міжнародного іміджу України за кордоном та одна Концепція з формування позитивного іміджу. Це – «Державна програма забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 рр.»¹, «Концепція Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 роки»² та «Державна цільова програма формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року»³. У 2011 році МЗС України було розроблено нову Концепцію Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року. Однак, вона не була прийнята. У цей же період компанією «CFC Consulting» на замовлення МЗС України було розроблено першу Стратегію позиціонування України за всіма принципами оформлення концепції бренду, як продукту [4].

Частково питання позиціонування України порушувались у таких програмах, як «Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки»⁵ та «Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки»⁶.

Базові принципи функціонування інформаційно-комунікаційної сфери у контексті брендингу України було закладено у «Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» (2007 рік)⁷, «Основних засадах розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 рік)⁸ та «Доктрині інформаційної безпеки України» (2009 рік)⁹. Подіями, які до 2013 року потенційно могли стати підґрунтям для формування потужного бренду «Україна», були «Помаранчева революція» (2004 рік) та ЄВРО-2012.

Однак, за формальною підготовкою та реалізацією цих документів не були враховані важливі аспекти забезпечення цілісності ціннісно-смыслового поля, яке повинно згуртувати українське суспільство та мінімізувати зовнішні інформаційно-комунікаційні впливи. Враховуючи особливості

¹ *Постанова Про затвердження Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003-2006 роки 2003* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/1609-2003-p>> (2017, липень, 28)

² *Розпорядження Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008-2011 роки 2007* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>> (2017, липень, 28)

³ *Постанова Про затвердження Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на період до 2011 року 2009* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/554-2009-%D0%BF>> (2017, липень, 28)

⁴ Титова, В.С. (2014). Сучасні характеристики бренда «Україна». *Вісник Дніпропетровського університету*, Т. 22, Вип. 24, 111-118

⁵ *Постанова про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/502-2008-%D0%BF>> (2017, липень, 28).

⁶ *Постанова про затвердження Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008-2011 роки 2008* (Кабінет Міністрів України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-%D0%BF>> (2017, липень, 28).

⁷ *Указ про Стратегію національної безпеки України 2007* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>> (2017, липень, 28).

⁸ *Закон про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки 2007* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>> (2017, липень, 28).

⁹ *Указ про Доктрину інформаційної безпеки України 2014* (Президент України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>> (2017, липень, 28).

історичного розвитку, географічне розташування, територіальні претензії, як у фізичному, так і у ідеологічному планах, спонукають сусідні країни та глобальні центри впливу до активних дій щодо утримання України у своїх політичних, економічних, культурних орбітах. Основним інструментом такої діяльності є інформаційно-комунікаційні операції з дискредитації України.

За характером здійснення зовнішнього впливу на Україну, іноземні держави можна виокремити в дві групи: групу ситуативного впливу та групу постійного впливу. До групи ситуативного впливу можна віднести більшість західних держав, інформаційні впливи яких здебільшого стосуються євроінтеграційних перспектив України, внутрішньополітичної та економічної ситуації в нашій державі, російсько-українських відносин, деяких аспектів трактування історії тощо. До країн, що здійснюють постійний і найбільш інтенсивний інформаційно-психологічний вплив на Україну, слід віднести насамперед Російську Федерацію (РФ) (що особливо яскраво засвідчили події початку березня 2014 року та загострення україно-російських відносин), а також Румунію та Угорщину. Характерним напрямом інформаційно-психологічного впливу Румунії та Угорщини постає посягання на територіальну цілісність України, шляхом приєднання до них «незаконно анексованих» Північної Буковини та Південної Бессарабії (Румунія) та частини українського Закарпаття (Угорщина), що входять до складу України¹.

Дискурсивні атаки на Україну несуть кілька базових меседжів, серед яких слід виділити: заперечення державності та невіляція її суб'єктності². Активно використовуються теми мови, культури та історії України. Найактивнішим суб'єктом впливу в інформаційно-комунікаційній сфері є Російська Федерація. За останні десятиріччя вона активно реалізувала політику захоплення інформаційного простору України, через ЗМІ, соціальні мережі, масову культуру, трактування та «приватизацію» спільного минулого тощо. Серед українців поширювались міфи про правічну єдність з російським народом, про так званий «триєдиний, штучно розділений російський народ», переваги приєднання до чи то новітньої Російської імперії, чи то СРСР-2 «під геніальним керівництвом В.Путіна», та водночас доводилася неспроможність українських еліт керувати незалежною державою, «педалювалась» їхня корумпованість, неспроможність до знаходження компромісів тощо.

Російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки засоби масової інформації, але й культурно-розважальна індустрія: кінематограф, шоу-бізнес, начебто неполітичні, «культурні» програми телебачення і радіомовлення, Інтернет тощо. Російська пропаганда працювала та працює на три основні цільові аудиторії: західну, українську і власне російську³.

Нелінійний вплив на Україну в інформаційно-комунікаційній сфері проявляється у втручанні зовнішніх систем у формування порядку денного ціннісно-смыслового простору України, заповненні ними смислових ніш симулякрами. Сприяють виробленню викривлених трактувань минулого, теперішнього та майбутнього України. Також втручання йде у інформаційні простори інших країн де Україна має власні інтереси та намагається налагодити ефективну комунікацію та презентувати себе у вигідному світлі. Головним завданням на західному напрямі було доведення штучності української нації і приреченості української держави, яка так і не відбулася. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної і культурної політики⁴.

Практична втрата інформаційного суверенітету України під впливом та втручанням РФ сприяли зовнішньому управлінню ціннісно-смыслового простору, формуванню порядку денного

¹ Конах, В.К. Щодо окремих напрямів вдосконалення державної інформаційної політики України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <<http://www.niss.gov.ua/articles/1489/>> (2017, липень, 28).

² Водотика, Т., Магда, Є. *Ігри відображень. У пошуках власного образу. Якою бачить Україну світ*. Харків: Віват, 250

³ Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни. *Тексту.org.ua*. <http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa> (2017, липень, 28).

⁴ Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни. *Тексту.org.ua*. <http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa> (2017, липень, 28).

політичного, культурного, гуманітарного та економічного напрямків. Така ситуація майже повністю невілювала стратегічні цілі та унеможливила досягнення поставлених завдань щодо позиціонування України у зовнішньому інформаційному просторі, зміцнювала недовіру населення до держави та її державних органів.

Враховуючи результати військової агресії з боку Російської Федерації, її ефективного втручання у функціонування інформаційно-комунікаційного простору України, системний вплив на вподобання та поведінку населення держави у новій «Стратегії національної безпеки України» (26.05.2015 р.)¹ та «Доктрині інформаційної безпеки України» (25.02.2017 р.)² водяться пункти, які визначають зростаючий вплив нелінійних (гібридних) впливів. Зокрема у Доктрині інформаційної безпеки вказано, що її метою є уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни. Серед національних інтересів у інформаційно-комунікаційній сфері у контексті теми статті виділено: захищеність особи від руйнівних інформаційно-психологічних впливів та захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації³. Включення у тексти двох базових документів, поняття «гібридності» свідчить про збільшення ролі нелінійних процесів на ситуацію всередині та навколо України.

Причини невдач окремих проектів по брендуванню українських територій можуть полягати в тому, що їх розробники не працюють з такими базовими характеристиками бренду, як: цінності, способи прийняття рішень та моделювання поведінки цільових аудиторій. Нажаль, Україна не формує цілісну стратегічну політику захисту національних інтересів з поглядом на далеке майбутнє. Через це вона гратиме за правилами інших політичних суб'єктів та залишатиметься «розмінною монетою» у їх конкурентній боротьбі. Творці бренду «Україна» та її територій, повинні змінити філософію політики брендингу та взяти на озброєння принципи соціального інжинірингу, який дає можливість будувати міцний фундамент майбутньому національному бренду на базі аутентичних цінностей.

Враховуючи транзитний стан політичного режиму України, складність у забезпеченні повної незалежності та державних рішень, історичні та геополітичні розбіжності бачення нашої країни в очах глобальних центрів впливів – ми будемо знаходитись під постійним впливом, націленим на створення хаосу та некерованості системи з середини. Нелінійність таких впливів є об'єктивною реальністю, яка повинна згуртувати суспільство, створити міцні зв'язки між структурними елементами, а головне – наповнити інформаційно-комунікаційний простір власними смислами. Бренд «Україна» повинен стати проектом, який забезпечить чітке позиціонування держави в середині країни, сприятиме підвищенню рівня лояльності та довіри до неї з боку усіх стейкхолдерів та зменшить зовнішні впливи.

References:

1. Nagornyak T.L. Z chem Doneczku brend? [Why Donetsk needs a brand?] *Ynternet-gazeta Zhy`zn`*. <<http://lifedon.com.ua/home/3503-zachem-donecku-brend.html>> [in Russian].
2. Jas`kob S.E., Kuznecova L.A. (2012). Neobhodimost' formirovaniya i prodvizheniya brenda goroda. [The necessity of forming and promoting the city brand]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta no. 3 (257). Upravlenie. Vyp. 7* [Chelyabinsk National University's Messenger. 3 (257). Management. ed. 7], 140 [in Russian].
3. Gerasimov, V. Cennost' nauki v predvidenii [The value of science in predictions]. *Voенно-promyshlennyj kurer*. [Military and industrial courier] <http://www.vpk-news.ru/articles/14632> [in Russian].
4. Magda Ye.V. (2015) Mizhnarodny`j imidzh Ukrayiny` v konteksti gibry`dnoyi vijny`. [The international image of Ukraine in the context of hybrid war]. *Visny`k Dnipropetrovskogo universytetu. Seriya: Filosofiya. Sociologiya*.

¹ Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» 2015 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>> (2017, липень, 28).

² Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» 2016 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>> (2017, липень, 28).

³ Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» 2016 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>> (2017, липень, 28).

- Politologiya*, no. 4 [Dnipropetrovsk University's Bulletin. Ser. Philosophy. Sociology. Political science], 232. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_34> [in Ukrainian].
5. Pochepeczov, G.G. (2016). *Smysly i vijny: Ukrayina i Rosiya v informacijnij i smyslovij vijnax* [The sense of war: Ukraine and Russia in informational and sense wars]. Kyiv: Kyievo-Mogylyanska akademiya, 316 [in Ukrainian].
6. Pochepeczov, G.G., Chukut, S.A. (2008). *Informacijna polityka: Navch. posib. 2-ge vyd., ster.* [Informational policy: Tutorial. – 2nd edition]. Kyiv: Znannya, 663 [in Ukrainian].
7. *Postanova pro zatverdzhennya Derzhavnoi programy zabezpechennya pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrayiny na 2003-2006 roky* [The Resolution on the approval of the Governmental program of ensuring the positive international image of Ukraine for 2003–2006] 2003 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/1609-2003-p>> [in Ukrainian].
8. *Rozporyadzhennya pro sxvalennya Koncepciji Derzhavnoi cilovoi programy formuvannya pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrayiny na 2008-2011 roky* [Decree On Approval of the Concept of the Governmental Target Program for the Formation of a Positive International Image of Ukraine for 2008–2011] 2007 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>> [in Ukrainian].
9. *Postanova pro zatverdzhennya Derzhavnoi cilovoi programy formuvannya pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrayiny na period do 2011 roku* [The Resolution On Approval of the Governmental Target Program for the Formation of a Positive International Image of Ukraine until 2011] 2009 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/554-2009-%D0%BF>> [in Ukrainian].
10. Tytova, V.S. (2014). Suchasni charakterystyky brenda «Ukrayina» [Modern characteristics of the brand «Ukraine»]. *Visnyk Dnipropetrovskogo universytetu* [Dnipropetrovsk University's Bulletin. vol.22, ed. 24], 111–118 [in Ukrainian].
11. *Postanova pro zatverdzhennya Derzhavnoi cilovoi programy informuvannya gromadskosti z pytan yevroatlantskoiy integraciji Ukrayiny na 2008-2011 roky* [The Resolution on approval of the Governmental target program of informing the public on the issues of Euro-Atlantic integration of Ukraine for 2008–2011] 2008 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/502-2008-%D0%BF>> [in Ukrainian].
12. *Postanova pro zatverdzhennya Derzhavnoi cilovoi programy informuvannya gromadskosti z pytan yevropejskoiy integraciji Ukrayiny na 2008-2011 roky* [The Resolution on approval of the Governmental target program of informing the public about European integration of Ukraine for 2008–2011] 2008 (Kabinet Ministriv Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-%D0%BF>> [in Ukrainian].
13. *Ukaz pro Strategiyu nacionalnoi bezpeky Ukrayiny* [The Decree on the Strategy of National Security of Ukraine] 2007 (Prezydent Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>> [in Ukrainian].
14. *Zakon pro Osnovni zasady rozvytku informacijnogo suspilstva v Ukrayini na 2007-2015 roky* [The Law on the basics of the development of Ukrainian informational society for 2007–2015] 2007 (Verhovna Rada Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16>> [in Ukrainian].
15. *Ukaz pro Doktrynu informacijnoi bezpeky Ukrayiny* [Decree on the Doctrine of Information Security of Ukraine] 2014 (Prezydent Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>> [in Ukrainian].
16. Konax, V.K. (2016). Shhodo okremykh napryamiv vdoskonalennya derzhavnoi informacijnoi polityky Ukrayiny. Analytychna zapyska. [About the particular ways of improvement of the national Ukrainian informational policy. Analytic note]. *Nacionalnyj instytut strategichnyx doslidzhen* [National institute of strategic researches]. <<http://www.niss.gov.ua/articles/1489/>> [in Ukrainian].
17. Vodotyka, T., Magda, Ye. *Igry vidobrazhen. U poshukax vlasnoho obrazu. Yakoyu bachyt` Ukrayinu svit* [Games of reflections. Looking for self-image. What Ukraine sees the world]. Kharkiv: Vivat, 352 [in Ukrainian].
18. Gorbulin dokladno proanalizuvav, yak Rosiya rokamy gotuvalasya do agresiyi proty Ukrayiny. Navit masova kultura – element vijny [Gorbulin thoroughly analyzed how Russia has been getting ready for aggression to Ukraine. Even the mass culture is the part of war]. *Teksty.org.ua*. <http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_got_uvalasa> [in Ukrainian].
19. *Ukaz pro rishennya Rady nacionalnoi bezpeky i oborony Ukrayiny «Pro Strategiyu nacionalnoi bezpeky Ukrayiny»* [Decree on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Strategy of National Security of Ukraine»] 2015 (Prezydent Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>> [in Ukrainian].
20. *Ukaz pro rishennya Rady nacionalnoi bezpeky i oborony Ukrayiny «Pro Doktrynu informacijnoi bezpeky Ukrayiny»* [Decree on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the Doctrine of Information Security of Ukraine»] 2016 (Prezydent Ukrayiny). *Oficijnyj sajt Verhovnoi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>> [in Ukrainian].

Volodymyr Nakonechnyi, ScD in Public Administration

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

METHODOLOGY OF PUBLIC CITY MANAGEMENT: STRUCTURE AND BASIC PRINCIPLES

In this article the analysis of the management structure and the basic principles of city management are made using the public administration methodology. The concept of "human relations" and systemic and situational approaches are applied. The basic principles of public administration in the EU countries are studied and the ways of their implementation in the city management in Ukraine have been outlined. The best world city management models are presented. The phases of city management are classified. An algorithm for forming an effective city management structure is described: grounding of the fundamental scientific principles in large-scale management systems constructing; ensuring the implementation of the principle of organicity of the structures interconnection on different hierarchical levels to maintain rational subordination and subject coordination; taking into account the requirements of the current legislation regarding the formation and functions of the organizational structures of management and functions of separate units; taking into account the circumstances, specific requirements and capabilities of each particular entity.

Keywords: public administration, city management, paradigm of public administration, democratic governance, management structure, principles of city management.

The structure in the science of public administration is seen as a general, relatively stable, variable in space and time, way of interconnection of the system elements and their relations. The structure of public administration consists of general or system-wide principles (systemacy, diversity, uniqueness, legality, separation of powers, democracy, transparency, legal order, scientific substantiation, etc.) and organizational and technological principles (structural-target, structural-functional and structural-organizational)¹. In the understanding of the management structure there is a number of approaches distinguished as a priority. In the context of the classical approach, emphasis is focused on the formal structure, meaning it is based on rational logical behavior. The management structure is perceived from the point of view of the power hierarchy of government without taking into account certain personal factors. The concept of human relations focuses on the informal aspects of a particular organization (interpersonal relationships, social problems of employees, etc.) that influence the formation of structural schemes. As part of a system approach, the significance of different subsystems relationship and interconnection channels becomes important. From the point of view of the situational approach, unsustainable schemes of structural unit construction are denied, since there is a need to create managerial structures for each particular situation in the context of the dynamics of socio-political changes.

The paradigm of public administration in today's dynamic conditions requires a new reflection, which is conditioned by the need for structuring the growing multidimensional problems of society². This requires "the transition in managerial thinking to the categories of operating with influences and intentions, the growth of needs for analytical strategic procedures for new social technologies"³. Consequently, in the public-management discourse, the problem of the formation of optimal strategic approaches regarding the structuring of social problems is becoming of importance⁴.

¹ Кузнецов, А.О. (2011). *Структура. Енциклопедія державного управління. Т. 2.* Київ. 601.

² Наконечний, В.В. (2012). Типологізація міст: управлінський вимір. *Державне будівництво, 2.* <<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/14.pdf>>

³ Бережний, Я. В. (2012). Державне управління і нові управлінські технології. *Наук. вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління», 1, 72*

⁴ McNamara, C. (2008). Strategic Planning (in nonprofit or for-profit organizations). Authenticity Consulting, LLC. <http://www.managementhelp.org/plan_dec/str_plan/str_plan.htm>.

Therefore, when forming an effective city management structure, it is necessary to take into account the following positions:

– to be based on the fundamental scientific principles of developing the structures of large systems management;

– to ensure the implementation of the principle of organicity of the interconnection of different hierarchical level structures in order to maintain rational subordination and substantive coordination;

– to take into account the requirements of the current legislation regarding the formation and functions of the management organizational structures and the functions of individual units;

– to take into account the real circumstances, specific requirements and capabilities of each particular managerial entity, which causes the differences in organizational and structural control schemes of the same name and functions¹.

Based on the historical, economic, political and other conditions of the formation of administrative structures in the city, one can speak of the variance of these structures, their difference from each other. This is evidenced both by historical and contemporary European practice.

In the modern era, according to V.M.Babayev, the model of city management should be correlated with the methods of decision-making and their implementation at the local level². Methods of decision making and their implementation are mainly determined by the generalized principles of elements interaction in the city's socio-political system. Today it is decided to allocate such basic models of city management: Anglo-Saxon, Iberian, French (continental), and combined³.

The Anglo-Saxon model of management is predominantly distributed in the United Kingdom, the United States, Canada, Australia, and New Zealand. It is characterized by the following features: significant autonomy of the municipal government; absence of central government representatives at the local level and absence of control through central ministries, courts, etc.; appointment of officials to local authorities by election; the powers of the municipal government bodies are determined in accordance with the positive principle of legal regulation.

For the Anglo-Saxon model of management, the following organizational forms of city management are inherent:

a) "council – a weak mayor" – a classic example of implementation of the representative democracy principle at the local level, which in some way serves as an analogue to the rule of parliament. However, unlike the parliament, the local elective council is not a legislative body, but a representative and managerial body. The local council is currently endowed with both normative and executive powers;

b) "council – a strong mayor" – an organizational form of government that has a certain dualism in the organization of power at the local level. Currently, the mayor is elected by the city community, he has the right to veto decisions of the council, his/her competence includes the preparation of recommendations on rule-making activities of the council. In addition, the mayor is responsible for drawing up and executing the city budget, he/she alone forms the administration and distributes powers among the municipal authorities. In relations with other territorial communities and central authorities, it is the mayor who is empowered to represent the interests of the city community;

c) "council – manager" – the essence of this organizational form of management is the presence of the institute of the chief administrative officer who, being a politically neutral figure, is a professional in the field of municipal management⁴. This representative is appointed and dismissed by the council. The council, in turn, is elected by residents of a particular city. The competence of the appointed administrator includes coordinating the activities of the municipal authorities, preparing the city budget. The activities of the appointed manager, his/her relationship with the council are determined by the terms of the contract;

d) "council – commission" – an organizational form of management that involves the election the board of commissioners by the city community, and acts as an executive body of municipal self-government. This council consists of three to seven persons, who head certain departments. At the moment, the election of a senior official (such as the head of the city administration) is not foreseen, although one of

¹ Лесечко, М. (2009). Управління великими містами в Україні. *Демократичне врядування. Науковий вісник*. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2009_3/fail/+Lesechko.pdf>.

² Бабаєв, В.М. (2010). *Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти*. Харків, 106.

³ Бабаєв, В.М. (2011). Сучасна модель управління містом. *Енциклопедія державного управління, том 5*, 397-398.

⁴ Неліпа, Д.В. (2011). Менеджер міста. *Енциклопедія державного управління. Харків, Т. 5*, 173-174.

the commissioners is vested as a mayor. However, this mayor has no real powers, performing only representative functions;

e) *mixed forms* of municipal management are characterized by significant diversity (for example, the combination of two organizational forms of management: "council – manager" and "council – strong mayor").

The Iberian model of management has become widespread in Brazil, Portugal, Mexico, Spain. In the context of the basic principles of this model, management is carried out by representative municipal authorities elected by the city community and by relevant key officials. Officials, appointed by the central government as representatives of state power, have the right to control the activity of the council. They are both chairpersons of the councils and their executive bodies at the same time

The French (continental) management model is distributed primarily in continental Europe, the French-speaking countries of Africa, and most Latin American countries. It is characterized by a high degree of centralization, the presence of vertical subordination. As part of this model, there is a combination of municipal self-government and direct government governance on the ground. The powers of the municipal government are determined in the context of the negative principle of legal regulation.

The combined management model has become widespread in Germany, Austria, Ukraine, and the Russian Federation. This model of management is characterized by certain features of the Anglo-Saxon and French (continental) models.

In the context of the basic characteristics of the French (continental) and combined management models, the organizational forms of city management mostly widespread in Europe are distinguished:

a) *magistrate* and *quasi-magistrate* organizational forms of management in a certain way resemble the organizational form of management "council – weak mayor" (Anglo-Saxon model). Being a definite continental analogue of the system of the supremacy of a representative body, such an organizational form of government has its distinction, which consists in bicameralism (the presence of two presiding officers). That is, in addition to the "great council" (city assembly), there is also a "small council" (magistrate), which holds the main powers;

b) *the quasi-bicephal* organizational form of management is one of the most common models of municipal governance in continental Europe. It is presented by two main types, which can be conventionally referred to as "German" and "French". In contrast to the previous magistrate organizational form of management, it is remarkable for the principle of bicameralism.

The process of city management is influenced by a variety of factors, in particular: *demographic* (population growth and density), *socio-political* (introduction of new laws and regularities in the social sphere, establishing relations between public authorities and the population, the formation of civil society, the growth of the territorial community role), *economic* (transition to the market, functioning of different forms of ownership, creation of enterprises of various organizational and legal forms of management, formation of relations between the state and businesses, new intergovernmental relations), etc.¹.

Monitoring, control and assessment are very important for management. If this process is considered in time, it is possible to distinguish three phases of its course².

1. The Preliminary Phase. At this stage, there is a decision on the need to create and implement development programs. An overview and analysis of major development issues are also conducted to identify potential development goals, actors and partners, problem-critical development issues that require more detailed study or communicative efforts.

2. The Strategic Phase. This phase is characterized by the final determination of development goals for a certain period, as well the executors and partners. The strategy of development is formed and the tasks and results for each of the actors, means and methods of communication, control, etc. are defined.

3. The Implementation Phase. At this stage, implementation of a particular development strategy (under constant control) is realized. After completion, the evaluation of the results is carried out.

The development of modern cities is associated with a complex of various problems, which, according to S. Yagutkin, requires new approaches in city management technologies. The main objective of

¹ Когут, І.Я. (2009). Велике місто як об'єкт управління і публічного врядування (на матеріалах міста Львова). *Теорія та практика державного управління*, 3 (26). <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-3/index.html>>

² Протас, В.М. (2009). Управління стратегічним розвитком міста. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2009-2/index.html>>

modern city management technologies is to overcome the negative trends inherent to the post-Soviet economy. In addition, the importance of diagnosing and preventing potential social conflicts becomes important¹. The main tasks of modern city management technologies are as follows:

- monitoring of a constantly changing social environment;
- identification of disproportions in the development of the urban economy;
- diagnostics of potential conflicts among different social groups of the city population;
- upbringing of tolerance;
- setting up a set of measures that will promote the dynamic development of society.

To carry out the above mentioned tasks, a system of complex administrative, legal, economic and socio-psychological measures should be used.

In order to effectively develop the city, there is a need for agreement between different social groups of city residents and a management system in relation to priority areas of development, which requires the use of a public-private partnership mechanism². The use of the public-private partnership mechanism has become widespread in various countries around the world, in particular, with regard to the implementation of projects in the field of public infrastructure, social and municipal services. For example, public-private partnership tools at the city level can be used in the following areas: housing and communal services; disposition and utilization of garbage; ecology; real estate (construction and maintenance of public buildings); public order and safety; telecommunications, etc. In this context, effective interaction between municipal authorities and non-governmental organizations becomes important.

Consequently, when forming an effective city management structure, it is necessary to take into account the following positions: to be based on the fundamental scientific principles of building the structures of large systems management; to ensure implementation of the principle of organicity of the interconnection of different hierarchical level structures to maintain rational subordination and substantive coordination; to take into account the requirements of the current legislation regarding the formation and functions of the organizational structures of management and the functions of individual units; to take into account the real circumstances, the specific requirements and capabilities of each particular subject of management, which causes the differences in organizational and structural control schemes of the same name and functions.

References:

1. Babayev, V.M. (2010). *Upravlinnya velykym mistom: teoretychni i prykladni aspekty* [Management of a big city: theoretical and practical aspects]. Kharkiv. [in Ukrainian]
2. Babayev, V.M. (2011). Suchasna model upravlinnya mistom [Modern model of a city management]. *Encyklopediya derzhavnogo upravlinnya* [The encyclopedia of public administration] Kharkiv, no. 5, 397–398. [in Ukrainian]
3. Bereznyj, Ya.V. (2012). Derzhavne upravlinnya i novi upravlins'ki tekhnologiyi [Public administration and new managerial technologies]. *Nauk. visnyk Akademiyi muncypalnogo upravlinnya. Seriya „Upravlinnya”* [The Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series «Administration»], no. 1. [in Ukrainian]
4. Zaporozhecz, S.A. (2011). Upravlinnya rozvytkom mista v konteksti publichno-pryvatsnoho partnerstva [Management of the city development in the context of public-private partnership]. *Derzhavne upravlinnya v Ukraini: istoriya derzhavotvorennia, vyklyky ta perspektyvy: 11-ta Mizhnar. nauk. konf. aspirantiv ta doktorantiv z derzhavnogo upravlinnya* [Public administration in Ukraine: history of state making, challenges and prospects: the 11-th International scientific conference of postgraduates and candidates for doctor's degree on public administration] Odesa, 3 cherv. 2011. Odesa: ORIDU NADU, 272. [in Ukrainian]
5. Kogut, I.Ya. (2009). Velyke misto yak obyekt upravlinnya i publichnogo vryaduvannya (na materialax mista L'vova) [A big city as an object of management and public administration (on the materials of the city of Lviv)]. *Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnya* [Theory and practice of public administration], no. 3 (26). <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-3/index.html>>. [in Ukrainian]
6. Kuznecov, A.O. (2011). Struktura [Structure]. *Encyklopediya derzhavnogo upravlinnya* [The encyclopedia of public administration]. Kyiv, no. 2, 601. [in Ukrainian]
7. Kucz, G.M. (2011). *Transformacijnyj potencial liberalizmu v politychnomu prostori* [Transformational potential

¹ Ягуткин, С.М. (2009). Технологии управления социально-экономическими процессами в современных городах России. *Научные ведомости*, 16 (71), 102.

² Запорожець, С.А. (2011). Управління розвитком міста в контексті публічно-приватного партнерства. *Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи: 11-та Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з державного управління*, Оdesa, 3 черв. 2011 р. Оdesa ОРИДУ НАДУ, 231-233.

Ivan Pribejin

Odesa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

FEATURES AND PROSPECTS OF ISRAEL'S RUSSIAN-SPEAKING COMMUNITY'S DEVELOPMENT

The article covers the current condition of the Russian-speaking community of Israel, analyzes the latest trends of its development and evaluates its future prospects. In the research have been used: the classic model of “ethnolinguistic vitality”, which has approved itself in considering language-cultural groups, and the transnational approach, that gives more complete understanding of nature of the Russian-Jewish Diaspora in general and the “Russian” community of Israel in particular. While the present trends preserve, the “Russian” community of Israel is doomed to gradual decline of its activity and the following death. However, under a possible actualization of the transnational character, “Russians” in Israel, as a group, have chances to maintain own positions and even strengthen them.

Keywords: Russian-speaking community of Israel, Great Aliyah, ethnolinguistic vitality, transnational Diaspora.

Introduction

More than a quarter of a century has passed since the beginning of “the Great Aliyah” – the massive wave of immigration of Soviet Jews and non-Jewish members of their families to Israel. It vastly influenced on the domestic and the foreign policy of the State of Israel, as well as on the policy of the countries of their origin, and, in general, international economic and cultural contacts. Since then, “Russians” are the subject of close attention of scientists, both in Israel and abroad, and the attempts to distinguish features and to evaluate prospects of development of the Russian-speaking community of Israel are undertaken with a notable frequency.

Among the researches, devoted to various aspects of this problem, should be noted the scientific works of such specialists as Larisa Naidich, Marina Niznik, Larissa Remennik, Eugene Tartakovsky, Theodore Friedgut and Vladimir (Zeev) Khanin. The researches, affecting this issue, one way or another, seems to be enough thorough. They operate an impressive array of factual data, however heterogeneous, and their conclusions are quite reasonable and self-consistent. But, at the same time, they are too far from using the universal model, actively proposed and used by both sociolinguistics and ethno-sociology.

So, in this study, we shall apply the model of “ethno-linguistic vitality”, proposed in the late 1970-s by the scientists Howard Giles, Richard Borges and Donald Taylor. The main goal is to distinguish features and to pick out prospects of development of the Russian-speaking community of Israel. Despite criticism, sometimes fair, the classic model has approved itself in exploring ethno-cultural groups, the basic element of which is language. The model stated that the stronger vitality of ethno-linguistic groups implies the more successful struggle to maintain their own collective identity, as well as the more successful support of their own native language in various social spheres. In contrast, ethno-linguistic groups with weak vitality are losing both the unique collective identity and the native language over time.

The model of “ethno-linguistic vitality”

The model uses three groups of factors, specifically: demographic, status and institutional support factors. They significantly affect the vitality of ethno-cultural groups in a multilingual society.

Demographic factors include: absolute and relative number of speakers of the particular language and the corresponding culture in the country, birth and death rates, immigration and emigration marks of the community, occurrence of “mixed marriages” and practice of getting married with representatives of the other ethno-linguistic groups, rootedness of the community, and finally, absolute and relative concentration of the ethno-linguistic group on the local level.

Under status factors are considered: economic status of the ethno-linguistic group, its social and socio-historical status, and, finally, symbolic status of the language, within and outside the community.

Economic status is one of the most important factors of the ethno-linguistic group's vitality. It is determined by the degree of control, that the group takes over the local economy, as well as over own economic activity.

Social status is closely connected with economic status and, probably, is one of the most important factors as well. It is determined by the self-respect, that the ethno-linguistic group feels (often this estimate is close to the one, which is given by the other groups).

Socio-historical status is determined by historical narrative that formed its basis. Historical examples of struggle, as collective actors, can be used as mobilizing symbols: they can inspire and unite the members of the same ethno-linguistic group. For some groups, the past, at the moment, offers several mobilizing symbols, while for others – the past can offer only demobilizing symbols, which forced them to forget or to hide own language identity.

Symbolic status of the language, which is native for the ethno-linguistic group, is determined by the prestige, both inside and outside the boundaries of the language society's network: the advantages of one can be counterbalanced by the disadvantages of another. However, a minority, whose language is more prestigious in the world than the dominant group's is, will have stronger vitality than a minority, whose language is less prestigious.

Another set of factors, which significantly affect the vitality of the language and the community's as well, refers to institutional support they have. In many ways, the future of the ethno-linguistic group is determined by the extent to which its language and its members, officially and informally (as pressure groups), are represented in various institutions of the country. These domains of use include media, national parliament, state's departments and services, armed forces and religious institutions. In addition, the use of the language on the labor market and for promotion, both in public and in private sectors of economy, is quite important. However, the level of representation of its language and its members in the system of primary, secondary and higher education has a decisive impact on the vitality of the ethno-linguistic group¹.

Demographic factors

Formation of the Russian-speaking community of Israel became possible as the result of modern migration processes. At the very beginning, the "Russian" origin was an attribute of the mainstream of Israeli society, but, in the last decades, immigrants from the USSR/CIS act as the largest, after "the native Israelis", sub-ethnic group with its own cultural baggage, system of socio-economic values and politico-ideological orientations².

Thus, according to the sociological poll, conducted in May 2015, by the order of the Institute for Study of Russian Israel, 81% of those, who have come to Israel from the former Soviet Union, identified themselves with the Russian-Israeli community, while even slightly more – 83% – were sure that this community exists³. And, although this subculture is far from being homogeneous and does not cover all the immigrants from the USSR/CIS, some of whom could be found outside its borders, the very existence of an autonomous "Russian" community helps the Russian-speaking repatriates to aware own social weight and, as the result, to promote own interests more effective⁴. At the same time, the diversity of the "Russian" immigration to Israel, to a large extent, is determined by the circumstances of the departure of "Russians" from the USSR/CIS, as well as by the conditions of their arrival in Israel, that have had different features in different historical periods⁵.

Jewish population of pre-war Palestine, despite its predominantly Eastern European roots, has been largely integrated into a single ideological and political organism, that became the founder of the majority of Israeli social and civilization codes, as well as the pioneer of original Hebrew culture, that designed "to melt" the diversity of Jewish communities of the country^{6 7}.

¹ Giles, H., Bourhis, R.Y., Taylor, D.M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*. (p. 307-343), New York: Academic Press.

² Ханин, В. (2014). "Третий Израиль": русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 7-10.

³ Денкер, Я. (2015). Результаты опроса: вот кто мы такие. *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2015-05-29/27826.html>>

⁴ Ханин, В. (2014). "Третий Израиль": русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 46.

⁵ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. М.: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 66-68.

⁶ Карасова, Т.А. (2009). *Политическая история Израиля: Блок Ликуд: прошлое и настоящее*. М.: Наталис: Ин-т востоковедения РАН, 275.

⁷ Ханин, В. (2014). "Третий Израиль": русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 7-10.

The same has happened with the first (1955-1967) and partly with the second (1968-1989) mass waves of post-war emigration from the USSR, that is quite clear, when, at least, three key-factors are analyzed: the quantity, the quality and the intensity of the “Russian” immigration to Israel¹. For more than 30 years, only about 200,000 Soviet Jews, mostly “westerners” and “traditionalists”, have arrived in Israel. They focused on a quick integration into Israeli society, on mastering Hebrew and the dominant culture, which has been created on its basis. Thus, the norm of those years was the departure of “the new immigrants” from their “Russian” roots, coupled with enough intense “israelization”, or, in other words, assimilation^{2 3}.

The situation has been changed with the beginning of the third, the most massive and the most intensive wave of immigration of Soviet Jews and their families to Israel, mainly from the interior of the USSR, and, first of all, Russian and Ukrainian cities⁴. During a quarter of a century, as the result of “the Great Aliyah”, which has been started in autumn of 1989, more than a million people have arrived in Israel. Taking into account the birth rate, the death rate and the index of re-emigration from the country, it is equal to one million of new residents as for the present time^{5 6}. At the same time, only from October 1989 to December 1992, about 400,000 former Soviet citizens have repatriated to Israel. Apparently, that had the greatest impact on formation of an independent “Russian” policy in Israel^{7 8}.

In a short term, «it turned out to be too much Russian-speaking immigrants to absorb in Israel completely». Especially, since the host society has actually refused the dominant in past ideology of “melting pot” in favor of multiculturalism. Israeli government has recently begun to be guided by the principles of “minimal state”, including the issue of immigrants’ adaptation^{9 10}.

The policy of “direct absorption” has replaced previously accepted practice of direct state participation in solving basic housing, professional and cultural integration problems of the returnees. The new policy has implied an almost immediate entrance into free labor and housing markets, with getting an access to “the basket” of financial and integration services, which could be used by the returnees at their own discretion¹¹.

However, not only the external conjuncture and the quantitative indicators of “the Great Aliyah” were contributed to the crystallization of the Russian-speaking community of Israel, but also the qualitative characteristics, that had an impact on it in a significant way¹².

According to an almost liberal Israeli “Law of Return”, that, among other things, does not impose any age restrictions on the immigrants, in early 1990-s in Israel «has been reproduced the age structure of the former Soviet Jewry, with the predominance of middle-aged and elderly immigrants», whose

¹ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 68-69.

² Карасова, Т.А. (2009). *Политическая история Израиля: Блок Ликуд: прошлое и настоящее*. Москва: Наталис: Ин-т востоковедения РАН, 275.

³ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 68-69.

⁴ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69-71.

⁵ Ханин, В. (2010). “Эмигранты”, “сепаратисты” и “почвенники”: к новому витку дискуссии о роли русско-еврейской общины в Израиле. *Институт Ближнего Востока*. <<http://www.iimes.ru/?p=11487>>

⁶ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. *Институт Ближнего Востока*. Москва, 7.

⁷ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69-72.

⁸ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. *Институт Ближнего Востока*. Москва, 11-14.

⁹ Русский язык в Израиле – при смерти или всё ещё жив? (2008). *Русский мир*. <<http://www.russkiymir.ru/publications/85022/>>

¹⁰ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69.

¹¹ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. *Институт Ближнего Востока*. Москва, 25.

¹² Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69-71.

integration potential was much weaker and, on the contrary, the desire to preserve the former ethno-cultural identity was much stronger¹.

“The new immigrants” have maintained a high level of education and culture, typical for the previous waves of the “Russian” immigration. But, primarily, due to extremely high percentage of ethnically mixed marriages among them, and their almost complete disconnection to Judaism, the newcomers seemed to be less Jewish². More than a third of them were not “hereditary” Jews from the point of view of the Orthodox Rabbinate (and hence the State of Israel), or did not have any Jewish roots at all³. At the same time, more than 90% of them were secular. Unlike the majority of Israelis, they view Jewry as an ethno-national community or a kind of cultural and historical phenomenon, practically not including a religious component in own definition of Jewry^{4 5}.

The immigrants from the USSR/CIS, for the most part, were neither convinced Zionists, nor traditional Jews. They decided to repatriate to Israel, mainly for pragmatic, not ideological reasons^{6 7}. The factors, that attracted them to Israel, were significantly weaker than the factors, which pushed them out of the USSR/CIS. A lot of “Russians”, trying to escape from their homeland, which turned out to be in a system crisis, aimed to move to the United State, however, with the beginning of “the Great Aliyah”, the American government stopped granting a refugee status to Soviet Jews, so, since then, they could move to the US only on general grounds⁸.

In this sense, psychological character of the previous waves of post-war “Russian” immigration to Israel was completely different. Nevertheless, the reception of one million new Russian-speaking immigrants and socio-cultural environment, they have created, became a factor of “reverse russification”, which has affected some of the old-timers. As the result, according to some approximate estimates, about 35-40 thousands of “the Aliyah of the 70-s” returnees, are today, in fact, a part of the Russian-speaking community of the country. Although most of them are better socially and economically integrated into Israeli society and do not consider themselves as “Russians”, under certain conditions they support the community’s institutions, which were created by “Russians”, and endorse their cultural and political initiatives as well⁹. Moreover, the public figures, which came to Israel with the second wave of post-war “Russian” immigration, took the community’s leadership, that was necessary for dialogue with Israeli cultural and political establishment¹⁰.

The Russian-speaking community of the country is characterized by the certain territorial localization. It is the most important condition for formation and preservation of the “Russian” subculture in Israeli society. Thus, a significant part of “the new immigrants” is concentrated in a few Israeli cities. They are represented by quite large communities (from 40 thousands to more than 60 thousands of people). “Russians” make up more than a fifth of the population in 30 cities, including Ashdod, Bat Yam, Ashkelon, Kiryat Yam, Arad, Ma’alot-Tarshiha, Sderot and Katzrin, where their proportion exceeds a third, and Natzrat-Ilit and Ariel, where their proportion is already over 40%. Moreover, the repatriates from the

¹ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 427.

² Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69-71.

³ Hartman, D. (2008). The Tribes of Israel: Jewish Identities in the Jewish State. *HAVRUTA – A Journal of Jewish Conversation*, 2, 24-25.

⁴ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 427.

⁵ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 79.

⁶ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 428.

⁷ Niznik, M. (2005). Searching for a New Identity: The Acculturation of Russian-born Adolescents in Israel. *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 1703.

⁸ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 71.

⁹ Ханин, В. (2014). *“Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века*. Институт Ближнего Востока. Москва, 9-10.

¹⁰ Фридгут, Т. (2007). Влияние иммигрантов из СССР/СНГ на израильскую идентичность. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 69-72.

former USSR prefer to settle not only in the certain cities, but in the same neighborhoods and the same districts of these settlements. In turn, the high concentration of “Russians” creates psychologically comfortable conditions for preserving and reproducing social standards of behavior, which are common for “the new immigrants”. According to the research, that took place in 2008, by the order of Israeli Center for Local Authorities, the main criterion for the residence’s selection, by the repatriates from the former USSR, often was «the closeness to relatives and friends».

It is noteworthy that, according to another research, that took place in 2006, on the initiative of Joint-Israel, the will to live in “the immigrant areas” is even more expressed among the “Russian” youth of 18-29 years old than among their compatriots from the elder age groups. In many aspects, it is connected to the nature and the efficiency of intra-community’s social networks. The research of civil identity of Russian-speaking Israelis in 2011 shows, that 71% of the “Russian” young people get together “often” or “very often” with their friends from the former USSR, against, respectively, 58% of the middle-aged, 56% of the advanced middle age and 46% of the old-aged. And this is despite the fact that, according to the research, only for 57% of Russian-speaking Israelis, aged 18-29 years old, not less than four of five closest friends are the immigrants from the former USSR, while this is true for 70% of the 30-44-year-olds, 85% of the 45-60-year-olds and 83% of the “Russian” immigrants over 60¹.

In regard to romantic or, especially, family relations, that overcome the borders of the “Russian” community, they remain to be infrequent even among the young people, sharply decreasing and reaching a minimum in the eldest group^{2 3}. Moreover, it is important that even representatives of so-called “one and a half generation” of the immigrants, who have arrived in Israel under the age of 13 and were actively involved in social relations with representatives of the other ethno-cultural groups of Israeli-Jewish society, prefer, as possible partners, members of their own community^{4 5}.

Thus, a significant number of Russian-speakers in Israel, both absolute and relative, and, in particular, in the Jewish sector, the deviance of inter-marriage relations, the high concentration of “Russians”, in absolute and relative terms, in certain areas of Israel, namely, on its geographical periphery, – all this, to some extent, help “the new immigrants” to preserve own collective identity. In turn, the low birth rate and the high death rate, the significantly decreased immigration rate and the high emigration rate, which are observed among “the new immigrants”, especially in comparison to the other ethno-cultural groups of Israeli society, the rootless of “Russians” in Israel, who are, primarily, Soviet and post-Soviet Jews and members of their families, – on the contrary, reduce the vitality of Russian language and Russian culture in the country.

Status factors

The beginning of “the Great Aliyah” coincided with Israel’s transition from an industrial to a post-industrial society. This process had both – the positive and the negative sides⁶. Its main advantage was the growth of the national economy and the standard of living in Israel that were used by “the new immigrants”, in particular, as the consumers of goods and services^{7 8}. Its main disadvantage was the relative self-sufficiency of Israel in providing specialists for the national economy⁹.

¹ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 23-28.

² Всего шесть процентов русских готовы жить с израильянами. (2004). Интересные новости. <<http://www.lenta.co.il/page/20041228011428>>

³ Найдич, Л. (2005). Новая алия сохраняет русский. *Отечественные записки*. <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/povaya-aliya-sohranyaet-russkiy>>

⁴ Всего шесть процентов русских готовы жить с израильянами (2004). *Интересные новости*. <<http://www.lenta.co.il/page/20041228011428>>

⁵ Niznik, M. (2005). Searching for a New Identity: The Acculturation of Russian-born Adolescents in Israel. *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 1704, 1717

⁶ Дубсон, Б.И. (2013). *Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 267.

⁷ Дубсон, Б.И. (2013). *Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 267.

⁸ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 72-73.

⁹ Дубсон, Б.И. (2013). *Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 267.

Already in early 1990-s, Israeli qualified labor market was oversupplied. Only in first 2-3 years of “the Great Aliyah” in Israel have arrived more former Soviet engineers, doctors, musicians and other specialists, than was, at that time, their Israeli counterparts, and, in principle, could the local labor market “digest”¹. In this sense, the second wave of post-war immigration from the USSR was much more fortunate – the opportunities for specialists’ employment in those years were much more favorable².

«Thus, qualified specialists turned up to be in overabundance, and many immigrants soon had to give up their hope to restore former [professional] status. It was worsened by the fact, that they usually lacked technical and social skills, required on Israeli [labor] market (knowledge of English, computer skills, ability to “sell themselves” competing with others). They even had difficulty in preparing and sending out professional resumes in Hebrew. Although the immigrants has actively participated in retraining programs and has attended state language courses, this helped only a few – the youngest and the most dynamic. As the result, a significant part of professional potential, which was brought by the repatriates, remained to be unclaimed. In this sense, the mass immigration from the USSR/CIS could be marked as “brain drain” that turned out to be excessive, useless in Israel»³.

Professional adaptation of the other categories of “the new immigrants” also did not become very successful⁴. “The new immigrants” were dissatisfied with the low financing of their absorption. It caused many of them, at the initial stage of their integration, to feel themselves unexpected and unwanted guests in the country. The resources, they received from the state, were even insufficient to ensure, at least, minimal material needs. As the result, many Russian-speakers were forced to enter Israeli labor market inexcusably early – in a few weeks, or even days after they arrived in the country. In this case, as a rule, they stopped intensive study of Hebrew and could not apply for a well-paid job that requires good language skills⁵. In particular, this concerns the sphere of simple mental work, for which the ability to write quickly and competently in Hebrew is one of the basic professional requirements⁶. Over the years, many “Russians” have mastered spoken Hebrew relatively well, however, it is still difficult for them to read and write in Hebrew⁷. Therefore, they can’t successfully compete on this “field” with the old-timers⁸.

As the result, despite the fact that about 60% of “Russians”, who arrived in Israel in 1990-s, have got higher education and professional experience before arrival in the country, most of them had to earn money by semi-skilled or unskilled labor, often in services sector⁹. Although, gradually, economic indicators of the newcomers and the old-timers are equalized (in particular, such indicators as unemployment and average wages), objectively, and most importantly, in the opinion of the majority of Russian-speaking Israelis, they still have to do work that do not correspond with their knowledge and experience^{10 11}.

¹ Ременник, Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 430.

² Дубсон, Б.И. (2013). Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 267.

³ Ременник, Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 431.

⁴ Ременник, Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 430.

⁵ Тартаковский, Е. (2008). Социально-психологический анализ иммиграционной политики Израиля и её влияние на абсорбцию последней Алии из СНГ. *Диаспоры*, 1, 265-266, 269.

⁶ Дубсон, Б.И. (2013). Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 316.

⁷ Тартаковский, Е. (2008). Социально-психологический анализ иммиграционной политики Израиля и её влияние на абсорбцию последней Алии из СНГ. *Диаспоры*, 1, 267.

⁸ Дубсон, Б.И. (2013). Богатство и бедность в Израиле: Израильское общество в XXI веке. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 316.

⁹ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 430-431.

¹⁰ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 431.

¹¹ Тартаковский, Е. (2008). Социально-психологический анализ иммиграционной политики Израиля и её влияние на абсорбцию последней Алии из СНГ. *Диаспоры*, 1, 270-271.

Russian language and, based on it, Russian-Soviet culture are the most important community-forming factor for the immigrants from the USSR/CIS. Russian language still, to some extent, unites the absolute majority of the immigrants from the former Soviet Union. They have come to Israel from various regions of the huge country, different in their development and way of life¹. Not only Ashkenazim, but also Mountain, Georgian and Central Asian Jews, who, in course of time, however, less identify themselves with the “Russian” community of Israel and increasingly – with the other communities of “Eastern” Jews^{2 3}.

In almost whole Soviet Union, most of urban residents, qualified specialists and civil servants used predominantly Russian language in everyday and professional communication. To these categories of people can be attributed a sizable part of Soviet Jews. 95% of them, according to the results of the last Soviet population census (1989), called Russian language their mother tongue. Moreover, a significant part of the Jewry of the USSR took an active part in creation of Russian-Soviet culture. As musicians, writers, poets, publicists, playwrights and actors, they firmly connected Jewry with Russian cultural tradition⁴. As recognized by the authors of the concept of “Russian Israel” – a kind of manifesto of “one and a half generation” of “Russian” Israelis: «The richest culture [of “Russian” Jewry]... finally set under the influence of the culture of the last decades of the Soviet Union, in creation of which Jews played particularly prominent role»⁵.

As for the young immigrants, who have recently arrived in the country, and “one and a half generation” of Russian-speaking Israelis, who have repatriated in preschool and early school age, very few of them have a good command of normative Russian language. In addition to the length of stay in Israel, the language competence is affected by many factors, including the country of origin and familiarity with various aspects of Russian culture. Thus, a lot of the young immigrants have come to Israel from Ukraine, where after the proclamation of independence, studying of Russian language and literature in educational system is steadily declining. So, for most of them, Russian language is no longer native, in full sense of the word⁶. At the same time, a significant part of the repatriated youth still recognize Russian language as an important element of own cultural heritage⁷.

Along with English and French, Russian is an international language in fields of science, culture, business and communication, however, in Israel its status, formal and factual, is much more modest^{8 9}. According to the Central Bureau of Statistics’ data, published in January 2013, Russian language is considered as native by 15% of Israeli citizens over the age of 20. This is somewhat less than a number of those, who consider Hebrew as native (49%), and almost as many as those, who consider Arabic as their mother tongue (18%)¹⁰. Nevertheless, Russian language in Israel, unlike Hebrew and Arabic, does not have any official status¹¹. Despite Knesset deputies have proposed to recognize Russian as “productive language” along with English and Arabic for several times, these attempts have failed, considering that recognition

¹ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 428.

² Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 428.

³ Русский переулоч на израильской улице (2014). *Хадашот*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izraileyskoy-ulice>>

⁴ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 428.

⁵ Концепция «Русского Израиля». (2015). *NewResume*. <<http://newrezume.org/news/2015-06-20-9557>>

⁶ Русский язык в Израиле – при смерти или всё ещё жив? (2008). *Русский мир*. <<http://www.russkiymir.ru/publications/85022/>>

⁷ Денкер, Я. (2015). Результаты опроса: вот кто мы такие. *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2015-05-29/27826.html>>

⁸ Прибегин, И.С. (2014). Статус иврита и арабского языка в современном Израиле: сравнительный анализ. *Вісник Одеського національного університету*, 19, 1(20), 118-123.

⁹ Giles, H., Bourhis, R.Y., Taylor, D.M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*. New York: Academic Press, 311-312.

¹⁰ Druckman, Y. (2013). CBS: 27% of Israelis struggle with Hebrew. *Ynetnews*. <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4335235,00.html>>

¹¹ Иврит не выучен, русскому поднимут статус (2008). *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2008-07-12/1282.html>>

of Hebrew as the sole and the only legitimate language of the country is the basis of the Zionist ideology^{1 2 3}. And yet, the “Russian” community of Israel, from time to time, declares its disagreement with one-sidedness of this approach. In fact, it questioned the basic principle of Hebrew monolingualism. “Russians” does not reject Hebrew and the culture, based on it, but, at the same time, they aim their own cultural and linguistic rights to be recognized⁴.

Thus, the comparably low economic and social status of the “Russian” community of Israel, as well as rather modest status of Russian language on the national level, have a demoralizing effect on the group and do not contribute to its preservation in future. In turn, the solidity of socio-historical status of “Russians” and still high status of Russian language in the world – on the contrary, increase chances of Russian language and the culture, based on it, for further steady existence in Israel.

Factors of institutional support

At different stages of Israel’s history, the language ideology had different impact on the society’s language practice. However, the definition and the perception of Israel as the single-nation Jewish state have been invariably expressed in its monolingual ideology, which, among other things, has been characterized by institutional disregard to a multicultural reality. While Israel is historically and indeed now a poly-lingual state, strength of the monolingual ideology, used for the revitalization of Hebrew, leads to a significant narrowing of the spheres of application of the other languages. This monolingual ideology presumes the only language – Hebrew in all public spheres, and, of course, excludes endowing the same status for any other language, including Russian⁵. In this light, the certain “tolerance” of the organizations, which are responsible for the absorption, to the use of Russian language by “the new repatriates”, in dealing with the state authorities, in the labor relations and by the media, seems to be a temporary condescension^{6 7}.

In the aforementioned research (2011) was shown, that those “Russians”, who use at work exclusively or mainly the language of the country of origin, accounts 5.2% and 10.1%, but in the group of 18-29-age only 1.8% and 3.6%, respectively⁸. Moreover, it appears probable, that a significant number of respondents, who answered that way, is involved in community’s business, which serves foremost the immigrants from the former USSR^{9 10}. In comparison, in the interfamily communication of “Russians” there is almost an antipodal situation: only 2.6% and 9.6% use Hebrew at home, although there are more among the repatriated youth – 5.7% and 20%, respectively¹¹.

According to the research, conducted by the Institute for Study of Russian Israel, almost half of those, who have come from the former Soviet Union, believe that there are special career and professional barriers for “Russians” and their ambitions are blocked by so-called “glass ceiling”¹². First of all, this

¹ Иврит не выучен, русскому поднимут статус (2008). *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2008-07-12/1282.html>>

² Найдич, Л. (2005). Новая алия сохраняет русский. *Отечественные записки*. <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/novaya-aliya-sohranyaet-russkiy>>

³ Хеймец, Н., Копелиович, Ш., Эпштейн, А.Д. (2002). Языковая политика и дилеммы идентичности в Израиле. *Общество и политика современного Израиля*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 54.

⁴ Хеймец, Н., Копелиович, Ш., Эпштейн, А.Д. (2002). Языковая политика и дилеммы идентичности в Израиле. *Общество и политика современного Израиля*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 62-63.

⁵ Прибегин, И.С. (2014). Статус иврита и арабского языка в современном Израиле: сравнительный анализ. *Вісник Одеського національного університету*, 19, 1(20), 118-123.

⁶ Прибегин, И.С. (2014). Статус иврита и арабского языка в современном Израиле: сравнительный анализ. *Вісник Одеського національного університету*, 19, 1(20), 118-123.

⁷ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 31.

⁸ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 28-29.

⁹ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 433.

¹⁰ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 28-29.

¹¹ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 28-29.

¹² Денкер, Я. (2015). Результаты опроса: вот кто мы такие. *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2015-05-29/27826.html>>

problem is typical for the repatriates of middle and young age, the majority of whom are involved in Israeli labor market, both in private and, in particular, in public sectors¹. In such areas as administration, large corporate business, academic science, national media, where “aliens” are not freely admitted, a number of “the new immigrants” is still quite small². Even though today the percentage of “Russians” in the state departments is about 10% (slightly less than their fraction in the population of the country), their percentage outside the spheres of the medicine and the administration is extremely low. For example, Russian-speakers constitute only 4.1% of the engineers, 0.9 of the social workers, 0.4 of the economists and 0.2% of the lawyers in the state departments³.

The widespread opinion says that in Israel, «if you are “Russian”... your progress on career ladder may stop at the most unexpected moment... even if you do not speak a word in Russian, but something in your look or name gives out the “Russian” roots»⁴. Especially, in the spheres, which are, to some extent, controlled by “the post-socialist” establishment of “the First Israel”⁵. Therefore, reducing to spend resources on breaking “glass ceiling”, a lot of immigrants from the former USSR rushed into the areas where they could apply their talents and energy more successful⁶.

As the result, “Russian” Israelis are disproportionately employed in non-monopolized and globalized sectors of post-industrial economy (such as high-tech), small and medium business, open education system, alternative, especially electronic media^{7 8}. “Russians” are disproportionately well-represented in so-called “new settlement movement”, that personified the ideal of the national-religious camp, and in Israeli army, especially in its combat troops⁹. Although there are no “Russians” in the military elite yet, they will probably appear there soon¹⁰. «At the same time, they are practically not represented in the highest echelons of power, primarily political... and Russian parties, parliamentarians and members of government have a low impact on the situation»¹¹. There is a disproportionately small representation of Russian-speaking Israelis, practically at all levels and in all branches of power. Moreover, for all the years that “the Great Aliyah” existed on political arena of Israel, “Russians”, for many reasons, were not able to develop own affective institutions of political lobbying, even though “the new immigrants” have realized own potential power and electoral demand long time ago¹².

In 1990-1997, in Israeli public schools of the Jewish sector existed the program for studying Russian language as the mother tongue (at the request of pupils and their parents), but from 1997-1998 Russian language in Israel is taught as the second foreign language, competing with French and Arabic, which are also important for Israelis¹³. In accordance to “the New Language Policy”, adopted in 1996 by the Ministry

¹ Бардач-Ялов, Э. (2015). Быть «русским» в Израиле просто невыгодно. *РеЛевант*. <<http://relevantinfo.co.il/быть-русским-в-израиле-просто-невыго/>>

² Русский переулк на израильской улице (2014). *Хадашот*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izraillskoj-ulice>>

³ Бардач-Ялов, Э. (2015). Быть «русским» в Израиле просто невыгодно. *РеЛевант*. <<http://relevantinfo.co.il/быть-русским-в-израиле-просто-невыго/>>

⁴ Бардач-Ялов, Э. (2015). Быть «русским» в Израиле просто невыгодно. *РеЛевант*. <<http://relevantinfo.co.il/быть-русским-в-израиле-просто-невыго/>>

⁵ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 11.

⁶ Русский переулк на израильской улице (2014). *Хадашот*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izraillskoj-ulice>>

⁷ Русский переулк на израильской улице (2014). *Хадашот*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izraillskoj-ulice>>

⁸ Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 11.

⁹ Чернин, В. (2010). *Ближневосточный фронт. Израильское поселенчество: история и современность*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим; Ин-т Ближнего Востока, 197-205, 224-227.

¹⁰ Русский переулк на израильской улице (2014). *Хадашот*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izraillskoj-ulice>>

¹¹ Сатановский, Е. (2009). Русские евреи – варианты будущего. *Евроазиатский еврейский конгресс*. <<http://eajc.org/page18/news14008.html>>

¹² Ханин, В. (2014). “Третий Израиль”: русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале XXI века. Институт Ближнего Востока. Москва, 48-77.

¹³ Найдич, Л. (2005). Новая алия сохраняет русский. *Отечественные записки*. <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/novaya-aliya-sohranyaet-russkiy/>>

of Education, the program of studying Russian, as the second foreign language, spreads into both secondary and high school of the Jewish sector¹. The lessons start in the 7th form and finish in the last, 12th form, but sometimes, if educational program is shortened, even earlier². The unstable status of Russian language in Israel's education system is complemented by the instability of the teacher's position. The teachers of Russian are the last in line to be employed and the first – to be dismissed³. In Israel also exists other possibilities of studying Russian language, for instance, in the system of physical and mathematical schools "Mofet", where the majority of teachers came to Israel from the former Soviet Union. In addition, in various Israeli cities, from time to time, appear (and disappear) all sorts of Russian clubs and workshops, and some extra classes of Russian language and literature are held⁴.

Thus, "Russians" in Israel get a significant support on the way to complete integration from the numerous community institutions. Institutional support from Israeli state and public sectors is most visible at the army, at the school, and at the departments, which are responsible for the immigration and the absorption of "the new immigrants". Nevertheless, organizations, which, to some extent, are controlled by "the post-socialist" establishment of the "the First Israel", are still hard-to-reach and almost useless for Russian-speaking Israelis.

Conclusion

Analyzing three groups of factors, namely: demographic (medium), status (below-average) and institutional support (below-average) – could be made a conclusion that ethno-linguistic vitality of "Russians" in Israel is, in total, lower than average.

However, the set of variables, proposed by Giles, Bourhis and Taylor, does not pretend to be complete, and the model itself has a limited prognostic potential. Firstly, it obviously does not include macro-shifts that often drop out of consideration and could radically change ethno-linguistic situation in the world and, in particular, in the country⁵. In our case, the condition of such "tectonic shifts" could be seen in intensification of globalization tendencies, which are capable, under certain circumstances, to reanimate and to strengthen the transnational image of the Russian-Jewish Diaspora in general, and the "Russian" community of Israel in particular.

Social and cultural isolation of "Russians" in Israel, to a large extent, is facilitated by general processes of globalization and, first of all, the development of communications that greatly simplifies private, financial and professional contacts with the other "islands" of the Russian-Jewish Diaspora and the country of the immigrants' origin. A lot of "Russians" in Israel have friends and relatives, not only in post-Soviet countries, but also in the United States, Canada, Germany, and in other western states. The close ties with them, to the greatest extent, have formed the transnational Russian-Jewish community⁶. The relative availability of air flights, telephone and Internet communications, satellite and cable television, Russian-language print media and radio have also strengthened the transnational consciousness of "Russians". It allows them «to participate emotionally, intellectually, and sometimes factually in lives of two or more countries»⁷. The numerous tours and concerts of the Russian-language theatrical and musical groups and performers, film festivals and exhibitions in the countries, where exists a large Russian-speaking Diaspora, – all this contributes to the preservation of the global Russian-Jewish cultural environment.

A significant role in the formation of the transnational Russian-speaking Jewish area also played the positive attitude towards it in some of the post-Soviet states, the governments of which, in the main, are

¹ Низник, М. (2007). Преподавание русского языка в Израиле – попытка разрушить стереотипы. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 408-409.

² Найдич, Л. (2005). Новая алия сохраняет русский. *Отечественные записки*. <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/novaya-aliya-sohranyayet-russkiy>>

³ Низник, М. (2007). Преподавание русского языка в Израиле – попытка разрушить стереотипы. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 408-409.

⁴ Найдич, Л. (2005). Новая алия сохраняет русский. *Отечественные записки*. <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/novaya-aliya-sohranyayet-russkiy>>

⁵ Giles, H., Bourhis, R.Y., Taylor, D.M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*. New York: Academic Press, 307-343.

⁶ Ременник, Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 421-429.

⁷ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. *«Русское» лицо Израиля: Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 421-429, 439.

keen to widen and deepen the contacts with the former compatriots¹. «Citizenship and political participation cease to be tied to a single territory, because some countries of exodus leave under the emigrants the citizenships' rights, the right to participate in elections and the right to organize political movements»². A lot of “Russians” have retained or restored the citizenship of one of the post-Soviet states, more often Russian or Ukrainian, which gives them the opportunity, for example, to make use of Russian or Ukrainian right to vote. Many emigrants also own a real estate in the country of their origin, work there, or have a job in the foreign offices of the companies from the CIS³.

In Israeli context, the development of the transnational relations not only weakens the dependence of the Russian-speaking community from the host society, but also facilitates, to a certain extent, to its cultural isolation from it. In turn, the growth of the cultural isolation from Israeli society, increase the vitality of the Russian-speaking community of the country.

Thus, while the present trends preserve, the “Russian” community of Israel is doomed to the gradual decline of its activity and the following death. However, under certain circumstances, for example, a noticeable actualization of the transnational character of the Russian-Jewish Diaspora and, in particular, the Russian-speaking community of the country, “Russians” in Israel, as a group, have chances to maintain own positions and even strengthen them.

References:

1. Bardach-Jalov, Je. (2015). Byt' «russkim» v Izraile prosto nevygodno [To be a “Russian” in Israel is simply disadvantageously]. *ReLevant*. <<http://relevantinfo.co.il/быть-русским-в-израиле-просто-невыгодно/>> [in Russian].
2. Chernin, V. (2010). *Blizhnevostochnyj frontir. Izrail'skoe poselenchestvo: istorija i sovremennost'* [The Frontier of the Middle Eastern. Israeli settlement: history and modernity]. Moscow, Mosty kul'tury; Ierusalim: Gesharim; In-t Blizhnevo Vostoka [in Russian].
3. Denker, Ja. (2015). Rezul'taty oprosa: vot kto my takie [The poll results: that's who we are]. *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2015-05-29/27826.html>> [in Russian].
4. Druckman, Y. (2013) CBS: 27% of Israelis struggle with Hebrew. *Ynetnews*. <<http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4335235,00.html>>
5. Dubson, B.I. (2013). *Bogatstvo i bednost' v Izraile: Izrail'skoe obshchestvo v XXI veke* [Wealth and poverty in Israel: Israeli society in the XXI century]. Moscow, Knizhnyj dom «LIBROKOM» [in Russian].
6. Fridgut, T. (2007). Vlijanie immigrantov iz SSSR/SNG na izrail'skuju identichnost' [The influence of immigrants from the USSR/CIS on Israeli identity]. “Russkoe” lico Izrailja: *Cherty social'nogo portreta*. [«Russian» face of Israel: traits of social portrait] Moscow, Mosty kul'tury; Ierusalim: Gesharim [in Russian].
7. Giles, H., Bourhis, R.Y., Taylor, D.M. (1977). Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. *Language, Ethnicity and Inter-group Relations*, (p. 307-343), New York: Academic Press.
8. Hanin, V. (2010). “Jemigranty”, “separatisty” i “pochvenniki”: k novomu vitku diskussii o roli rusko-evrejskoj obshhiny v Izraile [“Emigrants”, “separatists” and “national loyalists”: to a new round of discussion about the role of the Russian-Jewish community in Israel]. *Institut Blizhnevo Vostoka* [Institute of the Middle East]. <<http://www.iimes.ru/?p=11487>> [in Russian].
9. Hanin, V. (2014). “Tretij Izrail'”: *russkojazychnaja obshhina i politicheskie processy v evrejskom gosudarstve v nachale XXI veka* [“The Third Israel”: the Russian-speaking community and the political processes in the Jewish state at the beginning of the XXI century]. Institut Blizhnevo Vostoka [Institute of the Middle East] [in Russian].
10. Hartman, D. (2008). The Tribes of Israel: Jewish Identities in the Jewish State. *HAVRUTA – A Journal of Jewish Conversation*, 2, 14-25.
11. Hejmec, N., Kopeliovich, Sh., Jepshtejn, A.D. (2002). Jazykovaja politika i dilemmy identichnosti v Izraile [The language policy and the identity's dilemmas in Israel]. *Obshchestvo i politika sovremennogo Izrailja* [The society and policy of modern Israel] Moscow, Mosty kul'tury; Ierusalim: Gesharim, 48-67 [in Russian].
12. Ivrit ne vyuchen, russkomu podnimut status [Hebrew isn't learned, the Russian will raise the status]. (2008). *IzRus*. <<http://izrus.co.il/obshina/article/2008-07-12/1282.html>> [in Russian].
13. Karasova, T.A. (2009). *Politicheskaja istorija Izrailja: Blok Likud: proshloe i nastojashhee* [Political history of Israel: Block Likud: the past and the present]. Moscow, Natalis: In-t vostokovedenija RAN [in Russian].

¹ Масюкова, И. (2011). Российское еврейство в контексте транснациональной миграции. *Материалы XVIII международной ежегодной конференции по иудаике*, 3. Москва: Центр «Сэфер», 183, 185

² Ременник, Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: *Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 424.

³ Ременник Л. (2007). Транснациональные тенденции в жизни русскоязычной общины Израиля. «Русское» лицо Израиля: *Черты социального портрета*. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим, 429, 435, 438.

14. Konceptcija «Russkogo Izrailja» [The concept of “Russian Israel”]. (2015). *NewResume*. <<http://newrezume.org/news/2015-06-20-9557>> [in Russian].
15. Masjukova, I. (2011). Rossijskoe evrejstvo v kontekste transnacional’noj migracii [Russian Jewry in the context of transnational migration]. *Materialy XVIII mezhdunarodnoj ezhegodnoj konferencii po iudaike*, 3, [The materials of XVIII International annual conference on judaica] (p. 180-187). Moscow, Centr «Sjefer» [in Russian].
16. Najdich, L. (2005). Novaja aliya sohranjaet russkij [The New Aliyah keeps Russian]. *Otechestvennye zapiski*. [The domestic papers] <<http://www.strana-oz.ru/2005/2/novaya-aliya-sohranyaet-russkiy>> [in Russian].
17. Niznik, M. (2005). Searching for a New Identity: The Acculturation of Russian-born Adolescents in Israel. *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. (p. 1703-1721). Somerville, MA: Cascadilla Press.
18. Niznik, M. (2007). Prepodavanje russkogo jazyka v Izraile – popytka razrushit’ stereotypy [Teaching the Russian language in Israel – an attempt to destroy stereotypes]. “*Russkoe*” lico Izrailja: *Cherty social’nogo portreta*. [«Russian» face of Israel: traits of social portrait] Moscow, Mosty kul’tury; Ierusalim: Gesharim [in Russian].
19. Pribegin, I.S. (2014). Status ivrita i arabskogo jazyka v sovremennom Izraile: sravnitel’nyj analiz [The status of Hebrew and Arabic in modern Israel: a comparative analysis]. *Visnik Odes’kogo nacional’nogo universitetu*, 19, 1(20), [The Bulletin of Odesa National University] 118-123 [in Russian].
20. Remennik L. (2007). Transnacional’nye tendencii v zhizni russkojazychnoj obshhiny Izrailja [Transnational tendencies in the life of the Russian-speaking community of Israel]. “*Russkoe*” lico Izrailja: *Cherty social’nogo portreta*. [Russian» face of Israel: traits of social portrait] Moscow, Mosty kul’tury; Ierusalim: Gesharim [in Russian].
21. Russkij jazyk v Izraile – pri smerti ili vsjo eshho zhiv? [The Russian language in Israel – at death’s door or is still alive?] (2008). *Russkij mir*. <<http://www.russkiimir.ru/publications/85022/>> [in Russian].
22. Russkij pereulok na izrail’skoj ulice [The Russian lane on Israeli street]. (2014). *Hadashot*. <<http://hadashot.kiev.ua/content/russkiy-pereulok-na-izrailskoy-ulice>> [in Russian].
23. Satanovskij, E. (2009). Russkie evrei – varianty budushhego [The Russian Jews – variants of the future]. *Evroaziatskij evrejskij kongress*. <<http://eajc.org/page18/news14008.html>> [in Russian].
24. Tartakovskij, E. (2008). Social’no-psihologicheskij analiz immigracionnoj politiki Izrailja i ejo vlijanie na absorbciju poslednej Alii iz SNG [Socio-psychological analysis of Israel’s immigration policy and its impact on the absorption of the last Aliya from the CIS]. *Diaspory*, 1, 260-280 [in Russian].
25. Vsego shest’ procentov russkih gotovy zhit s izrail’tjanami [Only six percent of the Russians are ready to live with the Israelis]. (2004). *Interesnye novosti*. <<http://www.lenta.co.il/page/20041228011428>> [in Russian].

MEDIA DIMENSIONS OF POLITICAL AND LAW DISCOURSE

Галина Синоруб, кандидат наук із соціальних комунікацій

*Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
Україна*

ЛОГІКО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ КОНФЛІКТУ В МАС-МЕДІА

Halyna Synorub, PhD in Social Communications

Ternopil National V. Gnatyuk Pedagogical University, Ukraine

LOGIC-STRUCTURAL ANALYSIS OF CONFLICT IN MASS-MEDIA

The article reviews peculiarities of conflicts division in media, the role of socio-psychological barriers in information embranchment; analyzes factors, which have influence on contacts efficiency with reader, listener and viewer; pays attention on importance of balanced coverage of events; shows technological methods of informing, which not promote real conflict identification; presentes using methods of journalist's civility; markes media conflict's stages and main behavioral strategies of journalist in conflict; suggestes journalist's communication skills in the environment of conflict.

Keywords: conflict, socio-psychological barriers, methods of civility, behavioral strategies.

Спілкування у вільному суспільстві має бути безконфліктним. Це не вимога, а констатація закономірності. Власне, безконфліктність стає основою деактуалізації категорії права на слово, для вільного поширення якого право буде непотрібним. У реальному суспільстві, де ми живемо, комунікативні конфлікти, або конфлікти спілкування (на думку В. Різуна, це такі конфлікти, які виникають під час спілкування у зв'язку з тим, що комунікативні інтереси мовця й слухача не збігаються¹), розігрують дуже часто.

Погоджуємося з пропозицією професора В. Різуна щодо поділу конфліктів – власне як комунікаційних виявів – на такі чотири види: конфлікти між співрозмовниками, конфлікти між мовцями, конфлікти між слухачами, складні конфлікти¹. Запропонована градація дає нам можливість адаптувати конфліктогенність мас-медіа до конкретних умов, за яких конфлікти є комунікаційними виявами.

1. Конфлікти між співрозмовниками.

1.1. Конфлікти між мовцем А (право говорити) та слухачем Г (право не слухати) через відсутність згоди, бажання слухача брати участь у розмовах на теми, що виносить на розгляд мовець. При цьому в найпростіших ситуаціях як мовець, так і слухач володіють виключним правом на слово, що дозволяє брати активну участь або категорично відмовитися від спілкування. Розуміючи це право, ні мовець, ні слухач можуть і не висловлювати претензії одне одному, тобто конфлікту не буде. Конфлікт виникає тоді, коли право слухача ігнорується мовцем, а бажання мовця ігнорується слухачем, уводиться в спілкування елемент примусу або повинності й зневаги чи демонстративного непослуху: *я говорю, а ти повинен слухати; говори, говори, я все одно не буду слухати.*

1.2. Конфлікти між слухачем Б (право слухати) та мовцем В (право не говорити), причиною яких є право мовця не говорити і бажання слухача отримати інформацію за будь-яку ціну: *ти повинен говорити, а я слухатиму.*

¹Різун, В.В. (2004) *Основи журналістики у відповідях і заувагах* Київ: національний університет ім. Т. Шевченка, 69-71.

Ініціатором конфлікту тут виступає слухач, який порушує право мовця. Водночас мовець може підтримувати ініціювання конфлікту слухачем, коли слухач настирливий у своєму порушенні права на слово мовця: *я не говоритиму, хоч ти і готовий слухати; слухай чи не слухай, я все одно не говоритиму.*

1.3. Конфлікт між слухачем Б (право слухати) та мовцем А (право говорити). Подібні конфлікти виникають у випадках, коли мовець знає, що слухач зобов'язаний брати участь у спілкуванні, або слухач знає, що він не має права ухилитися від розмови, але ухиляється. Ідеться про порушення права на слово з боку слухача.

1.4. Конфлікт між мовцем В (право не говорити) та слухачем Г (право не слухати). Випадок, коли мовець має право не говорити, але говорить, а слухач, маючи право не слухати, і не слухає, — теж може породжувати конфлікт. Ініціатором такого конфлікту є мовець, той, хто порушує право на слово. Слухач також може висловити своє незадоволення через агресивність поведінки мовця.

1.5. Конфлікт між мовцем А (право говорити) та слухачем Б (право слухати). Мовець відмовляється повідомляти інформацію, яку має отримати слухач Б.

1.6. Конфлікт між слухачем Г (право не слухати) та мовцем В (право не говорити). Цей конфлікт має більшою мірою теоретичний характер, оскільки практично слухач, який у ситуації відсутності акту спілкування, демонструє готовність до сприймання інформації, а може навіть “сприймає” її, демонструє клінічні випадки спілкування.

2. Конфлікти між мовцями.

Можливі конфлікти серед мовців, коли ті, хто мають право на висловлювання, вимагають від тих, хто не має права на слово, висловитися. І навпаки, ті, хто з якихось причин не мають права говорити, забороняють висловлюватися й тим, хто має на це право.

3. Конфлікти між слухачами.

Конфлікти в групі слухачів виникають через те, що ті, хто має право слухати або читати, вимагають від тих, хто не володіє таким правом, робити це. Можливі й інші випадки, коли ті, хто не мають права сприймати певну інформацію, забороняють робити це й тим, хто має право.

4. Складні конфлікти.

До складних випадків комунікативних конфліктів слід віднести випадки, коли порушенням права на слово охоплені різні учасники процесу спілкування одночасно. Як приклад, можна вважати складним конфліктом факт, коли мовець, замість того, щоб мовчати, говорить та ще й вимагає від інших слухати те, що він говорить, а також висловлювати думку з приводу почутого.

Отже, наполягаємо на думці про те, що виникнення конфлікту мас-медіа з аудиторією пов'язане з соціально-психологічними бар'єрами, власне природа яких заважає сприйняттю ідей та суджень, перешкоджає засвоєнню змісту. Аналітики мас-медіа зазначають, що за останні роки в Україні помітно зріс рівень неприйняття журналістських матеріалів, недовірливого і різко критичного ставлення до журналістики взагалі.

Професор М. Скуленко запропонував типологію соціально-психологічних бар'єрів сприйняття інформації¹. На підставі міркувань ученого ми класифікували причини, які можуть лежати в основі висвітлення мас-медіа конфліктних ситуацій, виокремивши тринадцять таких причин.

1. Здоровий глузд. Кожен із нас виробляє свій погляд на життя, свої критерії “хорошого” та “поганого”, “корисного” та “шкідливого”. Саме зі здоровим глуздом пов'язані такі негативні характеристики аудиторії, як консерватизм, упередженість, байдужість. Тому нерідко змушує особу відкидати раціонально осмислені рішення і вдаватися до невмотивованих і непродуманих вчинків. Здоровий глузд може не тільки збігатися з оцінками та ідеями журналіста, а й суперечити їм.

2. Установки аудиторії. Відрізняється від здорового глузду тим, що вони формуються на рівні підсвідомості, матеріально духовних запитів і потреб, які здебільшого не усвідомлюються. Якщо установки аудиторії не збігаються з позицією журналіста, якщо змушують діяти у напрямі, протилежному до його закликів, вони стають серйозною перешкодою для засвоєння інформації, для прийняття рішень.

3. Груповий конформізм. Як член тієї чи іншої групи (колективу), людина схильна без опору відтворити наявні в певному співтоваристві взаємини, а разом з ними й ставлення до інформації, що надходить із зовні. Якщо в цій групі складається думка, що суперечить поглядам журналіста,

¹ Скуленко, М.І. (2008). Соціально-психологічні бар'єри в журналістиці. *Журналіст України*, 11, 30–34.

виникає психологічне відчуження від його умовиводів навіть із боку тих людей, хто “раціонально” згоден із ними. Тому, якщо журналіст має справу з колективом, йому треба зважати, що в його аудиторії можуть виявлятися небажані для нього настрої та реакції, спричинені груповим конформізмом.

4. Наявність думки, що суперечить поглядам журналіста. Часто аудиторія інакше підходить до питання, що розглядається. Установки двох сторін можуть бути ідентичними, тоді, як судження про конкретний факт у результаті певних обставин (впливи суперечних відомостей, що надійшли з інших джерел інформації, небажані висновки на основі здорового глузду тощо) будуть суттєво розходитися. Для виходу з цієї ситуації доводиться обґрунтовано спростувати погляд, що слугує бар’єром для прийняття пропонованих оцінок.

5. Перевищення межі насиченості інформації. Існує межа засвоєння інформації (зумовлена суспільними та особистісними потребами), поза якою свідомість уже не сприймає її. Надлишковий обсяг відомостей (цифр, імен, назв тощо) не стільки допомагає зрозуміти проблему, скільки ускладнює її сприйняття.

6. Логічні помилки. Теза (положення, яке обґрунтовується) та аргументи (докази) мають бути чіткими і точно визначеними. Часто автори із запалом намагаються довести те, що вже давно доведено і стало аксіомою. Спроби обґрунтувати очевидне дратують аудиторію. Докази на підтвердження тези не повинні суперечити один одному, вони мають бути гармонійними і нефальшивими. Обмеження аргументами, які лише частково підтверджують певне судження, приводить до неприйняття аудиторією погляду автора. Особливістю логічних помилок є те, що їх можуть допускати як автор, так і аудиторія. Коли журналіст у своєму творі робить ту чи іншу логічну похибку, він сам створює бар’єр для правильного розуміння тексту. Якщо люди, які сприймають цей матеріал, міркують із логічними помилками, теж виникає перешкода для належного засвоєння змісту.

7. Небажані стереотипи мислення. Ці явища людської свідомості можуть бути як сприятливими для утвердження журналістом певних суджень, так і заважати йому. Протидія небажаним стереотипам мислення є важливим фактором ефективності засобів масової інформації.

8. Негативний вплив “лідерів думки”. Довірлива особа сприйме сказане авторитетною людиною критичне ставлення до статті за істину, і всі зусилля автора пропадуть марно. Поради “лідерів думки” дуже рідко збігаються з висновками журналістів.

9. Етнічні та національно-релігійні особливості аудиторії. Кожна етнічна та національна група має свою специфіку, свій особливий менталітет, а відповідно і певні можливі упередження чи застереження щодо того, що пише або говорить журналіст. До етнічних та національно-релігійних особливостей треба ставитися з повагою.

10. Несприятливе “Тло думок”. Це небажана для журналіста громадська думка з того чи іншого питання, яке він має намір обговорювати. Громадську думку ігнорувати не можна, журналіст мусить завжди враховувати її.

11. Небажані світоглядні переконання. Аудиторія майже завжди має погляди на життя, які можуть істотно відрізнитись від світоглядних позицій, котрих дотримуються мас-медіа.

12. Брак поінформованості та компетентності. Нерідко аудиторія не сприймає і не засвоює журналістський матеріал, тому що в неї недостатньо інформації з порушеної проблеми, або їй бракує знань і досвіду з даного питання. В умовах інформаційних війн, які ведуться нині між різними державами, брак інформації може бути спричинений зовнішньою комунікаційною блокадою. Тому брак поінформованості і компетентності переважно належить до об’єктивних соціально-психологічних явищ, а не до особливостей суб’єктивного характеру, спричинених, скажімо, небажанням особи читати газети.

13. Хибна ідентифікація. Причиною непогодження з висновками журналіста є ототожнення людини з певними політиками, державними діячами, ученими тощо, які дотримуються поглядів, відмінних від його суджень. Причому раціонально вони б схвально оцінили думку журналіста, але цього не дозволяє авторитет їхніх кумирів.

Як бачимо, в більшості випадків маємо справу з перешкодами. Вважаємо, що подібні перешкоди необхідно долати шляхом вивчення соціально-психологічних особливостей аудиторії. Готуючись до написання тексту, треба з’ясувати, які саме бар’єри мають місце у даній ситуації і в конкретній аудиторії. Знання цих властивостей допоможе обрати оптимальні способи протидії небажаним явищам.

Аудиторія постійно перебуває під впливом різної інформації, і від її правдивості, позитивного конструктивного характеру залежить поступ суспільства і держави на шляху прогресу. Приймаємо за тезу положення про те, що при взаємозв'язку “текст – аудиторія” діють три найважливіші чинники, які впливають на ефективність контактів із читачем, слухачем, глядачем:

- а) небанальність – оригінальність відомостей, новизна інформації;
- б) декодування – доступність повідомлення, виразна зрозуміла мова;
- в) релевантність – цінність, важливість для аудиторії поданої інформації.

Категорію інтересу вважають однією з головних серед чинників, що впливають на процеси ефективності діяльності мас-медіа. При високому професіоналізмі журналіст часто вдається до маніпулятивних прийомів заради матеріального задоволення, не враховуючи людських моральних принципів. Непорядність таких методів у журналістиці глибока й небезпечна для читача. Адже прийняті свідомістю людини переконання набувають для неї значної суб'єктивної цінності поза залежністю від їх істинності. Розлучитись із переконанням, яке людина вважає “своїм”, навіть коли виявляється його недолугість, буває нелегко¹.

Прагнення журналіста розширити сферу проблемності матеріалу, поглибити його соціальну значущість іноді наштовхується на жорстку протидію людей, яким не потрібне публічне обговорення їхніх проблем. Відчуваючи професійну відповідальність за публікацію, журналіст неодмінно повинен іти до кінця, утверджуючи позитивні явища в житті, долаючи зло, проявляючи справедливість і людяність. Іноді вони повною мірою відчують на собі помсту “героїв”, ризикуючи власним життям. Взаємодіючи з героєм, а через нього і з аудиторією, автор виступає як прямий чи опосередкований співрозмовник або як опонент. Складність людського пізнання полягає в тому, що для однієї й тієї ж теми можна використати як тезу, так і антитезу; як зіставлення певних епізодів, так і їх “конфлікт”. Тому журналіст має точно відчувати відтінки реалій, щоб різними можливими шляхами дійти до істинного розкриття теми. Автор доносить до аудиторії не тільки остаточні результати своїх пошуків істини, але певною мірою власне процес пошуків. Емоції, які неодмінно супроводжують кожний пошук істини, не “ховаються” автором¹.

Аудиторія, що мислить, тобто серйозна аудиторія, прагне збалансованого висвітлення подій. Її безконфліктність, довіра забезпечує самоокупність мас-медіа. Збалансованість журналістики економічно вигідні категорії, тому закони інформаційного ринку несумісні з партійною чи клановою заангажованістю журналістів.

Замовчування (так звана “війна інтерпретацій”) породжує кризу довіри до журналістики. В умовах справжнього ринку такі мас-медіа втратили б конкурентоздатність, бо криза довіри неминуче обернулася б для них економічним крахом. Комерційну вартість інформації складає насамперед праця журналіста, його інтелект, творче натхнення, урахування інтересів аудиторії².

Часто мас-медіа, формуючи громадську думку, впливаючи на систему прийняття рішень, створюють інформаційні поля як основу для усвідомлених рішень громадянами. В. Різун називає їх полюсними, розділяючи полюс А – абсолютну довіру до мас-медіа та полюс Б – недовіру до мас-медіа, тобто перехід від розряду засобів масового інформування до розряду продукування інформації, що використовують громадяни³.

Припустимо, що позиція журналістів повинна виражатись у повазі до краю, до людини. Ідеальним випадком є злагоджені стосунки між представниками мас-медіа і владою. У такій державі журналістика стає справді вільною, бо вона отримує підтримку суспільства і сама працює на суспільство. У такому суспільстві легко витримувати інформаційний баланс у поданні інформації, легко бути не заангажованим політично.

Але ж у нас превалює кризова журналістика, тому наполягаємо: саме кризова журналістика, коли позиція журналіста не відповідає позиції влади, є вкрай корисною для суспільства. Чому? Знову річ у тому, що розгортається конфлікт, у конфліктному наповненні мас-медіа.

¹ Шерковин, Ю.А. (1973). *Психологические проблемы массовых информационных процессов*. Москва: Мысль, 166-167.

² Здоровага, В.Й. (1979) *Слово тоже есть дело. Некоторые вопросы теории публицистики*. Москва: Мысль, 153-154.

³ Різун, В.В. (2004) *Основи журналістики у відповідях і заувагах* Київ: національний університет ім. Т. Шевченка, 69-71.

У кризовому суспільстві важко витримати принцип інформаційного балансу, а ще важче бути політично не заангажованим, навіть якщо в опозиції, адже опозиція – це теж політична позиція. Благо, коли опозицію створюють на основі ідеї збереження держави, культури, гуманістичних принципів. Кризова журналістика більшою мірою тяжіє до пропагандистських й агітаційних функцій, вона може застосовувати для відстоювання своїх інтересів методи PR, певні комунікаційні технології¹.

У будь-якому суспільстві відносини між різними гілками влади, владою та суспільством складаються непросто. Існують об'єктивні причини для певних колізій і конфліктів, оскільки інтереси сторін часто не збігаються, а то й прямо суперечать одна одній. Адже мас-медіа передусім орієнтуються на інтереси суспільства, які не завжди збігаються з інтересами влади. Тому звичайні для демократичних країн тертя і непорозуміння, які трапляються у взаєминах влади з мас-медіа внаслідок розбіжностей інтересів, в Україні набувають форми гучних скандалів та гострих конфліктів¹.

Науковець Ю. Фінклер аналізує конфлікт мас-медіа й влади в демократичному суспільстві в таких вісях: приватні інтереси – соціальні інтереси; одна група приватних інтересів – інша група приватних інтересів; одна група соціальних інтересів – інша група соціальних інтересів. Конструктивні комунікативні дії здатні підсилювати владні протиріччя і конфліктні стосунки, створювати штучні нові конфлікти чи нівелювати вже існуючі².

Конфлікт – це зіткнення інтересів, думок, поглядів, серйозні розбіжності, гостра суперечка. Можуть бути повідомлення про міжнаціональні конфлікти або про класові бої, наприклад про страйки робітників чи конфлікт окремої людини з соціумом, соціуму з суспільством, окремої людини з соціумом і суспільством. Це можуть бути описи конфліктів людини з людиною, людини з природою. Надзвичайно складними є конфлікти різкого антагоністично-соціального характеру (про це блискуче пише професор А. Бойко, аналізуючи релігійні конфлікти³. Ми часто уникаємо інформації, яка містить конфліктні зіткнення. А тим часом людина та її життя влаштовані так, що все невиразне вона залишає без уваги. І лише те, що вирізняється напруженістю, енергією, конфліктом, потрапляє за адресою – залишається в серцях слухачів і, зрештою, надалі визначає їхню поведінку. Конфлікт додає новинам драматизму, робить їх цікавішими⁴. Інколи журналісти в пошуках скандальних і сенсаційних історій готові фальсифікувати події, штучно конструювати їх, видаючи особисті фантазії за дійсність. Найбільше для цього підходить національна та релігійна тематика.

Пропонуємо вважати основними технологічними прийомами інформування, які не сприяють виявленню реального конфлікту, провокують посилення напруженості, дві характерні для конфліктних ситуацій обставини:

- по-перше, навішування ярликів, які допомагають створювати образ ворога; прикладом може бути приклеювання ярлика “хуліганів” окремим релігійним об'єднанням, так званим “сектам”;
- по-друге, аналіз складності процесів у суспільстві, причиною яких є етнічний фактор; це можна спостерігати у висвітленні мас-медіа проблем тероризму, наркобізнесу, злочинності в цілому, що диктує обмеженість міграції.

Надають конфліктності і використання в журналістських творах ідеологем, які допомагають ідеологам та політикам ділити населення на групи, наприклад: “ми – свої, корінні, а вони – приїжджі, чужі”. Доволі часто використовують конфліктогенні лексеми, що привертають увагу читачів, спеціально нагнітають у них почуття неспокою і тривоги, а саме: скандал, конфлікт, сварка, агресія, напад.

Скандал для преси, телебачення – це прикраса будь-якої газети чи телевізійного каналу. Особливо популярне використання скандалу серед політиків: немов умілі серфінгісти, “впливають” вони в масову свідомість на хвилі чергового скандалу. При тому чим більш грандіозний скандал, тим він імовірніше закарбується в пам'яті людей. Окрім того, скандал – це контрольований процес. Тому твердимо: у скандалу є мета, а отже – і сюжет⁵.

¹ Карпенко, В. (2003). *Преса і незалежність України. Практика медіа-політики 1988-1998рр.* Київ: Інститут ж-ки КНУ ім. Тараса Шевченка. Нора-Друк, 215.

² Фінклер, Ю. (2003). *Мас-медіа та влада: технологія взаємин.* Львів: Аз-Арт, 55.

³ Бойко, А.А. (2005). Характер висвітлення етнорелігійної проблематики у мас-медіа України. *Наукові записки інституту журналістики*, Т 28. <<http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1968>>

⁴ Миронченко, В.Я. (1996) *Основи інформаційного радіомовлення.* Київ: ІЗМН, 137.

⁵ Владимирська, Г.О. (2009). *Реклама.* Київ: Кондор, 109.

На думку професора В. Здорогеги, конфліктом у журналістському творі є відображення, зазвичай, документованих, реальних суперечностей життя. Людина, прагнучи уникнути конфліктів у власному бутті, починає цікавитися такими творами журналістики, де зображено гострі суперечності. Цю людську особливість часто використовують журналісти, вибудовуючи свій матеріал на суперечностях, конфлікті. Як зазначає В. Здорогега, конфлікт у журналістському творі – це нерідко суперечність між тим чи іншим явищем і позицією автора. Автор може заперечувати відтворювані явища як негативні. Розповідь тримається саме на такому протиставленні та є засобом зацікавлення читача, зосереджує його увагу¹.

Публіцист має завжди чітко визначити власне ставлення до того, що відбувається. Керуючись принципами й функціями масової комунікації, власною громадянською позицією, він має виявити спрямованість і моральний заряд своїх героїв – нерідко навіть в умовах конфліктної ситуації, коли герої не співпрацюють із ним, а протидіють реалізації творчого задуму журналіста². Вважатимемо ці поради науковця А. Девіса, висловлені понад 50 років тому, актуальними й сьогодні; до них варто прислухатися, зокрема, науково осмислюючи питання підвищення позитивного впливу телебачення на процес утвердження духовних цінностей у свідомості молоді.

Часто журналісти порівнюють себе із дзеркалом, яке відображає певні події. Але чи можна вважати дзеркальним відображенням власне ставлення до тієї чи іншої конфліктної ситуації або відбір матеріалів для висвітлення в мас-медіа?

Контекст висвітлення конфліктів робить обов'язком журналіста те, що в будь-якій конфліктній ситуації або неоднозначній темі передати аудиторії думки всіх сторін конфлікту або ж усі погляди на суперечливе питання. Медійник не має права вирішувати, чия правда, а хто винен, нав'язувати свою думку. Професійні новини в конфліктному чи в суперечливому питанні подають аудиторії, крім позицій сторін, ще й думку стороннього експерта, “третього судді”. Важливо чітко дати зрозуміти споживачам інформації, чому саме ця людина коментує ту чи іншу подію, чи має цей коментар достатній експертний рівень і наскільки ця людина є незацікавленою в конфлікті стороною³.

Позиції різних сторін конфлікту слід подавати в однаковому форматі, без будь-яких переваг (хронометражних, емоційних тощо) будь-якій із сторін. Треба також пам'ятати, що врівноважувати сторони конфлікту журналіст має не просто математично (два синхрони “правих” – два синхрони “лівих”). Потрібно чітко викласти позиції кожної сторони. Балансуючи позиції сторін, мас-медіа, по суті, створюють у сюжетах чи у випусках повноцінний “діалог” між ними. Запрошуючи сторони до висвітлення власних поглядів, журналісти не повинні надавати – ні змістом, ні гостротою запитань – жодної переваги жодній із сторін⁴.

Вважатимемо, що в балансуванні інформації є також багато труднощів: по-перше, як не вибудувати матеріал, усе одно чиясь думка буде першою, а чиясь – останньою (адже думка останнього отримуватиме перевагу); по-друге, один з учасників висловлюватиметься більш емоційно і яскравіше, ніж інший; по-третє, одна сторона конфлікту активно й охоче коментує все, звинувачуючи іншу сторону в усіх смертних гріхах, а інша ухиляється від коментарю, або категорично відмовляється говорити.

Щоб подолати відмову від коментаря, варто поводитися професійно і коректно. Згрупуємо прийоми такої коректності:

- а) тему слід формулювати чітко, лаконічно, точно і нейтрально;
- б) наголосити на компетентності співрозмовника в питанні, яке цікавить журналіста, попросити про допомогу;
- в) не конфліктувати, не конфронтувати зі співбесідником, тим більше погрожувати йому;
- г) якщо є якесь звинувачення, то чітко зазначити його джерело (наприклад: “Такий-то звинувачує Вас у тому-то. Хочемо довідатися від Вас, як є насправді”)⁴.

Вважаємо, що розв'язуючи конфліктні ситуації в мас-медіа, доцільно проводити конфліктологічну експертизу за участю спеціалістів-конфліктологів. Її метою є аналіз та оцінювання

¹ Здорогега, В.Й. (2000). *Теорія і методика журналістської творчості*. Львів ПАІС, 143.

² Денис, А. (1962). *Азбука телевидення*. Москва: Искусство, 56.

³ Гузь, С.І. (2006). *Редакційна політика від ідеї до ідеї, або як журналісту оформити професійні стосунки з роботодавцем*. Київ, 7.

⁴ Куляс, І. (2006) *Ефективне виробництво теленовін: стандарти інформаційного мовлення; професійна етика журналіста-інформаційника*. Київ: Вид-во ХІБ, 34-35.

конфліктної ситуації в цілому, поведінки учасників конфлікту, балансу сил, наслідків конфлікту, шляхів виходу, моделювання різних варіантів розвитку конфлікту й характеру постконфліктних ситуацій. Учасників конфлікту можна оцінювати в процесі конфліктологічної експертизи як елементи ситуації і як порівняно самостійні об'єкти. В останньому випадку акцент роблять на їхніх стійких характеристиках – цінностях, життєвих цілях, інтересах, характерах, очікуваннях та побоюваннях, типових способах поведінки, що дає змогу передбачити характер і силу їхньої реакції на вчинки інших сторін та визначати найдієвіші важелі впливу на кожного з них¹.

Представники мас-медіа повинні знати, що конфлікт проходить такі основні стадії: латентну, ескалацію, відкрити, деескалацію і постконфліктну стадії. Саме на першій стадії дезінформація або брак правдивої інформації призводять до загострення ситуації. Подальший розвиток подій може супроводжуватися непорозумінням, виникненням напруги у відносинах між представниками різних сфер соціального життя.

Характер журналістського дослідження конфліктності залежить як від якості конфліктного процесу, так і від його кількісних характеристик. Часті однотипні, довготривалі чи навіть затяжні конфлікти вимагають залучення різних жанрових форм, які дають можливість більш детально проаналізувати явища, вивчити їх із різних боків. Конфлікт пізнається в принципово різному русі: динаміці конфліктної взаємодії, ході журналістського дослідження конфронтації, в аналітичному поділі конфлікту на елементи, аналізі фактичних даних, побудові висновків, актуалізації яскравої деталі, авторському втручанні в ситуацію².

У журналістській практиці проблемою загальнонаціональної ваги є формування іміджевої аури. Уміння розповідати про самого себе дається журналістиці нелегко. Жорстка реальність відкидає будь-яку пишномовність. Іміджева декларативність мас-медіа відштовхує аудиторію, негативно впливає на рівень довіри до них. А ще має місце провокаційна практика скандально відомих авторів, які продукують пасквільні публікації, наприклад, про видатні постаті української нації (Т. Шевченко – гіркий п'яничка)³. Не хочеться думати, що ці журналісти виконують чиєсь замовлення, але, щоб завдати удару політичному супротивникові, треба дискредитувати його провідників і тим самим принизити націю.

Журналістам варто уникати емоційних чи фінансових відносин, які заважають або демонструють, що можуть заважати справедливому чи упередженому висвітленню новин. Це означає, що близькі взаємини з джерелом інформації неможливі, оскільки в такому випадку допускаються фінансові винагороди від людей, про яких пишуть матеріал, або тісний зв'язок із ними.

Науковець П. Павлюк у підручнику "Практична журналістика" наголошує, що читачів варто інформувати про можливі конфлікти репортерів⁴. Аудиторія самостійно вирішить, чи вплинули якось ці конфлікти на матеріал. Наприклад, якщо журналіст пише про інвестиційну банківську компанію, де він колись працював, довідка в кінці статті повинна розказати про колишній зв'язок автора з установою.

Однією з причин конфліктності в журналістиці є конкурентна боротьба між самими журналістами. Якщо її не врегулювати на рівні редакції, то можна спостерігати компромат, наклепи як на справжніх героїв своїх публікацій, так і на своїх колег, що призводить до інформаційної атаки.

Сучасні дослідники масової комунікації відводять значну роль українській журналістиці у вирішенні суспільних конфліктів, у досягненні суспільного консенсусу чи злагоди. Такий консенсус чи взаєморозуміння може постати лише внаслідок раціонально-комунікативної дії, яку називають дискурсом.

Дискурс – широке публічне обговорення будь-якого спірного питання. Це визначення окреслює коло означень, які є складовими: дебати, диспут, полеміка, словесний бій, спір, суперечка

¹ Гірник, А. (2004) *Конфлікти: структура, ескалація, залагодження*. К. Вид-во Соломії Павличко "Основи", 93.

² Уліцка, О.В. (2006) *Текстуальна реалізація конфлікту: формотворчі чинники. Поліграфія та видавнича справа*. Львів, 43, 91-93.

³ Недопитанський, М.І. (2003) *Випробовування інформацією*. Київ: Київський національний ун-т Т. Шевченка. Ін-т журналістики, 48.

⁴ Павлюк, П.А. (2001) *Практическая журналистика*. Христиан. гум.-экон. открытый ун-т., Одесса, 117

окремих осіб, співбесідників. Феномен екранного діалогу, хоч і проаналізований у численних наукових працях, однак ще потребує вдосконалення, більш глибокого вивчення, аналізу, синтезу¹.

Упевнені, що без комунікаційного діалогу, без обміну думками, а отже, без їх зіткнення не може бути продукту мислення, розвитку ідей та, зрештою, осмислення істини. Суперечка є постійним супутником людського спілкування². Часто журналісти і полемізують зі слухачами, поборюючи їхні уявлення про конкретні вияви суспільної діяльності, полемізуючи з ними, публічно доводячи власну думку, захищаючи і відстоюючи погляди щодо предмета виступу.

Конфлікти є середовищем професійної діяльності журналістів. Аудиторія звеличує працівників мас-медіа за сміливість і рішучість у конфліктних ситуаціях, але, з іншого боку, перекладає на них відповідальність за ескалацію конфліктів та загострення проблем. При цьому наголосимо, що журналісти повинні бути в конфлікті не лише в спостерігачами або оглядачами, які висвітлюють, “віддзеркалюють” конфлікт у мас-медіа. Реалізуючи свої повноваження, журналіст повинен уміти управляти конфліктом. Управління конфліктом – це свідомо діяльність учасників конфлікту або третьої сторони, що реалізується на всіх етапах його виникнення, розвитку і завершення. Таке управління включає етапи діагностики, прогнозування, профілактики, запобігання, послаблення, врегулювання і вирішення конфлікту. Журналіст має вміло обирати в кожній конкретній ситуації необхідну стратегію виходу з конфлікту та пропагувати її серед безпосередніх учасників конфлікту. Стратегія виходу з конфлікту – це основна лінія поведінки опонента на завершеному етапі конфлікту.

Професор О. Порфімович виокремлює п’ять основних поведінкових стратегій: суперництво, компроміс, співробітництво, уникнення, пристосування³. Вибір тієї чи іншої стратегії залежить від особистісних особливостей опонента, від рівня завданої опонентом шкоди, від статусу опонента, від значущості вирішуваної проблеми для них обох, від довготривалості конфлікту тощо.

Розглянемо ці стратегії в контексті діяльності мас-медіа як чинника конфліктного наповнення соціальної дійсності та спробуємо узагальнити можливі тактичні дії мас-медіа при висвітленні конфліктних ситуацій.

Суперництво – нав’язування іншій стороні вигідного для себе рішення. Така тактика виправдана, коли рішення є справді конструктивним.

Компроміс – бажання опонентів завершити конфлікт частковими поступками. В його основі лежить технологія “поступок зближення” або так звана “торгівля”. Досягають компромісу за допомогою техніки відкритої розмови. Для журналістів-професіоналів компроміс – це гарна парасолька, але поганий дах, що нерідко застосовують у серйозній журналістській полеміці.

Співробітництво – погляд на опонента не як на противника, а як на союзника в пошуках рішення. При цьому нерідко застосовують інтеграцію – прийняття нового рішення, за якого виконуються умови обох сторін, причому жодна зі сторін не зазнає серйозних втрат. Співробітництва можна досягати за допомогою техніки принципівих переговорів.

Уникнення (відхід від вирішення проблеми) – спроба вийти з конфлікту з мінімальними затратами. Власне, ідеться не про вирішення конфлікту, а про його затухання. Щоправда, такий відхід може бути і конструктивною реакцією на дуже затяжний конфлікт.

Пристосування (поступка) – вимушена чи добровільна відмова від боротьби і здача позицій.

Яку ж тактику, яку модель поведінки має обирати для себе журналіст у конфлікті, якщо він бажає зберегти за собою статус журналіста незалежного? Спеціалісти в галузі “публік рилейшнс” вважають, що принцип безконфліктності є однією з головних засад у їхній діяльності. Варто лише в конфліктній ситуації знайти варіант, що стане компромісом для себе і контрагента. Навіть якщо в цей момент компроміс є програвшим, то в майбутньому на журналіста чекає подвійний вигравш, оскільки контрагент уже знатиме, що завжди можна залагодити справу результативно (позитивно) – навіть за умов наростання конфлікту. Вважатимемо, що така позиція забезпечить кредит довіри між двома сторонами⁴.

¹ Шальман, Т. Принцип дискусійності і реалізації просвітницької місії вітчизняного телебачення. *Діалог медіа-студії*. Одеса ОРІДУ НАДУ, 5, 46.

² Здоровага, В.Й. (2000). *Теорія і методика журналістської*. Львів ПАІС, 43.

³ Порфімович, О.Л. (2008). *Конфліктологія* Київ: СПД Цимбаленко, 59.

⁴ Куліш, А.(2004). *Public Relations для громадських (недержавних) організацій. Практичні поради на щодень*. Київ: Знання, 60.

Необхідно звернути увагу й на дуже цікаве явище медіапосередництва. Конфліктуючі сторони здебільшого звертаються до посередників, безуспішно втративши всі аргументи, сили та засоби для розв'язання конфлікту, коли в позиціях, які вони обстоюють, не вдається знайти спільного, по-різному тлумачать головні для вирішення конфлікту критерії або вважають необхідним зовнішній контроль за дотриманням проміжних тимчасових угод. Буває, що сторони цінують добрі взаємини, але за певних обставин не можуть порозумітися і тоді вдаються до послуг третьої сторони.

Матеріал, вибудований на контексті конфліктної ситуації, не тільки приверне увагу аудиторії до проблеми, але й негативно вплине на більш важливе питання – питання війни та миру. До того ж, такий підхід не дає жодного уявлення про досягнення особистого досвіду більшості людей, коли їхні успішні стосунки – у сім'ї, суспільстві чи на роботі – ґрунтуються на пошуку можливостей спільної діяльності для отримання взаємовигідних результатів. Якщо людство бажає дати раду своїм проблемам, то шлях до цього слід шукати у послабленні протистояння.

Мас-медіа можуть зробити значний внесок у цей процес. Для цього журналістиці слід опанувати “миротворчий” підхід і відповідні прийоми роботи. Пропонуємо принципи, які, на наше переконання, допоможуть зорієнтуватися в “мирних” варіантах висвітлення конфліктних ситуацій – при цьому користуватимемося вищенаведеними пропозиціями професора О. Порфімович про конфліктні стратегії¹.

Перший принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Якщо ставити інші запитання, з'являтимуться інші відповіді. Запитання, яким доволі часто користуються журналісти, звучить приблизно так: “З чим ви незгодні?”, “У чому ви бачите протиріччя?”. Але з позицій миротворчої журналістики це ж саме запитання зазвучить так: “Із чим ви погоджуєтесь?”, “У чому ви одностайні?”. Із журналістського погляду, обидва питання мають абсолютно однакову цінність, але журналіст, торкаючись сфер, де можлива співпраця двох опозиційних сторін, насправді виносить проблему за межі конфлікту.

Другий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Усвідомлюючи відмінності, необхідно спиратись на спільне. Безперечно, професійна журналістика потребує глибокого вивчення тих відмінностей, що розділяють групи і народи, які ворогують. Водночас мир не буде відновлено, допоки сторони, що конфліктують, шукають шляхи вирішення проблеми, керуючись винятково власними інтересами й уподобаннями. Телесеріал, де зображено, у чому саме полягають основні суперечності конфліктуючих сторін і в чому вони можуть порозумітися, є набагато дієвішим миротворчим інструментом, ніж серії, що сфокусовані винятково на демонстрації відмінностей.

Третій принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Погляд збоку може допомогти змінити ситуацію. У більшості конфліктів, де сторони – етнічні чи національні групи – мають власні засоби й методи передачі інформації, які надзвичайно ізольовані один від одного. Зрештою, обидві групи живуть у такому собі інформаційному гетто. І коли, керуючись навіть найщирішими намірами, менеджери, редактори і журналісти працюють винятково всередині своїх спільнот, вони, як правило, відчувають брак ресурсів та бажання зрозуміти погляди інших чи шукати шляхи залагодження проблеми. Тимчасом добре підготовлені світовою спільнотою ініціативи можуть допомогти скоротити розрив між сторонами конфлікту, щоб між ними почали налагоджуватися довірливі стосунки.

Четвертий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Ставлення журналістів до проблеми – дуже важливий фактор, який, утім, може змінюватися. Весь життєвий і професійний досвід, який журналіст має за плечима, його коріння (як інтелектуальне, так і психологічне) безпосередньо впливають на характер програм (публікацій), які він робить. І коли журналіст зрозуміє, що позитивні альтернативи існують і що можливо уникнути ворожого підходу під час висвітлення конфліктної ситуації, він охоче підготує матеріали, які сприятимуть розбудові мирних стосунків.

П'ятий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Усі мас-медіа і майже всі формати можуть бути використані для виробництва миротворчих програм. Усі види друкованих і електронних медіа потенційно можуть розглядатися як миротворчі інструменти. І навіть більше, фактично будь-який формат, включно з ток-шоу, круглими столами, документальними фільмами,

¹ Порфімович, О.Л. (2008). *Конфліктологія*. Київ: СПД Цимбаленко, 30

“мильними операми”, дитячими виставами і спортивними програмами можуть бути адаптовані для окреслення ідей на підтримку толерантних і мирних способів вирішення конфліктів.

Шостий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Позитивна журналістика в жодному разі не має бути нудною. Вона має надихати і розпалювати аудиторію. Придатним до життя виявляється лише добре написаний і поданий журналістський матеріал. Для своїх статей і програм автори мають знаходити якнайцікавіші та захоплюючі історії, у яких було б продемонстровано бажані моделі поведінки.

Сьомий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Програми повинні базуватися на конкретному конфлікті. Те, що ефективно спрацює в одній країні, зовсім не обов’язково спрацює в іншій. Тож вочевидь, що не завжди досвід можна автоматично перенести з однієї місцевості в іншу. У будь-якому разі необхідною є м’яка і ненав’язлива міжкультурна адаптація знань і методів. Безсумнівно, особливості місцевого колориту додадуть ваги обраній історії і зроблять її привабливішою для аудиторії. Також важливо пам’ятати, що існують певні відмінності в сприйнятті різними групами як форми, так і змісту історії. Хоч найсвіжіші погляди і новітні підходи у створенні програми (публікації) можуть бути залучені ззовні, вони натомість мають тісно співпрацювати з місцевими кадрами, що добре ознайомлені з культурним корінням і традиціями.

Восьмий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Варто вивчати ситуацію на місцевому медіаринку. Це знадобиться для розуміння тих переваг і недоліків, які виявляться під час спільної роботи з місцевими медіапартнерами. Подібні дослідження покращують процес. Медіапрограмування може стати більш ефективним після проведення актуального вивчення природи і сутності конфлікту, звичок й уподобань аудиторії. Тоді досягнення очікуваних результатів програми (публікації) буде більш вірогідним. Дослідження має поєднувати сучасні методи соціальних наук із розумінням місцевих культурних норм і стосунків.

Дев’ятий принцип “мирного” висвітлення конфліктних ситуацій. Необхідно культивувати надію. Медіа можуть відігравати провідну роль в інформуванні населення про те, що насильство в конфліктах не є неминучим і що мирне залагодження абсолютно реальне й досяжне. Інформування про конфлікт, про всі його структурні компоненти (учасників і причини, контекст, мікросередовище, мотивацію і цілі сторін суперечки) є важливою умовою, яка впливає на параметри конфлікту, його динаміку, тривалість, інтенсивність.

Знання про те, як висвітлювати конфлікти і як ними управляти, можуть дати журналістам нові професійні та інтелектуальні ресурси для професійної діяльності, озброїти їх новими аргументами для розуміння суті протистояння, для висування вимог до учасників конфлікту, позиція яких може призвести до ескалації конфліктів. Саме мас-медіа здатні формувати установки аудиторії щодо конфліктів, навчати її вирішувати їх конструктивним шляхом.

Журналісти повинні професійно самовдосконалюватися, розвивати в собі здатність до самоаналізу, прагнути до нових знань, які допоможуть побачити суттєві властивості сторін конфлікту і відобразити перш за все їх, а не поверховий шар явища, наскільки б привабливим він не був в очах аудиторії. Тільки поєднання свободи і відповідальності в інформуванні про виникнення і розвиток будь-яких конфліктів; правових і етичних регуляторів, коли закон і саморегулювання органічно доповнюють один одного, щоб забезпечити результат, який вони не можуть повністю досягнути як окремі складові, може забезпечити формування розуміння і терпимості як важливих чинників позитивного вирішення конфлікту.

References:

1. Bojko, A. A. (2005). *Harakter vysvitlennya etnoreligijnoyi problematyky u mas-media Ukrainy* [The character of enlightenment of ethnic religious problematic in mass media of Ukraine]. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky*, [The scientific papers of the Institute of journalism]. T 28. <<http://journalib.univ.kiev.ua./index.php?act=article&article=1968>>
2. Denys, A. (1962). *Azbuka televydenyia* [The alphabet of television]. Moscow, Yskusstvo, 56.
3. Finkler, Yu. (2003). *Mas-media ta vlada: texnologiya vzayemyn* [Mass media and authority: the technology of relationship]. Lviv, Az-Art, 55.
4. Girnyk, A. (2004). *Konflikty: struktura, eskalaciya, zalagodzhennya* [Conflicts: structure, escalation, debugging]. Kyiv, Vyd-vo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”, 93.
5. Guz, S.I. (2006). *Redakciyna polityka vid ideyi do ideyi, abo yak zhurnalistu oformyty profesijni stosunky z robotodavcem* [Redaction policy from idea to idea, or how the journalist should form professional relations with employer]. Kyiv, 7.

6. Karpenko, Vitalij (2003) *Pres a nezalezhnist Ukrayiny. Praktyka media-polityky 1988-1998rr.* [Press and the independence of Ukraine. The practice of media-policy 1988-1998]. Kyiv, Instytut zh-ky KNU im. Tarasa Shevchenka. Nora-Druk, 215.
7. Kulish, A. (2004). *Public Relations dlya gromadskyx (nederzhavnyx) organizacij. Praktychni porady na shhoden.* [Public relations for civil (non-governmental) organizations. Practical advices for everyday]. Kyiv, Znannya, 60.
8. Kulyas, I. (2006). *Efektivne vyrobnyctvo telenovyn: standartyinformacijnogo movlennya; profesijna etyka zhurnalista-informacijnyka* [The effective producing of TV news: the standards of information broadcasting; professional ethics of journalist informatinalist]. Kyiv, Vyd-vo XYB,34-35.
9. Myronchenko, V.Ya. (1996). *Osnovy informacijnogo radiomovlennya* [The fundamentals of information radio broadcasting]. Kyiv, IZMN, 137.
10. Nedopytanskyj, M.I. (2003). *Vyprovovuvannya informacijeyu* [Trialing by information]. Kyiv, Kyyivskyj nacionalnyj un-t T. Shevchenka. In-t zhurnalistyky, 48.
11. Nedopytanskyj, M. I. (2003). *Vyprovovuvannya informacijeyu. Teksty lekcij.* [The test by information. The texts of lectures] Kyiv, Kyyivskyj nacionalnyj un-t T. Shevchenka. In-t zhurnalistyky, 94-95.
12. Pavlyuk, P.A. (2001). *Praktycheskaya zhurnalistyka* [Practical journalism]. Hrystyan. gum.-ekon. otkrytyj un-t., [The Christianity Humanitarian Economic Open University]. Odesa,117.
13. Porfimovych, O.L. (2008). *Konfliktologiya* [Conflictology]. Kyiv, SPD Cymbalenko, 30,59.
14. Rizun, V.V. (2004). *Osnovy zhurnalistyky u vidpovidyax i zauvagax* [The fundamentals of journalism in answers and remarks]. Kyiv, nacionalnyj universytet im. T. Shevchenka, 69-71.
15. Shalman, T. Pryncyp diskusijnosti i realizaciji prosvitnyczkoyi misiyi vitchyznyanogo telebachennya [Principle of discussion and realization of enlightenment mission of domestic television]. *Dialog media-studiyi* [Dialogue of media studios]. Odesa: ORIDU NADU,5,46.
16. Sherkovyn, Yu.A. (1973). *Psychologicheskye problemy massovyx ynformacyonnyx processov* [Psychological problems of mass information processes]. Moscow, Mysl,166-167.
18. Skulenko, M.I. (2008). Socialno-psychologichni baryeryv zhurnalistyci [Socio-psychological barriers in journalism]. *Zhurnalist Ukrayiny* [Journalist of Ukraine], no. 11, 30–34.
19. Uliczka, O.V. (2006). Tekstualna realizaciya konfliktu: formotvorchi chynnyky [Textual realization of conflict: shaping factors]. *Poligrafiya ta vydavnycha sprava* [Polygraph and publishing]. Lviv, 43, 91-93.
20. Vladymyrska, G.O. (2009). *Reklama* [Advertisement]. Kyiv, Kondor.109.
21. Zdorovega, V.J. (2000). *Teoriya i metodyka zhurnalistskoyi tvorhosti* [Theory and methods of journalistic creativity]. Lviv: PAIS,43,143.
22. Zdorovega, V.J. (1979). *Slovo tozhe est delo. Nekotorye voprosy teoryy publycystyky* [The word is also a business. Some questions of the theory of publicism]. Moscow, Mysl, 153-154.

Svitlana Savoiska, ScD in Political Science

Interregional Academy of Personnel Management,

Kyiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

COMMUNICATIVE MODEL OF RUSSIAN LINGUISTIC POLICY

The communicative model of the language policy of Russia is analyzed, the central authority of which solves the language-political problems through intimidation of ethnic minorities, their persecution and linguistics in terms of linguistic, political, cultural and spiritual characteristics. We are talking about deepening the Russification of ethnic minorities and nations in Russia, inhibition of full functioning, development of their languages and cultures, and dissemination by their central, local and regional authorities. The actual materials of the scholars suggest that the official and regional minority languages are allowed to function only at the regional and local levels, as their native language is not authoritative in the Russian Federation and is in demand at the technical higher educational institutions of the state at the business, state, spiritual, cultural and other levels. In this regard, political communications in the whole of Russia, and especially where ethnic minorities and nations are compact, develop and spread in only one language – Russian. Given this communicative policy of Russian power, non-Russian ethnics do not see the point in learning their native language and developing their own culture, therefore, they are forced to switch to Russian and continue to rally.

Keywords: Russia, communicative policy, language policy, ethnic minorities, nations, local and regional authorities

Introduction

The communicative model of the Kremlin's linguistic policy is based on the following legislative acts: "On the State Language of the Russian Federation", which states that the protection and support of the Russian language contribute to the mutual enrichment of the spiritual culture of the peoples of the Russian Federation (Article 1, paragraph 5); "On the languages of the peoples of the Russian Federation", adopted on October 25, 1991, which stipulates "the creation of conditions for the dissemination of messages and materials by the languages of the peoples of the Russian Federation" and proclaims that "the state promotes the development of national languages, bilingualism and multilingualism". Having proclaimed the languages of the peoples of the Russian Federation as a national heritage, the law guarantees the free and equal development of all languages that exist in Russia, which in real life is not true if we consider the reduction of the hours allocated by the Ministry of Education for the study of the mother tongues, as well as the airtime allocated to the programs in the national languages. The focus of communicative policy in Russia is the Russian language, which implements communications both inside the country and abroad. According to researchers, the culture of Russia's indigenous peoples, as well as regional and official languages, is important only at the local level, due to the lack of communication in these languages and attention from the regional, local and central authorities. Therefore, the language and culture of ethnic groups and indigenous peoples of Russia have been and remain the focus of many discussions. Russia's language policy towards non-Russians, in essence, has not changed since the educational reform of 1958, when parents were asked to choose the language of instruction for their children. It hindered the development of languages and cultures of national minorities and deepened Russification. Such, for example, communicative policy, the Russian authorities issued for the massive request of the Finno-Ugric people to transfer studies in schools and universities to the Russian language. That is, the Russification processes, according to J. Shevchuk, were stimulated and implemented by the governing bodies of the USSR and the USSR through the implementation of legislative acts, as well as of the communicative policies pushing for the "merging of nations and nationalities"¹.

¹ Шевчук, Ж. (2001). *Мовна політика в Україні (кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст.): автореферат дисс... кандидата наук, спеціальність: 07. 00. 01*. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. Харків.

Russification policy of Russia concerning the development of native languages and cultures of small nations, indigenous peoples and national minorities

In order to preserve their native language and culture, as well as to spread communication at these federal levels, non-Russian communities require the return of local and regional education to national languages. They demand from the central government of Russia that their native languages should not be used solely for the study of one subject and not studied optional, but that these languages should be taught in all technical universities. Such a communicative model of the language policy of Russia was investigated by the domestic ones (B. Azhnyuk, V. Burdiak, V. Gorbatenko, I. Diyak, N. Koshova, I. Kuras, A. Kuts, I. Ulasyuk, O. Shulga), Russian (M. Gubin, K. Krainov and O. Koryaktsev, V. Martyanov, O. Smolin, O. Soloviev, A. Fomin, V. Chernomyrdin, Y. Shabayev, N. Shilov) and foreign scientists and politicians (J. Derbysheer, Ya. Derbishaire, D. Kahabak, K. Marquardt, etc.). Despite these demands, Russia, according to scientists, did its utmost to ensure that interest in the knowledge of native languages of non-Russian communities was lost, as all communications at the local level and in the regions are carried out not in local languages, but in Russian, which is dominant in all spheres. The life of the regions and the country as a whole. Such a linguistic and political situation, which has not changed for the better by now, was witnessed by the census in 2002. He confirmed that Russification of non-Russian peoples continues and becomes large, and the linguistic orientations of local communities continue to shift in favor of the Russian language. Such a communicative policy of Russian power led to the fact that a significant percentage of non-Russian peoples do not know their native language, therefore they even have to use Russian in their everyday life¹. The increase of the level of development of regional and official languages, on the one hand, lacks the will and proper awareness of the small peoples and other communities of Russia, on the other hand, is the desire of the authorities to unite all peoples on the basis of Russian language and culture without preserving their native languages. Problems related to the exclusion of the languages of indigenous peoples of Russia from the system of education, culture, etc., with assimilation and the destruction of native languages of non-Russian origin, are discussed by local and regional elites at conferences, roundtables, seminars, etc. Little-speaking peoples see the resolution of language-political and cultural problems in: ratification of the "European Charter for Regional or Minority Languages", which Russia has not ratified so far; Preparation and approval of the program "Native language in pre-school education"; The introduction of the International Mother Language Day; Creation of educational and methodical complexes and programs for retraining teachers and attestation of the subject "Native language"; Increasing hours for studying subjects in native languages in each region, etc. However, some pro-Russian and pro-government politicians and scholars do not consider the requirements of indigenous peoples rational, therefore they advise to continue to focus on the language of the majority – Russian, which is compared with English in the US, French in France, and others. Why would this experience not be used by the Ukrainian authorities, which protects and disseminates Russian as a regional language and one of the languages of national minorities in Ukraine. At the same time, Y. Shabayev, N. Shilov and others do not compare Russian with those official languages that operate in multicultural and multinational countries such as India, Spain, Belgium, Canada, Switzerland, and others. Russia's language policy focuses on countries that address language problems through non-democratic methods and with the use of force. An indication of this is the small Russian people who have forgotten to read periodicals and books in their native language, to understand and recognize the language of ancestors on television and radio, and even more so – to speak and write in their native language². It is clear that the real condition of the functioning of the languages and cultures of indigenous and minority peoples of Russia does not correspond to that declared in the laws, in particular, "On national-cultural autonomy", "Framework Convention for the protection of national minorities", "On the general principles of the organization of indigenous communities The small peoples of the North, Siberia and the Far East of the Russian Federation "and others. According to local (regional) laws in the republics, in addition to Russian, 18 languages are recognized as state languages; besides, Mordvinians,

¹ Шаббаев, Ю., Шилов, Н., Денисенко, В. (2009). Язык и этническая принадлежность: дискуссии по языковой политике в финно-угорских регионах. *Этнографический обзор*. Москва: Российская академия наук, март-апрель, 2, 92-104.

² Шаббаев, Ю., Шилов, Н., Денисенко, В. (2009). Язык и этническая принадлежность: дискуссии по языковой политике в финно-угорских регионах. *Этнографический обзор*. Москва: Российская академия наук, март-апрель, 2, 92-104.

Ossetians and Udmurts are stateowned in accordance with the constitutions of these republics¹. In fact, these state languages have nothing to do with this status, since they function only at the regional level and then along with Russian, which performs communicative functions at all levels.

Language-political, ethnic and other conflicts in Russia

In modern Russia there are ethnic conflicts where residents of one region do not want to see arrived from another locality, which differs from the local inhabitants by appearance, behavior language and culture. Russia strictly controls the linguistic situation, the functioning of local languages, the development of national culture in the regions of the country, in particular in Tatarstan, Chechnya, Rostov region, Krasnodar Territory, Stavropol, etc., as there are ethnic, social, interdenominational and inter-ethnic conflicts that arise in language and culture. The basis between the authorities and regions, the local population and migrants who come from the Caucasus, Transcaucasia, Central Asia, and others². In particular, in the Republic of Karelia, where the functions of the state language are also performed by Russian, and the Karelian language, which is based on the Latin, is not recognized by the Russian Federation. This suggests that the local intelligentsia can not defend its native language and culture in a complex and unequal debate with his opponents in scientific and journalistic circles. And as a result, the local population of Karelia, like Chechnya, is deprived of the opportunity to fully develop its language, education and culture³.

Despite the fact that the Russian Federation guarantees all its peoples the right to preserve their native languages and cultures, create conditions for their study and development, there are language-political conflicts between Russia and central and indigenous populations, in particular Tatars, Bashkirs, Chechens, etc., who try to become independent. In Russia there are inter-ethnic conflicts that take place in the Orenburg and other areas where 18% of Bashkirs and Tatars, 40% of Kazakhs, 42% of local residents and 27% of other nationalities who have unfriendly relations with Russians live. In particular, in Chechnya, where indigenous people do not have the opportunity to study their native language, to acquire education in this language, to develop their own culture, since all this is controlled by local authorities⁴, which do not protect the interests of the local population, but the central government. Due to the inhibition of the development of education in the native language, the local population, for example Chechens and other ethnic nations, can neither read nor write because of the fact that they do not understand the Russian language. Therefore, neither Russian nor the Chechen and other native languages they do not know as they are⁵.

Russia, consisting of 89 "equal" entities, which includes 21 republics, 6 edges, 49 oblasts, 2 federal cities, one autonomous region and 10 autonomous districts does not care about linguistic and cultural diversity in its own territory. She does everything possible to ensure that such linguistic and cultural diversity existed in the post-Soviet space, including in Ukraine. On the other hand, this country opposes the establishment of linguistic and cultural monolingualism in these independent republics. Despite the fact that in the Russian Federation there are 4% of Tatars, 3% of Ukrainians live (according to official statistics, they are 4 million, and according to unofficial – 10 million people), 1% of Chuvash, 1% Belarusians, 1% Bashkir, 1% Chechens, 2 million Jews, etc., – all these and other nation nations are not able to distribute communications in their native language and effectively develop their own culture. And, in fact, to impose a native language on the national minorities and small peoples of Russia, according to Y.Shabayev, N. Shilov and other Russian scholars, it means to flog their freedom⁶. On the other hand, freedom of speech is not compatible with the functioning of the totalitarian authoritarian regime that takes place in modern Russia, which impedes the development of dissent and the desire for the will of peoples

¹ Куць, О. (2011). *Мовна політика деяких зарубіжних держав*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 34.

² Cashaback, D. (2008). Assessing asymmetrical federal design in the Russian Federation: A case study of language policy in Tatarstan. *Europe. Asia Studies, Vol. 60*, 249 – 275.

³ *Language Chechnya dilemma*. <<http://www.iwpr.net/report-news/chechnya%E2%80%99s-language-dilemma>>.

⁴ Дербишайр, Дж., Дербишайр, Я.А. (2004). *Политические системы мира*. Москва: RIPOЛ CLASIC. В двух томах. Том 1.

⁵ Перепелиця, Н. (1995). Чеченська війна як “показова стрільба” для країн СНД. *Політика і час*, 6, 30-37.

⁶ Шабаев, Ю., Шилов, Н., Денисенко, В. (2009). Язык и этническая принадлежность: дискуссии по языковой политике в финно-угорских регионах. *Этнографический обзор*. Москва: Российская академия наук, март-апрель, 2, 100.

who differ in their language and culture from the culture of ethnic Russians. On the other hand, some Russian scholars and pro-government politicians believe that the efforts of small nations to introduce schools in their native languages means to give these languages national status and expand their communicative capabilities, which is unacceptable¹. With this statement, it is difficult to agree if we consider that it is not about one or two languages, but about dozens of native languages of indigenous peoples of, who, at a certain stage of their cultural development, were conquered by this country and forcibly annexed to its territory. On the other hand, Russian scientists are trying to assure that the loss of indigenous languages and cultures does not lead to the disappearance of their identity. In their view, non-Russian peoples should not impose their own language and culture on the majority or on other communities. It is difficult to agree with this, at least because the loss of the native language and culture precisely leads to the disappearance of a particular ethnic group. In this case, it is not about the disappearance of the people in general, but about its existence in another quality in connection with the imposed on it by another's language and culture. That is, it is irrational in terms of personal socialization, career growth, competitiveness in the labor market, etc., as they are assured by some Russian scholars. However, this applies only to those non-Russian descent ethnic groups that live in Russia. Moreover, the shortage of teachers who read courses in their native language, reduces the quality of education and negatively reflects on the knowledge of university entrants².

In the opinion of the Russian authorities, the development of languages and cultures of non-Russian peoples hampered the spread of monolingual culture and communications in Russia only in Russian, which does not solve the language and cultural situation that has developed in Russia. According to some prominent Russian scholars and politicians, the monolingual communicative policy of the Russian authorities threatens her with split and decay, because she does not care about the fate of languages and cultures of minority peoples whose culture and language are falling. In order to adapt the small and indigenous peoples of Russia to Russian-speaking life, in particular the writing of the Avar, Dargin, Kumyk, Lak, Nogai, Chechen and others, whose language before their seizure of Russia developed on the basis of Arabic graphics, during their conquest was replaced by Cyrillic. This, in the opinion of the Russian authorities, contributed to the creation of the national press, literature, the development of science, education, and, on the other hand, led to the loss of originality and uniqueness of these languages and cultures, the restriction of their use and the gradual disappearance of these non-Russian ethnic groups³. That is, these changes did not come from the benefit of peoples of non-Russian origin, but in order to bring them closer to the Russian language, monocultures and assimilate. As already noted, some Russian scientists find a constructive approach to its realization in Russia's language policy. To this construct, they include the study of phonetics of indigenous languages, the creation and publication of these languages of dictionaries, methodological, educational and scientific literature, which were created not on the basis of Arabic graphic, as it should be, but on the basis of Cyrillic alphabet, which was alien to them and Unusual Such a communicative model of the language policy of Russia does not provide for special consultations, discussion and solving of problems of small nations differing in language and culture from the officially recognized national language. The consequence of the communicative policy of Russia is the inadequate knowledge of the native language of peoples of non-Russian origin, its unclaimedness, the lack of motivation to study and the desire to communicate in their own language. As part of the implementation of language policy, according to O. Kuts, Russia provides not only a comprehensive study of the Russian language, but also a range of qualification-certification activities, from school final examinations and entrance examinations to higher educational institutions, ending with a variety of postgraduate education systems, rules for the assignment of scientists Degrees and titles and so on. Therefore, the Russian authorities practically do not pay attention to the functioning and development of the national languages⁴. The problem of the decline of national languages is discussed at conferences by the local national elite, and

¹ Вострикова, Е.В. (2004). *Организация коммуникации школьников в проектной деятельности визуальными средствами информационных технологий: Дис.... кандидат педагогических наук: 13.00.01: Новокузнецк.*

² Шаббаев, Ю., Шилов, Н., Денисенко, В. (2009). *Язык и этническая принадлежность: дискуссии по языковой политике в финно-угорских регионах. Этнографический обзор.* Москва: Российская академия наук, март-апрель, 2, 103.

³ Шахбанова, М. (2011). *Этноязыковые процессы в Дагестане. Социс.* Москва: «Наука», 2 (322), 71-72.

⁴ Куць, О. (2011). *Мовна політика деяких зарубіжних держав.* Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 45-46.

sociologists at the Institute of History of the Russian Academy of Sciences study it to find out how much of the local population still speaks in their native language, which is the level of native language proficiency in relation to the preferred language, which is a necessity owning a native language, in what spheres the native and Russian languages function, etc. It should be noted that as the native language, 90.6% of the inhabitants of the regions chose the language of ancestors, while Russian is considered to be native only 9.2%, which is a vivid testimony to the fact that native languages in Russia need to be revived, since not all peoples can freely To speak, read and write in the language of ancestors (73.7%), which, in essence, gradually dies. Without the ability to preserve and develop their native language and thus socialize, the "Red Book" of the languages and cultures of Russia introduces more and more languages of indigenous people, which disappear because of the lack of need for their use, because of the loss of interest in the language of ancestors and the "transition to Russian language ", which spreads through economic relations, development of market relations, management vertical, population migration, etc.¹

Assimilation policy of Russia regarding non-Russian ethnic groups

In connection with such a centralized communicative policy of the authorities of Russia, the non-Greek ethnic groups, in the best case of their native language, can only read, speak with great difficulty (3.8%), others do not read, write, or communicate in their own language, because they do not know And do not understand it (1,5%), do not speak native language, but understand it (2,9%). There is a significant difference between the knowledge of the native language by the inhabitants of the city (58.4%) and the village (84.4%). This testifies to the fact that the native language and culture as always keeps the village. At the same time, more than 90% of local residents speak fluently, read and write in Russian². It should be noted that such a linguistic policy of the central government is conducted not only in Dagestan, but also in other regions of Russia. In spite of such successes in Russian monoculture on the territory of Russia, the desire for the native language and culture of minority peoples remains. This is evidenced by sociological surveys: 88.5% of indigenous peoples have a strong interest in knowledge of their native language and culture, the rest – more than 11% either failed to answer questions or revealed unwillingness to know their native language, which local residents use only in everyday life and In communicating with relatives. There are cases when local residents, not knowing their native language, say that they know it so that they are not written by Russians or those who do not know it. This testifies that non-Russian ethnic Russians become Russian-speakers not at their own will, but due to circumstances that they can not change. For example, despite the fact that, for example, there are two official languages in Tatar and North Ossetia – Tatar and Russian in the first case, Ossetian and Russian – in the second, at the state level, only one language is used – Russian, since in Russia language problems are solved by methods of imposing the Russian language and restrictions on the use of native languages of indigenous peoples and national minorities³. Therefore, the culture of ancestors, non-Russian peoples learn only from newspapers, magazines, TV and radio programs and fiction. The native language and culture want to study and know about 30% of non-Russian ethnic groups, and therefore they give their children to a national school that does not properly take care of the state, which lacks the necessary qualitative education and training of young specialists and educational and methodological literature. According to L. Nagorny, these problems will disappear only when "the state will consider the tasks of national education as priority and not" to save on education"⁴.

In general, 59% of those polled are in Russian, and only a quarter of the population understands bilingualism. Only 37.7% of the polled said that the language of instruction should be Russian, and that only 15.4% supported the Russian language by studying native language and spreading science in connection with the assimilation language policy of the Russian central government. However, 68.3% of non-Russians turned their attention negatively to the reduction of the number of hours in schools for the study of their mother tongue, as the students also know it unsatisfactorily⁵. Such a communicative policy is

¹ Куць, О. (2011). *Мовна політика деяких зарубіжних держав*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 45-46.

² Шахбанова М. (2011). Этноязыковые процессы в Дагестане. *Социс*. Москва: «Наука», 2 (322), 72-74.

³ Куць, О. (2011). *Мовна політика деяких зарубіжних держав*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 5.

⁴ Нагорна, Л. (2008). Мовний контекст політичної культури і шляхи збалансування комунікативних і символічних функцій мови. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 276.

⁵ Шахбанова, М. (2011). Этноязыковые процессы в Дагестане. *Социс*. Москва: «Наука», 2 (322), 74-75.

carried out by the authorities of Russia in connection with the idea of unification of languages and cultures of peoples and their unification with Russian language and culture, since the Russian monolingualistic culture controls all media and communications, which it effectively uses in all spheres and branches of socio-political life. To carry out assimilation language policy in the state and abroad, to create the image of Russia as a prosperous state, help Russian mass media, information technologies, Internet resources and others. This testifies that the Russian authorities, through the control of the MMC (periodicals, Internet, television and radio), in their own territory pursues a linguistic policy that is strictly centralized. For example, for the whole multimillion Ukrainian community in Russia, home to about 10 million immigrants from Ukraine, there is no school with a Ukrainian language of instruction. At the same time, according to O. Kuts, in Ukraine, education is conducted in Russian in 1199 schools¹, and now they are even more. In the opinion of M. Shakhbanova, 56% of non-Russian ethno-ethnic people, in contrast to the language policy of the Kremlin and the linguistic situation in contemporary Russia, are not interested in 31% of respondents, in what language TV and radio broadcasts broadcast and what topics are covered by journalists². Such a communicative model of the language policy of Russia is carried out in order to show the irrelevance and unclaimed cultures of minority peoples, as well as the difference between them and Russian culture, which is developed, widespread and known in the world. In democratic, multicultural states, which, like Russia, consist of separate territories, national culture is nourished and enriched at the expense of regional cultures, for the development of which are created the right conditions. According to the Constitution of the Russian language, which performs communicative functions throughout the country, is Russian. However, the republics of the Russian Federation have the right to independently determine the state languages, which, according to the Constitution, are "equal". At the same time, the languages of minorities and indigenous peoples perform in Russia only a declarative function, since they are not demanded within the country. In spite of the fact that according to the declarative Constitution of the Russian Federation, which is not executed by the Russian authorities, everyone has the right to communicate in his own language, to use it during training, in the administration of justice, etc. At the same time, it is dangerous to use the Ukrainian language on the territory of Russia, where there is no Ukrainian-language educational institution, in the annexed Crimea and Russia-occupied East of Ukraine. Among the Russian scholars there is an opinion that in recent years, the use of regional and official languages has considerably expanded in Russia. Some of them were first used in education, but despite this, in the territory of modern Russia and at the international level, all communications are carried out only in Russian. The central power of Russia controls the communicative space of the society, whose language and political phenomenon was investigated by I. Safiullina³. According to M. Shakhbanova, such linguistic policy determines the relation of the state to the native languages and cultures of national minorities and indigenous peoples. However, the more effective the communicative policy is, the higher the respect of the people to their state. In Russia, on the contrary: Russian language and culture have always been and remain the instruments of ideological struggle, which was used by its ruling circles to subordinate their will to the language and culture of those nations that are part of its state body. Despite the fact that the existence of the native language of the people is the basic condition for the preservation of its linguistic and cultural identity, which is also based on folk art, song culture, national literature, etc., there are pro-government and pro-governmental scholars who believe that in the conditions of globalization strong cultures all the while assimilate the weak, therefore there is no point in opposing this process. For example, such scholars as S. Harutyunov, A. Daniilov, M. Ikhilov, M. Magomedkhanov and others believe that the prospects for the development of national languages and cultures are exhausted; therefore it is not sense to prevent the death of "unnecessary" national languages. To correct the language and political situation that has developed in Russia, one can, on the proper opinion of these scholars, by involving the linguistic and cultural experience of Switzerland, which will help to correct interethnic relations, for example, in the republic of Dagestan⁴.

¹ Куць, О. (2011). *Мовна політика деяких зарубіжних держав*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 33, 37, 42, 44, 45.

² Шахбанова М. (2011). Этноязыковые процессы в Дагестане. *Социс*. Москва: «Наука», 2 (322), 76.

³ Сафиуллина, И. (2009). *Язык в коммуникативном пространстве этносов: автореферат дисс... кандидата философских наук, специальность: 09.00.13*. <<http://www.dissercat.com/content/yazyk-v-kommunikativnom-prostranstve-etnosov>>.

⁴ Магомедханов, М., Ибрагимов, М. (2009). Языковое и этнокультурное многообразие народов: специфика Дагестана. *Социс*. Москва: «Наука», 6 (302), 48-49.

Conclusions: Relying on the above, one should draw the following conclusions that the multicultural policy in modern Russia has a declarative character and is carried out only on paper. This is evidenced by the neglect by the Russian authorities of the ratification of the "European Charter for Regional or Minority Languages", which, unlike Ukraine, it has not yet ratified. But the new edition of the law "On Languages in Russia" was adopted, which should be understood as: the appearance of another declarative act, which, as is clear from the foregoing, Russia is not going to perform; an example to follow the Ukrainian authorities, which, according to Russia's calculations, was supposed to adopt a law that at the legislative level would equate Russian to Ukrainian and declare it in Ukraine the second, and in fact, the first state.

References:

1. Shevchuk, Zh. (2001). *Movna politika v Ukraini (kinez 50-kh – pochatok 90-kh rr. XX st.)* [Language policy in Ukraine (late 50's – early 90's of the twentieth century): Author's abstract. Dis... Candidate Is Sciences: 07. 00. 01. *Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V.N.Karazina* [Kharkiv National University V. N. Karazin. Thesis for PhD. Spec. 07.00.01]. Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Shabayev, Yu., Shylov, N., Denysenko V. (2009). *Mova ta etnichnist': dyskysiyi pro movnu politiku u rehionakh prozhyvannya finno-uhrov* [Language and Ethnicity: Discussions on Language Policy in Finno-Ugrian Regions. Ethnographic Review]. Moscow: *Rosiy'ska akademiya nauk* [Russian Academy of Sciences], March-April, №2, 92-104. [in Russian].
3. Kuts', O. (2011). *Movna politika deyakykh zarybiznykh derzhav* [Language policy of some foreign countries: Educational and methodical manual on language policy and interethnic relations for students, designed for in-depth study of the course "Politics"]. Kharkiv: *Kharkivs'kyi natsional'nyi universytet imeni V.N.Karazina* [Kharkiv National University named after V. N. Karazin], 34. [in Ukrainian].
4. Cashaback, D. (2008). Assessing asymmetrical federal design in the Russian Federation: A case study of language policy in Tatarstan. *Europe. Asia Studies*, Vol. 60, 249 – 275. [in English].
5. *Language Chechnya dilemma*. <<http://www.iwpr.net/report-news/chechnya%E2%80%99s-language-dilemma>>. [in English].
6. Derbysheer Dzh, Derbysheer, Ya. (2004). *Politychni systemy svitu* [Political systems of the world]. Moscow: *RIPOL CLASIC* [RIPOL CLASIC], In the 2nd volume, *Volume 1*. [in Russian].
7. Perepelyzya, H. (1995). *Chechens'ka viyna yak "pokazova stril'ba" dlya krayin SND* [Chechen war as "indicative shooting" for CIS countries]. *Politics and time*, no. 6, 30-37. [in Ukrainian].
8. Vostrikova Ye. (2004). *Orhanizatsiya komunikatsiyi shkolyariv u proektniy diyal'nosti vizual'nyimi zasobami informatsiynykh tekhnolohiy* [Organization of pupils' communication in project activity by visual means of information technologies]: Dis.... Candidate Ped Sciences: 13.00.01: [thesis for PhD degree in Pedagogics: 13.00.01] Novokuznetsk. [in Russian].
9. Shahbanova, M. (2011). *Etnomovni protsesy u Dahestani*. [Ethnolinguistic Processes in Dagestan]. *Socis*. Moscow: *Nauka* ["Science"], no.2 (322), 71-72. [in Russian].
10. Nagorna, L. (2008). *Lingvistychnyy kontekst politychnoyi kultury ta sposoby balansuvannya komunikatyvnykh i symvolitsnykh funktsiy movy* [Linguistic context of political culture and ways of balancing communicative and symbolic functions of language]. *Language situation in Ukraine: between conflict and consensus. IMIDITSI Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny*. Kyiv, IMIDITION, National Academy of Sciences of Ukraine, 276. [in Ukrainian].
11. Safiullina, I. (2009). *Jazyk v kommunikativnom prostranstve*. [Language in the communicative space]. [Electronic resource]. <<http://www.dissercat.com/content/yazyk-v-kommunikativnom-prostranstve-etnosov>>. [in Russian].
12. Magomedkhanov, M., Ibragimov, M. (2009). *Jazykovoie i jetnokul'turnoe mnogoobrazie narodov: specyfika Dagestana*. [Language and ethnocultural diversity of peoples: the specificity of Dagestan]. *Socis*. Moscow: *Nauka* ["Science"], no. 6 (302), 48-49. [in Russian].

Олена Порпуліт, к. філол. н., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

КАТЕГОРІЯ ВІКУ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТРУЮВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНОМОВНИМИ КОРИСТУВАЧАМИ INSTAGRAM

Olena Porpulis, PhD in Philology, ScD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

AGE CATEGORY AS AN OBJECT OF BUILDING PERSONAL IDENTITY BY UKRAINIAN-SPEAKING USERS OF INSTAGRAM

The emphasis in the study is made on the hashtags that outline the age parameters of the social network actor. Materials were selected by such criteria: active participation in the social network, the presence of amateur photos, Ukrainian language, living in big cities of Ukraine, reaction to comments under the photos, regular (every day / every week) content update, etc. The main attention is paid to the mechanism of constructing the age identity of a contemporary, highlighting the social and cultural condition of the transition from the policy of forcing maturity to the policy of prolonging youth. The intelligence pointed out that the category of youth in the information society is not an age category, but a set of meanings that the social network actor translates into his own account and represents in many ways; established the basic principle of designing the age identity of a contemporary – focusing not on the situation "in" life, but on life "as the situation."

Keywords: age identity, prolongation of youth, lifestyle, hashtag, Instagram

Розвиток інформаційно-мережових технологій, поява новітніх засобів масової інформації, трансформація форм соціальнокомунікаційної взаємодії створює оптимальні умови для формування специфічних форм ідентичності. За допомогою сучасних технологій людина ХХІ століття здатна повному відчуті буття, отримати інші, відмінні від реальних умов життєдіяльності, можливості комунікації, набути специфічного тілесного образу, співвіднести себе з певними соціально-культурними категоріями, визначити особисті просторово-часові параметри існування, ідентифікувати себе з тією чи іншою референтною групою, – іншими словами, здійснити відносно безпечний експеримент із власною ідентичністю.

Відштовхуючись від тези «революція в засобах масової комунікації неминуче означатиме й революцію в душі», Е. Тоффлер наголошує: «...Нові засоби масової комунікації не годують нас цілком сформованими шматками, а надбитими уламками та фрагментами уявної реальності. Замість того щоб отримувати сукупність зрозумілих ідентичностей, серед яких можна вибирати, нам пропонують скласти одну з різних фрагментів, тобто створити таке собі конфігуративне чи модульне "я". Це набагато важче і пояснює, чому багато мільйонів людей так розпачливо шукають свою ідентичність»¹. У непомітності межі, «нерозрізненості» віртуального й реального вбачив головну проблему трансформації не тільки ідентичності, але й найвищих психічних функцій сучасної людини Ж. Бодрійяр, що на порозі третього тисячоліття писав: «По той бік кінця є віртуальна реальність, тобто горизонт запрограмованої реальності, в якій всі наші фізіологічні й соціальні функції (пам'ять, афект, інтелект, сексуальність, робота) поступово стають марними»². До конститутивних рис ХХІ століття, поряд із крахом політики й геополітичною невизначеністю,

¹ Тоффлер, Е. (2000). *Третья волна*. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 340.

² Бодрийяр, Ж. В тени тысячелетия, или Приостановка Года. *filosof.historic.ru*.

<<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000326/index.shtml>> (2017, липень, 30).

ідентичність «як дефіцитний ресурс» уналежнює Т. Еріксен: «Чимраз більше і більше людей непевні того, на кого саме дивляться вранці в дзеркало. Нація більше не є тим, чим вона була; для багатьох людей національна ідентичність – це застарілий спосіб говорити про себе. Гендер виглядає відносно сталим, але ніхто більше не може твердити, що означає бути чоловіком чи жінкою»¹. Безпрецедентний доступ до комунікаційних технологій, з одного боку, та потужність і багатство символічних популярних культур, поширюваних цими технологіями, з іншого, на думку Дж. Лалла «уможливають конструювання глибоко індивідуальних ідентичностей»².

Якщо у дослідницькому корпусі текстів західних науковців переважають роботи, де ідентичність розглядається в контексті соціокультурних, комунікаційних, глобалізаційних процесів, то українські науковці акцентують увагу, переважно, на специфіці становлення національної ідентичності (Л. Василик, Т. Дзюба, Н. Зражевська, Т. Крайнікова, Л. Хавкіна та ін.), на виявленні закономірностей конструювання персональної ідентичності у віртуальному середовищі (М. Бутиріна, Л. Городенко, К. Горська та ін.). Сучасне інформаційне суспільство сприяло впровадженню віртуальної реальності у якості суспільно значущого, затребуваного феномена. Відбулася свого роду «матеріалізація» тривалий час нереалізованого бажання – створювати альтернативні світи без шкоди світу реальному в комп'ютерному всесвіті. Віртуальна реальність, нерозривно пов'язана з графічними технологіями, надала «омріяний» ефект присутності в якомусь іншому, відмінному від реального й дійсного, штучному, вигаданому світі. Глибина проникнення віртуальності в соціальне й індивідуальне життя дає можливість говорити про «віртуалізацію» суспільства, про формування «віртуальних ідентичностей»³. Аналіз наукової літератури дає змогу констатувати: принципи й механізми проектування вікової ідентичності саме в сучасному інформаційно-комунікаційному просторі вивчені недостатньо, – що й обумовлює *актуальність* запропонованої наукової розвідки.

Метою статті є з'ясування принципів і методів конструювання персональної вікової ідентичності, до яких вдаються україномовні користувачі соціальної мережі Instagram. Окреслена мета передбачає розв'язання низки завдань: 1) деталізувати найпоширеніші практики вікової ідентичності на прикладі акторів мережевого фотосервіса Instagram; 2) виявити причини пролонгації молодості в сучасному інформаційному суспільстві; 3) прояснити наслідки нерівномірного дорослішання сучасної людини, що класифікують у дослідницькій літературі як проблему інфантильності / ювенільності.

Дослідження проводилося на матеріалі хештегів, якими супроводжується розміщення будь-якої одиниці контенту в мережевому фотосервісі Instagram. Такі тематичні позначення сприяють, з одного боку, розподілу повідомлень за темами в мережі, з іншого – «нарощенню» аудиторії веб-сторінки, збільшенню власної присутності в соціальних платформах: створена, відібрана і закодована актором інформація одночасно виконує функцію «пошукового запиту» і повинна в цей момент співпадати з наповненням інформаційного простору. Соціальна мережа Instagram була обрана як популярна і доволі відвідувана соціальна мережа в Україні. Як свідчать дані Facebook, загальна унікальна аудиторія Facebook та Instagram в Україні на кінець червня 2017 року складає 11 млн. Зважаючи на те, що «з цих 11 млн Instagram користуються 5,6 млн, а Facebook – 8,9 млн, це означає, що спільно обома сервісами користується 3,3 мільйони українців. Окремо Facebook користуються 5,6 млн, а Instagram – 2,3 млн»⁴. Акцент у дослідженні було зроблено на хештегах, які окреслюють вікові параметри актора. Матеріали ми обирали за наступними критеріями: активна участь у соціальній мережі, наявність аматорських фотозображень, українська мова, проживання у великих містах України, реагування на коментарі під фотозображенням, регулярне (щоденне / щотижневе) оновлення контенту тощо. У такому ракурсі акаунт виступає свого роду ЕГО-накопичувачем, віртуальним щоденником, що продукує один чи декілька «Я»-образів. Саме регулярне оновлення контенту надає власнику акаунту можливість актуалізувати один з «Я»-

¹ Еріксен, Т. Г. (2004). *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 40.

² Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 156.

³ Емелін, В. (2016). Симулякри и технологии виртуализации в информационном обществе. *Национальный психологический журнал*, 3 (23), 87.

⁴ 5,6 млн українців вже користуються Instagram, а Facebook просів до 8,9 млн. *watcher.com.ua*.

<<http://watcher.com.ua/2017/06/27/5-6-mln-ukrayintsiv-vzhe-korystuyutsya-instagram-a-facebook-prosiv-do-8-9-mln/>>. (2017, липень, 30).

образів, проводити експерименти щодо конструювання нового «Я»-образу, у випадку отримання позитивного відгуку, усвідомлювати власну унікальність і неповторність, підлаштовувати «Я»-образ під уявлення інших про себе з метою бути частиною певного мережевого співтовариства та ін.

Для розуміння механізмів конструювання вікової ідентичності сучасника пропонуємо розрізняти ситуативну тимчасовість і надситуативну тимчасовість. Ситуативна тимчасовість передбачає співвіднесення повсякденного «тут і зараз» з тим, що було, і тим, що має статися. Сучасник завжди перебуває у конкретній ситуації, пов'язаний з певними обставинами, обтяжений низкою зобов'язань. Ситуативна тимчасовість обмежена у часі. Надситуативна тимчасовість орієнтована на майбутнє, позбавлена ситуативної заклопотаності. Для позначення людини, орієнтованої на надситуативну тимчасовість С. Лішаєв вводить термін «людина довгої волі» – «здатна підкорити метушливу повсякденність величності життя, тобто не йти за стихійними обставинами й мінливими вимогами хвилини, а створювати ситуації під реалізацію віддалених життєвих цілей»¹. Особливої актуальності у цьому ракурсі набуває магістральна ідея сучасності – «жити повним життям». «Повне життя», з одного боку, означає неможливість відкласти власне життя на майбутнє, оскільки думка про «омріяні» перспективи створює відчуття нікудишнього сьогодення, з іншого, «повне життя» передбачає здатність проживати декілька життів, шанс реалізувати себе у безлічі варіантах і способах існування. З огляду на ситуативний і надситуативний реєстр тимчасовості, увага сучасної «людини довгої волі» зміщується зі стурбованості поточною ситуацією на турботу про реалізацію життя, внаслідок чого під час конструювання власної вікової ідентичності сучасник фокусується не на ситуації «в» житті, а на житті «як ситуації».

Цікавим у цьому контексті є зауваження Дж. Лалла: «Сьогодні... культура як відносно довготривала тональність у багатьох відношеннях поступається місцем короткочасним стилям життя... культура у багатьох частинах світу стала ... більш індивідуалістичною, ... більш пов'язаною з персоналізованими стилями»². Головні цінності культури індивідуалізму – «автентичність, творчість, почуття власного достоїнства і свободи, втілюються в життя як право ухвалювати рішення, як можливість такої інтерпретації життєвого досвіду, яка дає змогу вивчати його як наслідок ухвалених рішень»³. У таких умовах, на думку дослідників, стиль життя стає підґрунтям для формування політичних, релігійних, культурних, суспільних поглядів, для становлення світогляду загалом. В інтерпретації М. Яцино, стиль життя – це «простір для яскравого самовираження індивіда, галузь, в якій практикується автентичність і, в той же час, це спосіб самостворення, апробація різних варіантів власного “я” та експериментування»⁴. Стиль життя як більш-менш сумісна конфігурація альтернатив і правил скеровує індивіда: санкціонує вибір між молодістю і старістю, диктує обрання певної дозвілєвої практики, розв'язує питання щодо доречності / недоречності витрат, чітко розмежовуючи необхідні покупки і марнотратство, обумовлює ставлення до діт, формує переваги щодо професійної діяльності потенційного партнера, здійснює селекцію наявних у суспільстві моделей кар'єрного зросту та ін. Можна стверджувати, що здійснюючи власний вибір людина закладає фундамент персональної ідентичності, поступово усвідомлюючи, ким вона є насправді. З іншого боку, стиль життя в культурі індивідуалізму виступає формою репрезентації і демонстрації себе іншим, свого роду вказівкою, як «вони» можуть і повинні ідентифікувати «я»-образ іншої людини.

Найпоширеніші віковоорієнтовані хештеги, використовувані українськими акторами мережі Instagram, пов'язані з категорією «молодість»: #молодість – 3571, #зрілість – 79, #старість – 946 (рис. 1).

Поширення в сучасному інформаційному суспільстві політики пролонгації молодості, на нашу думку, обумовлено низкою культурних і соціальних обставин:

1. Провідний принцип постіндустріального, інформаційного суспільства – *орієнтація на прогрес, на оновлення способів соціокомунікаційної взаємодії, на покращення умов життєдіяльності людини*. Такий тип суспільства вимагатиме від людини гнучкості, мобільності, креативності, швидкості, здатності до модифікацій. Саме молодість – вік, коли людина є вільною

¹ Лішаєв, С. (2015). Возраст и время. *Вестник Русской христианской гуманитарной академии. Том 15. Выпуск 4*, 51.

² Лалл, Дж. (2002). *Мас-медіа, комунікація, культура глобальний підхід*. Київ: К. І. С., 142.

³ Яцино, М. (2012). *Культура індивідуалізму*. Харків: Гуманитарний центр, 13.

⁴ Яцино, М. (2012). *Культура індивідуалізму*. Харків: Гуманитарний центр, 63.

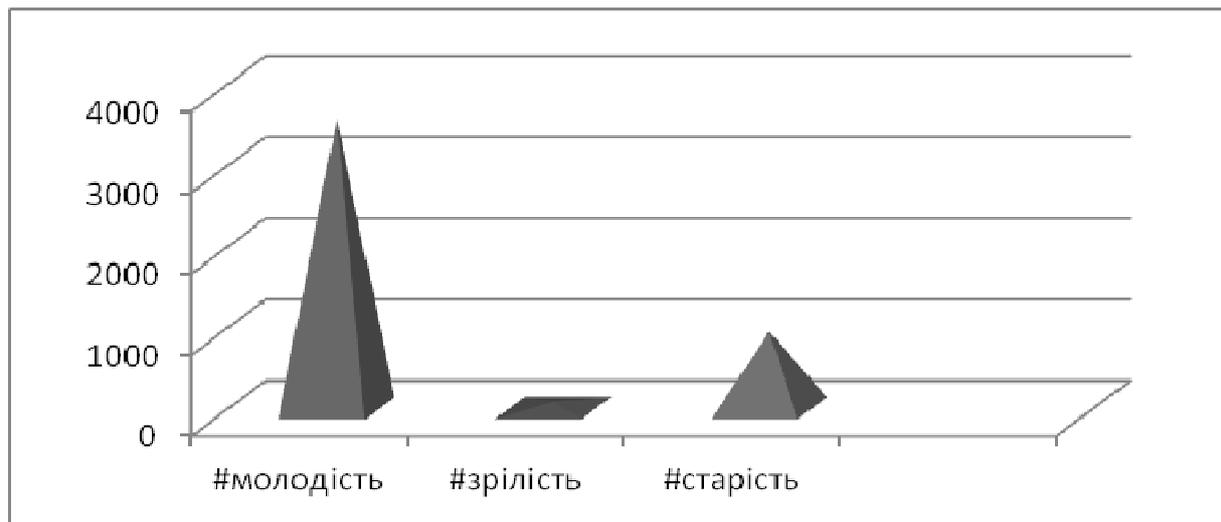

Рис. 1. Частотність репрезентації вікових параметрів, окреслених хештегами

від кокону певних соціальних і культурних ролей, позбавлена оболонки певного образу життя, її світогляд ще не містить фрагментів, яких важко було б позбутися. В молодому віці людина здатна швидко адаптуватися до мінливих обставин, приймати зміни як даність, не замислюватися над тим, «для чого все це»¹. Зріла людина вдається до «селекції інновацій», послуговуючись лише тими, які можуть бути використані нею для здійснення довготривалих цілей, «справи життя», інші – вона ігнорує чи відкидає.

2. Важливим етапом дорослішання людини є створення власної родини і народження дітей. На думку Д. Мерскін, *уповільнення дорослішання* обумовлено віддаленням статевого потягу, пристрасті, від родини і дітей². Так, відособлення статевого життя від життя родини надає жінкам можливості планувати професійну кар'єру, брати активну участь у суспільному житті, чоловіки планують майбутнє без огляду на обов'язки перед родиною, здійснюють пошук власного «місця в житті» у «вільному режимі» та ін. Додамо й доволі спокійне ставлення сучасного суспільства до позашлюбних зв'язків, перетворення родини з обов'язкової форми людського існування в необов'язкову (хоча і бажану) конфігурацію. У ХХІ столітті процес соціалізації являє собою чітку послідовність певних етапів – навчання, робота і тільки потім – родина. Освіта сприяє підвищенню самооцінки людини, орієнтує її на кар'єрні перспективи, розширює коло амбіцій і інтересів, відповідно – збільшує перелік вимог і приписів до потенційного нареченого / нареченої і відтісняє на невизначений час одруження.

3. Існування ситуативної та надситуативної темпоральності диктує специфічні вимоги щодо оцінки майбутнього представниками кожної вікової категорії. Так, в молодому віці смислове наповнення життя співвіднесено з майбутнім, в зрілому віці «сьогодення» стає сенсом життя, в старості настає час осмислення й усвідомлення прожитого. У сучасному комфортному й зручному світі смерть сприймається як перекреслення того, чим живе суспільство, орієнтоване на споживання, кар'єрні перспективи, радощі гедоністичного гатунку. Страждання, біль, старість, неміч сприймаються в такому суспільстві як надзвичайні події, які обов'язково слід усунути, виправити, ліквідувати. За визначенням М. Яцино, в наш час «цінується тільки “високоякісне” життя... Сенс полягає у визначенні причинно-наслідкових зв'язків, пошуку засобів і можливостей переборення, зміни і запобігання станам, які не узгоджуються з “нормою”»³, і як наслідок, – спроба відмежуватися від старості, триматися якомога далі від неї. Не тільки старість, а й зрілість, за визначенням С. Лішаєва, набуває сьогодні тьмяних відтінків: «Зрілість сприймається сьогодні

¹ Лішаєв, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 124.

² Мерскін, Д. (2015). *Сексуалізація медіа. Як і чому ми це делаем*. Харків: Гуманитарний центр, 63-64.

³ Яцино, М. (2012). *Культура індивідуалізму*. Харків: Гуманитарний центр, 17.

не стільки як акме, як новий період життя, скільки як вік, за яким проглядається старість, неміч, хвороби і смерть»¹.

Отже, головною причиною культу молодості науковці визначають «прискорення культурних змін, яке передбачає, що краще мати про запас багато спонтанної енергії, ніж багато акумульованої історії»². Переорієнтація людини інформаційного суспільства з вічного й минулого на тимчасове й майбутнє, зсув ціннісних акцентів з порядку, безперервності, невпинності, вірності, сталості на гнучкість, мобільність, рухомість, оновлення призвели до того, що молодість стала тим життєвим етапом, на який орієнтуються сучасники будь-якого віку. Культ молодості провокує формування суспільства, яке відмовляється дорослішати, яке пропагує гедоністичні цінності, яке бажає отримувати задоволення «тут і зараз». Така заглибленість у «сіюмиттевість» звільняє сучасників від необхідності будувати плани й робити певні прогнози щодо майбутнього, дає змогу переборювати відчуженість, пов'язану з відсутністю віри у можливість соціальних покращень. Складності з ідентифікацією людей як молодих чи зрілих у сучасному суспільстві, на думку С. Лішаєва, визначаються нерівномірністю дорослішання: «Людина, що в певному відношенні досягла зрілості, в іншому відношенні може поводитися як дитина чи юнак. Дорослішання сьогодні розшаровується чи розтягується у часі значно більшою мірою, ніж в минулому»³. Подібний стан справ – результат економічних, соціальних і культурних змін останніх 50–80 років, що, з одного боку, сприяло прискорюванню дорослішання, з іншого, стимулювало перетворення молодості в тривалий, складний, багатокомпонентний етап життя сучасника.

Обравши за 100% загальну кількість проаналізованих хештегів, частку щодо поширеності певного виду вікової ідентичності ми вираховували за формулою:

$$\text{КВП} \times 100 / \text{ЗК},$$

де КВП – кількість хештегів про певний віковий параметр, ЗК – загальна кількість хештегів про вік (рис. 2). Під час розрахунків ми обирали тематично наближені варіанти хештегів, залишаючи поза увагою графічні принципи їхнього оформлення, наприклад варіанти написання #молодість, #молодість_, #_молодість, #молодість□, #_молодість□, #молодість♥ та інші рахували як один хештег вікової ідентифікації категорії «молодість».

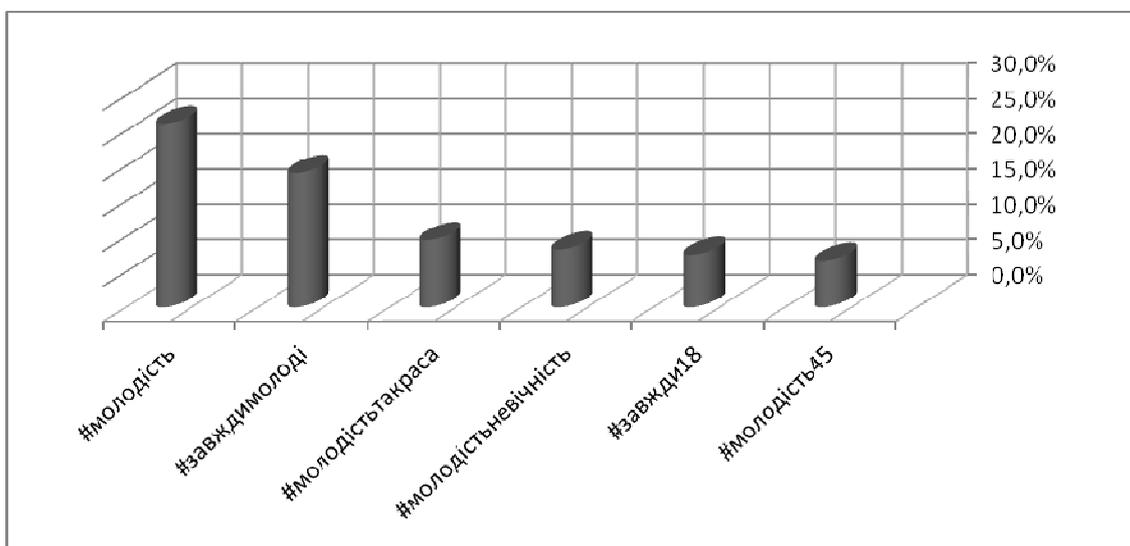

Рис. 2. Частотність найуживаніших хештегів вікової ідентифікації категорії «молодість»

¹ Лішаєв, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 125.

² Еріксен Т. Г. (2004). *Тирания моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*. Львів: Кальварія, 156.

³ Лішаєв, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 119.

З частотністю нижчою за 5 % використовуються хештеги #молодістьодна (4,9 %), #молодістьцесила (4,77%), #молодістьпроходить (3,62%), #молодістьтакамолодість (2,38 %), #молодістьуженета (2,04%), #молодістьнестарість (1,53%), #молодістьмоя (1,23 %), #молодістьдуші (0,93%), #молодістьчасокриляє (0,46 %), #молодістьдурість (0,43 %), #молодістьбуваелишераз (0,29 %).

Український актор соціальної мережі Instagram здійснює сьогодні пошук нового образу старості у форматі «гонитви за молодістю», «втечі від старості», що досягається пролонгацією молодості й конструюванням позавікової ідентичності, – це, в свою чергу, не більше ніж ілюзія. Міркуючи над ситуацією зміни молодіжного статусу в сучасному суспільстві, Є. Омельченко зазначає: «Епатажність, екстравагантність, сексуальність, енергія, здорове та красиве тіло стають культовою атмосферою, стилем життя, що практикується не стільки молодими, скільки зрілими і літніми людьми»¹. Подібне легковажне ставлення до старості позбавляє сучасника будь-яких перспектив щодо похилого віку: «Гарна старість – це всього лише утримання молодості, уповільнення неминучих процесів деградації і руйнування, не більше ніж лібералізація від старіння (по Дж. Вінсенту)»². Значно менша кількість хештегів дає можливість говорити про конструювання персональної ідентичності через усвідомлення значущості «третього віку», заснованого на прожитих роках і досвіді, недоступному в більш ранньому віці, звільненого від обмежень середнього віку, наділеного самодостатніми ресурсами, необхідними для реалізації власних ідей і цілей.

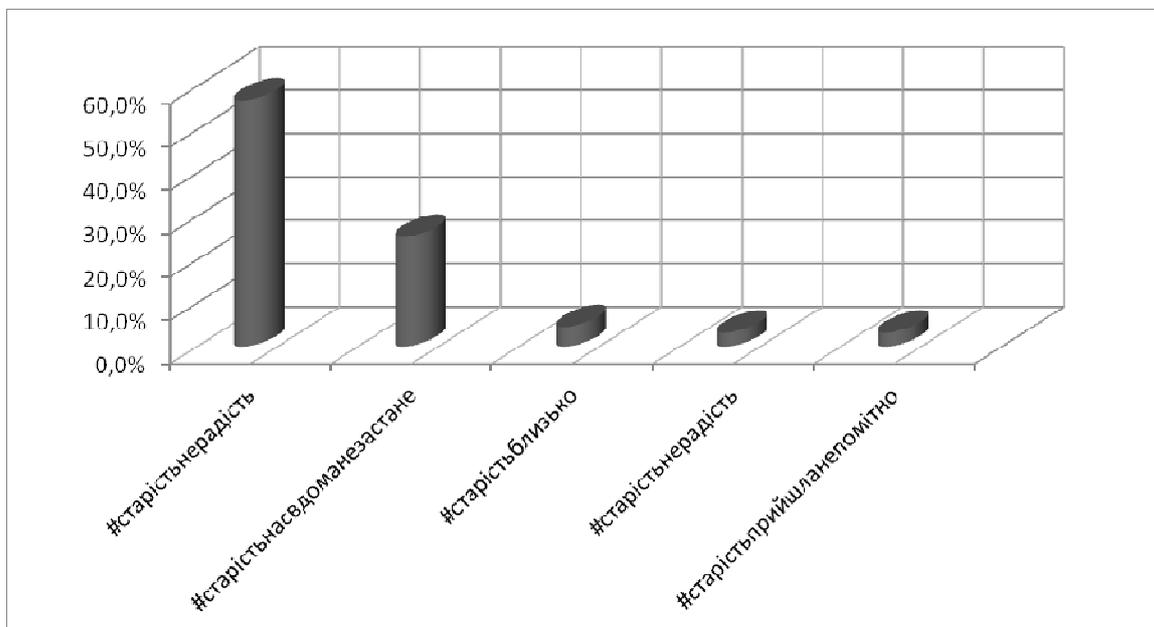

Рис. 3. Частотність найуживаніших хештегів вікової ідентифікації категорії «старість»

Поза 3%-им рівнем поширення опинилися хештеги #старістьрадість (2,4 %), #старістьнезагорами (1,87 %), #старістьщонелаяє (1,6 %), #старістьдругамолодість (1,07 %) тощо.

Зворотній бік пролонгації молодості – це збільшення тривалості дорослішання, що відзначають науковці в сучасному суспільстві і класифікують у дослідницькій літературі як проблему інфантильності / ювенільності. Процес дорослішання традиційно передбачає набуття матеріальної самостійності, усвідомлення особистої відповідальності, опанування певних соціальних ролей, здатність адекватно оцінювати власні можливості, уміння критично мислити

¹ Омельченко, Е. (2006). Начало молодежной эры или смерть молодежной культуры? «Молодость» в публичном пространстве современности. *Журнал исследования социальной политики*, том 4, 2, 170.

² Шмерлина, И. (2013). Либерализация старения: теоретические иллюзии и эмпирические аномалии (Часть 1). *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*, 3 (115), 169.

тощо. Проте не завжди молода людина готова взяти на себе тягар відповідальності, піклуватися про близьких людей, самостійно будувати власне доросле життя. На позначення категорії молодих людей, які мають можливість поводитися по-дорослому, але користуються привілеями дорослості виключно з метою влаштування цікавого життя «тут і зараз», водночас ухиляючись від відповідальності й ризику, надаючи перевагу життю у статусі дітей, в науковій літературі використовується термін інфантили.¹ Інфантилів характеризує відсутність економічної, соціальної, в деяких випадках, інтелектуальної самостійності навіть у тому віці, коли і тілесно, і за віковим самоусвідомленням людина вже не є дитиною². Ювенільність, на відміну від інфантильності, передбачає, що «доросла людина матеріально самостійна, вміє шукати і знаходити роботу, здатна заробляти гроші»³, ювенільність – це свідомий вибір на користь пролонгації молодості. Показовими у цьому плані є хештеги, якими користувачі соціальної мережі Instagram позначають власне ставлення до дорослішання (рис. 4).

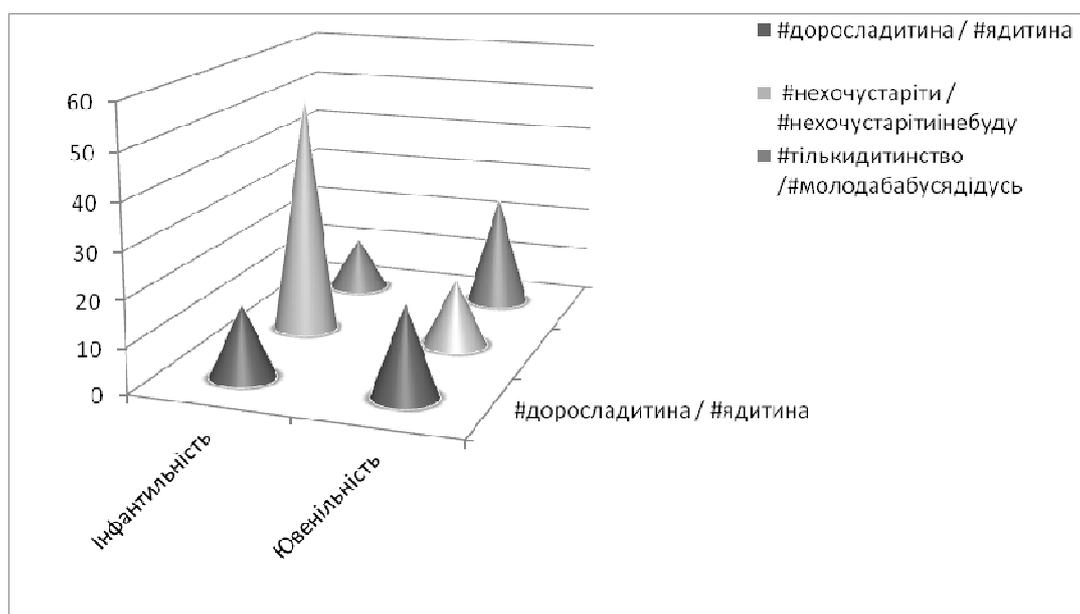

Рис. 4. Ставлення акторів соціальної мережі Instagram до дорослішання

Проведенні дослідження дають нам можливість зробити наступні висновки. Україномовні користувачі соціальної мережі Instagram надають перевагу конструюванню вікової ідентичності шляхом пролонгації молодості, що обумовлено низкою культурних і соціальних обставин: орієнтація сучасного інформаційного суспільства на прогрес, на оновлення способів соціокомунікаційної взаємодії; доволі спокійне ставлення сучасників до позашлюбних зв'язків, віддалення статевого потягу, пристрасті, від родини і дітей; оцінка зрілості і старості як антиподів «високоякісного життя» та ін. Переорієнтація людини інформаційного суспільства з вічного й минулого на тимчасове й майбутнє, зсув ціннісних акцентів з порядку, безперервності, невпинності, вірності, сталості на гнучкість, мобільність, рухомість, оновлення призвели до того, що молодість стала тим життєвим етапом, на який орієнтуються сучасники будь-якого віку. Наслідками подібної тенденції, з одного боку, є активність молоді в політичному, соціальному, культурному житті країни, з іншого боку, – погіршення демографічної ситуації, збільшення утриманських настроїв не тільки серед представників молодого покоління, але й серед зрілих і літніх людей та ін.

¹ Лишаев, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 117.

² Лишаев, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 118.

³ Лишаев, С. (2016). От детства к зрелости (феномен пролонгации молодости и современность). *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия Философия. Филология*, 2, 130.

References:

1. Toffler, E. (2000). *Tretya xvylyya* [The third wave]. Kyiv, Vyd. dim Vsesvit. [in Ukrainian].
2. Bodriyar, Zh. (2000). *V tyeni ty`syachyelyetiya, ili Priostanovka Goda* [In the shadow of the millennium, or Suspension of the Year]. *filosof.historic.ru*. <<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000326/index.shtml>> [in Russian].
3. Eriksen, T. (2004). *Tyranyya momentu: shvydkyj i povilnyj chas v informacijnu dobu* [Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age]. Lviv: Kalvariia. [in Ukrainian].
4. Llal, Dzh. (2002). *Mas-media, komunikaciya, kultura: globalnyj pidxid* [Media, Communication, Culture. A Global Approach]. Kyiv: K. I. S. [in Ukrainian].
5. Yemelin, V. (2016). Simulyakry i tehnologii virtualizacii v informacyonnom obshchestve [Simulacra and virtualization technologies in information society]. *Nacyonalnyj psixologicheskij zhurnal* [National Psychological Journal], no. 3 (23), 86-97 [in Russian].
6. 5,6 mln ukrayinciv vzhe kory`stuyut`sya Instagram, a Facebook prosiv do 8,9 mln [5.6 million Ukrainians that are already in use of Instagram, and Facebook descend to 8.9 million]. *watcher.com.ua*. <<http://watcher.com.ua/2017/06/27/5-6-mln-ukrayintsiv-vzhe-korystuyutsya-instagram-a-facebook-prosiv-do-8-9-mln/>> [in Ukrainian].
7. Ly`shaev, S. (2015). Vozrast y` vremena [Age and time]. *Vestny`k Russkoj xry`sty`anskoj gumany`tarnoj akademii* [The bulletin of the Russian Christian Academy], Volume 15, Issue 4, 46-55 [in Russian].
8. Yacy`no, M. (2012). *Kul`tura individualizma* [Culture of individualism]. Kharkiv: Gumanitarny`j centr [in Russian].
9. Lishayev, S. (2016). Ot detstva k zryelosti (fenomen prolongacii molodosti i sovremennost`) [From childhood to adulthood (the phenomenon of the prolongation of youth and modernity)]. *Vyestny`k Samarskoj gumanitarnoj akademii. Syeriya Filosofiya. Filologiya* [The bulletin of the Samara Humanitarian Academy. Series Philosophy. Philology], no. 2 (20), 110-132 [in Russian].

Андрій Киричок, кандидат наук із соціальних комунікацій

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ВНЗ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ОБ'ЄКТ РЕКЛАМНОГО ТА PR-СУПРОВОДУ

Andrii Kyrychok, PhD in Social Communications

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

UNIVERSITIES AS A SPECIFIC OBJECT OF ADVERTISING AND PR-SUPPORT

In modern terms the educational market's traditional management methods used by educational institutions for decades and whose main task has been to attract future students, are not effective because they don't take into account other important socio-economic factors. The current condition of higher education in Ukraine requires involvement of as many effective methods, which have proven to be effective and can be successfully used for meeting the needs of higher education institutions, as possible to enhance their competitiveness in the educational market. With this in mind, the process of implementation of various advertising and PR-technologies into national education sector is of great importance. The subject of study is the use of advertising and PR-technologies to create the image of higher education. The scientific novelty of the results is the development of innovative approaches and means of advertising and PR-promotion institutions in the market, including: peculiarities of use of "new media" in promoting a positive image of the university.

Keywords: advertising technology, PR-technology, advertising promotion, PR-promotions, universities, image, new media.

Вступ. Поняття «імідж» як результат PR та рекламної діяльності ВНЗ потребує пояснення, оскільки поєднує декілька суміжних понять, зокрема такі: рекламний супровід.

Рекламний супровід – це надання суб'єктові, групі суб'єктів або компанії певного виду послуг для інформування або підвищення рівня довіри до нього. Послуги можуть бути фіксованими в часі й мати кінцевий результат. Вищий навчальний заклад задовольняє потреби трьох аудиторій: тих, які хочуть навчатися; тих, хто хоче працювати, і тих, які так чи інакше належать до ВНЗ. Якщо говорити про ВНЗ як про товар, то особливо складно показати переваги конкретного ВНЗ в умовах достатньо високої конкуренції, яка зумовлює потребу в рекламі ВНЗ як невід'ємному елементі його діяльності. Реклама стає засобом боротьби конкурентів за свою частку на ринку, у цьому разі ринку ВНЗ України. Реклама одночасно виконує такі функції: по-перше, формує громадську думку про певний товар; по-друге, впливає на формування потреб, якому у послугах ВНЗ, якому окрім реклами, сприяють також відповідність товарної пропозиції, тобто те, чи справді відповідає ВНЗ вимогам до освітніх послуг, які він намагається просунути на рекламному ринку, і кількість платоспроможного населення (абітурієнтів та їхніх батьків), яке готове платити за навчання¹.

Сприяючи збільшенню припливу абітурієнтів навчатися, ВНЗ підвищує рівень своєї популярності. Якщо говорити про ВНЗ як про специфічний суб'єкт, який має потребу в рекламному та PR-супроводі, можна помітити важливий аспект: ВНЗ цікавий з точки зору просування на ринку знань тим, що в разі успіху збільшиться кількість охочих не лише навчатися, але й працювати у ВНЗ. Реклама допомагає скоротити час на вибір місця навчання та роботи.

Виклад основного матеріалу. В останні роки значення реклами зросло, про що свідчить і ухвалення Закону України «Про рекламу», в якому подано таке визначення: «Реклама

¹ PR супровід компаній як альтернатива PR-відділу. <<http://bankstatey.com/index.php?newsid=28525>>

розповсюджувана в будь-якій формі, за допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї і починання (рекламна інформація), яка, призначена для невизначеного кола осіб і покликана формувати або підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб, товарів, ідей та починань і сприяти реалізації товарів, ідей, починань».

Нині в нашій країні не дуже популярно рекламне просування навчальних закладів, тому ВНЗ відіграє роль і контактора, і розробника плану використання засобів реклами, текстовика, закупників художнього оформлення і місця в засобах друкованої реклами та контролером за виробництвом вихідних матеріалів для реклами в пресі, фахівцем з прямої поштової реклами і керівником з оформлювальних робіт, фахівцем в інших сферах. Якщо у ВНЗ є PR-відділ, то зазвичай він закритого типу з повним циклом послуг, що було б достатньо добре з огляду на переваги рекламних агентств такого типу, якби не такий суттєвий недолік, як бракувало кваліфікованих кадрів зі зв'язків із громадськістю та професійного підходу до справи.

Ще однією важливою проблемою є неоднозначне ставлення суспільства до реклами. У наш час знайдеться небагато громадських, соціальних чи політичних явищ, думка про які в нашій країні була б настільки суперечливою, як про рекламу. Є свідчення про те, що люди потребують і навіть шукають її. Багато сфер життя мають потребу в оперативному сповіщенні людей як споживачів про той чи інший продукт. І цю потребу задовольняє мережа різних за структурою і можливостями рекламних організацій. Проте, побутує вельми скептичне ставлення до реклами. Загалом її можна розглядати як форму комунікації, яка намагається перекласти якості товарів та послуг на мову потреб і запитів споживача. Ці взаємозв'язки відносини не є простими. Важливо пам'ятати, що рекламні оголошення, які людина бачить і чує, є кінцевими продуктами цілої низки досліджень, стратегічних планів, тактичних рішень та конкретних дій, складного за своєю суттю процесу організації рекламної діяльності. Реклама, насамперед, стимулює попит на пропоновані товари. Механізм її дії дуже простий – потенційний покупець, почувши про товар, якого він не має, за наявності грошей захоче його купити.

Реклама, яка має відразу дві мети: по-перше, створити попит на товар у його потенційних споживачів; по-друге, залучити оптових покупців, які б розпродавали товар у роздріб, але це стосується більше класичних товарів і попиту на них, а не ВНЗ як специфічного продукту рекламування.

Реклама – настільки потужний засіб, що вона може допомогти продати абсолютно поганий і негідний та неконкурентоспроможний товар.

Зауважимо що, споживачі дуже часто бачать неякісну рекламу, яка нічого, крім роздратування, не викликає, тому слід пам'ятати, що рекламна справа – це теж мистецтво.

Інформативна реклама переважає на етапі виведення товару на ринок, коли стоїть завдання створити первинний попит. Так, виробникам йогурту треба спочатку проінформувати споживачів про поживні властивості продукту. Зовсім іншим поняттям є PR; воно подібне до реклами але водночас має значні відмінності, про що можна прочитати в наукових працях Т. Оболенської¹. Щодо PR можна почути багато міркувань, але професійно оперувати його прийомами одиниці професіоналів, які роками варилися в рутині PR і його креативі. PR-діяльність дуже часто плутають із рекламною. У них є головна відмінність: рекламу можна визначити як явище, коли компанія говорить, що вона хороша, а PR – це коли на позитивних рисах компанії наголошує хтось сторонній. Узагалі реклама є платним способом поширення інформації, а PR – безкоштовним, і, що головне, останній дає можливість довгострокового просування інформації. Мета реклами – підвищення продажів, тоді як мета PR – просування іміджу закладу чи організації, що вже є наслідком попиту на компанію, її товари та послуги. Роблячи внесок у рекламу, компанія витрачає кошти на її створення та розповсюдження, доносячи інформацію до тих, кому найчастіше вона не потрібна. Рекламні акції дають короткостроковий ефект, натомість PR довгостроковий. Можна провести аналогію: реклама – це повітряна кулька (, що літає, і вона втратить свою значущість, коли зникне у хмарах або лопне, а PR – це камінь, кинутий у море інформації, та чим далі розходяться хвилі від нього, тим більший радіус досяжності. PR та рекламне супроводження – дещо різні поняття, але в контексті цієї роботи ми їх об'єднаємо задля досягнення максимально ефективного результату. Нині створення і просування іміджу ВНЗ є надзвичайно актуальним завданням більш ніж

¹ Оболенська, Т. (2002). *Маркетинг у сфері освітніх послуг*. Харків.

нагальною. Ось що нам з цього приводу каже науковець Дж. Сервах у своїй науковій статті: «На сьогодні склалася парадоксальна ситуація, коли ринок ВНЗ регулюється швидше вимогами абітурієнтів, уподобання яких є відмінними від вимог працедавців. Маючи фактично дві категорії споживачів – майбутніх фахівців та працедавців, ВНЗ повинні були б виконувати роль посередника та регулятора між цими категоріями. Натомість, намагаючись задовольнити споживачів, так би мовити «на вході», ВНЗ втратили посередницьку та регуляторну роль, і продукт, який вони випускають «на виході», часто не влаштовує працедавця, а нерідко й самого фахівця і, як наслідок, державу в цілому»¹. Загалом можна сказати, що ВНЗ при цьому орієнтується на бажання та вподобання випускників шкіл здобути вищу освіту, щороку збільшуючи кількість першокурсників. Однак у нашій державі існує дисбаланс між тим, що продукує ринок освітніх послуг, і тим, чого вимагає ринок праці. Випускники ВНЗ мають набути професійних умінь та навичок, тобто отримати саме той товар, який пропонує ВНЗ. Проте на заваді цьому стають, хибні уявлення студентів, що головним є диплом (документ), а не знання. З огляду на це диплом нині фактично є товаром, який пропонує обом категоріям споживачів ВНЗ.

Тож нині актуальною проблемою є забезпечення якісної освіти та її відповідності правилам, які диктує нам ринок, який потребує висококваліфікованих спеціалістів. Саме тому, організовуючи рекламну діяльність у середині університету, ВНЗ мають приділяти особливу увагу пропаганді та просуванню інформації саме про професійні якості випускників, які дають їм можливість бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Останнім часом спостерігаємо інтерес науковців до реклами в галузі освітніх послуг. Так, маркетинг освітніх послуг досліджує у своїх працях Т. Оболенська²; проблеми реклами та PR у сфері освіти певною мірою висвітлювали В. Королько³, Г. Почепцов⁴, Т. Примак⁵, Є. Ромат⁶. Учені стверджують, що необхідно мати маркетинговий підхід до організації рекламної кампанії ВНЗ, але водночас дуже важко знайти гарний приклад систематизованого підходу в рекламній діяльності ВНЗ.

Цікавим фактом є те, що в Україні частка населення з вищою освітою є більшою, ніж, наприклад, у середньому в Європі. У країнах, які належать до Євросоюзу, вищу освіту мають близько 22 % населення, тоді як в Україні повну вищу освіту мають 25,1 % жінок і 22,6 % чоловіків. Відношення відсотка молоді віком від 17 до 23 років, яка навчається у ВНЗ, до відсотка всієї молоді в Україні є набагато вищим, ніж у Європі⁷. Бурхливий розвиток ринку вищої освіти й деяких із видів освітніх послуг в Україні за останні роки супроводжувався помітним, якщо й не випереджальним, зростанням рекламно-інформаційної активності в цій сфері. Рекламування та PR-просування своїх послуг здійснюють і державні, і недержавні, і давно відомі, і щойно створені ВНЗ, для чого використовують ЗМІ (пряма та непряма друкована реклама, телевізійна реклама, реклама у пресі (діловій і молодіжній), радіореклама), зовнішню рекламу, рекламу на транспорті, виставкову діяльність, дні відкритих дверей, ювілейні чи пам'ятні дати як самого ВНЗ, так і його найшановніших співробітників; зустрічі та асоціації випускників, клуби почесних докторів, наукові конференції, симпозіуми тощо.

Така активність не є чимось надзвичайним. Прогнозують, що в найближчі чотири-п'ять років на вітчизняному ринку освітніх послуг бракуватиме абітурієнтів (це зумовлено спадом народжуваності в 90-ті роки ХХ століття). Тож для виживання, а тим більше активного розвитку, ВНЗ мають вдаватися до новітніх методів рекламування та засобів просування на ринку знань. Одним із таких методів є використання концепції маркетингу загалом і рекламних кампаній освітніх послуг зокрема. Формування заходів рекламно-маркетингового характеру та маркетингового комплексу для просування навчальних закладів – запорука успіху ВНЗ на ринку освіти.

¹ Serwach, J. (2008). *How we keep score: College rankings, reputation and the University of Michigan*. The University of Michigan. Final Paper and Policy Analysis for Education 561 <<http://www.academia.edu/186691/>>

² Оболенська, Т. (2002). *Маркетинг у сфері освітніх послуг*. Харків.

³ Королько, В. (2009). *Зв'язки з громадськістю. Наукові основи, методика, практика*. «Києво-Могилянська академія».

⁴ Почепцов, Г. (2001). *Теорія комунікації*. Київ: Ваклер.

⁵ Примак, Т. (2003). *Маркетингові комунікації*. Київ: Ельга, Ніка-Центр.

⁶ Ромат, Е. (2006). *Реклама: учеб. для студ. спец. «Маркетинг»*. Київ; Харків: Студцентр.

⁷ Serwach, J. (2008). *How we keep score: College rankings, reputation and the University of Michigan*. The University of Michigan. Final Paper and Policy Analysis for Education 561 <<http://www.academia.edu/186691/>>

На підтвердження таких тенденцій наведемо аналіз класичних «4P» за Ф. Котлером¹: освітньої послуги, ціни, розподілу, комунікацій.

Перше «P» – освітня послуга (**Product**) – специфічний товар, який формує у процесі навчання і пізнання світогляд, цінності людини та задовольняє її потребу в здобутті певних знань, умінь та навичок для їх подальшого використання у професійній діяльності.

Друге «P» – ціна продажу (**Price**) – правильне позиціювання ВНЗ й освітньої програми з погляду ціни наданих послуг як «загальнодоступної», «елітарної» чи «з оптимальним поєднанням якості й ціни», що є важливим компонентом маркетингової стратегії закладу.

Третє «P» – найкращий канал розподілу (**Place**). Оскільки найбільш поширеним каналом розподілу освітніх продуктів є прямий продаж, великого значення набуває місце розташування ВНЗ, стан його приміщень, ступінь оснащення аудиторій і лабораторій сучасним обладнанням тощо. Загалом учні та батьки обирають ВНЗ, керуючись не красивим вестибюлем, зручним розміщенням щодо транспортних вузлів міста чи зручними парками, хоча й ці фактори також впливають на їхнє рішення.

Четверте «P» – просування послуги (**Promotion**). Загалом розрізняють багато форм і методів просування освітніх програм ВНЗ, зокрема інформацію про надані ними послуги, якість, кваліфікацію викладачів. Від усіх комунікативних кампаній виробника споживач очікує спілкування з ним, надання персоніфікованої інформації про ті вигоди, які особисто для нього дає певний продукт. Водночас свої комунікації ВНЗ має здійснювати не лише з потенційними споживачами освітніх послуг, а й з іншими суб'єктами (наприклад державними установами, роботодавцями, ЗМІ тощо).

Загалом найефективнішим, найшвидшим та найзручнішим способом інформування про переваги освіти, наданої навчальним закладом, про кваліфікацію викладачів тощо зазвичай є проведення рекламних та PR-кампаній². Успішність рекламної кампанії, яку проводить ВНЗ, залежить від оптимізації наявних та створення нових засобів реклами, а також регулярного проведення всіх заходів.

Відповідно до загального комунікативного середовища ВНЗ визначимо три рівні реалізації концепції рекламної діяльності для типового ВНЗ:

1. Розгорнута широка рекламна та PR-діяльність ВНЗ, яка формує його імідж та ефективно позиціює його серед потенційних конкурентів.

2. Роз'яснювально-інформаційна діяльність на рівні факультетів (робота з відгуками студентів, випускників шкіл, батьків, працевлаштованих, допомога у визначенні професії тощо).

3. Безпосереднє спілкування на рівні кафедр із конкретними абітурієнтами, формування в них образу спеціаліста.

Глобальна мета рекламної діяльності ВНЗ – створення та поширення всередині колективу та серед широкої громадськості всебічної інформації про його діяльність, і формування через ЗМІ відповідного позитивного іміджу ВНЗ як навчального, наукового та культурного центру. Звичайно, результатом такої діяльності має стати, насамперед, підвищений інтерес до ВНЗ з боку абітурієнтів і відповідно збільшення набору студентів. Це має досягатися передусім завдяки поширенню серед цільової аудиторії актуальної інформації про діяльність університету, його місце і роль серед провідних ВНЗ України, можливості, які відкриваються перед його студентами і випускниками. Виходячи з результатів проведеної рекламної кампанії, майбутній студент повинен добре уявляти образ ВНЗ, який чітко себе позиціонує і має потенціал як для подальшого власного розвитку, так і професійного вдосконалення викладачів. Рекламна кампанія має сформувати довіру до ВНЗ, міста, в якому він розташований, та методів навчання, які він пропонує. Споживачі освітніх послуг мають бути впевнені в якості фундаментальних знань, яких набудуть у процесі навчання, а також у перспективах подальшого працевлаштування³.

Цієї мети можна досягати завдяки кільком заходам:

1) створенню та розробленню привабливого образу випускника ВНЗ (через рекламування актуальних спеціальностей, умінь та навичок спеціалістів, які ринку маловідомі й не затребувані);

¹ Котлер, Ф. *Основи Маркетинга*. <<http://socioline.ru/pages/filip-kotler-osnovy-marketinga>>

² Шарков, Ф. (2006). *Управление маркетинговыми коммуникациями*. Москва: Академический проект.

³ Brown, R. (1993). Improving Campus Signs. *Planning for Higher Education*, 21, 1-17.

2) аналізу та детальному вивченню громадської думки про ВНЗ і коригуванню цієї думки через поширення позитивної інформації про ВНЗ як про престижний науковий заклад серед його працівників, студентів та широкої громадськості;

3) розробленню та підготовці стратегії висвітлення діяльності ВНЗ у місцевих ЗМІ;

4) організації та проведенню на базі університету наукових конференцій, семінарів, зустрічей, а також позанавчальних заходів, зокрема концертів, зустрічей, клубу веселих та кмітливих (КВК), спортивних змагань.

Доцільно проводити такі заходи, в яких брали б участь представники університету взагалі. Варіантів, як популяризувати і просунути ВНЗ на ринку абітурієнтів, багато: створення асоціації випускників та сайта випускників з інформацією про них і про досягнення найкращих, розроблення й видання спеціальних рекламних буклетів, розміщення рекламної інформації про ВНЗ у провідних профільних виданнях (наприклад, в економічних виданнях – про ВНЗ, який готує спеціалістів у сфері економіки, менеджменту, маркетингу та підприємницької діяльності). Дуже популярним у наш час є розміщення інформації про діяльність ВНЗ у ЗМІ та на інших носіях реклами. Умовою просування ВНЗ на ринку є його участь у виставковій діяльності, зокрема із залученням обласних, міських та районних управлінь і відділів освіти¹.

Цільовою аудиторією рекламної кампанії є особи, які ухвалюють рішення про необхідність здобуття вищої освіти. Цільовими групами інформаційної діяльності в такому разі стають школярі старших класів, студенти ВНЗ першого та другого рівнів акредитації як потенційні абітурієнти, батьки, родичі, друзі та знайомі потенційних абітурієнтів, студенти університету різних форм навчання, які мають намір здобути другу вищу освіту, молоді люди, що не вступили до ВНЗ раніше, іноземні студенти, органи влади та самоврядування різного рівня, громадські організації. Перелік можна продовжувати, тому що насправді цільова аудиторія ВНЗ величезна: це і люди, які вступають на навчання, і ті, які хочуть влаштуватися на роботу, та ін.

Зазначимо, що підвищення інтересу до ВНЗ та збільшення кількості звернень з конкретними пропозиціями та запитаннями мають стати основою для подальшої рекламної кампанії на рівні факультетів. Метою роз'яснювально-інформаційної діяльності на цьому рівні є закріплення позитивного іміджу ВНЗ, підвищення інтересу до окремих факультетів та допомога тим, хто навчається й визначається у виборі майбутньої професії, чого можна досягати через організацію зустрічей з потенційними вступниками. У такому разі ефективними є проведення Днів відкритих дверей, організація підготовчих курсів, заходів щодо інформування про ВНЗ за його межами, на території конкретних шкіл, гімназій, училищ, а також підприємств, установ, організацій, які потребують кваліфікованих кадрів. Важливим аспектом під час проведення Днів відкритих дверей є те, що люди потребують чіткої та зручної інформації про діяльність факультету, його історію про найвизначніші досягнення. З огляду на те, що на такі зустрічі часто приходять і батьки абітурієнтів, потрібно формувати престижність таких професій, та пропагувати ідею, що конкурентні професії потрібні на ринку праці. Для того, щоб майбутні абітурієнти могли чітко визначитися зі своїм майбутнім, їм потрібно допомогти, підштовхнути їх до конкретного вибору. Наприклад, на факультеті економіки намагаються яскраво показати, як виглядатиме майбутній спеціаліст, який отримав освіту у ВНЗ: економіст, фінансист, менеджер, маркетолог².

Наведемо описи, в яких доступною для абітурієнтів мовою показано вміння і навички випускників певних спеціальностей.

Економіст – фахівець, який завжди добре проінформований про проблеми економіки, знається на її сильних і слабких сторонах, повинен вміти запропонувати найбільш ефективну та дієву стратегію розвитку підприємства. Фактично це працівник, що виконує всі розрахунки для оптимізації діяльності підприємства. Економіст вирішує глобальні завдання: складає прогнози, формує економічну політику, оцінює темпи зростання галузей.

Фінансист – це фахівець, який спеціалізується на сфері фінансових операцій. Його завдання – знайти і спрогнозувати, як вигідно вкласти кошти. Одним з найважливіших завдань фінансиста є оцінювання оптимального співвідношення ризику і доходу. Фінансиста цікавлять такі напрями

¹ Maslow, A. (1987). *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.

² Воронкова, А.Е. (2010). Концептуальні основи побудови моделі менеджменту якості надання освітніх послуг. *Актуальні проблеми економіки*, 2, 39–47.

діяльності, як планування та виконання бюджету, управління активами, аудит, управління нерухомістю, податкове планування, бухгалтерська та управлінська звітність, страхування.

Менеджер – це фахівець, що на професійному рівні продумає та здійснює функцію управління в ринковій системі відносин. Менеджер уміє розподіляти відповідальність за рівнями управління, розуміє природу управлінських процесів, знає економіку та маркетинг, інформаційні технології, уміє планувати і прогнозувати розвиток своєї діяльності.

Маркетолог – це активна і наполеглива людина з високою творчою уявою, креативна, із широким світоглядом. Маркетолог комунікабельний і вміє переконувати інших у своїй правоті¹.

Позитивний образ випускника потрібно формувати не лише для абітурієнтів, але й для працедавців. Цього можна досягти за допомогою рекламування практичних навичок, умінь та досягнень спеціалістів, що закінчили наш ВНЗ, використовуючи позитивний імідж випускників минулих років, відомих осіб, які досягли успіху; за допомогою інформаційних засобів, формуючи потребу в кадрах відповідного рівня і спеціальності. Важливим та ефективним є створення спеціальної карти випускника університету, або, можна сказати, своєрідного «сертифіката», який підтверджуватиме здобуті випускником додаткові знання та вміння, наприклад знання інформаційних технологій, іноземних мов, набуття під час навчання організаторських та комунікативних навичок, що буде своєрідним «знаком якості» й гарантією для працедавця. Це дає можливість абітурієнту разом з батьками, друзями чи можливими працедавцями визначити, яким чином вони можуть найкраще застосувати свої бажання, вміння та навички. Варто зауважити, що такий підхід використовується саме через ефект синергії, відповідно до якого пропозиція з вибору факультету в цілому вигідніша, ніж рекомендація конкретної спеціальності, оскільки це формує в абітурієнта цілісне уявлення про своє місце як спеціаліста у системі певних знань, фаху, професії.

Якщо розглядати діяльність ВНЗ на рівні кафедр, то варто наголосити, що основна діяльність тут має проводитися на рівні спілкування з абітурієнтами. Такі співбесіди мають остаточно довершувати формування образу майбутнього спеціаліста. Загалом для виявлення певних якостей у спеціаліста кафедри можна проводити конкурси серед випускників шкіл щодо наявності специфічних знань та умінь². Оскільки нині комп'ютерні технології доступні й достатньо поширені, то такі конкурси можна проводити в мережі Інтернет. Окрім поглиблення спеціальних знань, такий вид спілкування має пробуджувати в школярів інтерес до ВНЗ та спонукати звернутися до його представників або відвідати ВНЗ, щоб отримати докладнішу інформацію, наприклад коли проводитиметься день відкритих дверей³.

Для того щоб ВНЗ міг правильно обрати вид рекламної кампанії та зміг вдало позиціонувати себе, потрібно визначити основних конкурентів, з якими він буде змагатися за майбутнього абітурієнта. Якщо, наприклад, ВНЗ уже має певну популярність на рівні області, то логічно припустити, що наступними його конкурентами будуть регіональні ВНЗ країни з інших областей⁴.

Якщо аналізувати рейтинг, визначений сайтом «Кампус» то цей рейтинг є комплексним показником. У ньому використано такі позначення (нормований бал): КР1 – задоволеність випускників ВНЗ здобутою ними освітою і можливістю її застосування у трудовій діяльності (нормований бал), КР2 – сприйняття працедавцями якості освіти в українських ВНЗ (нормований бал), КР3 – сприйняття експертами якості освіти в українських ВНЗ (нормований бал), КР4 – співробітництво між ВНЗ і компаніями-працедавцями (нормований бал)⁵.

Загалом, за різними міжнародними і вітчизняними рейтингами, виокремлюють від 20 до 36 найкращих конкурентоспроможних ВНЗ. Провідними ВНЗ України вважають такі: НТУУ «КПІ», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет «Львівська політехніка», Харківський національний університет ім. В. Каразіна, які зазвичай щороку посідають перші місця, іноді міняючись між собою, у рейтингах.

¹ *Бібліотека економіста* (2013). <<http://library.if.ua/book/3/454.html>>

² Kyrychok, A. (2016). Special aspects of using a mentoring approach to training public relations specialists. *Advanced education*, 6, 82–86.

³ Kyrychok, A. (2017). Educational Training of Specialists in the Field of PR Based on Competency Approach. *Future Human Image*, 7, 71–85.

⁴ Simon, S., Shuter, R. (1994). *Webster's New World Dictionary for Young Adults*. New York.

⁵ *Osvita.UA* (2013). <<http://ru.osvita.ua/vnz/rating/35895/>>

Коротко проаналізуємо ту рекламну діяльність, яку проводять найкращі вітчизняні ВНЗ. Наприклад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка не надто ефективно використовує рекламу і переважно акцентує увагу на тому, що це всесвітньо відомий ВНЗ, який має майже двохсотрічну історію, готує фахівців з багатьох напрямів, випустив багато знаних у багатьох країнах світу державних діячів, політиків, учених.

Національний університет «Киево-Могилянська академія» протягом чотирьох століть виховав чимало відомих діячів науки і мистецтва, а останнім часом входить до трьох провідних ВНЗ України та є ініціатором багатьох нововведень у галузі освіти, політики, вивчення історичної спадщини країни, але при цьому фактично не проводить рекламно-агітаційних кампаній.

Ще один постійний учасник рейтингів українських ВНЗ Національний університет «Львівська політехніка», який позиціює себе як найстаріший вищий технічний навчальний заклад України та Східної Європи. Акцентує увагу на професійності професорсько-викладацького складу, перебуванні в складі чотирьох держав, архітектурних та художніх особливостях головного корпусу тощо.

Харківський національний університет ім. В. Каразіна також позиціює себе як перший у колишній Російській імперії університет на території України (рік заснування – 1804), один із найстаріших університетів Східної Європи, єдиний в Україні, де навчалися і працювали три лауреати Нобелівської премії – біолог І. Мечников, економіст С. Кузнець та фізик Л. Ландау.

Задля того, щоб провести ефективну рекламну кампанію, важливо знати смаки і вподобання цільової аудиторії та засоби інформаційного впливу, які слід використовувати. Відповідно до досліджень, описаних у праці М. Ю. Карпіщенка¹, у діяльності ВНЗ потрібний постійний моніторинг відповідного середовища. Дуже важливою є інформація про те, як у сім'ях абітурієнтів вирішується питання про вступ до певного ВНЗ, які фактори є найбільш вагомими, які з них можуть вплинути на зміну пріоритетів, у який час та з яких міркувань здійснюється остаточний вибір тощо.

Висновок Задля проведення ефективної рекламної кампанії ВНЗ потрібно випереджати час, тобто знати, коли абітурієнт остаточно вирішить, які місце навчання, факультет і спеціальність обрати. Близько третини абітурієнтів та їхніх батьків визначаються з вибором ВНЗ за рік-два до вступу, друга третина визначається з майбутнім місцем навчання в осінньо-зимовий період, а решта – в останній момент, що також є важливим показником під час проведення рекламної кампанії.

На імідж ВНЗ впливають такі складники: ставлення персоналу до роботи, імідж ректора, ректорату, вченої ради, фінансова стійкість ВНЗ, рівень акредитації ВНЗ, якість освіти, тощо.

Кожен ВНЗ повинен мати власну іміджеву стратегію, сформовану за допомогою маркетингової, фінансово-інвестиційної, корпоративної та інноваційно-виробничої стратегії. Іміджева стратегія є ключовим елементом у формуванні думки про ВНЗ і впливу на цільову аудиторію.

Щоб забезпечити необхідний іміджу ВНЗ, потрібно реалізувати задані альтернативи. Висока конкурентоспроможність ВНЗ є обов'язковою умовою на шляху до реалізації ефективної концепції просування. Конкурентоспроможність ВНЗ – це його комплексна характеристика за певний період часу в умовах конкретного ринку, яка відображає перевагу перед конкурентами за визначальними показниками (фінансово-економічними, маркетинговими, матеріально-технічними, кадровими і соціально-політичними), а також здатність ВНЗ до безкризового функціонування й своєчасної адаптації до умов зовнішнього середовища, які постійно змінюються.

References:

1. *PR suprovid kompanij yak al`ternaty`va PR-viddilu* [PR support for companies as an alternative to the PR department]. <<http://bankstatey.com/index.php?newsid=28525>>. [in Ukrainian].
2. *Biblioteka ekonomista* (2013) [Library of Economist]. <<http://library.if.ua/book/3/454.html>>. [in Ukrainian].
3. Voronkova, A.E. (2010). *Konceptualni osnovy pobudovy modeli menedzhmentu yakosti nadannya osvitnix poslug* [Conceptual basis for building a model of management of quality of educational services]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of economy], no. 2, 39–47. [in Ukrainian].
4. Korolko, V. (2009). *Zvyazky z gromadskistyuu. Naukovi osnovy, metodyka, praktyka* [Public Relations. Scientific fundamentals, methodology, practice]. «Киево-Могилянська академія». [in Ukrainian].

¹ Карпіщенко, М.Ю. (2010). Складання програми просування освітніх послуг вищих навчальних закладів на основі дослідження абітурієнтів Сумської області, 112–121.

5. Kotler, F. *Osnovy Marketinga* [Fundamentals of Marketing]. <<http://socioline.ru/pages/filip-kotler-osnovy-marketinga>>. [in Russian].
6. Obolenska, T. (2002). *Marketyng u sferi osvitynix poslug* [Marketing in the field of educational services]. Kharkiv. [in Ukrainian].
7. Osvita.UA (2013) [Education. UA]. <<http://ru.osvita.ua/vnz/rating/35895/>>. [in Ukrainian].
8. Pohepcov, G. (2001). *Teorija komunikacii* [The theory of communication]. Kyiv: Vakler. [in Russian].
9. Prymak, T. (2003). *Marketyngovi komunikaciyi* [Marketing communications]. Kyiv: Elga, Nika-Centr. [in Ukrainian].
10. Romat, E. (2006). *Reklama: ucheb. dlja stud. spec. «Marketing»* [Advertising: Textbook for students with specialization "Marketing"]. Kyiv; Kharkiv: Studcentr. [in Russian].
11. Sharkov, F. (2006). *Upravlenie marketingovymi komunikacijami* [Management of marketing communications]. Moscow: Akademicheskij proekt. [in Russian].
12. Karpishchenko, M.Yu. (2010). Skladannya prohramy prosuvannya osvitynix poslug vyshchych navchalnykh zakladiv na osnovi doslidzhennya abiturientiv Sums'koyi oblasti [Drafting of a program for the promotion of educational services of higher educational institutions on the basis of study of enrollee of the Sumy region], 112–121. [in Ukrainian].
13. Brown, R. (1993). Improving Campus Signs. *Planning for Higher Education*, no. 21, 1-17. [in English].
14. Kyrychok, A. (2016). Special aspects of using a mentoring approach to training public relations specialists. *Advanced education*, no. 6, 82–86. [in English].
15. Kyrychok, A. (2017). Educational Training of Specialists in the Field of PR Based on Competency Approach. *Future Human Image*, no. 7, 71–85. [in English].
16. Maslow, A. (1987). *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row. [in English].
17. Serwach, J. (2008). *How we keep score: College rankings, reputation and the University of Michigan*. The University of Michigan. Final Paper and Policy Analysis for Education 561 <<http://www.academia.edu/186691/>>. [in English].
18. Simon, S., Shuter, R. (1994). *Webster's New World Dictionary for Young Adults*. N. Y. [in English].

PROBLEMS OF NATIONAL PUBLIC AND PRIVATE LAW

Ірина Ващенко

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАРКОБІЗНЕСУ

Iryna Vashchenko

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

FORENSIC CHARACTERISTIC OF ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITY IN THE FIELD OF DRUG TRAFFICKING

The article aims to study basic principles of forensic characteristics of organized criminal activity in the field of drug trafficking. The concept of forensic characteristics of organized criminal activity in the field of drug trafficking was considered, content of its elements was determined. The content of the concept of drug trafficking, organized criminal activity, the characteristic features of organized criminal groups and formations were described by the author. A characteristic feature of this category of crimes is that a prominent role in the mechanism of tracing is directly attributed to drugs as objects of crime. It is drugs in the illegal possession are the most important traces and are essential features of any method of committing this category of crimes. Further development may be aimed at a more detailed analysis and the composition of its elements that characterize the activities of criminal organizations, taking into account the dynamics of drug crimes and the regional peculiarities of their commission.

Keywords: forensic characteristic, organized criminal activity, drug business, drug trafficking, organized crime groups, formation.

Злочини у сфері обігу наркотиків сьогодні вчиняються переважно організованими угрупованнями у більшості регіонів України. Безупинне зростання кількості наркоманів призводить до активного формування наркобізнесу як однієї з основних ланок організованої злочинності.

Організована злочинність – істотний чинник, що посилює напруженість і дестабілізує відносини у суспільстві, перешкоджає оздоровленню економіки, упорядкуванню процесів, що відбуваються у цих сферах, сприяє деформації економічних відносин¹.

Останнім часом особливе занепокоєння світового співтовариства викликає зростання організованої злочинності у сфері наркобізнесу, яке відбувається погрожуючими темпами.

Наркоманія стала елементом негативної молодіжної субкультури. Висока рентабельність наркобізнесу зумовила його практичну повну монополізацію організованими злочинними угрупованнями, які створюють «індустрію» виготовлення і поширення наркотиків, сьогодні вчиняються переважно організованими угрупованнями у більшості регіонах України. Безупинне зростання кількості наркоманів призводить до активного формування наркобізнесу як однієї з основних ланок організованої злочинності. Зростає професіоналізм та організованість злочинців у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, чому сприяють зв'язки між вітчизняними та злочинними угрупованнями, що займаються збутом наркотичних засобів, а також близькість України до азіатських країн-виробників і до європейського ринку збуту.

¹ Биленчук, П.Д., Еркенов, С.Е., Кофанов, А.В. (1999). *Транснаціональна преступность: состояние и трансформация*. Учеб. пособ. Киев, 18.

Наркобізнес – одне з найнебезпечніших явищ сучасної злочинності. В юридичній науці існує багато визначень даного поняття. Наприклад, О.М. Джужа розглядає його як кримінально-карну корисливу діяльність у сфері незаконного обігу наркотиків у вигляді промислу¹. Зазвичай такою діяльністю займаються злочинні формування, які, отримуючи величезні доходи, «відмивають» їх. У таких випадках наркобізнес набуває форми організованої злочинності, якій притаманні ієрархічна структура, суворі дисципліна, розподіл ролей, наявність корупційних зв'язків тощо.

Отже, слід погодитися з думкою російського вченого Г.М. Меретукова, який стверджує, що наркобізнес, вчинений організованими злочинними групами (професійна злочинність), – це складова частина організованої злочинності, що спеціалізується на незаконному обігу наркотичних засобів².

З погляду на сучасні умови розвитку організованої злочинної діяльності та аналізуючи матеріали практики, організовану злочинну діяльність можна охарактеризувати як особливий вид кримінального промислу, здійснюваний організованими злочинними формуваннями, що мають відповідні поставленим злочинним цілям структуру, внутрішню організацію, управління і зовнішні зв'язки (у тому числі і корумповані), і реалізований шляхом планування і вчинення різних видів злочинів, як загальнокримінальної, так і економічної спрямованості.

У Тлумачних словниках української мови серед інших значень дієслова «організувати» фігурує й таке: «чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь»³. На підставі зазначеного, можна дійти висновку, що кожному прояву умисної злочинної поведінки притаманний елемент організованості. Навіть злочини, які вчиняються ситуативно, без будь-якої підготовки, містять елементи організованості. Ще вищий рівень організації спостерігається при вчиненні заздалегідь задуманого злочину, що нерідко планується, причому продумуються не тільки окремі деталі здійснення посягання, а й шляхи відступу за несприятливого збігу обставин, способи уникнення кримінальної відповідальності тощо. Саме подібний зміст вкладає у поняття організованого злочину А. Долгова. На її погляд, це такий злочин, який характеризується заздалегідь обдуманим умислом; плануванням процесу його здійснення, у тому числі готуванням до нього, легалізації злочинних доходів; продуманим захистом злочинця від викриття, включаючи підкуп чи інші форми нейтралізації можливих свідків або інших осіб⁴.

Узагальнюючи зазначене вище, можна сказати, що організованою злочинною діяльністю є та діяльність, яка здійснюється у межах чи завдяки злочинним організаціям та організованим групам.

Наукова розробка методик розслідування організованої злочинної діяльності можлива лише на базі виявлених і вивчених криміналістичних особливостей організованої злочинної діяльності в цілому і її окремих видів, тобто криміналістичної характеристики.

Поняття криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності можна сформулювати, як систематизовану сукупність типових ознак, обумовлених її структурою, що характеризують і відбивають погоджену діяльність учасників злочинних організацій під час підготовки і безпосереднього вчинення, а також при здійсненні протидії розслідуванню.

Ґрунтуючись на структурі криміналістичної характеристики злочинів і основних напрямків криміналістичного вивчення злочинної діяльності та її протидії, до криміналістичної характеристики злочинів, що вчинені організованими формуваннями, доцільно включати: 1) дані про характеристику злочинної діяльності (базові види, допоміжні, споріднені, побічні злочини); 2) відомості про типові схеми, технологію, механізм злочинної діяльності; 3) характеристику сфери (області) здійснення організованої злочинної діяльності і предмета кримінального інтересу і посягання; 4) характеристику її розвитку (витоки, динаміка, інтенсивність); 5) характеристику системи даних про способи підготовки, вчинення і приховання злочинів і типових наслідків їх застосування; 6) характеристику обстановки вчинення злочинів (місце, час, умови); 7) характеристику організації і методів здійснення розвідки, прийомів збору інформації, необхідної для організованої злочинної діяльності (як при підготовці і вчиненні злочинів, так і в процесі їх

¹ Джужа, О.М. (ред.). (2002). *Кримінологія: підручник для студентів*. Київ, 329.

² Меретуков, Г.М. (1995). *Правовые и криминалистические проблемы борьбы с наркобизнесом, совершаемым организованными преступными группами*: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. Москва, 30.

³ Новий тлумачний словник української мови (1998). Т.3. Київ, 130.

⁴ Долгова, А.И. (1998). *Организованная преступность*. Москва, 228.

розкриття і розслідування); 7) характеристику організованого злочинного формування (рівень, структура, прийоми добору і вербування нових учасників злочинних організацій, організація їх навчання, розподіл їх функціональних обов'язків, регламентування поведінки учасників злочинної організації), а також його зв'язків (у тому числі міжнародних) і взаємин з іншими злочинними організаціями; 8) характеристику методів, способів і прийомів встановлення корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, органах державної влади і управління, і способів їх використання; 9) характеристику особистості учасників злочинних організацій (відповідно їх місця в ієрархічній структурі формування); 10) характеристику мотивів і цілей злочинів; 11) характеристику особистості можливих жертв злочинів (включаючи посадове положення, наявність зв'язків з злочинними організаціями та ін.).

Значення розроблення криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу визначається складністю доведення факту участі в них усіх членів даної групи поряд із встановленням обставин визначеного діяння, а частіше діянь.

Побудова криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами / формуваннями (далі – ОЗГ/Ф) у сфері наркобізнесу, не є звичайним складанням характеристик і визначенням відповідних методик розслідування. Аналізована криміналістична характеристика повинна відбити специфічний зв'язок окремих (видових) характеристик з урахуванням особливостей кримінальної діяльності ОЗГ/Ф. Така характеристика злочинів покликана об'єднати дві взаємозалежні системи даних. До них доцільно віднести криміналістичну характеристику визначених видів злочинів із виділенням специфічного напрямку злочинної діяльності ОЗГ/Ф, а також криміналістичну характеристику самої ОЗГ/Ф як кримінального формування. Перша система складає основу криміналістичної характеристики визначеного виду злочинів; друга – виступає як її специфічний елемент, що характеризує ОЗГ/Ф і окремих її членів-суб'єктів злочину (особистість злочинця), злочинні співучасті. Дана система покликана слугувати розвитку системи криміналістичної характеристики відповідного виду (видів) злочину з урахуванням особливостей, характерних для вчинення його ОЗГ/Ф.

Найважливішим елементом криміналістичної характеристики організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу, є характеристика самої групи, злочинної організації, членів такої групи.

У криміналістичній характеристиці ОЗГ/Ф необхідно насамперед виділити організаційну структуру, обумовлену самою сутністю даної злочинності, без чого вона перетворюється на звичайну злочинну групу. Цей елемент характеристики переважно виявляється у внутрішньо груповому розподілі функцій учасників ОЗГ/Ф, у прийнятій організаційній системі, що визначає ієрархічність, кримінальне лідерство, дисципліну, норми поведінки, неформальну нормативну базу, систему санкцій і заохочень. Додатково слід зазначити, що деякі автори вважають, що поняття організованої злочинності охоплює лише діяльність злочинних організацій. На їх погляд, для сучасної організованої злочинності характерні дві форми об'єднання: злочинні організації та об'єднання «злочинців у законі»¹. Очевидно, що автори розглядають найбільш розвинуті форми організованої злочинності, в структурі якої немає місця злочинній діяльності організованих груп та інших об'єднань, які не мають, скажімо, значних коштів, корупційних зв'язків, більш прості за своєю побудовою.

На противагу зазначеним вище підходам в окремих працях простежується більш помірковане і, більш правильне тлумачення рівнів організованої злочинності. Так, О. Гуров виділяє три рівні – примітивний, середній та високий. До примітивного рівня він відносить групи з простою структурою: «ватажок – учасники». Кількісний склад таких груп коливається у межах від трьох до десяти чоловік. Корупційні контакти для них є рідкісними; їх члени переважно вчиняють крадіжки, грабежі, розбої, шахрайство. Середній рівень становлять угруповання, що є ніби перехідною між вказаними вище групами та більш досконаліми злочинними утвореннями. В них має місце виділення окремих підрозділів-бойовиків, розвідників, виконавців, охоронців. Як правило, ці угруповання мають корупційні зв'язки з чиновниками органів влади та управління. Високий рівень утворюють кримінальні організації з мереживною (сітьовою) структурою, які мають

¹ Лихолоб, В.Г., Филонов, В.П., Коваленко, О.И., Михайлова, А.Е. (1997). *Криминология: Учеб. (для учебных заведений МВД Украины)*. Киев, 206, 214, 215.

наявність матеріальної бази (спільних грошових фондів, банківських рахунків, нерухомості); легального прикриття у вигляді зареєстрованих фондів, спільних підприємств, кооперативів, ресторанів тощо; колегіального органу управління, утворюваного групою осіб (радою), майже рівних за своїм статусом; функціонально-ієрархічної побудови з розподілом організації на окремі групи; міжрегіональних зв'язків керівного ядра, охоронців, інформаційної служби, «контролерів» тощо; статуту у формі певних правил поведінки, традицій, «законів» та санкцій за їх порушення; специфічної мовної системи, зокрема жаргону; інформаційної бази, створюваної, зокрема, шляхом здійснення розвідки та контррозвідки; своїх людей в органах влади, судових та правоохоронних органах. Ці організації розподіляють між собою сфери впливу. Для них характерна спеціалізація злочинної діяльності. Поряд з цим О. Гуров виділяє таку особливу форму злочинного об'єднання, як співтовариство «злочинців у законі»¹.

Можна дійти висновку що, організована злочинність відображає мережу соціальних зв'язків у суспільстві і дані структури варто розглядати не з погляду їх розподілу на дрібні та великі організації чи на оформлені структури і неформальні мережі, а з погляду безупинного перетворення малих структур на великі й гнучкі, однієї мережі на бюрократичні структури іншої. Крім того, важливо врахувати елементи наступності й послідовності, характерні для організованих злочинних угруповань, те, що деякі з них можуть поєднувати елементи сформованої ієрархічної структури на одних рівнях з більш розмитою і гнучкою системою взаємин на інших(нижчих) рівнях.

Хотілося більш детально зупинитися на ознаках, притаманним організованим злочинним групам. У літературі немає однозначного підходу до визначення ознак організованої злочинної групи. Так, О.Гуров виділяє такі ознаки організованої злочинної групи: суворі «ієрархія», тривале існування, тривале існування, заняття злочинною діяльністю як «бізнесом»².

Українські кримінологи зазначають, що з кримінологічної точки зору злочинна організація передусім характеризується певною структурою, в якій виділяються: ієрархічність, розподіл ролей і функцій, наявність «нормативних приписів», самофінансування, систематична злочинна діяльність. А останню характеризують: протиправні засоби досягнення мети; професіоналізм і спеціалізація; конспірація; здійснення розвідувальних і контррозвідувальних заходів; прагнення нейтралізувати працівників державних органів влади і управління (корупція); зовнішня видимість законних дій.

Крім того, в юридичній літературі висловлюється точка зору, згідно з якою організовану групу утворюють дві або більше особи, що попередньо організувалися для вчинення одного чи кількох злочинів. Серед ознак виділяються попередня змова і стійкість, під якими розуміють наявність постійних зв'язків між членами групи і специфічних методів діяльності з підготовки та вчинення злочинів.

Більш чітко ознаки організованих злочинних груп виділяє В. Кантемиров: а) наявність специфічних організаційних і виконавчих структур, чітко сформована внутрішня ієрархія, спрямованість умислу членів групи на злочинну діяльність постійного характеру, наявність суворої дисципліни, системи заохочень і санкцій, їх практична реалізація; б) законспірований, планований характер злочинної діяльності, чіткий розподіл ролей, функцій, орієнтація членів на спеціалізацію, прагнення до отримання максимальних доходів; в) наявність лідера, що має значний авторитет у злочинному світі або користується підтримкою «авторитетів» із кримінального середовища; г) використання сучасних технічних засобів, транспорту, зброї; д) здійснення членами групи заходів з метою нейтралізації форм соціального контролю, цілеспрямоване розроблення заходів протидії правоохоронним органам, корумпування; е) прагнення до розширення сфери діяльності і впливу в масштабах регіону; є) наявність значних коштів для відтворення злочинної діяльності, матеріальна підтримка членів груп, злочинних угруповань та організацій; ж) прагнення до встановлення міжрегіональних зв'язків³.

В науковій літературі є визначення такої ознаки організованої злочинної групи, як попередня організованість для вчинення одного або кількох злочинів. Попередня організованість може полягати у здійсненні учасниками групи таких дій: підготовка двома або більше особами плану

¹ Кудрявцев, В.Н., Эминов, В.Е. (1997). *Криминология: Учеб.* Москва, 258.

² Гуров, А.И. (1995). *Красная мафия.* Москва, 297.

³ Контемиров, В.Т. (1992). *Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности.* Автореф. дис... канд.юрид.наук. Волгоград, 19.

вчинення злочину, попередній розподіл ролей, наявність відповідних засобів для вчинення злочину, усунення можливих перешкод, попередня підготовка, спрямована на приховання та збут викраденого, слідів злочинної діяльності або самих злочинців тощо. На думку В. Коновалова, термін «попередня організованість» точніше характеризує організовану злочину групу, ніж ознака стійкості, яку досить часто використовують окремі науковці та практики¹.

Стійкість організованих злочинних груп у сфері наркобізнесу можна визначити через стабільність її складу, тісний взаємозв'язок між її членами, узгодженість їх дій, сталість форм і методів злочинної діяльності, тривалість існування і кількість вчинених злочинів, а також ретельне планування злочину, попередню підготовку знарядь злочину та розподіл ролей.

Аналізуючи термін «стійкість», окремі автори виділяють тривалість існування і особливості злочинної діяльності групи. Так, В. Комісаров вважає, що стійкість – це стан групи, який характеризується наявністю міцних зв'язків між співучасниками, специфічними індивідуальними формами і методами діяльності. Для таких груп характерні: високий ступінь організованості; стабільність складу групи й організаційної структури; наявність своєрідних, індивідуальних за характером форм і методів діяльності; сталість форм і методів злочинної діяльності². Тривалість існування, кількість вчинених злочинів та особливості організованої діяльності показниками стійкості можуть бути тільки у поєднанні з іншими критеріями.

У науковій літературі є й інші погляди на ознаки стійкості злочинної групи, а саме а) стабільність складу учасників, замкнутість, сталість і відособленість як засіб самозбереження групи; спільність поглядів і соціальних постанов негативного характеру; спільність егоїстичних інтересів, які породжують психологічну згуртованість; ціннісно-орієнтаційна єдність; групове прагнення досягнення поставлених злочинних цілей, що формує єдність наміру; б) тісний взаємозв'язок; безпосередня контактність між членами організованої злочинної групи; постійно підтримувати особисті відносини, що набули характеру відповідальної залежності між ними; в) погодженість дій, побудована на системі розподілу ролей і функціональних обов'язків; надійна система зв'язку; взаємовиручка, конспірація і взаємний контроль; г) сталість форм і методів організованої злочинної діяльності, способів здійснення, як правило, однотипні злочини; д) тривалість існування і кількість вчинених злочинів.

Переважає більшість науковців ознаками, які характеризують організовану злочинну групу, вважають сталість форм і методів злочинної діяльності³. Так, на думку Т. Шутемової, ця ознака знаходить своє уособлення у розробленні планів конкретних нападів; розподілі ролей між учасниками нападів; вивченні графіка (стилю) життя передбачуваних потерпілих, їх переміщення у просторі і часі, у пошуку «найуразливішого» місця; виборі зброї та вибухових пристроїв; вивчені шляхів підходу і відходу з місця нападу, у виборі транспорту; повторюваності вимог, висунутих при нападах або виражених у діях без словесного обґрунтування⁴.

В юридичній літературі немає однозначної думки щодо застосування ознаки сталості форм і методів злочинної діяльності для визначення організованої злочинної групи. Так, Н. Карпов, С. Євдокименко вважають, що організована злочинна група здатна до використання складних способів вчинення злочинів, до їх постійної зміни й удосконалення⁵.

Злочинні групи, які займаються незаконним обігом наркотиків, дуже різняться між собою як за ступенем організованості, так і за своїм складом і ступенем суспільної небезпеки. Тому неможливо дати всеохоплюючу та універсальну характеристику для всіх організованих груп, які займаються виготовленням і розповсюдженням наркотичних засобів.

Підсумовуючи вищевикладене можна дійти висновку стосовно характерних ознак організованих злочинних наркоугруповань, а саме: 1) високий ступінь організованості, наявність лідера, диференціація функцій виконавців усередині угруповання; 2) жорстка дисципліна, дотримання конспірації, безперечне підпорядкування чітко регламентованим правилам ієрархічних

¹ Коновалов, В. (1993). Что такое организованная преступная группа. *Законность*, 8, 25.

² Комиссаров, В.С. (1994). Понятие бандитизма в уголовном праве. *Вестник МГУ, серия 11. «Право»*, 4, 45.

³ Лисиченко, В.К. (2001). Дискусійні питання щодо поняття «організована злочинність» і типові ознаки кримінальних утворень в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України: Збірник наукових праць*, 59.

⁴ Шутемова, В.Т. (1998). К вопросу о доказывании устойчивости банды. *Следователь*, 5, 8.

⁵ Карпов, Н.С., Євдокименко, С.В. (2001). *Злочинна діяльність*. Київ, 59.

стосунків у групі; 3) наявність зв'язків із корумпованими представниками правоохоронних органів, державних і комерційних структур, що використовуються для прикриття злочинної діяльності, «відмивання» (легалізації) прибутків, отриманих від наркоторгівлі; 4) тісний зв'язок керівників груп із кримінальним середовищем; така консолідація є вигідною; особи з кримінального середовища виконують функції забезпечення діяльності групи (розправа з конкурентами і членами групи, які намагаються припинити злочинну діяльність, тощо), а ділки наркобізнесу відраховують їм певний відсоток прибутку від незаконних операцій з наркотиками; 5) залучення до злочинних наркоугруповань спеціалістів (хіміків, лікарів, провізорів тощо).

До предмета злочинного посягання злочинів, що розглядаються, належать (у загальному вигляді): наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин, прекурсори.

Визначення понять наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів наведені в Законі України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 8 липня 1999 р. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин (далі – Перелік) також затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 з відповідними змінами. До відповідного переліку наркотичних засобів аналоги не віднесені.

Широке розмаїття наркотиків зумовлює наявність великої кількості підходів до їх класифікації: окремі автори нараховують до 12 підстав для їх систематизування¹. Найбільш розповсюдженим у криміналістичній літературі є поділ наркотиків залежно від джерел їх походження на рослинні (природні) та синтетичні наркотичні засоби. Окремо можна виділити підклас напівсинтетичних наркотичних засобів².

Характерною особливістю розглядуваної категорії злочинів є те, що визначна роль в механізмі слідоутворення належить безпосередньо наркотичним засобам, як предметам злочинів. Саме наркотичні засоби в незаконному володінні є найважливішими слідами й виступають суттєвими ознаками будь-якого способу вчинення даної категорії злочинів. Сліди від наркотичних засобів залишаються: на місці злочинної події (у вигляді матеріальних і ідеальних слідів); на знаряддях злочину, використаних злочинцем; у місцях його подальшого знаходження, укриття або реалізації; на самому злочинці. Сліди злочину відбивають як особливості діяння, так і специфіку дій ОЗГ/Ф. При розгляді злочинної діяльності ОЗГ/Ф засоби вчинення і приховування злочинів необхідно описувати шляхом не тільки висвітлення злочинних дій, а й систематизації ознак діяльності ОЗГ/Ф і наслідків, що залишаються у вигляді слідів і місця їхньої локалізації.

Вибір напряму злочинної діяльності, з одного боку, залежить від обстановки й умов, у яких ОЗГ/Ф планують здійснювати свою діяльність у наміченому регіоні; з іншого боку, – визначає конкретний предмет зазіхання і засоби дії груп.

Обстановка й умови, що обираються ОЗГ/Ф для вчинення злочину, включають також час (сезон, час року); прогалини у нормативно-правовому регулюванні; неефективність діяльності контролюючих і правоохоронних органів; можливості використання корумпованості посадових осіб тощо.

Засоби дії ОЗГ/Ф характеризуються плануванням вчинення злочинів і заходів для їхнього приховування, особливо діянь у сфері наркобізнесу. У цих випадках застосовуються старанно і кваліфіковано-розроблені схеми проведення злочинних операцій з наркотиками, розподіли ролей учасників ОЗГ/Ф, використання нормативно-правових, організаційних недоліків.

Криміналістична характеристика організованої злочинної діяльності у сфері наркобізнесу не вичерпується наведеним описом найбільш значущих ознак її елементів і потребує подальшого розроблення. Подальша розробка може бути спрямована на більш детальніший аналіз та склад її елементів, що характеризують діяльність злочинних організацій, з урахуванням динаміки наркозлочинності й регіональних особливостей їх вчинення. А це, в свою чергу, дасть можливість ретельніше розробляти загальні та спеціальні заходи профілактики з метою ефективної протидії організованій злочинній діяльності у сфері наркобізнесу.

¹ Панова, Е.В. (2005). *Предмет преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ*: Автореф. дис. Канд юрид. наук, Москва, 27.

² Самохін, О.Ю. (2004) Зміст криміналістичної характеристики незаконного обігу наркотичних засобів. *Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка: Юридичні науки*, 60-62, 47.

References:

1. Bilenchuk, P.D., Erkenov, S.E., Kofanov, A.V. (1999). *Transnacional'naja prestupnost': sostojanie i transformacija*: Ucheb. posob [Transnational Crime: state and transformation: textbook]. Kyiv, 18. [in Russian].
2. Gurov, A.I. (1995). *Krasnaja mafija* [Red Mafia]. Moscow, 297. [in Russian].
3. Dzhuzha, O.M. (red.). (2002). *Kryminolohiia: pidruchnyk dlja studentiv* [Criminology: a textbook for students]. Kyiv, 329. [in Ukrainian].
4. Dolgova, A.I. (1998). *Organizovannaja prestupnost* [Organized crime]. Moscow, 228. [in Russian].
5. Karpov, N.S., Yevdokymenko, S.V. (2001). *Zlochynna diialnist* [Criminal activity]. Kyiv, 59. [in Ukrainian].
6. Komissarov, V.S. (1994). Ponjatie banditizma v ugovnom prave [The concept of banditry in criminal law]. *Vesnik MGU, serija 11. «Pravo»* [Bulletin of the Moscow State University, series 11. "Law"], no. 4, 45. [in Russian].
7. Kononov, V. (1993). Chto takoe organizovannaja prestupnaja gruppa [What is an organized criminal group]. *Zakonnost' [Legitimacy]*, no. 8, 25. [in Russian].
8. Kontemirov, V.T. (1992). *Kriminalisticheskaja harakteristika grupp v sfere organizovanoj prestupnosti*: Avtoref. dis...kand.jurid.nauk [Criminalistic characteristics of groups in the field of organized crime: Synopsis of a thesis for PhD degree in law]. Volgograd, 19. [in Russian].
9. Kudrjavcev, V.N., Jeminov, V.E. (1997). *Kriminologija*: Ucheb. [Criminology: A Tutorial]. Moscow, 258. [in Russian].
10. Lysychenko, V.K. (2001). *Dyskusiini pytannia shchodo poniattia «orhanizovana zlochynnist» i typovi oznaky kryminalnykh utvoren v Ukraini* [Discussion questions on the concept of "organized crime" and typical signs of criminal formations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats* [Scientific Herald of the Dnepropetrovsk Institute of Law of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Collection of scientific works], 59. [in Ukrainian].
11. Liholob, V.G., Filonov, V.P., Kovalenko, O.I., Mihajlova, A.E. (1997). *Kriminologija: Ucheb. (dlja uchebnykh zavedenij MVD Ukrainy)* [Criminology: A Tutorial (For educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine)]. Kyiv, 206, 214, 215. [in Russian].
12. Meretukov, G.M. (1995). *Pravovye i kriminalisticheskie problemy bor'by s narkobiznesom, sovershaemym organizovannymi prestupnymi gruppami*: Avtoref. dis...d-ra jurid. nauk [Legal and criminalistic problems of combating drug trafficking committed by organized criminal groups: Synopsis of a thesis for ScD degree in law]. Moscow, 30. [in Russian].
13. *Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language] (1998). Vol.3. Kyiv, 130. [in Ukrainian].
14. Panova, E.V. (2005). *Predmet prestuplenij, svjazannyh s nezakonnym oborotom narkoticheskikh sredstv i psihotropnyh veshhestv*: Avtoref. dis. kand. jurid. nauk [The subject of crimes related to illicit trafficking of drugs and psychotropic substances: Synopsis of a thesis for PhD degree in law]. Moscow, 27. [in Russian].
15. Samokhin, O.Iu. (2004) *Zmist kryminalistychnoi kharakterystyky nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv* [The content of forensic characteristics of illicit drug trafficking]. *Visnyk Kyivskoho nats. universytetu im. T. Shevchenka: Yurydychni nauky* [Bulletin of T. Shevchenko National University of Kyiv: Jurisprudence], no. 60-62, 47. [in Ukrainian].
16. Shutemova, V.T. (1998). *K voprosu o dokazyvanii ustojchivosti band* [To the question of proving the stability of gangs]. *Sledovatel' [Investigator]*, no. 5, 8. [in Russian].

Алла Маломуж, к. ю. н.

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
суддя Київського районного суду м. Одеси, Україна*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 375 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Alla Malomuzh, PhD in Law

*National University "Odesa Law Academy",
Judge of the Kyiv District Court of Odesa, Ukraine*

CRIMINAL LAW ASSESSMENT OF UNJUST DECISIONS

The relevance of the topic covered by this article lies in fact that to date there have been initiated a lot of criminal proceedings in respect of judges in accordance with article 375 of the Criminal Code of Ukraine. In order to ensure constitutional order in the sphere of functioning of the judicial authority in Ukraine, to abide by the principles of the supremacy of law, basic means of implementing the procedure in Ukraine, respect to the fundamental human rights and freedoms, and with a view to exclude cases of the concept confusion in law-enforceable activity, at the moment the problem of definition of the crimes foreseen by article 375 of the Criminal Code of Ukraine is particularly acute.

Therefore, article 375 of the Criminal Code of Ukraine surely is a provision which serves as a protective function, and a judge can be brought to justice for committing such crime. One of the biggest problems is the lack of a stable cassation court practice in Ukraine (or established case-law practice) in respect of any offence [actus reus] and, in particular, in respect of the interpretation of Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: unjust decision, unlawful sentence, article 375 of the Criminal Code of Ukraine, miscarriage of justice, illegality, judge, falsified judgment

Відповідно до статті 375 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме – постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, в державі Україна закріплено відповідальність за посягання на одні із найважливіших суспільно-правових відносин, які виникають при здійсненні правосуддя.

Актуальність розглядуваної теми полягає у тому, що на теперішній час порушено багато кримінальних справ щодо суддей за статтею 375 КК України. Так, внесено до бази ЄРДР 542 кримінальні провадження, в яких згадується підозра за ст. 375 КК, і жодного розуміння щодо складу самого злочину за цією статтею¹. Ще у 2012 році Тютюгін В.І., Капліна О.В. та Тітко І.А. зазначали протилежне: «Доволі позитивним фактом вважали те, що вищевказана норма кримінального закону застосовувалась вкрай рідко»².

Ситуація, яка склалася на сьогодні із кількістю порушених проваджень щодо суддів за ст. 375 КК складна, про що свідчить звернення Вищої ради правосуддя із запитом до Генерального прокурора про надання інформації стосовно розкриття і розслідування внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань заяв щодо постановлення суддями завідомо неправосудних рішень.

¹ Пошва, Б. Не стоит свою профессиональную работу и ответственность перекладывать на другой орган. *Журнал «Закон и бизнес»*. <http://zib.com.ua/ru/129414sudya_vsu_bogdan_poshva_ne_stoit_svoyu_professionalnuyu_rabo.html>

² Тютюгін, В.І., Капліна, О.В., Тітко, І.А. (2012). Постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови: окремі аспекти застосування ст. 375 Кримінального кодексу України. *Вісник Верховного суду України*, 2, 42-48.

Відповідно до частини четвертої статті 62 Основного Закону України «у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

Водночас зазначена норма Основного Закону України не розкриває змісту поняття «як неправосудного», унаслідок чого практична реалізація цього поняття призводить до неоднакового тлумачення, зокрема, органами досудового розслідування, конкретних дій суддів з ухвалення судових рішень та, з іншого боку, формує щоденне неоднозначне (довільне) тлумачення цього поняття при практичному його застосуванні.

Практична необхідність офіційного тлумачення терміну «неправосудне», ужитого з частин четвертої статті 62 Конституції України, у взаємозв'язку з наслідками скасування вироку зумовлена тим, що зазначене поняття не дістало конкретизації в поєднанні з поняттями «незаконність» і «необґрунтованість» у жодному законодавчому акті України, а це є ризиком порушення прав громадян на справедливий судовий захист і гарантій незалежності суддів під час здійснення ними правосуддя.

Однією з ключових вимог до судового рішення є його правосудність. Це юридичний критерій, дотримання якого перевіряють суди вищих інстанцій. Правосудність є основною вимогою якості судового рішення, порушення якої є підставою для скасування чи зміни судового рішення.

Єдиний закон, у якому вжито, але не розкрито поняття «неправосудний», є стаття 375 Кримінального кодексу України, положеннями частини першої якої передбачено, що «постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанов – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років».

При цьому всі інші законодавчі акти матеріального й процесуального права не оперують поняттями «неправосудне рішення», «неправосудний вирок», а містять у своєму змісті поняття «незаконне рішення», що підкреслює практичну необхідність тлумачення сполучення слів «як неправосудного», ужитого в частині четвертій ст. 62 Конституції України.

Так, згідне із частиною першою статті 1176 Цивільного кодексу України «шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативну – розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду». Зазначена норма має сім частин, і в кожній йдеться про незаконне судове рішення. Порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, чи бездіяльністю суду, визначений частиною сьомою цієї статті, передбачає, що відшкодування такої шкоди встановлюється законом. Таким є Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативну-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду». Практична реалізація забезпечення відшкодування зазначеної шкоди гарантується щорічним закріпленням певної суми коштів у кодї програмної класифікації № 3504030 у додатку 3 до законів України «Про Державний бюджет України».

Отже, практична реалізація порядку відшкодування шкоди, завданої незаконним судовим рішенням, у цілому відповідає частині четвертій статті 62 Конституції України, що дає змогу дійти до висновку про певне ототоження понять «неправосудність» і «незаконність» під час їх застосування, незважаючи на відсутність офіційної інтерпретації статті.

Також чинні процесуальні кодекси України містять вимоги до судового рішення. Так, відповідно до частини першої статті 159 Кодексу адміністративного судочинства України, частини першої статті 213 Цивільного процесуального кодексу України, частини першої ст. 370 Кримінального процесуального кодексу України судове рішення повинно бути законним й обґрунтованим.

З аналізу вказаних статей процесуальних кодексів України випливає, що в усіх випадках, коли суд вищого рівня скасовує судове рішення суду нижчої інстанції, він установлює порушення судом норм матеріального та/або процесуального права, внаслідок чого судове рішення, яке скасовується, є незаконним. Або ж суд вищого рівня встановлює неповноту судового розгляду та/або невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні фактичним обставинам

кримінального провадження, унаслідок чого судові рішення скасовується як необґрунтоване.

Ототожнення поняття «неправосудність» із поняттям «незаконність» та/або «необґрунтованість» призведе до того, що всі судові рішення, які були скасовані судами апеляційної чи касаційної інстанцій, у тому числі рішення, у яких суд помилково чи передчасно, однак за відсутності грубої недбалості чи злочинного наміру, дійшов певних висновків і які вплинули на ухвалення ним рішення, повинні визнаватися неправосудними. Проте зазначене суперечить конституційно-правовим засадам існування правосуддя в цілому.

Так, практична реалізація підпункту «а» пункту 1 частини першої статті 106 Закону № 1402-УІІІ, зокрема, щодо «іншого істотного порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя, що унеможливило учасникам судового процесу реалізацію наданих їм процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків або призвело до порушення правил щодо юрисдикції або складу суду» може призвести до підміни понять «дисциплінарна відповідальність судді» та «кримінальна відповідальність судді» в розріз питання притягнення судді до відповідальності внаслідок недбалості.

Зазначене вище також переконує в необхідності офіційного тлумачення поняття «як неправосудного» в частині четвертій статті 62 Основного Закону України.

Адже відповідно до пункту 66 Рекомендацій СМ/Кес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів установлено, що тлумачення суддями закону, оцінювання фактів та доказів не повинно бути приводом для цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру чи грубої недбалості.

Викладене підкреслює необхідність чіткого розмежування понять «неправосудність», «незаконність» та/або «необґрунтованість» задля досягнення мети захисту суддів від необґрунтованого обвинувачення.

На наше переконання з метою дотримання конституційного принципу «обов'язковості судового рішення, що набрало законної сили», окрім тлумачення терміну «неправосудний» потребує з'ясування також момент виникнення «неправосудності», зокрема, у разі скасування судового рішення, у разі набрання судовим рішенням законної сили та в разі якщо таке рішення не оскаржувалося та/або не підлягає оскарженню згідно з приписами чинного процесуального законодавства.

У частині четвертій статті 62 Конституції України закріплено застереження про обов'язкові наслідки постановлення суддею особливого рішення – скасування вироку як неправосудного.

Отже, якщо сторони не оскаржили судові рішення, виникає необхідність визначення моменту виникнення неправосудності, виходячи із законної сили рішення та конституційної вимоги скасування вироку як неправосудного та зважаючи на такий конституційний принцип забезпечення стабільності правопорядку, як обов'язковість судового рішення.

Водночас зазначений аспект порушує також принцип рівності громадян перед законом та створює правову невизначеність, оскільки за наслідками ухвалення аналогічних судових рішень суддя, рішення якого було оскаржено і скасовано, та суддя, рішення якого не оскаржувалося, опиняться в різному правовому становищі. Так, діяння першого буде вважатися злочинним, а діяння другого – ні.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово зазначав, що згідно із частиною першою статті 8 Основного Закону в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Складовою верховенства права є принцип правової визначеності, основою якого є ідея передбачуваності очікування суб'єктом правовідносин визначених правових наслідків (правового результату) своєї поведінки, яка відповідає наявним у суспільстві нормативним приписам. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що принцип правової визначеності вимагає ясності й однозначності правової норми та забезпечення того, щоб ситуації й правовідносини залишалися передбачуваними (правові позиції Конституційного Суду України в рішеннях від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005, від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010, від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010, від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011)¹.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року. 5-рп/2005 року.

Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року. 17-рп/2010.

Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року. 23-рп/2010.

Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року. Ю-рп/2011.

Також у Рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Реквені проти Угорщини» від 20 травня 1999 року зазначено: «Норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, яка надає громадянину можливість керуватися нею у своїх діях: він повинен бути здатним (якщо необхідно, то за допомогою відповідних консультацій) передбачити достатньою мірою за певних обставин наслідки, які можуть бути спричинені такою дією. Передбачуваність цих наслідків з абсолютною впевненістю не потрібна: досвід показує, що цього досягнути неможливо. Хоча певність, безумовно, бажана, прагнення забезпечити її може призвести до надмірної ригідності (складності), хоча закон має завжди відповідати обставинам, що змінюються» (п. 34)¹.

Крім того, відповідно до пунктів 5.2 та 5.3 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» м. Лісабон від 10 липня 1998 року, державою гарантується відшкодування збитків за шкоду, заподіяну в результаті протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним обов'язків судді. Законом може передбачатися можливість, аби держава могла порушити справу з метою примусити суддю компенсувати суму, виплачену державою за шкоду, заподіяну ним, у разі грубого й невинуватого порушення правил, що регулюють виконання обов'язків суддями. Кожна особа повинна мати можливість оскаржити неправильно винесене рішення в конкретній справі до незалежного органу без необхідності дотримання окремих формальностей. Там, де в результаті повного та ретельного розгляду цей орган виявить безперечне порушення з боку судді, як це зазначається в пункті 5.1, цей орган має повноваження передати справу на розгляд дисциплінарної інстанції або принаймні рекомендувати здійснити таку передачу органу, що має відповідну компетенцію згідно із судовим законом².

Також, гарантована ст. 126 Конституції України недоторканність і незалежність суддів полягає, крім іншого, в тому, що суддю не можна притягати до відповідальності за винесене ним судові рішення. Проте дане положення Конституції на сьогоднішній час зухвало попирається окремими працівниками правоохоронних органів.

Чинна редакція ст. 375 КК України є інструментом замаху та залякування суддів, розправ над ними, триманням «на короткому повідку», щоб зробити їх слухняними та зручними. Через викладене вище судді стали боятися, втратили ініціативу та рішучість, ділову корпоративність.

В наукових працях вказується, що вирок може бути або правосудним, тобто законним та обґрунтованим, або неправосудним, тобто незаконним та необґрунтованим³. Науковець Карташов О.Ю. визначає неправосудність вироку як його невідповідність фактичним обставинам юридичного конфлікту, який підлягає судовому розгляду, що виражається у неправильному застосуванні норм матеріального та (або) процесуального права⁴. Н.Д. Квасневська вважає, що філософсько-правове поняття «неправосудність судового рішення» означає виражену в неправильному застосуванні некомпетентним або (і) упередженим суддею норм матеріального і (або) процесуального права⁵.

Аналіз наукових визначень поняття «неправосудний» свідчить про його асоціацію із порушенням закону, порушенням права, а як наслідок із обов'язковим скасуванням або зміною судового рішення в порядку апеляційного (касаційного) перегляду.

Таким чином, вважаємо, що у сукупності із іншими обставинами обов'язковою обставиною для кваліфікації діяння за статтею 375 КК України, є наявність скасованого рішення суду та встановлення апеляційною та (або) касаційною інстанцією незаконності. Окрім того, враховуючи специфіку суспільних відносин, на які посягає розглядуваний злочин, на нашу думку, вести мову про неправосудність можливо лише за наявності встановлення грубих порушень норм матеріального та (або) процесуального права як апеляційною, так і касаційною інстанцією. Вказане обґрунтовується тим, що існування три ланкової судової системи передбачає можливу помилку суду і на стадії апеляційного розгляду та сприяє її усуненню шляхом встановлення істини декількома ланками.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Реквені проти Угорщини» від 20 травня 1999 року.

² *Європейська хартія про закон «Про статус суддів»* м. Лісабон від 10 липня 1998 року.

³ Грошевський, Ю.М. (1994). *Правові властивості вироку – акту правосуддя*. Харків, 21.

⁴ Карташов, А.Ю. (2004). *Уголовная ответственность за вынесение заведомо неправосудного приговора, решения либо иного судебного акта*: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь, 3.

⁵ Квасневська, Н.Д. (2010). *Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні*. Київ, 57.

Аналізуючи наукову літературу, вбачається, що поняття «неправосудність» і «незаконність» є тотжніми, синонімами і несуть ідентичне нормативно-змістове навантаження. Проте деякі фахівці зазначають, що синонімія в нормативних актах взагалі неприпустима. На нашу ж думку, у споріднених галузях права слід використовувати одні й ті самі правові-терміни, оскільки у протилежному – допустимо вкладення у понятті різного значення та як наслідок у застосуванні кримінального права – помилок у кваліфікації.

Також, нормальним у функціонуванні судової системи є скасування рішень суду першої інстанції вищими судами. Не всі незаконні рішення суддів передбачають кримінальну відповідальність за статтею 375 КК України. Так, судова помилка відрізняється від завідомо неправосудного рішення, які хоч і мають однаковий наслідок – скасування в порядку апеляційного або касаційного перегляду, проте не однаково тягнуть кримінальну відповідальність за статтею 375 КК України.

Важливим для визначення змісту поняття «неправосудний» має така ознака як завідомість постановлення такого вироку. Так, суддя, який хоч і виніс незаконний судовий акт, не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України, якщо він не усвідомлював незаконності вироку через службову недбалість, недостатню обізнаність та кваліфікацію. Вищевказана ознака – за відомість – дає змогу розмежовувати злочин, передбачений статтею 375 КК України із суміжними статтями КК України, наприклад, 367 статтею.

Спірним також є момент вчинення розглядуваного злочину. Так, вважається, що постановлення судового акту завершується його проголошенням, тобто доведення його змісту до відома учасників процесу. Тобто злочин вважається закінченим незалежно від часу набуття законної сили неправосудним судовим актом, його виконання та негативні наслідки. Як приклад, деякі науковці ведуть мову про наявність складу злочину у разі постановлення судового рішення без належного судового розгляду, який передує постановленню цього рішення.

Так, у Рівненській області було встановлено, що суддя впродовж декількох років фактично не брав участі у розгляді справ, знаходився поза межами суду під час розгляду та постановлення судових рішень. Судові засідання проводив керівник апарату суддів, а суддя згодом ставив свій підпис. Вважається, що у подібних випадках безумовно слід констатувати наявність злочину, передбаченого статтею 375 КК України. Проте на нашу думку така позиція враховуючи особливість суб'єкта даного злочину не є вірною.

Ніхто не веде мову про пріоритетність судді перед іншими суб'єктами злочину, проте ми відстоюємо позицію того, що рішення може бути визнаним неправосудним тільки у разі встановлення порушень у вигляді неправосудності лише апеляційною або касаційною інстанцією. І лише якщо рішення є остаточним після винесення його судом першої інстанції та набрало законної сили, то за наявності встановлення ознак неправосудності органами досудового розслідування, а у подальшому судом. Таку правову позицію сформулював Конституційний суд Російської Федерації 18.10.2011 року, де було визначено, що норми Кримінально-процесуального кодексу РФ не відповідають Конституції і Закону «Про статус суддів в Російській Федерації», які дозволяють порушувати кримінальну справу за обвинуваченням судді у винесенні завідомо неправосудного рішення у разі, коли це рішення не скасовано.

Посилання на те, що при перегляді кримінальної справи судом апеляційної чи касаційної інстанції не завжди є можливим зробити висновок про постановлення суддею завідомо неправосудного рішення та наявність такої можливості лише шляхом проведення слідчих дій у ході доказування у кримінальній справі є хибним через те, що якщо безумовним вважати обов'язкову наявність порушень і матеріального права для кваліфікації діяння, то не вбачається неможливості становити такі порушення, перекручування норм та завідоме неправильне їх застосування.

Так, у ситуації, яка склалася у Рівненській області, кваліфікувати діяння судді за статтею 375 КК України слід було б лише у разі скасування винесених із порушенням рішень вищими судами. У протилежному випадку – враховуючи те, що кримінальна відповідальність є крайнім заходом відповідальності, за наявності такої поведінки судді до нього слід застосувати заходи дисциплінарної відповідальності у вигляді, наприклад, звільнення, з метою виконання превентивної функції кримінального права – недопущення такої поведінки у майбутньому аба кваліфікації його діянь за іншою статтею КК України (наприклад, ст. 366 КК). Враховуючи викладене, порушення лише процесуального права при постановленні рішення без посдання із порушенням матеріального права не є достатнім для наявності складу розглядуваного злочину. Так, як порушення

процесуального права є підставою для скасування рішення, але не є підставою для визнання його неправосудним.

Саме у такому контексті Таганцев М.С. роз'яснював ст. 366 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року: «при встановленні ознак неправосуддя суд повинен, не торкаючись фактичних даних, у визнанні яких він керується переконанням сумління, перейти до обговорення – чи виконано суддею згідно з вимогами закону форми і обряди судочинства, необхідні для постановлення рішення і чи не застосовано закони, вказані в рішенні, всупереч позитивному їх значенню»¹.

Окремо слід наголосити, що кваліфікація за злочин, передбачений статтею 375 КК України, є допустимою не лише у разі скасування, а й зміни незаконного судового акту судом вищої інстанції.

Цікавим є питання розмежування розглядуваного злочину із суміжними злочинами, наприклад із злочином, передбаченим статтею 366 КК України.

Так, колишній голова Морозівського районного суду Ростовської області без проведення судового засідання з метою уникнення покарання за затягування розгляду справи виніс постанову про відмову в заміні раніше засудженому громадянину П. умовного покарання реальним після того, як останній вчинив адміністративне правопорушення. Рішення суду було сфальсифіковане, в ньому вказувалось, що у судовому засіданні нібито брали участь підсудний, його захисник, прокурор, начальник установи виконання покарання. За цим фактом було порушено кримінальну справу та ухвалено вирок, яким суддя визнаний винним у вчиненні злочинів – винесення суддею завідомо неправосудного рішення, службове підроблення².

Проте враховуючи наявність порушення лише процесуального права (відсутня вказівка на завідомо неправильне застосування норм матеріального права щодо відмови у заміні умовного покарання), на нашу думку кваліфікувати діяння слід було б лише за статтею КК, якою передбачено відповідальність за службове підроблення. Інтелектуальне підроблення мало б місце у разі перекручування норм матеріального права. Нехтування ж норм процесуального права не є інтелектуальним підробленням.

Також окремому розгляду підлягає специфіка притягнення суддів до кримінальної відповідальності за постановлення неправосудного рішення в інших галузях права – цивільному, адміністративному, господарському. Так, цікавим є питання можливості визначення неправосудності заочного рішення.

Спірним у науці кримінального права залишається питання щодо моменту закінчення злочину, передбаченого статтею 375 КК України, оскільки його не було законодавчо визначено та закріплено у диспозиції.

Таким чином, безумовно стаття 375 КК є нормою, що виконує свою охоронну функцію, і суддя може притягатися до відповідальності за вчинення такого злочину. Одна з найбільших проблем — відсутність в Україні стабільної касаційної судової практики (або усталеної прецедентної судової практики) щодо будь-якого складу злочину, в тому числі стосовно тлумачення ст.375 КК.

Саме практика тлумачення тієї чи іншої норми права, наприклад у США, Канаді, Великій Британії, Німеччині, Польщі, Латвійській Республіці (таку роботу здійснюють верховні суди цих країн), за встановлених фактичних обставин справи має визначити ознаки складу злочину певної статті КК як підстави (умови) кримінальної відповідальності. Тоді прокурор за відсутності підстав не може ініціювати кримінальне провадження щодо будь-якої особи, в тому числі щодо судді за ст.375 КК.

Для того щоб урегулювати підстави і процедуру притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст.375 КК, опираючись на досвід згаданих країн, касаційна практика спочатку повинна визначити критерії дисциплінарної і кримінальної відповідальності за допущені суддею порушення у випадку скасування судового рішення. До того ж про необхідність установлення таких підстав йдеться у ч.3 ст.126 Конституції в новій редакції .

Таким чином, розглядувана тема є багатоаспектною та різнобічно проблемною у правозастосовній діяльності, а тому є відкритою для подальшої наукової розробки.

¹ Маляренко, В.Т. (2008). *Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864-2007)*. Київ, 1044.

² Богдановський, Ф. Судья получил приговор за проведение судебного заседания «на бумаге». <<http://pravo.ru/review/view/59798>>

References:

1. Poshva, B. Ne stoyt svoyu professyonal'nyu rabotu y otvet-stvennost' perekladyvati' na druhoy orhan [It is not necessary to shift your professional work and responsibility to another body]. *Zhurnal «Zakon y byzness»* [Journal "Law and Business"]. <http://zib.com.ua/ru/129414-sudya_vsu_bogdan_poshva_ne_stoit_svoyu_professionalnyu_rabo.html>. [in Russian].
2. Tyutyuhin, V.I., Kaplina, O.V., Titko, I.A. (2012). Postanovlennya suddeyu zavidomo nepravosudnoho vyroku, rishennya, ukhvaly abo postanovy: okremi aspekty zastosuvannya st. 375 Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [Judgment of a knowingly unjust sentence, decision, decree or ruling: certain aspects of the application of Art. 375 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Verkhovnoho sudu Ukrayiny* [Herald of the Supreme Court of Ukraine], no. 2, 42-48. [in Ukrainian].
3. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 22 veresnya 2005 roku [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated September 22, 2005]. 5-rp/2005 roku. [in Ukrainian].
4. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 29 chervnya 2010 roku [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 29, 2010]. 17-rp/2010. [in Ukrainian].
5. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 22 hrudnya 2010 roku [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 22, 2010]. 23-rp/2010. [in Ukrainian].
6. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny vid 11 zhovtnya 2011 roku. Yu-rp/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated October 11, 2011]. [in Ukrainian].
7. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Rekven'yi proty Uhorshchyny» vid 20 travnya 1999 roku [Judgment of the European Court of Human Rights in the "Rekvenyi v. Hungary" case dated May 20, 1999]. [in Ukrainian].
8. Yevropeys'ka khartiya pro zakon «Pro status suddiv» m. Lisabon vid 10 lypnya 1998 roku [The European Charter on the Status of Judges, Lisbon, July 10, 1998]. [in Ukrainian].
9. Hroshevyi, Yu.M. (1994). *Praovi vlastyosti vyroku – aktu pravosuddya*: Navch. Posibnyk [The Legal Properties of the Sentence – Act of Justice Teach. Manual]. Kharkiv, 21. [in Ukrainian].
10. Kartashov, A.Yu. (2004). *Uholovnaya otvet-stvennost' za vynesenye zavedomo nepravosudnoho pryhovora, reshenyia lybo ynoho sudebnoho akta* [Criminal liability for making knowingly unjust verdict, decision or other judicial act]: Avto-ref. dys. ...kand. yuryd. Nauk [Author's abstract of the thesis for PhD degree in law]. Stavropol', 3. [in Russian].
11. Kvasnevskaya, N.D. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist suddiv za nepravosuddya v Ukrayini* [Criminal liability of a judge for injustice in Ukraine]. Kyiv, 57. [in Ukrainian].
12. Malyarenko, V.T. (2008). *Kryminalne pravo Ukrayiny. Sudovi pretsedenty (1864-2007)* [Criminal Law of Ukraine. Judicial precedents (1864-2007)]. Kyiv, 1044. [in Ukrainian].
13. Bohdanovskyy, F. Sud'ya poluchyl pryhovor za provedenye sudebnoho zasedannya «na bumahe» [The judge received a verdict for holding the court session "on paper"]. <<http://pravo.ru/review/view/59798>>. [in Russian].

NOTA BENE

Annotation for the article of Taras Shapoval, THE INFLUENCE OF FORMATION OF INTERNATIONAL REGIMES PROTECTING ECONOMIC RIGHTS ON DEFINING VALUATION STANDARDS

The article of Taras Shapoval "The influence of formation of international regimes protecting economic rights on defining valuation standards", published in Volume 4, Issue 3 in the section "Problems of national public and private law" is also relevant for the section "International law and international relations".

Článek «Vliv formování mezinárodních režimů ochrany ekonomických prav na určení oceňovacích standardů» autorství T. Shapovala, publikovaný ve svazku 4., číslo 3. oddíl «Problémy národního veřejného a soukromého práva» brát jako aktuální také pro sekci «Mezinárodní právo a mezinárodní vztahy».

Статтю "Вплив формування режимів захисту економічних прав людини на визначення стандартів оцінки майна" автора Т.Шаповала, надруковану в томі 4, номері № 3 в секції "Проблеми національного публічного та приватного права" вважати актуальною також для секції "Міжнародне право та міжнародні відносини".

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ

Časopis vychází šestkrát ročně.

Články pro zveřejnění v **prvním (únor)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. ledna a musí být publikovány do dne 28. února.

Články pro zveřejnění v **druhém (duben)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. března a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v **třetím (červen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. května a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění ve **čtvrtém (srpen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. července a musí být publikovány do dne 31. srpna.

Články pro zveřejnění v **pátém (říjen)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. září a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění v **šestém (prosinec)** dílu časopisu jsou přijímány do dne 15. listopada a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10 - 30 stránek.

Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku - volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedený ve formátu

TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustraci že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny)**:

Všeobecné pravidlo: odkazy na originální zdroje a literaturu jsou předloženy v původním jazyce, t.j. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtení web-stránky je uveden v jazyce sepsání článku.

Citáty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

1. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Kelsen, H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Harvard : Harvard University Press, 2009. – 516 p.]

Když se odkazuje na stránku 17:

Kelsen, H. (2009). *General Theory of Law and State*. Harvard: Harvard University Press, 17.

2. Když se odkazuje na celé knihu jako celek:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

Když se odkazuje na stránky 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

3. Giumelli, F. (2013). How EU sanctions work: a new narrative. *Chaillot Papers*, 129.

[Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Giumelli, F. How EU sanctions work: a new narrative / F. Giumelli // Chaillot Papers. – 2013. – P.129.]

4. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Манхейм К. *Диагноз нашего времени*: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

5. Nigro, F., Nigro, L. (1970). *Modern Public Administration*. New York: Harper and Row. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Nigro F. *Modern Public Administration* / F. Nigro, L. Nigro. – New York : Harper and Row, 1970. – 490 p.]

6. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science, 1*, (p. 405). London, New York. [Podle ДСТУ to bude mít další podobu: Rosenau J. N. *Governance* / J. N. Rosenau // *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

7. Když se uvádí odkazy na webové stránky, položka musí obsahovat jméno autora té stránky, titulní stránku (*anebo její název*), název webu (uvedený kurzívou), webovou adresu (URL) zvýrazněnou znaky <>, a také, pokud je to možné, datum, kdy naposledy byla webová stránka aktualizovaná (v závorkách) autorem odkazu:

EU Creating Court for Kosovo War Crimes. *EPOCH Times*. <<http://www.theepochtimes.com/n3/601421-eu-creating-court-for-kosovo-war-crimes/>>

Монтескье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru*. <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (21. listopadu 2013).

8. Odkazy na právní předpisy a právní dokumenty:

Dohody:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013);

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (21. listopadu 2013).

Když se odkazuje na článek Úmluvy (Konvence):

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (21. listopadu 2013).

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (21. listopadu 2013).

Dvoustranné dohody:

(Dohoda mezi Vládou Ukrajiny a Vládou Ruské federace o spolupráci v oblasti hledání v letectví a záchranění. (Dohoda je schválena usnesením Kabinerz Ministrů Ukrajiny № 1094 ode dne 28.11.2012) (je přijaté dne 28. listopadu 2012, vstoupila v platnost pro Ukrajinu 18-ho února 2013). *Офіційний вісник України*, 29, 130.)

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

Doporučení COH (Služba uspořádání dopravy):

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, листопад, 21).

MOT Рекомендация № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Oficiální webová stránka Nejvyšší rady Ukrajiny* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (21. listopadu 2013).

Dokumenty OSN:

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (21. listopadu 2013)

Dokumenty soudů**Dokumenty Mezinárodního soudu:**

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (13. července 2013).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004 <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (13. července 2013).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.

Soudní usnesení jednotlivých zemí:

Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 103, 109, 131, 132, 135, 136, 137, підпункту 1 пункту 2 розділу XII «Прикінцеві положення», абзацу четвертого пункту 3, абзацу четвертого пункту 5 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів», № 1-1/2013, КСУ 2013.

Zákony a jiné právní úkony etc.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 19, 194.

Закон про виконавче провадження 1999 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/606-14>> (21. listopadu 2013).

Цивільний кодекс 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Розпорядження про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства 2007 (Кабінет Міністрів України). *Офіційний вісник України*, 89, 89.

Odkaz na článek zákoníku, zákona, Konstituce, atd.

Цивільний кодекс, ст. 56, гл. 6 (2003) (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5>> (21. listopadu 2013).

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE

The Journal is issued 6 times per year.

Articles for publication in the first (February) issue of the journal are accepted until January, 15 and will be published until February, 28.

Articles for publication in the second (April) issue of the journal are accepted until March, 15 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the third (June) issue of the journal are accepted until May, 15 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the fourth (August) issue of the journal are accepted until July, 15 and will be published until August, 31.

Articles for publication in the fifth (October) issue of the journal are accepted until September, 15 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the sixth (December) issue of the journal are accepted until November, 15 and will be published until December, 31.

Deadlines for acceptance of articles to the relevant journal issues are approximate. The editorial board may arbitrarily change these dates because of the large number of articles in the editorial portfolio. The dates of journal's publishing are unchangeable: the end of each pair of months.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages.

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, the following is required in English: an abstract (700-900 characters), a title of the article and complete data of an author – full first and last name, academic title, academic degree, position, and place of employment.

Footnotes are allowed, no endnotes.

Bibliography after the article is optional.

Bibliography should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA).

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: admedit@eppd13.cz

eppd13@gmail.com

ediskurs@gmail.com

Web: <http://eppd13.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

1. For reference to a book as a whole:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право.

For reference to page 62:

Барабаш, Ю.Г., Дахова, І.І., Євсєєв, О.П., Колісник, В.П., Кушніренко, О.Г. [та ін.] (2012). *Конституційна юрисдикція*. Харків: Право, 62.

[Reference according to the State Standard: Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв, В. П. Колісник, О. Г. Кушніренко; В.о. Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого"; за ред. Ю. Г. Барабаш, А. О. Селіванов. – Харків : Право, 2012.– 165 с.]

Гидденс, Э. (2005). *Устроение общества: Очерк теории структуризации*. 2-е изд. Москва: Академический Проект.

[Reference according to the State Standard: Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – 2-е изд. Москва: Академический Проект, 2005]

Оборотов, Ю.Н. (ред.) (2011). *Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник*. Одесса: Фенікс.

[Reference according to the State Standard: Оборотов Ю. Н. Общеотетическая юриспруденция: учебный курс : учебник / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Фенікс, 2011]

2. For reference to a book as a whole:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс.

For reference to pages 13-15:

Алмонд, Г., Пауэлл Дж., Стром К, Далтон Р. (2002). *Сравнительная политология сегодня*. Москва: Аспект Пресс, 13–15.

[Reference according to the State Standard: Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и др.; сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.]

Алісов, С.О., Воронова, Л.К., Кадькаленко, С.Т. та ін. (1998). *Фінансове право: підручник*. Харків: Фірма «Консум», 127.

[Reference according to the State Standard: Фінансове право : підручник / С. О. Алісов, Л. К. Воронова, С. Т. Кадькаленко та ін. – Харків: Фірма «Консум», 1998. – С. 127.]

3. Гарбузов, В.Н., Попович, А.П. (2002). *Губернатор штата: статус и полномочия США. Канада: Экономика, политика, культура*, 7, 55–70. [Reference according to the State Standard: Гарбузов В. Н. Губернатор штата: статус и полномочия / В. Н. Гарбузов, А. П. Попович // США. Канада : Экономика, политика, культура. – 2002. – №7. – С. 55-70.]

4. Петришин, О.В. (2000). *Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності. Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. Харків, 35–48.

[Reference according to the State Standard: Петришин О. В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О. В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. –Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2000. – С. 35–48.]

5. Горобець, К.В. (2012). *Аксіосфера права та її компоненти*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.

[Reference according to the State Standard: Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012.]

6. Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист. [Reference according to the State Standard: Манхейм К. Диагноз нашего времени: пер. с нем. и англ. / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.]

7. Rosenau, J. N. (2004). Governance. In T. J. Sinclair (Ed.), *Global Governance. Critical Concepts in Political Science*, 1, (p. 405). London, New York.

[Reference according to the State Standard: Rosenau J. N. Governance / J. N. Rosenau // Global Governance. Critical Concepts in Political Science ; ed. by T. J. Sinclair. – London : New York, 2004. – Vol. 1. – P. 405.]

8. For reference to a volume:

Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (*Т. 1. 1866-1889*). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.

[Reference according to the State Standard: Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.

9. Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws):

without reference to the article:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657*.

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.]

with the reference to an article of the Law:

Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1861). *Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.*

[Reference according to the State Standard: Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660.]

10. Collections of materials of official office work:

Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.

[Reference according to the State Standard: Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.]

11. For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, *the title of website (in italics)*, the address of website (URL) given in symbols <>, and possibly the date of last visit to website in parentheses:

Монтегье Ш. Избранные произведения. О духе законов. *Электронная библиотека bookZ.ru.* <http://bookz.ru/authors/montesk_e-6arl_-lui/montes01/1-montes01.html> (2013, November, 21)

Малиновська, О. Щодо нагальних проблем удосконалення міграційної політики держави. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України.* <niss.gov.ua> (2014, грудень 21).

12. References to legislative acts and legal documents:

Treaties

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR). <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, November, 21)

Международный пакт о гражданских и политических правах (принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года) 999 Сборник договоров ООН (МПГПП). <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml> (2013, November, 21)

For reference to an article in a Convention:

International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into force 23 March 1976) 999 UNTS 171 (ICCPR) art 2. <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>> (2013, ноябрь, 21)

Резолюція 2061 (ухвалена 25 липня 2012 року) РБ ООН. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_k87> (2013, November, 21)

Bilateral Treaties:

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі авіаційного пошуку і рятування (Угоду затверджено Постановою КМ № 1094 від 28.11.2012) (прийнята 28 листопада 2012 року, набрала чинності для України 18 лютого 2013 року). *Офіційний вісник України*, 29, 130.

Agreement Concerning the Sojourn of Refugees within the Meaning of the Convention Relating to the Status of Refugees (Geneva Convention of 28 July 1951 and Protocol Relating to the Status of Refugees of 31 January 1967) (France – Austria) (adopted 21 October 1974, entered into force 24 July 1975) 985 UNTS 303.

ILO Recommendations:

MOT Рекомендація № 195 (О развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение) (92 сессия Генеральной конференции МОТ, 17 июня 2004 года). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_532> (2013, November, 21).

UN Documents

Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам, ГА ООН Резолюция 1514 (XV) (14 декабря 1960 года)

UNGA Res 51/210 (17 December 1996) UN Doc A/RES/51/210. <<http://www.un.org/documents/ga/res/51/a51r210.htm>> (2013, November, 21)

Judicial Documents

ICJ Documents

Land, Island and Maritime Frontier Case (El Salvador/Honduras, Nicaragua intervening) (Application for Intervention) [1990] ICJ Rep 92 <<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=390&code=sh&p1=3&p2=3&case=75&k=0e&p3=5>> (2013, July, 21).

Legal Consequences of the Construction of a Wall (Advisory Opinion) 2004. <<http://www.icj-cij.org/icjwww/idocket/imwp/imwpframe.htm>> (2013, July, 21).

Case Concerning the Vienna Convention on Consular Relations (Germany v USA) (Request for the Indication of Provisional Measures: Order) General List No 104 [1999] ICJ 1.